

SOCIAL
FORSKNINGS
INSTITUTTET

UDVIKLINGEN I BEFOLKNINGENS LEVEKÅR OVER ET KVART ÅRHUNDREDE

REDIGERET AF BJARNE HJORTH ANDERSEN,
SOCIOLOGISK INSTITUT

03:14

UDVIKLINGEN I BEFOLKNINGENS LEVEKÅR OVER ET KVART ÅRHUNDREDE

REDIGERET AF BJARNE HJORTH ANDERSEN,
SOCIOLOGISK INSTITUT

KØBENHAVN 2003
SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTET
03:14

FORORD

Med undersøgelsen af “Befolkningens levkår år 2000” er der nu gennemført tre omfattende undersøgelser af den voksne befolknings leveforhold. Den første undersøgelse blev under navnet “Velfærdsundersøgelsen” gennemført af Socialforskningsinstituttet i 1976, hvor godt 5.000 personer i alderen 20-69 år blev interviewet. Den anden undersøgelse, benævnt “Undersøgelsen af levkårsændringerne fra 1976 til 1986”, bestod af en geninterviewing af de nu 30-79-årige personer fra stikprøven i den første undersøgelse. Begge undersøgelser gennemførtes af Erik Jørgen Hansen.

I 2000 blev de nu 44-93-årige personer fra 1976-stikprøven, som stadig var i live, forsøgt interviewet endnu en gang, sammen med en ny stikprøve af 20-43-årige. Det er således muligt at følge udviklingen for de samme personer over 24 år, samtidig med at man kan sammenligne forholdene for forskellige personer, der på forskellige tidspunkter var i samme position.

2000-undersøgelsen er gennemført i et samarbejde mellem Socialforskningsinstituttet og Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Undersøgelsen indgår i forskningsprogrammet for Forskerskolen for “Integration, produktion og velfærd”. Under det meste af undersøgelsesforløbet har forskningsgruppen bestået af seniorforskerne Dines Andersen og Merete Platz fra Socialforskningsinstituttet, professor Erik Jørgen Hansen, Danmarks Pædagogiske Universitet og lektorerne Jørgen Elm Larsen, Anders Holm og Bjarne Hjorth Andersen, alle Sociologisk Institut. Sidstnævnte har samtidig fungeret som undersøgelsens forskningsleder.

Det omfattende edb-arbejde i forbindelse med de statistiske analyser er udført af stud.scient.soc.'erne Nanna Gabrielsen, Malene Marie Buch Andersen og Lea Drews samt stud.scient.pol. Pia Bruun Hovgaard.

Til undersøgelsen har været knyttet en følgegruppe. Manuskriptet er desuden kommenteret af Finn Kenneth Hansen, CASA. Både følgegruppe og referee takkes for konstruktive bemærkninger og forslag.

Undersøgelsen er finansieret af Sygekassernes Helsefond, Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Socialministeriet, Beskæftigelsesministeriet og Undervisningsministeriet.

København, maj 2003

Jørgen Søndergaard
Socialforskningsinstitutionen

Bjarne Hjorth Andersen
Sociologisk Institut

INDHOLD

	FORORD	2
1	SAMMENFATNING AF BJARNE HJORTH ANDERSEN	14
	Rapportens disponering	14
	Undersøgelsens resultater	15
	Opsummering	27
2	LEVEVILKÅR OG LEVEKÅR 1976-2000 AF BJARNE HJORTH ANDERSEN	30
	Indledning	30
	Udvalgte træk ved samfundsudviklingen	34
	Husmænd og husmødre	36
	Teknologi og arbejde	39
	Befolkningen	39
	Medier, kommunikation og transport	40
	Sproget og nye ord i sproget	41

3	BORTFALDETS OMFANG, SKÆVHED OG BETYDNING	46
	A. POPULATION, STIKPRØVE OG BORTFALD	46
	AF BJARNE HJORTH ANDERSEN	
	Bortfaldets størrelse	47
	Bortfaldets skævhed	49
	De geninterviewede fra 1986	52
	Hvad kan der gøres ved bortfaldsproblemet?	55
	B. KONSEKVENSER AF BORTFALDET	56
	AF ANDERS HOLM	
	Bortfald mellem 1976 og 1986	57
	Betydningen af bortfald mellem 1976 og 1986	61
	Bortfald mellem 1986 og 2000	64
	Betydningen af bortfald mellem 1986 og 2000	68
	Sammenfatning	70
	Bilag	71
4	SOCIAL STRUKTUR, FAMILIE, BESKÆFTIGELSE	76
	AF BJARNE HJORTH ANDERSEN	
	Indledning	76
	Socialgruppeplacering	77
	Ikke alle tilhører en socialgruppe	80
	Samliv og familietyper	82
	Beskæftigelse	84

5	TRANGE OPVÆKSTKÅR AF DINES ANDERSEN	94
	Indledning	94
	En økonomisk svær barndom	95
	Mangel på mad	97
	Alvorlige modsætninger	98
6	BEFOLKNINGENS UDDANNELSESFORHOLD AF DINES ANDERSEN	102
	Indledning	102
	Skoleuddannelsen i 2000	104
	Manglende oplysning om skoleuddannelse hos 5 pct.	104
	Niveauet for skoleuddannelse stærkt stigende	105
	Yngre kvinders skolegang længere end yngre mænds	107
	Samlet uddannelsesniveau i 2000	108
	Samlet mål før højeste erhvervsuddannelse	108
	Kvindens dominans i 'restgruppen' på retur	110
	'Social arv' har fortsat betydning	112
7	HVORDAN ER VORE BOLIGFORHOLD? AF MERETE PLATZ	116
	Indledning	116
	Hver voksen sin bolig	117
	Hver voksen sin gode bolig	118
	Sådan har det ikke altid været	124
	Livsløb og bolig	127

8	DET SOCIALE LIV AF MERETE PLATZ	132
	Indledning	132
	Hvor mange har børn, anden familie og venner – og hvor ofte ses man?	133
	Nogle at tale med om personlige problemer	139
	Ensomhed	141
	Nære venner og ensomhed i et 24-årigt perspektiv	144
9	NOGLE HELBREDSASPEKTER AF MERETE PLATZ	148
	Indledning	148
	Mange har det ikke helt godt – få har det skidt	149
	Det svage køn?	152
	Tidens tand	153
	Sig mig hvem du er og hvor du bor	155
	Bliver vi sundere og raskere?	157
	Mere om alderens betydning	162

10	FAGLIG ORGANISERING, ARBEJDSLØSHED OG ARBEJDSMILJØ AF JØRGEN ELM LARSEN	168
	Indledning	168
	Fagforeningsmedlemskab og arbejdsløshedsforsikring	169
	Arbejdsløshedsrisiko, beskæftigelseschance og angsten for arbejdsløshed	171
	Arbejds miljøforholdene	175
	Arbejdstider og arbejdsformer	175
	Indflydelse på arbejdstidens placering og tilrettelæggelsen af det daglige arbejde	180
	Indflydelse på arbejdstids- og produktions- forholdene i øvrigt	181
	Fysisk krævende arbejde	181
	Psykisk anstrengende arbejde	182
	Ensformigt arbejde	183
	Udnyttelse af evner i arbejdet	183
	Arbejdsskader og –ulykker, tunge byrder, støj, træk og støv	184
	Et samlet mål for arbejdsmiljøet	187
	Arbejds miljøet og helbredstilstanden	189
	En ekstrem case	190
	Hvordan udviklede arbejdsmiljøforholdene sig for det enkelte individ fra 1976 til 2000?	191
	Hvilke elementer har bidraget til en forbedring og hvilke til en forværring?	196
	De, der både i 1976, 1986 og 2000 havde dårlige arbejds miljøforhold	196
	De, der hverken i 1976, 1986 eller 2000 havde dårlige arbejdsmiljøforhold	197
	Afgang fra arbejdsstyrken til førtidspension og efterløn	197
	Konklusion	198

11	DANSKERNES FAGLIGE OG POLITISKE DELTAGELSE AF JØRGEN ELM LARSEN	202
	Indledning	202
	Hvad er politik og deltagelse?	202
	Forskellige deltagelsesformer	205
	Institutionel deltagelse	206
	Valgdeltagelse	206
	Medlemskab af offentlige råd, nævn og bestyrelser	207
	Medlemskab af faglige, politiske, religiøse eller andre organisationer	209
	Foreningerne og demokratiet	214
	Faglig organisering	215
	Fagforeningernes rolle i dagens Danmark	217
	Hvor mange meldte sig hhv. ind og ud af en fagforening fra 1976 til 2000?	220
	Fagforeningernes fremtidige rolle	221
	Situationsbestemte former for faglig og politisk deltagelse	223
	At kunne komme til orde	226
	Er danskerne meget eller lidt fagligt og politisk aktive?	227
	Konklusion	230
	Bilag	237
12	MILJØFORHOLD AF JØRGEN ELM LARSEN	240
	Indledning	240
	Vurderinger af miljørisici	242
	Udsathed for forurening	244
	Hensyntagen til miljøet	245
	“Det grønne segment” og miljøadfærd	247
	Konklusion	247

13	VOLD OG NERVØSITET FOR VOLD	250
	AF BJARNE HJORTH ANDERSEN	
	Vold og trusler om vold	250
	Nervøsitet for vold	252
	De ikke-nervøse	255
	Spiller erfaringer med vold ind på nervøsiteten for vold?	256
14	MEGET SVÆRT BELASTENDE LEVEKÅR	260
	AF BJARNE HJORTH ANDERSEN OG JØRGEN ELM LARSEN	
	Indledning	260
	Dårlige kår kommer og går – for nogen	266
	Meget svært belastende levekår 1976-1986, 1986-2000 og 1976-2000	268
	Levekår og dødelighed	270
	Konklusion	274
	Bilag	276

15	DANSKERNE I DEN GLOBALE VERDEN	278
	AF DINES ANDERSEN	
	Om globaliseringen	278
	Kontakter i udlandet	280
	Omfang og art af kontakter i udlandet	281
	Sproget der anvendes i kontakten til udlandet	283
	Fremmedsprogsfærdigheder	286
	At kunne føre en samtale	286
	At kunne læse og anvende oplysninger på fremmedsprog	290
	Længerevarende ophold i udlandet	293
	Hver fjerde har været på ophold i udlandet	293
	I hvilken livsfase tager man ophold i udlandet?	297
	Og hvad er begrundelsen herfor?	
	Konklusion	303
	Bilag	306
16	BEFOLKNINGENS EGNE VURDERINGER	310
	AF BJARNE HJORTH ANDERSEN	
	Indledning	310
	Den personlige levestandard	312
	Udviklingen i leveforholdene i Danmark	314
	Sammenhæng mellem vurdering af egen situation og vurdering af samfundsudviklingen	317
	“Ved ikke”-svar	319
	Holdning til velfærdspolitiske ydelser	320

17	SOCIAL MOBILITET	326
	AF ERIK JØRGEN HANSEN	
	Introduktion	326
	Begreber og metode	328
	Generationsmobilitet og karrieremobilitet	328
	Oprindelse og destination	329
	Krydstabulering	330
	Strukturændringernes betydning	330
	Strukturel mobilitet og cirkulationsmobilitet	331
	Tidligere Undersøgelser	332
	Levekårsundersøgelsen 1976	333
	Levekårsundersøgelsen 1986	335
	Generationsmobilitet år 2000	336
	Afgrænsninger og klassifikationer	336
	Klassifikation af oprindelsesklasserne	337
	Klassifikation af destinationsklasserne	338
	Bortfaldet	339
	Andelen med lang uddannelse	340
	Udstrømning	340
	Indstrømning	345
	Konkluderende betragtninger	348
	Karrieremobilitet	350
	Tidligere undersøgelser	350
	Karrieremobilitet i år 2000 undersøgelsen	351
	SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS	354
	SKRIFTER SIDEN 1.1.2002	

KAPITEL 1

SAMMENFATNING

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN

Denne rapport belyser danskernes levkår fra 1976 til 1986 og fra 1986 til 2000 år. Levkårene i 1976 og udviklingen fra 1976 til 1986 er tidligere beskrevet i en række rapporter og artikler. Den foreliggende rapport er derfor baseret dels på de tidligere rapporter, dels nye kørsler på data fra de to første undersøgelser og endelig og ikke mindst på nye data fra 2000.

Rapporten er den første af to rapporter. I denne rapport beskrives levetilstandene inden for en række områder af betydning for befolkningens daglige tilværelse, dels ved at belyse en række konkrete levkår, dels ved mere sammenfattende beskrivelser, hvor en række forhold inden for hvert levkårsområde kombineres. Den anden rapport belyser på grundlag af de samlede levkårsforhold problemer som omfanget af fattigdom og social eksklusion.

Rapportens disponering

Det kan være vanskeligt at sammenfatte resultaterne af undersøgelser, der belyser så mange sider af befolkningens levetilstand, som det er tilfældet med de tre levkårsundersøgelser. Derfor følger sammenfatningen rapportens disponering og sammenfatter altså resultaterne ved at fremhæve de vigtigste resultater fra hvert enkelt kapitel.

Rapportens kapitler er disponeret således, at kapitel 2 kort beskriver levekårsundersøgelsernes baggrund, redegør for de centrale begreber levevilkår og levekår og skitserer nogle væsentlige træk i samfundsudviklingen siden 1976. Kapitel 3 redegør for, hvorledes undersøgelsens population er afgrænset, stikprøven udtrukket og de problemer, der er forbundet med, at det i 2000 kun lykkedes at gennemføre interview med 66 pct. af de udtrukne personer.

Kapitlerne 4-13 gennemgår udviklingen inden for en række levekårsområder, og i kapitel 14 foretages en sammenfattende beskrivelse af danskernes levekår, herunder en belysning af sammenhængen mellem meget svært belastende levekår og dødelighed.

Kapitel 15 præsenterer et af de nye temaer, som blev inddraget i levekårsundersøgelsen i 2000, nemlig levekårsmæssige aspekter af den såkaldte globalisering, og i kapitel 16 belyses befolkningens egen vurdering af udviklingen i leveforholdene i Danmark, udviklingen i deres egen levestandard og holdningen til størrelsen af en række overførselsindkomster. Rapportens afsluttende kapitel 17 belyser den sociale mobilitet i Danmark fra 1976 til 2000.

Undersøgelsens resultater

Udviklingen i levekårene er belyst ved sammenligninger af respondenternes situation på forskellige tidspunkter. I 1976 blev en stikprøve af den 20-69-årige befolkning interviewet, i 1986 blev samme nu 30-79-årige stikprøve interviewet og i 2000 blev de nu 44-93-årige samt en ny stikprøve af 20-43-årige interviewet. Ved tværsnitsopgørelser baseret på oplysninger fra både 1976, 1986 og 2000 er det således muligt at belyse forholdene for respondenter i alderen 30-69 år; ved tværsnitsopgørelser baseret på oplysninger fra 1976 og 2000 er det muligt at belyse forholdene for respondenter i alderen 20-69 år og ved tværsnitsopgørelser baseret på oplysninger i 1986 og 2000 er det muligt at belyse forholdene for respondenter i alderen 30-79 år. Endelig er der i nogle kapitler foretaget længdesnitsanalyser, hvor man kan følge de samme respondenter fra 1976 (den gang 20-69 år) over 1986 (nu 30-79 år) til 2000 (nu 44-93 år).

Ændringer i den sociale struktur

I lighed med de tidligere levekårsundersøgelser er placeringen i socialgrupper også i denne undersøgelse anvendt ved beskrivelsen af den sociale struktur. De væsentligste udviklingstræk siden 1976 er væksten i de "øverste" socialgrupper I og II (topfunktionærer og højere funktionærer, store og større selvstændigt erhvervsdrivende) og reduktionen i socialgruppe III (mindre selvstændige i landbrug og byerhverv samt mellemfunktionærer) og socialgruppe V (ikke-faglærte arbejdere). Bag disse bevægelser ligger især forskydningen mellem selvstændigt erhvervsdrivende og ansatte. Væksten i socialgrupperne I og II skyldes udelukkende væksten i funktionærgrupperne, mens andelen af store og større selvstændige er konstant i hele perioden. Reduktionen af socialgruppe III skyldes udelukkende, at kategorien mindre selvstændige er i tilbagegang, mens andelen af mellemfunktionærer i hele perioden er ret konstant. Reduktionen af socialgruppe V skyldes primært den mindre andel privatansatte ikke-faglærte arbejdere.

Stabilitet i familietyperne

Trods ændringer i samlivsformer, skilsmisefrekvens og familiestørrelse er der siden 1976 ikke sket de store ændringer i det størrelsesmæssige forhold mellem de forskellige familietyper. I den 30-69-årige befolkning er andelen af parfamilier med børn i 2000 43 pct. mod 48 pct. i 1976, hvilket har medført en beskedent vækst i de øvrige familietyper, der opereres med i denne undersøgelse, dvs. par uden børn, enlige uden børn samt enlige med børn. Inden for parfamilierne kan der konstateres en stigende tendens til at fravælge det formelle ægteskab. Hvor 4 pct. af parrene i parfamilierne i 1976 ikke var gift, var den tilsvarende andel i 1986 9 pct. og i 2000 12 pct. Men langt de fleste vælger altså stadig det formelle ægteskab som juridisk ramme for parforholdet. Stabiliteten i samlivsformerne kan også udtrykkes ved den andel af respondenter, som på alle tre undersøgelsestidspunkter har levet i et parhold. For generationerne født 1931-1940 og 1941-1950 gælder det 7 ud af 10. På grund af tidsintervallerne mellem undersøgelserne kan vi dog ikke være sikre på, at det for alle drejer sig om det samme parforhold.

Beskæftigelsesforholdene

Den store ændring i den 30-69-årige befolknings beskæftigelsesgrad skete fra 1976 til 1986, hvor mændenes beskæftigelsesgrad faldt fra 87 pct. til 80 pct., og kvinders beskæftigelsesgrad steg fra 55 pct. til

65 pct. Bag disse bevægelser ligger to centrale hændelser: indførelsen af efterløn og den tilnærmelsesvis ophævelse af kategorien "hjemmearbejdende". Følger man den generation, der i hele undersøgelsesforløbet har været i den erhvervsaktive alder, nemlig generationen født 1941-1950, er der stadig markante kønsforskelle, idet 85 pct. af mændene var beskæftiget på alle tre undersøgelsestidspunkter mod 50 pct. af kvinderne. Lige så markante er de sociale forskelle. Kun 52 pct. af de respondenter, som tilhørte arbejderklassen, var beskæftiget på alle tre tidspunkter mod 81 pct. af de respondenter, som tilhørte de øvre sociale lag eller småborgerskabet. Denne forskel skyldes især, at arbejdsløshedsrisikoen for de to sociale kategorier er forskellig.

Opvækstvilkårene

I 1986 og 2000 er opvækstvilkårene belyst ved spørgsmål om, hvorvidt respondenterne voksede op i en familie, hvor man havde det økonomisk svært, og om der var problemer med at skaffe tilstrækkelig mad. Svarene på de to spørgsmål kan opfattes som hhv. et relativ og et mere absolut mål på fattigdom under opvæksten. Ikke overraskende viser begge mål en aldersbetinget forskel, idet det især er de ældste respondenter (de, der i 2000 var 60 år eller ældre), der erindrer, at have kendt til disse problemer under opvæksten. Det er dog ikke kun alderen, der har betydning. 51 pct. af de respondenter, der er opvokset i hjem, hvor faderen var ikke-faglært arbejder, erindrer at familien havde det økonomisk svært mod 9-11 pct. af de respondenter, hvis far var selvstændig i liberalt erhverv eller topfunktionær. Når der spørges til alvorlige modsætninger i barndomshjemmet under opvæksten, er den aldersbetingede sammenhæng omvendt, idet det her især er de yngre respondenter (de, der i 2000 var i alderen 20-39 år), der erindrer at have oplevet dette problem. En meget markant forskel i forekomsten af alvorlige problemer i barndomshjemmet kan noteres mellem de respondenter, der er opvokset i et hjem, hvor forældrene hhv. holdt sammen (6 pct.) eller blev skilt (25 pct.).

Uddannelsesforhold

Det generelt stigende uddannelsesniveau i Danmark gennem hele 1900-tallet, både hvad angår skoleuddannelse og erhvervsuddannelse, kan tydeligt aflæses i respondenternes fordeling på uddannelseskategorier. Med udgangspunkt i de interviewede i 2000 fremgår det, at mens kun 4 pct. af de 80-93-årige har en studentereksamen, har 51 pct. af de 20-29-årige en studentereksamen eller tilsvarende

eksamen. Omvendt er det kun 13 pct. af de 20-29-årige, der er gået ud af skolen allerede efter 8.-9. klasse, mens 78 pct. af de 80-93-årige nøjedes med 7 års skolegang. Selv om det tidspunkt, hvorpå man var født i 1900-tallet, har haft den dominerende betydning for, hvilken skoleuddannelse man fik, har der samtidig hele tiden været kønsbetingede forskelle i skoleuddannelsesniveau. Det ser ud til, at pigerne trives bedst i skolesystemet. I hvert fald har andelen af piger, der fik en studentereksamen, hele tiden været højere end den tilsvarende andel blandt drengene, mens andelen af drenge, der nøjedes med den mindst mulige skoleuddannelse, hele tiden har været højere end den tilsvarende andel blandt pigerne. For erhvervsuddannelsernes vedkommende udgør restgruppen, altså gruppen uden en kompetencegivende erhvervsuddannelse, 54 pct. blandt de 80-93-årige og 17 pct. blandt de 30-49-årige. Det er dog bemærkelsesværdigt, at restgruppen blandt de 30-59-årige udgør omtrent samme andel, nemlig knap 20 pct. Her er altså ikke tale om samme nærmest automatiske vækst i uddannelsesniveauet for disse årgange, som tilfældet var for skoleuddannelserne. De socialt betingede forskelle i uddannelsesniveau, som ofte benævnes den sociale arv, er særdeles tydelige. For de i 2000 30-44-årige respondenter udgjorde restgruppen blandt dem, hvis far var ikke-faglært arbejder 32 pct., mens den kun var 8-10 pct. for børn af overordnede og funktionærer med selvstændigt arbejde. For de i 2000 60-93-årige var 53 pct. af børnene af ikke-faglærte arbejdere havnet i den uddannelsesmæssige restgruppe, mens det kun var tilfældet for 19 pct. af børnene af overordnede funktionærer.

Boligforholdene

Endnu for 25 år siden udgjorde dårlige boligforhold et problem for så stor en del af befolkningen, at det kunne karakteriseres som et af de mere udbredte levkårsproblemer, der samtidig var meget skævt socialt fordelt. I 2000 kan den markante forbedring af boligmassen aflæses i den beskedne andel af respondenterne, nemlig 3 procent, som lever i en bolig, der ikke opfylder gængse minimumskrav til boligen. Det skal dog tilføjes, at disse minimumskrav blev defineret i 1976, og at nogle sikkert i dag ville inkludere fx en opvaskemaskine i minimumskravene til en bolig. Af sammenlignelighedshensyn er det imidlertid nødvendigt at arbejde med samme fastlæggelse af minimumskravene på alle tre tidspunkter. En så massiv forbedring af boligforholdene betyder også, at der simpelt hen er grænser for, hvor store

forskelle der kan være mellem forskellige befolkningsgrupper. Der er dog stadig grupper, der i højere grad end andre har boliger, der ikke opfylder minimumskravene eller lever op til moderne boligstandard. Det gælder de yngste (de 20-29-årige) og de ældste (80 år og ældre) samt enlige uden børn. Geografisk er der også stadig en overrepræsentation af boliger, der ikke opfylder minimumskravene eller kravene til moderne boligstandard, i hovedstaden. For de fleste 20-29-årige er der næppe tale om andet end en forbigående tilstand. Mange er nyetablerede i egen bolig og under uddannelse og vælger sikkert en billig bolig i bevidstheden om, at det er en midlertidig løsning på vej mod en mere etableret tilværelse. Helt så markant som forbedringen af boligfaciliteterne har forbedringen af byggekvaliteten eller vedligeholdelsen af boligerne ikke været, idet 6 pct. af respondenterne oplyser at være plaget af fugt, træk eller kulde i boligen. Det er igen de 20-29-årige, som hyppigere end andre aldersgrupper oplyser at bo i en sådan bolig. Men også 13 pct. af enlige forsørgere med børn bor i en bolig med mindst én af disse gener, og 8 pct. i socialgruppe V mod 4 pct. i socialgruppe I er plaget af fugt, træk eller kulde i boligen. På et enkelt område er de sociale forskelle stadig markante: 79 pct. i socialgruppe I ejer deres bolig mod 56 pct. i socialgruppe V.

De sociale relationer

De sociale bånd til såvel familie som venner er stærke. Det gælder både, når man ser på andelen, som har forskellige familiemedlemmer og venner, og når man ser på kontakthypigheden med familie og venner. Næsten alle har disse kontakter over det meste af livsforløbet. Dog er andelen af 70-79-årige med familie og venner mindre end for de yngre aldersklasser og mindskes yderligere, når man har passeret de 80 år. Det betyder, at der blandt respondenter, der har passeret de 70 år, er en større andel, der ofte er uønsket alene eller ikke har venner, de kan tale med om personlige problemer, end blandt de yngre respondenter. Ser man på aldersgruppen 30-69-årige, som har venner at tale med om personlige problemer, gjaldt dette for 81 pct. i 1976 og for 88 pct. i såvel 1986 som 2000. I samme aldersgruppe var 5 pct. uønsket alene i 1976, mens det samme gjaldt for 4 pct. i både 1986 og 2000.

Helbredet

Den entydige tendens til bedre helbred, som kunne konstateres i 1986 sammenlignet med 1976, kan ikke genfindes, når situationen i 2000

sammenlignes med 1986. Ser man på andelen, der er godt stillet på det samlede mål for helbred, som har været anvendt i de tre levekårsundersøgelser, er denne ganske vist højere i 2000 for mænd over 50 år og for kvinder over 70 år, end den tilsvarende andel i 1986. Men forskellene er små og modsvares af mindre andele godt stillede i 2000, især blandt kvinder i aldersgrupperne 40-49 år og 60-69 år. Selv om en større andel kvinder end mænd oplyser at have helbredsproblemer på de fleste af de helbredsmål, der anvendes i undersøgelsen, er kønsforskellene dog beskedne. Derimod er der stadig markante socialt betingede forskelle i andelen med helbredsproblemer. Ser man på det samlede helbredsmål for den 30-59-årige befolkning, er der dog en tendens til, at den sociale skævhed er reduceret. I 1976 var forskellen i andele med helbredsproblemer for socialgruppe I og socialgruppe V 28 procentpoints og i 2000 20 procentpoints.

Arbejdsmiljøet

Sammenlignet med 1986 har den erhvervsaktive befolknings vurdering af det samlede arbejdsmiljø i 2000 ændret sig i så negativ retning, at arbejdsmiljøet er det levekårsområde, hvor udviklingen har været mest ugunstig. Hvad den større andel beskæftigede med arbejdsmiljøproblemer er udtryk for, er imidlertid ikke så ligetil at gennemskue. Spørgsmålene om de forskellige arbejdsmiljøproblemer er nemlig blandt dem, der i højest grad lægger op til subjektive svar. Når flere grupper af beskæftigede i stigende omgang oplever at have fysisk krævende arbejde eller at være udsat for generende støj, ved vi derfor ikke, om det er udtryk for, at den fysiske belastning eller lydpåvirkningen målt i dB er øget, eller om standarderne for, hvad man som ansat finder acceptabelt, har ændret sig siden 1986 og 1976. Den negative udvikling kan med andre ord være udtryk for såvel objektive ændringer af arbejdsmiljøforhold som ændringer i, hvad man opfatter som fysisk krævende arbejde og generende støj. De seneste års intensiverede opmærksomhed omkring miljøproblemer sandsynliggør, at en ændret opfattelse af, hvad der er et acceptabelt arbejdsmiljø, har påvirket stigningen i andelen, der er dårligt stillet på dette område. Det betyder ikke, at man ikke bør tage denne udvikling alvorlig. Man kan lige så vel tolke de lavere andele i 1976 og 1986 som udtryk for, at man på dette tidspunkt ikke var tilstrækkelig opmærksom på arbejdsmiljøet. Under alle omstændigheder er det bemærkelsesværdigt, at 80 pct. af de erhvervsaktive i 2000 oplevede at have mindst ét alvorligt arbejdsmiljøproblem.

Faglig og politisk deltagelse

Institutionelle deltagelsesformer som valgdeltagelse, medlemskab af og deltagelse i faglig organisation, politisk parti eller nærdemokratiske råd, nævn eller bestyrelser er belyst i alle tre levkårsundersøgelser. Derimod er situationsbestemte deltagelsesformer som deltagelse i strejke, demonstration, udfærdigelse af læserbreve, økonomisk støtte til politiske formål mv. første gang belyst i 2000.

Mht. institutionelle deltagelsesformer kan det konstateres, at det stadig er en lille del af befolkningen, der varetager offentlige tillidshverv i råd og nævn, idet andelen i 2000 dog er 6 pct. mod 3 pct. i 1976. Omvendt er det gået med medlemskab af et politisk parti, idet 7 pct. i 2000 var medlem af en vælgerforening mod 11 pct. i både 1976 og 1986. Den større andel af mænd i disse foreninger (i 2000 9 pct. mod 5 pct. kvinder) er derimod et træk, som har holdt sig gennem alle tre undersøgelser. Den meget omtalte medlemstilbagegang for fagforeningerne kan ikke registreres i denne undersøgelse. Dette kan dog skyldes, at der er 14 år mellem de to seneste undersøgelser, men en tværsnitsopgørelse viser i hvert fald, at organisationsprocenten i 2000 er højere end i 1986. Det er imidlertid muligt at komme spørgsmålet om medlemsflugt lidt nærmere, idet vi kan følge bevægelserne for de respondenter, der deltog i både 1986 og 2000 og som var erhvervsaktive begge år. Blandt de lønmodtagere, der i 1986 var medlem af en fagforening, stod 92 pct. stadig i fagforening, 2 pct. var i mellemtiden blevet medlem af en arbejdsgiverforening og 6 pct. var uorganiserede. Der er altså en beskedent del, der har valgt at være uorganiseret, men vi ved til gengæld ikke, om der blandt de 92 pct. er nogle, der har skiftet fra et LO-forbund til anden faglig organisering.

Mht. situationsbestemt politisk deltagelse var den hyppigste blandt 9 undersøgte handlinger at undlade at købe bestemte varer af politiske eller miljømæssige årsager, idet 38 pct. af de 20-93-årige respondenter i 2000 oplyste, at de inden for de seneste par år havde undladt dette. 27 pct. havde inden for de seneste par år skrevet under på en underskriftindsamling.

Miljø og risiko

Befolkningens vurdering af forskellige miljøproblemer, personlig erfaring med forskellige former for forurening og hensyntagen til miljøet er for første gang inddraget i levkårsundersøgelsen i 2000.

Selv om kun hhv. 37 pct. og 47 pct. frygter lokale og globale miljøkatastrofer, mener hele 96 pct. at vi i højere grad bør beskytte naturen af hensyn til kommende generationer, og 90 pct. ser det stigende forbrug over alt i verden som et miljøproblem. Yngre er hyppigere end ældre bekymret for miljøet. Denne forskel skyldes især, at en større andel af de ældre ikke har en mening om disse problemer. Det er også hyppigere de unge end de ældre, som oplyser, at de har været udsat for drikkevandsforurening, luftforurening eller støjforurening. Her kan en større bevidsthed om disse problemer hos de unge muligvis spille ind på svarene, hvilket også kan være forklaringen på, at der er en lidt større andel i socialgruppe I end i socialgruppe V (respondenter i socialgruppe I er i gennemsnit yngre end respondenter i socialgruppe V), der oplyser at have været udsat for alle tre forureningsformer. Selv den hyppigst forekommende af de tre former for miljøforurening, støj fra arbejdspladser, biler, tog mv., er dog kun noget, som 7 pct. af alle 20-93-årige respondenter har været udsat for inden for de seneste 12 måneder. På trods af den beskedne personlige erfaring med disse miljøproblemer, er det langt størstedelen af respondenterne, der i deres adfærd tager miljøhensyn. Mere end 9 ud af 10 afleverer batterier, kemikalie- og malingsrester mv. på rette sted, og 7 ud af 10 sparer på vand- og energiforbrug.

Vold og frygten for vold

Andelen af 30-79-årige respondenter, som inden for et tidsrum på et år har været udsat for vold med eller uden synlige mærker eller skader til følge, eller har været udsat for trusler om vold, har holdt sig på samme niveau i 1986 og 2000, nemlig 4 pct. Både i Danmark og andre lande har man erfaring for, at frygten for vold er betydeligt mere udbredt end personlige erfaringer med vold. Sådan var det også i 1986, hvor 17 pct. – altså mere end 4 gange så mange, som der havde været offer for vold eller voldstrusler – oplyste, at de var meget eller noget nervøse for at blive udsat for vold. Det er derfor bemærkelsesværdigt, at denne andel i 2000 kun udgjorde 7 pct.; altså mindre end det dobbelte af offergruppen. I svenske undersøgelser af leveforholdene, hvor man stiller omtrent samme spørgsmål, har man ikke registreret nogen ændring i andelen, der frygter at blive udsat for vold, og med den medieopmærksomhed, der herhjemme er omkring forskellige former for vold og voldelige bander, er resultatet ganske overraskende, og vi tør ikke komme med et bud på årsagen hertil. Trods den mere end halverede forekomst af frygt for vold, er

der dog stadig forskelle mellem forskellige befolkningsgrupper på dette område: det er stadig kvinderne, der hyppigst udtrykker denne frygt, nemlig 11 pct. mod 3 pct. af mændene, og blandt enlige forsørgere er hele 17 pct. nervøse for at blive udsat for vold. Derimod er de klare aldersbetingede forskelle forsvundet i 2000. Forestillingen om de bange ældre passede i 1986, men den gælder ikke mere. Ikke mindst opfattelsen af ældre kvinders angst for vold er udbredt. Blandt de over 70-årige kvinder er der ganske vist en lidt højere andel, der udtrykker frygt for vold, men forskellen er ikke statistisk signifikant.

Meget svært belastende levekår

Gennemgangen af de enkelte levekårsområder efterlader ikke noget entydigt billede af udviklingen i levekårene, selv om hovedindtrykket er, at det alt i alt er gået fremad siden 1986. For at få dette indtryk afprøvet, må det præciseres, hvad der i levekårsammenhæng menes med "alt i alt", og denne rapport anvender samme aggregerede mål for den samlede levekårsituation, som anvendtes i de to tidligere levekårsundersøgelser. Samtidig koncentrerer interessen om den del af befolkningen, der er særligt dårligt stillet, og som har, hvad der kan betegnes som meget svært belastende levekår. Hermed menes den andel, hvor dårlige levekår inden for centrale levekårsområder ophobes. De fire levekårsområder, som i denne sammenhæng er udvalgte, er helbred, sociale kontakter og indflydelse, boligstandard og arbejdsmiljø. De respondenter, der på samme tid har mindst ét helbredsproblem, mindst ét problem med social kontakt eller indflydelse, mindst ét boligproblem og mindst ét arbejdsmiljøproblem, opfattes som havende meget svært belastende levekår. Opgjort på denne måde bekræftes hovedindtrykkene fra gennemgangen af de enkelte levekårsområder. 4 pct. af den 30-69-årige befolkning levede i 2000 under meget svært belastende levekår, mod 6 pct. i 1986 og 12 pct. i 1976. Denne positive udvikling skyldes udelukkende forbedringen af områderne boligforhold og sociale kontakter og indflydelse. Forekomsten af arbejdsmiljøproblemer trækker den anden vej, og andelen med mindst ét helbredsproblem er stort set uændret siden 1986. Den sociale skævhed i udbredelsen af belastende levekår eksisterer fortsat, hvorimod der ikke i 2000 kan konstateres køns- og aldersbetingede forskelle. Det er endvidere værd at bemærke, at der blandt respondenter med andet modersmål end dansk er 23 pct., som lever under meget svært belastende kår.

En af konsekvenserne af at leve under belastende kår er ret drastisk: sandsynligheden for at dø stiger betragtelig for dem, der lever under sådanne forhold. Sammenlignet generation for generation er dødeligheden i alle tilfælde klart højere blandt dem, der i 1976 og 1986 levede under belastende kår sammenlignet med dem, hvis levekårs-situation var bedre. Skyldes denne meget markante sammenhæng så ikke blot, at helbred er én af de fire komponenter, der indgår i den samlede levekårs-mål? Nej, helbred er ganske vist en god indikator på forventet levetid, men forklarer langt fra hele sammenhængen mellem belastende levekår og dødelighed.

Danskerne i den globale verden

Et af de udviklingstræk, som i stigende grad påvirker befolkningens levekår, er internationaliseringen, som, når fokus især er på den økonomiske liberalisering af den internationale handel, ofte betegnes globalisering. Derfor er der i levekårsundersøgelsen i 2000 for første gang inddraget spørgsmål, der belyser den vigtigste forudsætning for at begå sig i sammenhænge, der involverer verden uden for Danmark, nemlig beherskelsen af fremmedsprog. Endvidere er der spurgt til, i hvilket omfang og i hvilke sammenhænge man har kontakter i udlandet, samt om man har opholdt sig i udlandet i andre øjemed end ferie. På alle tre områder er det tydeligt, at uddannelsesniveaulet er en meget afgørende faktor. Det er personer med studentereksamen og lang videregående uddannelse, der især behersker fremmedsprog og oftest har kontakt med personer i udlandet. Det gælder særlig kontakter via arbejdslivet og kontakt til venner, men også, om end knap på markant, familiekontakt. Det er også personer med lang videregående uddannelse, der hyppigst har opholdt sig i udlandet mere end 3 måneder. Det er imidlertid ikke kun skole- og erhvervsuddannelsen, der forklarer forskellen i sprogfærdighed, kontakter og udlandsophold. Opvækstmiljøet (faderens beskæftigelse) har også stor betydning på alle tre områder, og især hvad angår kontakter i udlandet er socialgruppeplaceringen af betydning. Personer i socialgruppe I har hyppigst disse kontakter, personer i socialgruppe V sjældnest. Derimod spiller køn ingen selvstændig rolle på nogen af områderne, og alderen har kun nogen betydning for udlandsophold, idet yngre oftere end ældre har mindst et udlandsophold bag sig. De faktorer, som traditionelt har haft størst betydning for fordelingen af levekårene, uddannelse, opvækstmiljø og socialgruppeplacering, ser altså også ud til at få afgørende betydning for mulighederne for

at begå sig i den globale verden. Det er her bemærkelsesværdigt, at skoleuddannelse er så afgørende en faktor, endda mere betydningsfuld end erhvervsuddannelse.

Befolkningens egne vurderinger

En ting er, hvad respondenterne oplyser om deres leveforhold på en række konkrete områder, noget andet er, hvordan de alt i alt er tilfredse med disse forhold. Her viser det sig, at der blandt de 20-69-årige er betydeligt flere (45 pct.), der mener, at deres levestandard alt i alt er bedre end for 5 år siden, end det modsatte (13 pct.). Det er nogenlunde samme andele som i 1976, hvor der dog var 17 pct., der mente, at deres levestandard var ringere. At forskellen er så beskeden kan godt overraske, da man i 2000 var i en situation, hvor den økonomiske udvikling nogle år havde været entydig positiv, mens man i 1976 stadig mærkede virkningerne af den såkaldte oliekrise, bl.a. i form af stigende arbejdsløshed. Flytter man fokus til den almindelige samfundsudvikling, er den positive bedømmelse mere markant. Ganske vist er der også her 13 pct. (nu af de 30-79-årige), der i 2000 mente, at leveforholdene i Danmark var blevet ringere end 10 år tidligere, men hele 62 pct. mente, at de var blevet bedre. Det var en væsentlig mere positiv bedømmelse end i 1986, hvor kun 42 pct. mente, at leveforholdene var blevet bedre, mens 31 pct. mente, at de var blevet værre. Ud over vurderingen af levestandard og leveforhold er holdningen til tre former for overførselsindkomster, nemlig støtten til arbejdsløse, folkepensionister og personer under sygdom, blevet belyst i alle tre undersøgelser. Svarene på de tre spørgsmål er blevet kombineret for at finde den andel, der repræsenterede hvad der er kaldt en positiv velfærdsstatsideologi. Efter en kraftig vækst i denne andel fra 1976 til 1986, nemlig fra 13 pct. til 39 pct., er man i 2000 havnet i en mellemposition, idet 23 pct. udtrykker en positiv velfærdsstatsideologi. Således som denne gruppe var defineret, skulle man gå ind for større ydelser for både folkepensionister og personer under sygdom, og mindst ønske det nuværende niveau for arbejdsløshedsunderstøttelse fastholdt. I dag har en mere defensiv diskurs vundet indpas, nemlig diskussionen om velfærdsstatens bevarelse. Det vil derfor være oplagt i stedet for at indkredse den andel, der på alle områder vurderer, at ydelserne i det mindste er passende. I 2000 er denne andel opgjort ikke alene ved holdningen til de tre nævnte ydelser, men også for ydelserne til førtidspensionister, bistandsklienter og folk under uddannelse. De, der vurderer, at alle seks ydelser

er for små eller passende, betragtes herefter som positive over for bevarelsen af velfærdsstaten. De udgør 27 pct. Den konsekvent modsatte opfattelse, at alle seks ydelser var for store, deltes ikke af en eneste respondent. Derimod udgjorde andelen, der i alle seks tilfælde svarede "for stor" eller "ved ikke", 3 pct. I det hele taget var den stærkt voksende andel "ved ikke"-svar, når det ikke drejede sig om respondenternes egne forhold, men om politiske og generelle samfundsforhold, påfaldende.

Social mobilitet

Med social mobilitet refereres til de bevægelser mellem forskellige sociale klasser eller grupperinger, som personer kan foretage gennem et livsløb (karrieremobilitet), eller den sociale placering de indtager sammenholdt med faderens sociale placering under personernes opvækst (generationsmobilitet). En placering, der svarer til faderens, er således udtryk for generationsimmobilitet, og forbliver man i samme position i hele sit erhvervsaktive liv, er man karriereimmobil. Opadgående socialt mobil er de personer, der bevæger sig til en position, der anses for bedre, end den de forlod. Således vil man betegne en almindelig funktionær, der bliver funktionær med ledelsesansvar, som opadgående mobil. Omvendt vil man betegne en selvstændigt erhvervsdrivende, der bliver ikke-faglært arbejder, som nedadgående mobil.

Betragter vi de personer, der i 1976 var i alderen 30-39 år, og i 2000 var blevet 54-63 år (årgang 1937-1946), har der været en betydelig generationsmobilitet og en meget beskedne karrieremobilitet. Den betydelige generationsmobilitet gælder også de i 1976 20-29-årige, som i 2000 var blevet 44-53 år (årgang 1947-1956). En stor del af disse generationer ender således i en anden social klasse end faderen, og det sker endda ret hurtigt i livsforløbet. Allerede som 30-39-årige var flertallet af denne generations sociale placering fastlagt i 1976.

Som påpeget i kapitel 17 afhænger opgørelser over omfanget og arten af social mobilitet af, hvilke analysemetoder og sociale grupperinger der anvendes. Dog er strukturændringernes betydning for generationsmobilitetens omfang og retning iøjnefaldende. Således er 28 pct. af mændene i årgangene 1937-1946 sønner af selvstændige i landbrug mod kun 15 pct. i årgangene 1947-1956. Situationen, hvor den ældste søn overtog landbrugsbedriften, forekommer alene af denne

grund sjældnere blandt årgangene 1947-1956 end blandt årgangene 1937-1946.

En anden væsentlig samfundsmæssig ændring, som afspejles i generationsmobiliteten, er kvindernes indmarch på arbejdsmarkedet som "almindelige funktionærer", hvor tilstrømningen til denne position blandt kvinder i årgangene 1937-1956 udgjorde ca. 37 pct. For enkelte grupper kan der dog påvises høj grad af social immobilitet: flertallet af dem, der voksede op i arbejderhjem og "almindelige" funktionærhjem, befandt sig også som voksne her.

Opsummering

Afslutningsvis skal de mest markante udviklingstræk fremhæves. *Positive udviklingstræk* er især karakteristiske inden for følgende levekårsområder:

De materielle opvækstvilkår er forbedret, idet en betydelig mindre andel af yngre respondenter har oplevet problemer med økonomi og tilstrækkelig mad end ældre respondenter. Det generelle *uddannelsesniveau* er højnet, og det kommer alle grupper til gode, udtrykt i større andele med kompetencegivende uddannelser end tidligere. *Boligforholdene* er det levekårsområde, hvor forbedringerne er mest markante for alle befolkningsgrupper, men også *frygten for vold* er markant sjældnere forekommende i alle befolkningsgrupper i 2000 sammenlignet med tidligere år. Ikke mindst forbedringen i boligforholdene er medvirkende til, at andelen, der lever under *meget svært belastende levekår* er mindre i 2000 end i de to tidligere undersøgelser.

Status quo er en nærliggende karakteristik for udviklingen i befolkningens *helbredsforhold*. Den overordnede udvikling dækker dog over, at nogle grupper i 2000 har en mindre andel med godt helbred, andre grupper omtrent samme andel med godt helbred. Som eksempler på status quo-udviklingstendenser skal også nævnes, at *fordelingen* på nogle af de levekårsområder, hvor fremgangen har været betydelig, stadig udviser klare sociale forskelle. Det gælder især områder som materielle opvækstforhold, uddannelse og meget svært belastende levekår.

Negative udviklingstræk er især tydelige inden for *arbejdsmiljøområdet*. Visse arbejdsmiljøbelastninger nævnes af betydeligt større andele i

2000 end tidligere, og selv om man kan diskutere baggrunden for respondenternes vurdering af disse forhold, står det fast, at vi her har det levkårsområde, hvor befolkningens *vurdering* af forholdene er klart mere ugunstige i 2000 end tidligere.

LEVEVILKÅR OG LEVEKÅR 1976-2000

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN

Indledning

Denne rapport beskriver og analyserer den danske befolknings leveforhold. Den er baseret på de oplysninger, som et repræsentativt udvalg af befolkningen selv har givet i forbindelse med de tre levekårsundersøgelser, som er gennemført i 1976, 1986 og 2000.

Undersøgelsesernes baggrund og gennemførelse er tidligere beskrevet (Hansen 1978; Hansen 1986). Derfor er omtalen heraf ganske kort, dog med en lidt mere uddybende beskrivelse af den sidste undersøgelse i 2000.

Iværksættelsen af den første levekårsundersøgelse i 1976 – dengang benævnt “Velfærdsundersøgelsen” – skulle afhjælpe nogle mangler i den viden, man havde om befolkningens leveforhold. For første gang fik man mulighed for at koordinere en lang række oplysninger om helbred, uddannelse, familieforhold, fritid, boligforhold, beskæftigelse, arbejdsmiljø og økonomi for hver enkelt af de personer, som medvirkede i undersøgelsen. Denne kombination af de enkelte individers samtidige position på flere levekårskomponenter muliggjorde en indkredsning af befolkningsgrupper, hvor dårlige levekår hobede sig op.

Det, der belyses i levekårsundersøgelserne, er levetilstandene og udviklingen i levetilstandene set fra *individernes horisont*. Det er med andre ord de interviewedes egne oplysninger om de forskellige konkrete levetilstande, der spørges til, som udgør rapportens datagrundlag. Selv om kun ganske få spørgsmål direkte efterlyser respondenternes subjektive oplevelse af udviklingen i levetilstandene eller deres mening om socialpolitik og miljøpolitik, vil der ved de øvrige spørgsmål om levetilstandene være tale om en variation fra objektive til forskellige grader af subjektive mål.

Undersøgelsesens datagrundlag udgøres for en stor del af de personer, som første gang som 20-69-årige blev udvalgt til deltagelse i 1976, og som i 2000 i en alder af 43-93 år stadig levede og var bosiddende i Danmark. Mere end 2300 personer har medvirket i alle tre undersøgelser. I 1986 blev der ikke udvalgt nye personer til undersøgelsen, der altså bestod af de samme nu 29-79-årige, som var udvalgt i 1976. I 2000 blev der suppleret med nye årgange af 20-43-årige, samtidig med at der blev trukket en stikprøve blandt de 44-93-årige, som af forskellige grunde – hyppigst fordi de ikke i 1976 var bosiddende i Danmark – ikke var en del af undersøgelsespopulationen i 1976, selv om de havde alderen til det. Endelig var dansk statsborgerskab en forudsætning for at blive udvalgt til undersøgelsen. Det sidste kriterium var pragmatisk: respondenterne skulle kunne interviewes uden tolk. Men med den stigende andel flygtninge og indvandrede i det danske samfund bliver det naturligvis mere og mere utilfredsstillende, at disse kategorier ikke er inddraget i en undersøgelse af befolkningens levetilstand.

Blandt de interviewede danske statsborgere er der dog 118 (svarende til godt 2 pct. af alle interviewede) med anden baggrund end dansk. I rapporten om fattigdom og social eksklusion ses specielt på denne gruppes situation.

Der foreligger således nu oplysninger om befolkningens selvrapporterede levetilstande fra tre undersøgelser strækkende sig over 24 år, den sidste fjerdedel af 1900-tallet. Det er altså muligt dels at belyse levetilstandene for hvert af de tre tidspunkter, dels at sammenligne forholdene på de tre tidspunkter og dermed foretage en analyse af udviklingen i levetilstandene: hvor går det fremad, hvor er forholdene stort set uændrede og hvor er der tale om en forværring af levetil-

holdene? Gælder udviklingen alle, eller er der grupper af befolkningen, der adskiller sig ved en særlig gunstig eller ugunstig udvikling i leveforholdene?

Spørgsmålene kan besvares ved hjælp af to forskellige analysemåder, der repræsenterer hver sin måde at betragte udviklingen på, nemlig tværsnitsanalyser og længdesnitsanalyser (Hansen 1986, s. 114-116). Ved tværsnitsanalyser sammenligner man leveforholdene på to forskellige tidspunkter for nøjagtig de samme befolkningsgrupper. Eksempelvis: helbredet i 1976, 1986 og 2000 for de personer, der på de tre tidspunkter var i alderen 40-49 år eller personer, der på de tre tidspunkter var arbejdsløse. Det er altså de samme *positioner*, der sammenlignes, og ikke de samme personer. Ganske vist kan der være enkelte, der var arbejdsløse både i 1976, 1986 og 2000, således at de er en del af sammenligningsgrundlaget på alle tre tidspunkter, men det er altså kun i deres egenskab af arbejdsløse, at de udgør dette sammenligningsgrundlag.

Længdesnitsanalyser følger udviklingen i leveforholdene over tid for de samme *personer*, uanset eventuelle ændringer i deres position. At analysen baseres på de samme personer gør det muligt at belyse bruttoændringer. Sammenligner man eksempelvis forholdene for personer, der var arbejdsløse i 1976 med samme personers forhold i 1986 og 2000, kan man følge, hvordan deres situation påvirkes af eventuelle ændringer i såvel deres egen position – mange vil have skiftet beskæftigelsesmæssig position og/eller være kommet ind i en ny livsfase – som af eventuelle ændringer i de forskellige positioners leveforhold.

Det skal dog præciseres, at begrebet bruttoændringer ikke i denne sammenhæng skal opfattes således, at alle ændringer mellem 1976 og 2000 i hver enkelt af de undersøgte personers leveforhold for er belyst. Der er som nævnt gået hhv. 10 år og 14 år mellem undersøgelserne, og hovedparten af spørgsmålene belyser kun respondenternes situation på interviewtidspunktet. En respondent, der på interviewtidspunktet i 1976, 1986 og 2000 oplyste, at han var medlem af en fagforening, kan sagtens have været uorganiseret en stor del af tiden mellem undersøgelserne, og en respondent, der på alle tre tidspunkter boede i en bolig med alle moderne bekvemmeligheder, kan godt i mellemtiden have boet i en elendig bolig. Når der derfor i nogle analyser opereres med grupper, der indtager stabile positioner mht.

eksempelvis faglig organisering, socialgruppeplacering eller som udsatte for svært belastende levekår, skal det altså præciseres, at der hermed menes positionen på de tre tidspunkter, som vi ved noget om.

Der findes ingen endegyldig sandhed mht., hvilket tidsspænd der maksimalt må være mellem måletidspunkter i en longitudinel undersøgelse af befolkningen levekår. På nogle områder kan der argumenteres for hyppigere målinger end på andre områder. Men 14 år må under alle omstændigheder siges at repræsentere så lang en periode, at man såvel ved tværsnits- som længdesnitsanalyser går glip af megen information. Som eksempel kan nævnes den faglige organisationsprocent, hvor 87 pct. af lønmodtagerne i 2000 var medlem af en fagforening mod 85 pct. i 1986, selv om de officielle organisationsprocenter de seneste år har været faldende. Havde der været gennemført en levekårsundersøgelse mellem 1986 og 2000, ville denne bevægelse med stigende organisering endnu nogle år efter 1986 efterfulgt af et knæk på organiseringskurven en gang i 1990'erne sikkert være registreret. Nu skal man pga. det lange tidsspænd mellem de to målinger passe på med ikke at drage forhastede slutninger i retning af stadig stigende faglig organisering. Et tidsspænd på 10 år synes at være det absolut maksimale, hvis ændringsanalyser i levekårsundersøgelser ikke skal løbe ind i alt for mange problemer.

Længdesnitsanalyser kan naturligvis kun gennemføres for de respondenter, der blev udvalgt i 1976 og har medvirket i mindst to undersøgelser. En sammenligning af forholdene på forskellige tidspunkter forudsætter desuden, at nøjagtig samme forhold er belyst på de forskellige tidspunkter. Ideelt set kræver det anvendelse af helt ensartede måleprocedurer, dvs. gentagelse af samme spørgsmål i alle undersøgelser ved hjælp af samme dataindsamlingsmetode, hvilket i disse undersøgelser vil sige besøgsinterviewing.

Som det fremgår senere i kapitlet, er det imidlertid ikke alene de personlige levekår, der ændrer sig. De betydelige samfundsændringer, som er sket i levekårsundersøgelsestid, udfordrer på mange måder disse undersøgelser metodologiske rationale. Visse forhold, som i 1976 udgjorde et levekårsproblem som fx fraværet af hvad vi i dag vil kalde selvfølgelige installationer i boligerne, eksisterede praktisk taget ikke i 2000. Andre problemer, som fx nationale og globale miljøproblemer, er først for alvor kommet i fokus efter 1976. Det betyder,

at der både er problemer, hvis betydning svinder ind, og problemer, som først for alvor er dukket op efter 1976, eller hvis betydning man ikke tidligere har været opmærksom på.

Det har medført, at de spørgeskemaer, der har været anvendt ved interviewingen, er udformet ret forskelligt. En del spørgsmål er ikke længere med, nye spørgsmål er medtaget, ikke mindst i 2000, og enkelte spørgsmål er udformet anderledes end første gang, de var med.

Også i de tilfælde, hvor spørgsmål og svarkategorier har været anvendt uændret ved alle tre undersøgelser, er der grund til at overveje, om de samfundsmæssige omstændigheder kan have påvirket respondenternes opfattelse af spørgsmålets indhold. Er opfattelsen af, hvad "fysisk krævende arbejde" indebærer, den samme i 1976 og 2000, eller har den teknologiske udvikling og debatten om arbejdsmiljø ændret på denne opfattelse? På nogle områder må den teknologiske udvikling, den politiske diskurs og andre elementer i den samfundsmæssige udvikling således inddrages i tolkningen af ændringerne i befolkningens selvrapporterede levekår. Det gælder eksempelvis kapitlet om arbejdsmiljø.

Det følgende afsnit er derfor et forsøg på at give et indtryk af nogle af de ændringer, det danske samfund er undergået siden 1976. Det skal understreges, at denne gennemgang er meget langt fra at være fuldstændig. Hensigten er blot at eksemplificere, hvorledes ændringer i befolkningens konkrete leveforhold er betinget af mere overordnede samfundsmæssige ændringsprocesser og derfor må tolkes i lyset af disse ændringer.

Udvalgte træk ved samfundsudviklingen

Inden der gives eksempler på disse samfundsmæssige ændringer og deres betydning for befolkningens konkrete leveforhold er det nødvendigt at præcisere indholdet af begreber som leveforhold, levevilkår og levekår, der indledningsvis er brugt lidt i flæng. Den samfundsmæssige udvikling og resultatet af denne udvikling for det enkelte individ kan opfattes som ændringer på hhv. makroniveau og mikroniveau. Ved ændringer på makroniveau forstås således de strukturelle ændringer i samfundet, som skaber de betingelser eller *vilkår*, hvorunder det enkelte individ skal forsøge at realisere en tilværelse.

Hvad enten der er tale om ændringer i samfundsmæssige institutioner som fx arbejdsmarked, uddannelsessystem og det politiske system, omfattende lovændringer, teknologisk udvikling eller landets internationale placering, ikke mindst i forholdet til EU, har disse forhold stor betydning for individers og befolkningsgruppers daglige tilværelse. Hvordan disse vilkår helt præcist udmøntes på mikroniveauet, altså i konkrete *leveskår*, afhænger dog også af det enkelte individs personlige egenskaber, ressourcer og placering i en række forskellige sociale sammenhænge.

Leveforholdene kan således opfattes som bestående af “nogle levevilkår – et input – der betinger nogle leveskår – et output” (Hansen 1986, p.18). De tre leveskårsundersøgelser har, som betegnelsen for undersøgelserne angiver, koncentreret sig om output-siden: “de skår ...der kommer ud af at leve i et bestemt samfund i en bestemt samfundsgruppe på et bestemt tidspunkt af historien” (Hansen 1986, p. 18).

Med denne præcisering af begreberne levevilkår og leveskår skulle det være muligt at demonstrere samspelet mellem generelle ændringer i levevilkårene og konkrete leveskårsændringer. Eksempelvis: ved en analyse af den samlede leveskårssituation, hvor én af komponenterne er boligstandard, er det oplagt at inddrage den gennemgribende, generelle forbedring af boligforholdene, som har fundet sted i perioden 1976-2000, som forklaring på at netop leveskårskomponenten boligstandard især bidrager til, at en mindre andel af befolkningen i 2000 placeres i kategorien med “meget svært belastende leveskår”. Boligmassen år 2000 adskiller sig simpelthen markant fra boligmassen i 1976, som følge af både økonomi, lovgivning og teknologi, og en del af det ringeste boligudbud fra 1976 eksisterer ganske simpelt ikke i 2000. Det betyder, at selv blandt de kategorier af befolkningen, der er dårligst stillede mht. boligstandard, er andelen med dårlige boligforhold – således som leveskårskomponenten boligstandard blev defineret i 1976 – beskeden. Det rejser så spørgsmålet, om det stadig er hensigtsmæssigt at lade denne komponent indgå i et mål på den samlede leveskårssituation, om man bør introducere et andet mål for boligstandard, eller om boligstandard overhovedet fremover er et relevant mål i denne sammenhæng.

Eksemplet demonstrerer samtidig, at betydningen af på et givent tidspunkt at indtage en bestemt position på en leveskårsvariabel kan

skifte. At tilhøre kategorien med “utilfredsstillende boligforhold” har i 1976 formentlig ikke været så belastende som i 2000, simpelthen fordi det i 1976 var en situation, en relativ stor andel af befolkningen var i, mens andelen i 2000 var beskednen. Utilfredsstillende forhold bliver mere belastende, når kun få deler skæbne med én. En levekårs-situation, som i almindelighed anses for ugunstig, kan også opleves forskelligt, alt efter hvilken livsfase man befinder sig i. For yngre mennesker kan en mere beskednen bolig fx opleves som en midlertidig tilstand på vej mod noget bedre.

Som eksempel på den omvendte situation, nemlig at en oprindelig eksklusiv position deles af flere, kan nævnes den kategori, der er placeret på erhvervsuddannelsesvariablen højeste trin. I 2000 har langt flere en længerevarende videregående uddannelse end i 1976. Ikke alene udgør denne uddannelsesgruppe en mindre eksklusiv gruppe end tidligere. Uddannelsen giver i dag adgang til et mere varieret stillingsudbud, hvoraf en del næppe kan siges at forlene indehaveren med samme status som de traditionelle akademiske positioner. På samme måde er andelen, der tilhører socialgruppe I i 2000, mere end fordoblet i forhold til 1976, og det kræver en grundigere analyse at afgøre betydningen af denne udvikling.

Husmænd og husmødre

Den mest gennemgribende forandring i arbejdskraftens sammensætning udgøres af kvindernes øgede erhvervsdeltagelse til et punkt, hvor der ikke er nævneværdig forskel på kønnenes erhvervsfrekvens. Denne udvikling var allerede i gang i 1976, men på dette tidspunkt talte kategorien “husmoder” stadig så mange individer, at det var en relevant analysekategori. I 2000 eksisterer “husmoderen” praktisk taget ikke.

Også stillingskategorier, som i 1976 var forholdsvis udbredte, er i mellemtiden på det nærmeste forsvundet. Det gælder fx en kategori som “husmand”. Husmandsbruget blev tidligere størrelsesmæssigt afgrænset ved op til 10 ha. Selv om denne brugsstørrelse ved ændringer i landbrugslovene efter anden verdenskrig blev “blødt op” (Solvang 2000), og selv om brug under 10 ha stadig hyppigere dækker over andet end husmandsbrug, kan man i nogen grad følge udviklingen i husmandsbrugene gennem opgørelser af landbrugsbedriftenes areal-

størrelse. Mens der endnu i 1976 blandt de i alt 130.753 registrerede landbrugsbedrifter fandtes 42.918 brug under 10 ha, var der i 1986 15.621 tilbage ud af i alt 84.093 landbrugsbedrifter og i 2000 10.203 brug under 10 ha ud af i alt 54.541 bedrifter. Disse tal illustrerer ikke alene reduktionen i antallet af mindre brug, men viser i lige så høj grad den markante strukturændring i landbruget gennem denne periode, resulterende i en kraftig nedskæring i antallet af selvstændige landbrugsbedrifter, samtidig med at de helt store bedrifter (over 100 ha) øger i antal.

Her må man naturligvis overveje, om det kun er stillingsbetegnelsen husmand, der er forsvundet, eller om det også er den praksisform og de betingelser, hvorunder erhvervet udøvedes, der er forsvundet. Nogen vil muligvis opfatte medlemmerne af landbrugsorganisationen Dansk Familiebrug som en moderne eller modereret form for husmænd, men alene udviklingen i teknologi og produktionsmetoder har ændret betingelserne for disse brug så radikalt, at det er meningsløst at tale om en fortsættelse af husmandsbruget. Man kan vel også opfatte Dansk Familiebrugs beslutning om at ophøre som selvstændig organisation og blive en del af Landboforeningerne som udtryk for, at der trods forskelle i brugsstørrelser ikke mere er grundlæggende forskelle i de vilkår, hvorunder landbrugsbedrifter drives.

Sådanne omfattende strukturændringer rejser naturligvis spørgsmålet: hvad bliver der så af de mennesker, der tilhører en af disse "forsvundne" kategorier? For husmændenes vedkommende de 208 respondenter, der i 1986 angav deres stilling som husmand? Flertallet af husmændene tilhørte allerede i 1986 den ældre del af befolkningen, så det er ikke overraskende, at 67 af dem er døde i 2000. Blandt de øvrige 141 blev 94 interviewet i 2000. 27 figurerer stadig i socialkategorien husmand, men man skal her erindre sig, at denne klassifikation for tidligere beskæftigede baseres på den sidste beskæftigelse. Faktisk oplyser alle 27 i socialkategorien husmænd i 2000, at de er pensionister! Yderligere 35 oplyser at være pensionister og efterlønsmodtagere, så denne gruppe udgør altså 62 personer eller 66 pct. af de interviewede. Blandt de 32 tidligere husmænd, der stadig i 2000 var erhvervsaktive, var 18 lønmodtagere (især ufaglært arbejder og underordnet funktionær), 12 var mindre selvstændige i landbrug eller byerhverv og 2 var arbejdsløse.

Omvendt kan man registrere fremkomsten af en række arbejdsfunktioner og -stillinger, som var sjældne i 1976 eller slet ikke fandtes. Her er især den teknologiske udvikling af betydning. Det gælder ikke mindst informationsteknologien, hvor stillinger som systemkonstruktør, systemchef i edb-firma og softwaredesigner ikke figurerede i 1976.

At stillingskategorier forsvinder eller opstår giver ikke umiddelbart de store analytiske problemer. At sammenligne levekårene for husmænd eller husmødre med andre gruppers levekår og følge ændringerne i disse levekår giver kun mening, så længe der eksisterer sådanne kategorier.

Imidlertid kan disse ændringer i erhvervsstrukturen føre til overvejelser af en anden karakter. Selv om samme stillingskategorier stadig optræder i såvel 1976 som 2000, kan det arbejdsindhold og den virkelighed, stillingskategorien refererer til, måske have ændret sig så radikalt, at det i sig selv gør en analyse af denne kategoris levekår over tid problematisk. Har de omstændigheder og vilkår, hvorunder erhvervet udøves af eksempelvis en kategori som "landmænd", så meget til fælles i 1976 og 2000, at det er meningsfuldt at måle levekårsændringer for denne kategori? Eller burde man overveje på et tidspunkt at opgive en skellen mellem landmænd og andre selvstændigt erhvervsdrivende?

Andelen af stillinger, der forudsætter en videregående uddannelse er steget. Dette fører til behov for flere højtuddannede, og her har uddannelsessystemet da også været leveringsdygtigt, idet andelen med videregående uddannelser er steget i mindst samme takt som arbejdsmarkedets behov for disse uddannelser. Det sker dels ved en større produktion af uddannede inden for de eksisterende uddannelser, dels gennem oprettelsen af nye uddannelser. Uddannelsessystemets produktion af højtuddannede har endda vist tendens til at løbe forud for behovet for disse uddannelser med deraf følgende tendens til stigende arbejdsløshed eller beskæftigelse i job, der reelt ikke kræver kvalifikationer svarende til uddannelsen. En placering på erhvervsuddannelsesvariablens øverste trin er måske ikke i fremtiden lige så tæt forbundet med gunstige placeringer på de øvrige levekårsområder som hidtil.

Teknologi og arbejde

Først og fremmest IT-området er udviklet kraftigt siden 1976, og det har ikke alene givet sig udslag i udviklingen af de ovenfor nævnte nye stillingskategorier. Inden for praktisk taget alle erhverv og brancher har mange arbejdsprocesser undergået store ændringer. En lang række operationer, der tidligere krævede muskelkraft, hukommelse eller beregningsevne, er i dag afløst af maskinbaserede operationer. Det gælder såvel inden for områder som bygge- og anlægsområdet, landbrug og gartneri og meget fabriksarbejde, hvor kraner, lifter, motorer mv. udfører mange operationer, som inden for områder, hvor manuel arkivering, regnskabsføring og fakturering er afløst af pc-baserede operationer. Blandt de levkårsområder, som helt oplagt påvirkes af den nye teknologi, er det nærliggende at pege på såvel det fysiske som det psykiske arbejdsmiljø.

Befolkningen

Befolkningssammensætningen er en anden faktor, som er ændret markant siden 1976. Ganske vist var indvandringen i form af "fremmedarbejdere" startet inden 1976, men 1.1.1976 udgjorde antallet af udenlandske statsborgere ifølge Danmarks Statistik kun 90.854 (altså knap 2 pct. af den samlede befolkning), hvoraf det største antal fra 3. verdenslande udgjordes af 7.857 tyrkiske statsborgere, mens der registreredes 6.396 jugoslaviske statsborgere (Statistisk tiårsoversigt, 1983). Fra 1980 er det muligt at følge udviklingen i antallet af "indvandrere og efterkommerne", og mens denne kategori i 1980 talte 152.958 personer, udgjorde den i 2000 378.162 personer (www.statistikbanken.dk). Mens man således i 1976 stadig med nogen ret kunne opfatte en undersøgelse af danske statsborgeres levkår som dækkende for befolkningens levkår, er det nødvendigt at understrege, at når undersøgelsen i 2000 stadig afgrænser undersøgelsespopulationen til danske statsborgere, har man hermed udeladt en større del af den fastboende befolkning, selv om en del indvandrere og efterkommere har erhvervet dansk statsborgerskab, og dermed som tidligere nævnt omfattes af undersøgelsen.

Medier, kommunikation og transport

I perioden 1976-2000 brydes Danmarks Radios monopol, i første omgang af lokalradio og lokal-TV, dernæst ved oprettelsen af TV2, og da de allerede i vid udstrækning anvendte paraboler legaliseres i 1987, åbnes muligheden for udenlandske kanaler og allehånde kommercielle TV-tilbud.

Inden for den skrevne presse sker der en stadig reduktion i antallet af selvstændige dagblade. Denne udvikling har allerede før den første levekårsundersøgelse sat sine klare spor, idet der i 1975 på hverdage udkommer 49 dagblade mod 85 i 1960. I 2000 er tallet 30. Tilbagegangen sker næsten udelukkende i provinsen, hvor tallet i perioden 1975-2000 reduceres fra 40 til 22, i hovedstadsområdet fra 9 til 8 (Columbus 2000). Blandt de dagblade, der forsvinder, er Arbejderbevægelsens og Socialdemokratiets sidste dagblad, Aktuelt. Samtidig indgår flere bladhuse aftaler om teknisk og økonomisk samarbejde, andre opkøbes helt eller delvist af andre kapitalgrupper, således at det bliver mindre klart, hvor selvstændige de enkelte dagblade egentlig er.

En sådan udvikling afspejler naturligvis flere forhold. Dels den magtkamp, der foregår på mediemarkedet om adgangen til at påvirke befolkningen, hvad enten motiverne er politiske eller kommercielle. Dels den nødvendige tilpasning til den situation, at flere og flere får størstedelen af deres information gennem de elektroniske medier, idet en stadig større andel af befolkningen ikke er faste avislæsere. Hvilken effekt introduktionen af gratisaviser har på denne udvikling, vil vise sig.

Også inden for medier og kommunikation har den teknologiske udvikling sat sine synlige aftryk. Mobiltelefonen er en opfindelse, som på få år har ændret kommunikationsmønstret mellem mennesker radikalt. Den har hurtigt vundet stor udbredelse, og for en del mennesker er den blevet det centrale kommunikationsmiddel. Man er nærmest døgnet rundt tilgængelig og kan selv til hvert et tidspunkt komme i kontakt med familie, venner, bekendte og arbejdsplads. Grænserne for det private rum er for mange mennesker ændret radikalt: der føres samtaler om selv intime forhold i offentlige transportmidler, på gader og veje, restauranter mv. Nogle foretrækker dog den mere private sms-kommunikation.

Selv for grupper med en mere selektiv eller restriktiv anvendelse af “mobilen”, har den udviklet sig til et naturligt og dagligt anvendt kommunikationsmiddel, der kan tjene mange formål.

For en stigende del af befolkningen er den lette adgang til kommunikation udstrakt til hele verden gennem internettet. Også her kan anvendelsen tjene mange formål fra rent arbejdsmæssige kontakter, informationssøgning, home-banking, etablering og fastholdelse af internationale sociale netværk til rent sociale formål (chat) og plejning af mere eller mindre socialt acceptable interesser og behov. Det er indlysende, at et fænomen som social interaktion hermed har fået et langt mere nuanceret og sammensat betydningsindhold.

Siden 1976 er Danmark gennem de to store broprojekter transportmæssigt forbundet, så der nu er landforbindelse mellem alle større danske øer og dermed også til det europæiske kontinent, samtidig med at vi nu er landfast med Sverige. Som ved andre betydelige ændringer i infrastrukturen har modstridende interesser på den ene side betonet de økonomiske og sociale muligheder, der hermed åbner sig, på den anden fremhævet de miljømæssige belastninger af natur og boligforhold, som disse indgreb fører med sig. Et eksempel på, at ændring af et generelt vilkår som den trafikale infrastruktur kan få såvel positive som negative levekårs-mæssige konsekvenser.

Sproget og nye ord i sproget

Ingen, der lytter til ældre radio- og grammofonoptagelser eller læser bøger, der udkom for mange år siden, er i tvivl om, at sproget ændrer sig. Det gælder såvel udtale som syntaks, og ikke mindst de ord og vendinger, som anvendes. Jo længere man går tilbage i tiden, bliver det lettere at finde eksempler på ord og talemåder, som helt er forsvundet ud af almindelig sprogpraksis. Samtidig er der kommet et betydeligt antal nye ord og vendinger ind i sproget. Selv om man ikke deler ekstreme socialkonstruktivistiske og diskursanalytiske synspunkter vedrørende forholdet mellem sprog og social virkelighed, kan man ikke se bort fra, at når sproget ændrer sig, så påvirkes virkelighedsopfattelsen også. Ord og begreber bruges jo til at begribe det, der sker omkring én, og når nye fænomener dukker op, forslår de gamle begreber ikke altid. Det gælder indlysende inden for det teknologiske felt, men det gælder også ændringer inden for det sociale felt.

Det kan resultere i den omtalte nyskabelse af ord og vendinger, men det kan også resultere i, at allerede for hånden værende ord og vendinger farves af disse ændringer og antager nye betydninger.

Som på de egentlige levekårsområder vil også den sproglige udvikling have forskellige konsekvenser for forskellige befolkningsgrupper. Sproget er ikke et rent kommunikationsmiddel, det er også et middel til magtudøvelse. Dagsordener og diskurser domineres af dem, der behersker og ikke mindst selv har indflydelse på udviklingen af det sprog, hvoraf disse diskurser formes. Og de, der ikke magter den stadig strøm af nye begreber, vendinger og tekniske forkortelser, hægtes af.

Den sproglige udvikling kan illustreres ved den liste af nye ord, som Dansk Sprognævn udarbejdede til Danmarkskrøniken (Dirckink-Holmfeld, 1999). Listen omfatter flere hundrede ord, som første gang er registreret i perioden 1980- begyndelsen af 1990'erne. Selv om det normalt er således, at ord opstår i den daglige sprogpraksis og kan have levet blandt større eller mindre dele af befolkningen, inden de officielt registreres, består listen formentlig af ord, som for størstedelens vedkommende var ukendte i 1976, da den første levekårsundersøgelse gennemførtes. Mange af disse ord illustrerer den teknologiske udvikling: cyberspace, edb-virus, fax, fertilitetsklinik, gentest, harddisk, internet, IT, Mac, megabyte, MTV, PC, pin-kode, telemarketing og windows. Andre illustrerer den samfundsmæssige udvikling og den dertil knyttede diskurs: behandlersamfund, betalingshospital, brugerbetaling, børnecheck, fedterøvstillæg, gratisydelse, jobtilbud, krisepakke, overskudsdeling, socialindkomst, tryghedsaftale. Og et fænomen som dørtelefon antyder en af de vanskeligheder, som interviewere nu om dage møder i deres interviewarbejde, og som var ikke-eksisterende eller yderst sjældent forekommende i 1976.

Dette, at nye ord opstår og andre ord og vendinger ændrer karakter og betydningsindhold, er ikke alene et demokratisk problem, men giver også alvorlige metodologiske problemer i forbindelse med longitudinelle surveys. Det betyder, at spørgsmålsformuleringer, der på et givent tidspunkt havde et bestemt betydningsindhold, kan have et andet betydningsindhold 24 år senere. Visse ord og vendinger kan i 2000 lyde snurrige for yngre mennesker, der end ikke var født, da den første levekårsundersøgelsen gennemførtes, eller være svært forståelige.

Sammenfattende kan det fastslås, at gennemførelsen af levekårsundersøgelser, der strækker sig over relativ lang tid, giver en enestående mulighed for gentagne gange at kombinere oplysningerne om centrale levekårsfaktorer for de samme personer på samme tidspunkt. Dette sikres kun gennem det undersøgelsesdesign, som er anvendt i levekårsundersøgelserne. Men netop tidsspændet stiller krav til afvejningen mellem hensynet til ensartede måleprocedurer og hensynet til samfundsudviklingen og dermed også til tolkningen af de data, som undersøgelserne producerer.

Litteratur

Arbo-Bähr, H., Christensen, A. & Stokholm, E. (red.) (2000)
Samfundsstatistik 2000. København: Columbus.

Danmarks Statistik (1983)

Statistiske tiårsoversigt 1983. København: Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik (2003)

www.statistikbanken.dk/statbank5a/Selectout/pivot.asp

Dirckinck-Holmfeld, G. (1999)

Den nye Danmarkskronike, bind 3. København: Gyldendal.

Hansen, E. J. (1978)

Fordeling af levekårene. Bind I. København: Socialforskningsinstituttet.
Publikation 82.

Hansen, E.J. (1986)

Danskernes levekår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Solvang, G. (2000)

Danske statshusmandsbrug i 100 år – en kulturhistorisk analyse,
i: Årbog for Køge Museum 1999.

BORTFALDETS OMFANG, SKÆVHED OG BETYDNING

Dette kapitels første del indeholder en beskrivelse af leveundersøgelsernes population, stikprøver og analyseudvalg. Derefter foretages en vurdering af bortfaldets skævhed, dels i forhold til stikprøven, dels ved en opgørelse af geninterviewprocenten for forskellige kategorier af respondenter fra 1986, som stadig levede, da undersøgelsen i 2000 gennemførtes.

Kapitlets anden del udnytter undersøgelseernes mulighed for forløbsanalyser til en analyse af bortfaldsskævhedernes påvirkning af analyseudvalgene i 1986 og 2000 og betydningen heraf for de statistiske analyser.

A. POPULATION, STIKPRØVE OG BORTFALD

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN

Det er tredje gang, levokårsundersøgelsen gennemføres, og undersøgelsens population bestod oprindeligt, i 1976, af den 20-69-årige danske befolkning. Blandt denne befolkningsgruppe blev udtrukket en stikprøve på 5.960 personer, hvoraf der opnåedes interview med 5.166 svarende til en opnåelsesprocent på 87. Denne stikprøve var

i 1986 reduceret med 448 personer, primært forårsaget af dødsfald, mens en mindre del var flyttet til udlandet. Den reducerede stikprøve udgjorde således i 1986 5.512 personer, idet der ikke blev suppleret med nye årgange af personer i 20-29 års alderen. Denne gang opnåedes interview med 4.561, svarende til en opnåelsesprocent på 83. Af disse blev 4.067 interviewet både i 1976 og 1986.

I 2000 var den oprindelige stikprøve reduceret til 4.245 personer, idet yderligere 1.267 personer var døde, flyttet til udlandet eller af anden årsag uden for rækkevidde. De 4.245 resterende personer var i mellemtiden kommet i alderen 43-93 år, hvorfor stikprøven blev suppleret med 3.357 personer, hvoraf 3.250 personer i alderen 20-43 år udgjorde et aldersmæssigt supplement af nye årgange, mens 107 personer i alderen 43-93 år blev udtrukket som en stikprøve af den befolkningsgruppe, som i 1976 ikke var omfattet af undersøgelsens populationsafgrænsning, primært fordi de på dette tidspunkt ikke havde bopæl i Danmark, men som siden var flyttet tilbage eller nytillflyttet landet. Den samlede stikprøve i 2000 bestod således af 7.602 personer i alderen 20-93 år.

Bortfaldets størrelse

Af disse 7.602 personer opnåedes interview med 4.981, hvilket svarer til en opnåelsesprocent på 66, dvs. ca. 2/3 af stikprøven. Heraf blev 2.755 personer fra den gamle stikprøve interviewet, svarende til 65 pct. af de 4.245 tilbageværende personer, mens 2.226 personer fra den nye stikprøve interviewedes, svarende til 66 pct. af de 3.357 udtrukne personer.

Alt i alt har 9.317 personer således været udtrukket til deltagelse i levekårsundersøgelserne, hvoraf de 7.929 har deltaget i én eller flere undersøgelser. Af den oprindelige stikprøve på 5.960 personer har 2.335 medvirket i alle tre undersøgelser. De 1.388 personer, som ikke på noget tidspunkt har deltaget, er fordelt med 1.131 fra den stikprøve, som blev udtrukket i 2000, mens kun 257 af de 5.960 personer, som udgjorde stikprøven i 1976, slet ikke har medvirket i undersøgelsen (se tabel 3.1).

Tabel 3.1

Deltagelsesmønstre for de tre levekårsundersøgelser.

Deltagelse	Antal
Kun 1976	921
Kun 1986	290
1976+1986	1.737
Kun 2000	2.274
1976+2000	173
1986+2000	199
1976+1986+2000	2.335
Aldrig: 1976-stikprøve	257
Aldrig: 2000-stikprøve	1.131
I alt	9.317

Af de 2.274, som kun har deltaget i 2000, stammer størstedelen naturligvis fra den nye stikprøve, nemlig 2.226, men der er faktisk 48 personer fra den gamle stikprøve fra 1976, der deltog for første gang i 2000.

Bortfaldet i 2000 undersøgelsen er klart større end i de to foregående undersøgelser. Hvor hhv. 13 pct. (1976) og 17 pct. (1986) må betegnes som beskedne bortfald, udgør et bortfald på over 34 pct. naturligvis et problem. Det er derfor nødvendigt at se nærmere på, hvem det er, der ikke har medvirket i 2000-undersøgelsen med henblik på at vurdere, om der er en systematik i bortfaldet; om det med andre ord forholder sig således, at der er bestemte kategorier af respondenter, som er overrepræsenteret i bortfaldet. Det er indlysende, at jo større en andel bortfaldet udgør, jo kraftigere vil en eventuel systematisk skævhed indvirke på sammensætningen af analyseudvalget.

Den væsentligste årsag til bortfald har til alle tider været de såkaldte nægttere, altså de personer, som eksplicit afviser at deltage i undersøgelsen. Andelen af nægttere har været voksende i danske surveyundersøgelser, og man har samtidig kunnet konstatere, at det er størst i undersøgelser med et alment, generelt indhold som eksempelvis levekårsundersøgelser, mens undersøgelser om specifikke emner, tæt på respondenternes hverdag som eksempelvis undersøgelser af børns opvækst kan regne med højere opnåelsesprocenter.

Tabel 3.2

Interviewresultat for de tre levekårsundersøgelser. Procent.

Interviewresultat	1976	1986	2000
Opnået interview	87	83	66
Nægtere	7	13	23
Ikke truffet, bortrejst	4	2	6
Sygdom, handicap m.v.	2	2	5
I alt pct.	100	100	100
Pct.grundlag	5.960	5.512	7.602

Tabel 3.3

Aldersgrupperet interviewresultat i 2000 for den gamle stikprøve. Procent.

Aldersgruppe	Interview opnået	Nægter	Ikke truffet, flyttet	Sygdom, handicap m.v.	I alt Pct.	Antal
43-49 år	70	22	5	3	100	871
50-59 år	65	27	4	4	100	1.424
60-69 år	66	26	4	4	100	890
70-79 år	64	27	1	8	100	684
80-93 år	53	22	3	22	100	376
Alle i gl. stikprøve	65	25	4	6	100	4.245

Den voksende tendens til nægtelse fremgår klart af tabel 3.2. Samtidig bidrager andre bortfaldsårsager dog også med en større andel i 2000 end i 1976 og 1986, nemlig med 11 pct. i 2000 mod 6 pct. i 1976 og 4 pct. i 1986. Noget af bortfaldet inden for kategorien sygdom, handicap mv. kan forklares med aldringen af den oprindelige stikprøve (se tabel 3.3), men selv om man tager højde herfor, udgør andre bortfaldsårsager end nægtelse stadig en større andel i 2000 end de tidligere år.

Bortfaldets skævhed

Vi vil nu se på, hvordan interviewede og bortfald fordeler sig på hhv. den oprindelige og den nye stikprøve. For begge stikprøver har vi de sædvanlige oplysninger om køn, alder, bopælsområde og civilstand.

Som nævnt er interviewresultatet for de to stikprøver næsten sammenfaldende, idet 65-66 pct. af de udtrukne har ladet sig interviewe. Der er en mindre forskel i sammensætningen af bortfaldet, idet nægterandelen udgør en større andel i den gamle stikprøve sammenlignet med den nye stikprøve, mens andelen af “ikke truffet, flyttet” er større i den nye stikprøve end i den gamle (se tabel 3.4).

Ved en sammenligning af de to stikprøvers resultatstatistik må man dog erindre sig, at alderssammensætningen er meget forskellig, ja faktisk ikke overlappende, når man undtager de tidligere nævnte 107 personer i den nye stikprøve i alderen 43-93 år. På den baggrund kunne man spørge, om det overhovedet er meningsfuldt at sammenligne de to stikprøver? Dækker det tilsyneladende ret overensstemmende interviewresultat reelt over forskelle, som sløres af denne forskellige alderssammensætning? Spørgsmålet kan i sagens natur ikke

Tabel 3.4

Interviewresultat opgjort for hhv. gammel og ny stikprøve. Procent.

Interviewresultat	Gammel stikprøve	Ny stikprøve	Samlet stikprøve
Interview opnået	65	66	66
Nægtere	25	21	23
Ikke truffet, flyttet	4	8	6
Sygdom, handicap m.v.	6	5	6
I alt pct.	100	100	100
Pct.grundlag	4.245	3.357	7.602

Tabel 3.5

Interviewresultat opgjort for to udvalgte aldersgrupper fra hhv. gammel og ny stikprøve. Procent.

Stikprøve og aldersgruppe	Interview opnået	Nægter	Ikke truffet, flyttet	Sygdom, handicap m.v.	I alt Pct.	Antal
Gl. stikprøve 43-49 år	70	22	5	3	100	871
Ny stikprøve 35-43 år	69	22	5	3	99	1.212

besvares direkte, al den stund alderssammensætningen nu engang er, som den er. Men det er alligevel muligt at komme med et tilnærmet svar, idet der erfaringsmæssigt ikke er større forskel på visse aldersgruppers deltagelse i surveyundersøgelser. Det gælder eksempelvis aldersgruppen 35-50 år. Man må derfor formode, at gruppen af 35-43-årige i den nye stikprøve og aldersgruppen 43-49-årige i den gamle stikprøve ville fordele sig ret ensartet på resultatstatistikken, hvis det samlede ensartede resultat var udtryk for en reel ens deltagelsestilbøjelighed, mens en forskel i deltagelsestilbøjelighed kunne afsløres, når eksempelvis alder blev holdt tilnærmelsesvis konstant. Som det fremgår af tabel 3.5 underbygges formodningen om skjulte forskelle i deltagelsestilbøjelighed i de to stikprøver ikke. Blandt de 35-50-årige er deltagelsen den samme og noget højere, nemlig ca. 70 pct, end for hele stikprøven. Når begge stikprøver havner på en lavere samlet deltagelse, skyldes det for den oprindelige stikprøve den lave deltagelse hos de ældste, og for den nye stikprøve den lave deltagelse blandt de yngste, et mønster man kender fra de fleste surveyundersøgelser.

Der er heller ikke systematiske forskelle mellem de to stikprøver mht. køn og geografi. Bortfaldet blandt mænd er lidt større i den nye stikprøve i forhold til den gamle, mens det for kvindernes vedkommende forholder sig omvendt. Opgjort på regioner er der også kun små forskelle, dog med to undtagelser: i hovedstadsområdet opnåedes interview med 50 pct. af den gamle stikprøve mod 58 pct. af den nye stik-

Tabel 3.6

Andel interviewede i de to stikprøver, opgjort for civilstand.

Civilstand	Gammel stikprøve pct.	Ny stikprøve pct.	Gammel stikprøve antal	Ny stikprøve antal
Gifte	69	74	2.624	1.333
Ugifte	57	62	425	1.853
Skilt	56	64	562	151
Enke-/mand	61	31	628	16
Andet ¹	100	75	6	4
Alle	65	66	4.245	3.357

1. Omfatter registreret partnerskab og ophørt registreret partnerskab.

prøve, og i Sydjylland opnåedes interview med 72 pct. af den gamle stikprøve mod 81 pct. af den nye stikprøve.

For en enkelt variabel, nemlig civilstand, kan man tale om en systematisk forskel i deltagelsestilbøjeligheden for de to stikprøven for så vidt angår de tre store kategorier gifte, ugifte og skilte, idet den nye stikprøve udviste den største andel interviewede i alle tre grupper. Her er det den relative størrelse af grupperne, der medfører, at det samlede interviewresultat alligevel er det samme i de to stikprøver (se tabel 3.6).

Det må dog tilføjes, at de juridiske kategorier i variabelen civilstand næppe refererer til samme reelle samlivsforhold i de to stikprøver. Mens der for den oprindelige stikprøves vedkommende må formodes at være stærkt sammenfald mellem "gifte" og faktisk samlevende, er dette næppe tilfældet for den nye stikprøve, hvor en stor del af de faktisk samlevende formentlig er kategoriseret under "ugifte". Hermed bliver en sammenligning af de to fordelinger af tvivlsom værdi.

Det ensartede interviewresultat for de to stikprøver ændres således ikke væsentligt, selv om man betinger for de tilgængelige baggrundsoplysninger.

De geninterviewede fra 1986

Undersøgelsens design gør det muligt at foretage yderligere en form for bortfaldsanalyse for de personer fra den gamle stikprøve, som deltog i 1986-undersøgelsen, men ikke i 2000-undersøgelsen, selv om de stadig var levende og boede i Danmark. Udgangspunktet er disse respondenteres svar på spørgsmålene i 1986-undersøgelsen.

Denne bortfaldsanalyse adskiller sig fra de gængse bortfaldsanalyser på to punkter. De 4.561 personer, der blev interviewet i 1986, er i sig selv udtryk for en bortfaldsproces, idet der af de oprindeligt 5.960 personer dels var 449, der i 1986 var døde eller flyttet til udlandet, dels var 950, der af forskellige årsager ikke deltog i undersøgelsen. Der er således tale om en analyse, hvor man undersøger, om det yderligere bortfald, som er sket i 2000, udviser systematiske skævheder i forhold til 1986-analyseudvalget.

Det andet punkt, hvor analysen adskiller sig fra gængse bortfaldsanalyser, er den righoldige information om bortfaldet, der står til rådighed for analysen. Fra 1986-undersøgelsen ved vi jo, hvad såvel de, der også deltog i 2000-undersøgelser som de, der ikke deltog, men kunne have gjort det, har svaret på de spørgsmål, der dengang blev stillet. Vi har således mulighed for at vurdere, hvor personerne i bortfaldet evt. adskiller sig fra de personer, der har deltaget i 2000, ikke alene ud fra de gængse oplysninger om køn, alder og bopæl, men på en bredt udsnit af levekårsvariabler og -komponenter.

Analysen er baseret på de 3.517 personer ud af de 4.561 interviewede fra 1986, som ikke i mellemtiden var enten døde eller flyttet til udlandet. Heraf blev 2.534 også interviewet i 2000, mens bortfaldet udgjordes af 983 personer, hvilket i øvrigt svarer til en opnåelsesprocent på 72 i denne gruppe, hvilket er klart over den samlede opnåelsesprocent på 66. Det viser sig således, at de personer, der medvirkede i 1986, havde en større tilbøjelighed til også at medvirke i 2000 end de personer, der ikke medvirkede i 1986 eller først blev udtrukket til undersøgelsen i 2000.

Sammenligningen mellem interviewede og bortfald er foretaget for de variabler, som har særlig betydning for analyserne i de følgende kapitler (se bilag A). For hver af disse variabler opgøres, hvor stor en andel af de personer, der i 1986 placerede sig i de enkelte kategorier, som også har medvirket i 2000. De angivne procentandele udtrykker således *geninterviewprocenten*. Procentandele over 72 for en bestemt kategori er derfor udtryk for, at denne kategori af respondenter i højere grad end gennemsnittet har ladet sig interviewe, mens procentandele under 72 er udtryk for, at der er tale om et større bortfald end gennemsnitligt. Ud for hver variabel er anført den statistiske sandsynlighed for, at de fundne forskelle er udtryk for en tilfældig afvigelse.

Analysen viser, at for langt de fleste variabelers vedkommende er der tale om systematik i bortfaldet, ofte endda stærkt signifikante forskelle. Dette gælder baggrundsvariabler som køn, alder, individuel socialgruppe, familiesocialgruppe, bopælsområde og familietype. 75 pct. af de mænd, der medvirkede i 1986, deltog også i 2000, mens det samme kun gjaldt 69 pct. af kvinderne. Denne forskel kan konstateres for alle 10 årsaldersgrupper, særlig markant for de dengang 60-69-årige (som

i 2000 var i alderen 74-83 år) og for de dengang 70-79-årige (som i 2000 var i alderen 84-93 år). For begge køn gælder, at det især er de nævnte aldersgrupper, der har en lav geninterviewprocent, nemlig 69 pct. for de i 2000 74-83-årige og 50 pct. for de i 2000 84-93-årige, mens 75 pct. af de i 2000 44-53-årige har ladet sig geninterviewe.

Blandt de respondenter, der i 1986 var placeret i socialgruppe I eller II, var geninterviewprocenten 82, mens den var 67 i socialgruppe V. Nøjagtig samme forskel kan konstateres, når respondenternes placering i 1986 opgøres på familiesocialgruppe.

Opgjort på bopælsområde er geninterviewprocenten størst i det mindst urbaniserede område, nemlig 77 pct. i landdistrikterne, og mindst i hovedstadsområdet, nemlig 63 pct. Endelig kan det konstateres, at respondenter uden hjemmeboende børn i 1986, hvad enten de levede i parfamilie eller alene, i 75 pct. af tilfældene har ladet sig interviewe i 2000, mens det kun er tilfældet for 63 pct. af de respondenter, der i 1986 var enlig forsøger.

Systematiske forskelle kan også konstateres mellem respondenter med forskellig placering på en række levekårs- og holdningsvariable. Forskellene fremgår af Bilag til kapitel 3. Det viser sig imidlertid, at nogle af disse forskelle forsvinder, når der kontrolleres for respondenternes placering på flere af de ovennævnte baggrundsvARIABLE. Her viser især alderen sig at have betydning. Derfor er bortfaldet for de enkelte kategorier på levekårsvariablene kontrolleret for placering på de fem baggrundsvARIABLE.

Som nævnt vil systematiske skævheder i bortfaldet veje tungere, jo større bortfaldet er. Én måde, hvorpå konsekvenserne af bortfaldet kan vurderes, er ved en sammenligning af fordelingen af de interviewede i 1986 med fordelingen af de geninterviewede i 2000 på de variable, som er inddraget i bortfaldsanalysen. Det fremgår af Bilag til kapitel 3, at selv med et bortfald på 34 pct. reduceres de for nogle variables vedkommende store forskelle i de enkelte kategoriers geninterviewprocent til beskedne procentpointforskelle i fordelingen på de to analyseudvalg.

I næste afsnit/kapitel foretages en samlet multivariat analyse af flere forskellige faktoreres samtidige betydning for bortfaldet. Hvis flere

faktorer, fx alder og stilling har en fælles variation, som de også har til fælles med det efterfølgende bortfald, vil sammenhængen for både alder og stilling i forhold til bortfaldet mindskes. Det forholder sig således, at den samlede virkning af flere forskellige forhold ikke er fuldstændigt akkumulerende. Den multivariate analyse viser, at samvariationen mellem de forskellige baggrundskarakteristika også er den variation, disse variabler har tilfælles med bortfaldet. Den multivariate analyse peger altså ikke på et mere systematisk bortfald i forhold til det, der er gennemgået ovenfor.

Det betyder ikke, at man kan ignorere systematikken i bortfaldet, selv om analyserne senere i dette kapitel i overensstemmelse med resultaterne i Bilag 3 viser, at betydningen af bortfaldet samlet set ikke er alvorlige for de statistiske analyser. Ved nogle af de konkrete analyser i rapportens senere kapitler kan det konstateres, at jo længere en longitudinal undersøgelse løber, jo stærkere synes tendensen til underrepræsentation af de dårligst stillede i analyseudvalget at være.

Hvad kan der gøres ved bortfaldsproblemet?

Bortfaldsproblemet for visse typer af samfundsvidenskabelige survey er tilsyneladende stigende. Flere forklaringer på problemet er lanceret: det stigende antal henvendelser om interview fra private og offentlige analyseinstitutter; en ændret holdning til undersøgelser om generelle samfundsforhold; utilstrækkelig intervieweruddannelse og dårlig organisering af interviewarbejdet er nogle bud.

Det må være en oplagt opgave for institutioner, der indsamler data til samfundsvidenskabelige formål at forske grundigere i årsagerne til det stigende bortfaldsproblem. Uden denne viden er det vanskeligt at vide, hvordan der kan sættes ind mod problemet.

Selv om hovedforklaringen skulle ligge i ændret adfærd og holdninger hos befolkningen, ændrer det dog ikke ved nødvendigheden af at styrke intervieweruddannelse og interviewerorganisering. Bortfaldsproblem kan ellers udvikle sig så alvorligt, at det fremover vil være meningsløst at gennemføre videnskabelige surveyundersøgelser af generelle samfundsforhold.

B. KONSEKVENSER AF BORTFALDET

AF ANDERS HOLM

For nærmere at bestemme betydningen af forskellene mellem analyseudvalgene i 1976, 1986 og 2000 udnytter vi forløbsstrukturen i data, dvs. at nogle af respondenterne er blevet interviewet flere gange, til at se på bortfaldet ud fra et andet perspektiv, nemlig om det bortfald, der kan ses for dem, der skulle være geninterviewet, er systematisk, og hvorledes dette bortfald påvirker statistiske analyser.

Det synes måske ikke umiddelbart at være interessant, hvorvidt gengangere i 1986 i forhold til populationen i 1976 respektive gengangere i 2000 i forhold til populationen i 1986 er repræsentative eller ej. Det interessante er, hvorvidt hvert af tværsnittene i 1976, 1986 og 2000 er repræsentative. Men bortfaldsanalysen i dette kapitel vil kunne kaste lys over, i hvor høj grad bortfaldet helt generelt i undersøgelsen er systematisk, dvs. relateret til forskellige karakteristika ved respondenterne, fx deres socialgruppe.

En sådan bortfaldsanalyse er umulig at gennemføre på tværsnittene, idet man i sagens natur ikke råder over ret megen information om dem, der kunne, men ikke deltager i hvert af tværsnittene.

Analysen er organiseret således, at vi først ser på bortfaldet mellem interviewene i 1976 og 1986 og derefter mellem 1986 og 2000. For hver analyse ser vi først på hvilke baggrundsfaktorer, der i udgangsårerne, dvs. 1976 og 1986, spiller en rolle for, hvorvidt man deltager i det efterfølgende interview, dvs. i 1986 og 2000. På baggrund af disse analyser udregnes nogle sandsynligheder for, at en given respondent deltager i det efterfølgende interview. På baggrund af disse sandsynligheder beregnes nogle vægte, der udtrykker, hvor repræsentativ hver enkelt respondent er. Herefter udføres nogle statistiske analyser af sammenhængen mellem to variabler, status på arbejdsmarkedet og uddannelse i hhv. 1986 og 2000. Disse analyser udføres med og uden vægte for repræsentativitet. På den måde opnås et indblik i, hvor alvorligt bortfaldet fra en undersøgelsen til den næste er, for

analyser af sammenhænge mellem forskellige variabler, når man laver tværsnitsanalyser.

Bortfald mellem 1976 og 1986

I dette afsnit analyseres faktorer bag bortfaldet mellem 1976 og 1986. I tabel 3.7 vises status i 1986 for de 5116 respondenter, der deltog i analysen i 1976.

Af tabellen fremgår det, at næsten 79 pct. af dem, der blev interviewet i 1976, også blev interviewet i 1986. Cirka 8 pct. er i mellemtiden døde og cirka 12 pct. deltog af andre årsager ikke i undersøgelsen i 1986.

Det er denne sidste gruppe, der udgør den problematiske del af bortfaldet. Hvis der er en systematik mellem forskellige baggrundskarakteristika, og hvorvidt man deltager i undersøgelsen i 1986, kan dette medføre forkerte resultater i de efterfølgende analyser.

Det, der skal undersøges i denne analyse, er derfor, hvorledes de 12 pct., der ikke blev geninterviewet i 1986, påvirker analyseresultater gennemført på tværsnitsdata i 1986. Det er altså betydningen af fravalg af deltagelse, der er i fokus. De, der er døde mellem 1976 og 1986, har naturligvis ikke kunnet deltage i interviewet i 1986, og der skelnes derfor i bortfaldsanalysen mellem, om den manglende deltagelse skyldes dødsfald, eller om man af andre årsager ikke deltager i 1986. Og det er kun betydningen af den sidste type frafald, der ønskes belyst.

Tabel 3.7

Status i 1986 for de respondenter, der deltog i 1976.

	Antal	Procent
Blev interviewet begge år	4.072	78,8
Døde	407	7,9
Bortfald	637	12,3
Antal i 1976 i alt	5.116	100,0

Note:

Når antallet af observationer i denne tabel ikke helt svarer til det antal, der er angivet for 1986 andre steder i denne rapport, skyldes det, at et mindre antal observationer udgår af denne analyse, fordi der ikke er baggrundsoplysninger til analysen i dette kapitel for disse observationer.

Den statistiske analyse udføres som en multinomial logistisk regression. Regressionen skal beskrive, hvorledes forskellige baggrundsvARIABLER påvirker sandsynligheden for at forlade undersøgelsen, være død eller fortsat være med i undersøgelsen. I det omfang der er en systematik mellem bortfald og udvalgte baggrundsvARIABLER, tyder dette på, at den gruppe af personer, der stadig er med i undersøgelsen i 1986, ikke er et repræsentativt udsnit af personer, sådan som denne population ville have taget sig ud, hvis alene dødsfald havde betydning for, om man er med eller ej i 1986.

Tabel 3.8

Resultater for multinomial regression af om respondenter fra 1976 er døde inden undersøgelsen i 1986. Beregnet for køn, civilstand, familiesocialgruppe og alder.

	Koefficient	Signifikans
Død i 1986		
Konstantled	-6,601	0,000
Mand	0,540	0,000
Kvinde	0,000	-
Civilstand: Gift	0,077	0,717
Civilstand: Tidligere gift	0,614	0,012
Civilstand: Enke eller ugift	0,000	-
Familiens socialgruppe, ikke placerbar	0,272	0,844
Familiens socialgruppe I	-3,521	0,040
Familiens socialgruppe II	-2,032	0,082
Familiens socialgruppe III	-2,858	0,001
Familiens socialgruppe IV	-1,727	0,019
Familiens socialgruppe V	0,000	-
Alder	0,070	0,000
Familiens socialgruppe, ikke placerbar •alder	-0,009	0,707
Familiens socialgruppe I •alder	0,060	0,050
Familiens socialgruppe II •alder	0,032	0,122
Familiens socialgruppe III •alder	0,048	0,001
Familiens socialgruppe IV •alder	0,035	0,009
Familiens socialgruppe V •alder	-0,016	-
Antal observationer	5.116	

Kilde: Egne beregninger.

I den statistiske analyse er dem, der optræder i datamaterialet i 1986, referencegruppe, mens der beregnes partielle log-oddsratios for baggrundsvariable for at være hhv. død eller droppet ud af undersøgelsen i 1986. Der analyseres således både årsager til dødelighed og anden non-respons i 1986 simultant, selv om det kun er anden non-respons, der er interessant i denne sammenhæng.

I tabellerne 3.8 og 3.9 vises resultaterne af den statistiske analyse af bortfald mellem 1976 og 1986 i form af de partielle log-oddsratios for hhv. død og bortfald med tilhørende signifikanssandsynligheder. Log-oddsratios for dødsfald fremgår af tabel 3.8.

Det fremgår, at mænd har en partielt set større risiko for at være døde mellem de to interview. Ligeledes har respondenter, der tidligere havde været gift inden 1976, også en større dødsrisiko mellem 1976 og 1986. Man skal i den forbindelse huske på, at dette resultat er opnået, efter at der er kontrolleret for alder. Den høje dødsrisiko for fraskilte skyldes altså ikke, at de i gennemsnit er ældre end andre respondenter, men derimod andre forhold.

Jo ældre respondenterne er, jo større er også deres dødsrisiko, hvilket ikke kan overraske. Modellen er lineær i log-oddsratios, hvilket betyder at sandsynligheden for at dø vokser aftagende med alderen. Der sker altså en større tilvækst i sandsynligheden for at dø fx fra 70 års alderen til 80 års alderen end fra 80 årsalderen til 90 årsalderen.

Personer, der ikke kan placeres i en socialgruppe,¹ har markant højere dødelighed end de personer, der kan placeres i en socialgruppe. For de personer, der kan placeres gælder, at jo højere socialgruppe jo lavere dødelighed. Den laveste dødelighed forekommer altså i socialgruppe I.

Af interaktionsleddene mellem alder og socialgruppe ses det, at det er de socialgrupper, der i udgangspunktet har den laveste dødelighed, der også har den største aldersbetingede stigning i dødeligheden. Dette skyldes det forhold, at de fleste respondenter har en øvre grænse for, hvor gamle de kan blive, uanset socialgruppe. Hvis de grupper, der

1. Dette skyldes primært, at de er uden for erhverv.

Tabel 3.9

Resultatet for multinominal regression af om respondenter fra 1976 ikke er interviewet i 1986. Beregnet for køn, civilstand, familiesocialgruppe og alder.

	Koefficient	Signifikans
Ikke interviewet i 1986		
Konstantled	-1,302	0,000
Mand	0,116	0,186
Kvinde	0,000	-
Civilstand: Gift	-0,217	0,081
Civilstand: Tidligere gift	0,298	0,076
Civilstand: Enke eller ugift	0,000	-
Familiens socialgruppe, ikke placerbar	-0,987	0,127
Familiens socialgruppe I	-3,146	0,092
Familiens socialgruppe II	-0,931	0,097
Familiens socialgruppe III	-1,304	0,001
Familiens socialgruppe IV	-0,509	0,147
Familiens socialgruppe V	0,000	-
Alder	-0,012	0,067
Familiens socialgruppe, ikke placerbar •alder	0,018	0,192
Familiens socialgruppe I •alder	0,032	0,045
Familiens socialgruppe II •alder	0,025	0,048
Familiens socialgruppe III •alder	0,028	0,001
Familiens socialgruppe IV •alder	0,013	0,113
Familiens socialgruppe V •alder	0,000	-
Antal observationer	5.116	

Kilde: Egne beregninger.

i udgangspunktet, altså for de unge årgange, skal nå at “uddø”, inden de når denne maksimale aldersgrænse (der godt kan variere mellem socialgrupper), skal deres dødelighed stige relativt hurtigere end den skal for de grupper, der i forvejen havde en høj dødelighed. Men det er, ifølge beregningerne, stadig således, at fx personer fra socialgruppe I har lavere dødelighed for alle aldersgrupper end personer fra socialgruppe V. Dødeligheden for socialgruppe I stiger ganske vist hurtigt, men fra et meget lavere niveau.

I tabel 3.9 vises log-oddsratios for ikke at deltage i interviews i 1986 af andre årsager end dødsfald.

Af tabellen fremgår, at næsten ingen de af variable, der er inddraget i analysen, påvirker bortfaldet signifikant. Der er dog signifikant mindre bortfald for personer i socialgruppe III end for andre grupper. Hvor bogstaveligt denne effekt, altså det mindre bortfald for socialgruppe III, skal tages, er uklart. Hvis man ser på tabellen ovenfor, ses det, at det generelt er sådan, at bortfaldet er størst for socialgrupperne IV og V. Det er imidlertid kun for socialgruppe III, at bortfaldet er signifikant mindre i forhold til socialgruppe V. Men der er altså en tendens til, at bortfaldet er størst for de laveste socialgrupper. At det lavere bortfald i socialgruppe I og II i forhold til socialgruppe IV og V ikke er signifikant, kan hænge sammen med, at både gruppe I og II er relativt små grupper.

Da interaktionsleddet mellem alder og personer fra socialgruppe III er positivt og signifikant, betyder det, at det mindre bortfald for socialgruppe III især ses for de yngre personer i denne gruppe. For de ældre er bortfaldet stort set det samme i alle socialgrupper.

Der har også været inddraget andre baggrundsvariable i analysen, uden at der har kunnet påvises andre signifikante sammenhænge, end de her viste.

Samlet fremgår det af analyserne, at især ældre fra de lavere socialgrupper ikke er blevet geninterviewet i 1986. Dette skyldes først og fremmest deres større dødelighed, men nogle fra de lavere socialgrupper er gledet ud af undersøgelsen af andre årsager.

Betydningen af bortfald mellem 1976 og 1986

Med udgangspunkt i bortfaldsanalysen i forrige afsnit er der blevet beregnet en vægt til korrektion for det bortfald, der ikke skyldes dødsfald mellem de to interview. Vægtene er beregnet som:

$$\frac{P(\text{ikke deltaget i 1986}|x)}{P(\text{ødd eller deltaget i 1986}|x)} \times C$$

hvor C er en konstant, der sikrer at de vægtede tal summer til det oprindelige antal observationer, og hvor x er en vektor med baggrundsvARIABLENE. Hvis baggrundsvARIABLENE slet ingen effekt har på sandsynligheden for ikke at deltage i undersøgelsen i 1986, vil vægten for alle observationer være den samme, og vægtningen får ingen betydning for analyser, hvor der vægtes efter bortfald. Har baggrundsvARIABLENE derimod en betydning, vil respondenter, der har stor sandsynlighed for bortfald i 1986, og som dermed er uforholdsmæssigt ringe repræsenteret i 1986 stikprøven, blive vægtet op, når der anvendes vægte i analyserne. Omvendt vil personer, der har lille bortfaldsrisiko og som dermed er overrepræsenteret i 1986 stikprøven, blive vægtet ned. Samlet skulle der således ved at anvende vægte opnås, at analyser udført på 1986 materialet bliver korrigeret for et evt. systematisk bortfald. Dette gælder naturligvis kun i det omfang, at vægtene er baseret på en statistisk analyse, der fuldstændigt opfanger alle relevante forhold ved bortfald mellem 1976 og 1986. I det omfang dette ikke helt er tilfældet, vil der naturligvis stadig kunne være tale om systematiske fejl i analyser udført på 1986-materialet, selvom der anvendes vægte.

Men ved at analysere 1986 materialet med og uden vægte opnås i hvert fald et fingerpeg om, hvor alvorlige bortfaldsproblemerne kan være.

På modstående side vises to krydstabeller mellem uddannelse og stilling på arbejdsmarkedet i 1986. Den første tabel er uvægtet, mens den anden er vægtet med vægte udregnet på baggrund af bortfaldsanalysen.

Af tabellerne ses at de betingede fordelinger af arbejdsmarkedsstatus givet respondenternes uddannelse ændres noget, når der ses på den vægtede tabel frem den uvægtede tabel, men overordnet er der ikke tale om de store forskydninger.

Chi²-teststørrelsen for uafhængighed mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet falder fra 419,6 til 366,7, et fald på 13 pct. Det systematiske bortfald øger således i dette tilfælde signifikansen af sammenhængen mellem uddannelse og stilling på arbejdsmarkedet, fordi der i det uvægtede materiale er for få ufaglærte, der er i beskæftigelse. Når der vægtes, optræder der flere ufaglærte, der er i beskæftigelse, og derved svækkes sammenhængen mellem uddannelse og stil-

Tabel 3.10

Uddannelse og status på arbejdsmarkedet, 1986. Uvægtede tal. Rækkeprocent.

Uddannelse	Beskæftiget	Ledig	Uden for arbejdsstyrken	Total	Alle
Ufaglært	51	5	43	100	2.058
Faglært	76	5	19	100	1.350
Kort videregående uddannelse	86	2	12	100	281
Mellemlang eller lang videregående uddannelse	90	2	8	100	383
I alt	65	5	30	100	4.072

Note: Chi² test størrelse for uafhængighed mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet: 419,6. Signifikanssandsynlighed 0,000.

Tabel 3.11

Uddannelse og status på arbejdsmarkedet, 1986. Vægtede tal. Rækkeprocent.

Uddannelse	Beskæftiget	Ledig	Uden for arbejdsstyrken	Total	Alle
Ufaglært	53	6	40	99	1.995
Faglært	76	5	19	100	1.365
Kort videregående uddannelse	84	2	14	100	278
Mellemlang eller lang videregående uddannelse	89	2	9	100	426
I alt	67	5	28	100	4.064

Note: Chi² test størrelse for uafhængighed mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet: 366,7. Signifikanssandsynlighed 0,000.

ling på arbejdsmarkedet en smule, idet hypotesen om uafhængighed især afvises, fordi ufaglærte i ringere omfang end andre er i beskæftigelse. Men uanset om der anvendes vægtede eller uvægtede tal, forbliver sammenhængen mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet dog højsignifikant.

Bortfaldet mellem 1976 og 1986 har således en lille effekt på de statistiske analyser, der kan udføres på tværsnitsmaterialet i 1986, men ikke i et omfang der bør bekymre.

Bortfald mellem 1986 og 2000

I dette afsnit analyseres faktorer bag bortfaldet mellem 1986 og 2000. I tabel 3.12 vises status i 2000 for de 4.535 respondenter, der deltog i analysen i 1986.

Af tabellen fremgår det, at 55 pct. af de respondenter, der blev interviewet i 1986, også indgik i undersøgelsen i 2000. Godt 24 pct. var i mellemtiden døde, og 21 pct. blev af andre årsager ikke interviewet igen i 2000. Mellem 1986 og 2000 faldt altså næsten halvdelen af respondenterne fra, mens dette kun gjaldt en fjerdedel mellem 1976 og 1986. Det øgede frafald skyldtes både en højere dødelighed mellem 1986 og 2000 i forhold til 1976 og 1986 og et større frafald af andre årsager. Det sidste foranlediger en hypotese om en forøget skævhed i datamaterialet i 2000 som følge af ikke-dødsrelateret bortfald i forhold til bortfaldet mellem 1976 og 1986.

Bortfaldsanalysen for bortfald mellem 1986 og 2000 udføres med de samme baggrundsvariabler som i bortfaldsanalysen mellem 1976 og 1986, dog med den udvidelse at der yderligere indføres en indikatorvariabel for, om respondenter foruden at deltage i undersøgelsen i 1986 også deltog i 1976. Baggrunden for at indføre denne variabel er en hypotese om, at respondenter, der både har deltaget i undersøgelsen i 1976 og 1986, er mere tilbøjelige til også at deltage i 2000 i forhold til respondenter, der kun har deltaget i 1986. Der vil naturligvis også blandt de respondenter, der for første gang indgår i materialet i 1986, være respondenter, der er lige så tilbøjelige som gen-

Tabel 3.12

Status i 2000 for de respondenter, der deltog i 1986.

	Antal	Procent
Blev interviewet begge år	2.507	55,3
Døde	1.076	23,7
Bortfald	952	21,0
Antal i 1986 i alt	4.535	100,0

Note:

Når antallet af observationer i denne tabel ikke helt svarer til det antal, der er angivet for 2000 andre steder i denne rapport, skyldes det, at et mindre antal observationer udgår af denne analyse, fordi der ikke er baggrundsoplysninger til analysen i dette kapitel for disse observationer.

gangerne fra 1976 til at lade sig geninterviewe for tredje gang på et senere tidspunkt. Men i gennemsnit, er hypotesen, vil gengangere fra 1976 være dem, der er mest tilbøjelige til at lade sig geninterviewe.

I tabellerne 3.13 og 3.14 vises resultaterne af den statistiske analyse af bortfald mellem 1986 og 2000 i form af partielle log-oddsratios og tilhørende signifikanssandsynligheder. Log-oddsratios for dødsfald fremgår af tabel 3.13.

Tabel 3.13

Resultater for multinominal regression af om respondenter fra 1986 er døde inden undersøgelsen i 2000. Beregnet for deltagelse i 1976, køn, civilstand, familiesocialgruppe og alder.

	Koefficient	Signifikans
Død i 2000		
Konstantled	-6,838	0,000
Deltog ikke i 1976	0,621	0,000
Deltog i 1976	0,000	-
Mand	0,690	0,000
Kvinde	0,000	-
Civilstand: Gift	-0,470	0,000
Civilstand: Ugift	0,000	-
Familiens socialgruppe, ikke placerbar	3,831	0,001
Familiens socialgruppe I	-1,872	0,076
Familiens socialgruppe II	-2,890	0,004
Familiens socialgruppe III	-0,389	0,560
Familiens socialgruppe IV	-1,117	0,095
Familiens socialgruppe V	0,000	-
Alder	0,111	0,000
Familiens socialgruppe, ikke placerbar •alder	-0,057	0,002
Familiens socialgruppe I •alder	0,028	0,112
Familiens socialgruppe II •alder	0,037	0,027
Familiens socialgruppe III •alder	0,000	0,996
Familiens socialgruppe IV •alder	0,017	0,139
Familiens socialgruppe V •alder	0,000	-
Antal observationer	4.535	

Kilde: Egne beregninger.

Det fremgår af analysen, at respondenter der ikke deltog i 1976 har højere dødelighed end respondenter, der både deltog i 1976 og 1986. Dette afspejler formentlig en samlet effekt af en lang række udeladte baggrundsvariable, der tilsammen munder ud i en tilbøjelighed til en "stabil" livsførelse, der igen både betyder lavere dødelighed og større sandsynlighed for at deltage i både 1976 og 1986 undersøgelserne.

Forskellen i dødelighed mellem socialgrupperne ligner også det mønster, der blev konstateret for dødeligheden mellem 1976 og 1986, men det er dog bemærkelsesværdigt, at overdødeligheden for personer, der ikke kan placeres i en socialgruppe, er meget udtalt for dødsfald mellem 1986 og 2000, især sammenlignet med socialgruppe I og II. Endvidere er dødeligheden for socialgrupperne III, IV og V mere ensartet og højere end for socialgruppe I og II, der har nogenlunde samme dødelighed. For analyserne af dødelighed mellem 1976 og 1986 var der i højere grad en stigende dødelighed jo lavere socialgruppe respondenterne tilhørte.

Ellers er resultaterne for dødelighed meget lig resultaterne for dødeligheden mellem 1976 og 1986, blot mere udtalte fordi flere er døde mellem 1986 og 2000 end mellem 1976 og 1986.

I tabel 3.14 vises log-oddsratios for ikke at deltage i interviews i 2000 af andre årsager end dødsfald.

Ligesom i analysen af dødeligheden, har de, der ikke deltog i undersøgelsen i 1976 også større sandsynlighed for at falde ud af undersøgelsen mellem 1986 og 2000.

Men i modsætning til bortfaldet mellem 1976 og 1986 har mænd mindre bortfaldssandsynlighed end kvinder mellem 1986 og 2000. Man skal dog her huske, at forskellen mellem mænd og kvinder ikke var signifikant for bortfaldet mellem 1976 og 1986.

Giftede har mindre bortfaldssandsynlighed end ugifte, hvilket også var tilfældet mellem 1976 og 1986.

De forskelle i geninterviewprocent blandt socialgrupperne, som fremgår af Bilag til kapitel 3, skyldes i høj grad andre faktorer, især hvorvidt man deltog både i 1976 og 1986 eller kun i 1986. Dette

Tabel 3.14

Resultater for multinominal regression af om respondenter fra 1986 er med i 2000. Beregnet for deltagelse i 1976, køn, civilstand, familiesocialgruppe og alder.

	Koefficient	Signifikans
Ikke interviewet i 2000		
Konstantled	-1,424	0,000
Deltog ikke i 1976	0,692	0,000
Deltog i 1976	0,000	-
Mand	-0,244	0,002
Kvinde	0,000	-
Civilstand: Gift	-0,176	0,073
Civilstand: Ugift	0,000	-
Familiens socialgruppe, ikke placerbar	1,638	0,130
Familiens socialgruppe I	-0,805	0,277
Familiens socialgruppe II	-0,575	0,352
Familiens socialgruppe III	0,353	0,451
Familiens socialgruppe IV	0,352	0,431
Familiens socialgruppe V	0,000	-
Alder	0,016	0,021
Familiens socialgruppe, ikke placerbar •alder	-0,025	0,161
Familiens socialgruppe I •alder	0,007	0,631
Familiens socialgruppe II •alder	-0,002	0,884
Familiens socialgruppe III •alder	-0,011	0,243
Familiens socialgruppe IV •alder	-0,005	0,569
Familiens socialgruppe V •alder	0,000	-
Antal observationer	4.535	

Kilde: Egne beregninger.

antyder, at bortfaldet mellem 1986 og 2000 er mindre systematisk end mellem 1976 og 1986, hvor det dog med undtagelse af socialgruppe III heller ikke var signifikant forskelligt mellem socialgrupperne. Der er mellem 1986 og 2000 tale om et forholdsvis større bortfald end mellem 1976 og 1986. Dette større bortfald ser således i nogen grad ud til at være mere tilfældigt end det bortfald, der kunne ses mellem 1976 og 1986.

Alder har en positiv og signifikant sammenhæng med bortfaldet. Det er altså især ældre respondenter, der ikke deltager i undersøgelsen i

2000. Dette aldersbetingede bortfald skyldes ikke dødelighed, idet der er taget højde for dette i analyserne.

I næste afsnit ses der på, hvorledes bortfaldet mellem 1986 og 2000 påvirker statistiske analyser i 2000.

Betydningen af bortfald mellem 1986 og 2000

På samme måde som for 1976 og 1986 er der på baggrund af bortfaldsanalysen i forrige afsnit beregnet vægte, der korrigerer for det ikke-dødsrelaterede bortfald mellem 1986 og 2000. Herefter er de samme statistiske analyser udført på materialet for 2000 med og uden vægte, dvs. analyser af sammenhængen mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet i 2000.

I tabel 3.15 vises den uvægtede analyse og i tabel 3.16 samme analyse med vægtede tal.

Ligesom for analysen for betydningen af bortfald mellem 1976 og 1986, ses det, at den betingede fordeling af status på arbejdsmarkedet, givet uddannelse, ændres noget, hvis man går fra de uvægtede tal til de vægtede tal. Og igen er den største forskel, at der i de uvægtede tal er for få ufaglærte, der er beskæftigede. Men faktisk ser det umiddelbart ud til, at forskellen er mindre for bortfaldet mellem 1986 og 2000, end tilfældet var for bortfaldet mellem 1976 og 1986 til trods for, at det samlede bortfald var større mellem 1986 og 2000 end mellem 1976 og 1986. χ^2 teststørrelsen for sammenhængen mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet falder med cirka 7 pct., når der vægtes efter bortfald. I analysen af betydningen af bortfald mellem 1976 og 1986 var den tilsvarende reduktion af χ^2 teststørrelsen cirka 13 pct. Ud fra denne betragtning er betydningen af bortfald noget mindre fra 1986 til 2000 i forhold til betydningen af bortfaldet fra 1976 og til 1986.

Når det større relative og numeriske bortfald fra 1986 til 2000 ikke forøger skævheden i de statistiske analyser, i forhold til bortfaldet fra 1976 til 1986, kan forklaringen være, at når bortfaldshyppigheden øges, sker dette typisk fordi relativt flere respondenter med en relativ høj svartilbøjelighed ikke kommer med i datamaterialet. Hvis bag-

Tabel 3.15

Uddannelse og status på arbejdsmarkedet, 2000. Uvægtede tal. Rækkeprocent.

Uddannelse	Beskæftiget	Ledig	Uden for arbejdsstyrken	Total	Alle
Ufaglært	20	3	77	100	1.192
faglært	74	6	20	100	803
Kort videregående uddannelse	84	1	15	100	201
Mellemlang eller lang videregående uddannelse	84	2	13	99	338
I alt	51	4	45	100	2.534

Note: Chi² test størrelse for uafhængighed mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet: 931,4. Signifikanssandsynlighed 0,000.

Tabel 3.16

Uddannelse og status på arbejdsmarkedet, 2000. Vægtede tal. Rækkeprocent.

Uddannelse	Beskæftiget	Ledig	Uden for arbejdsstyrken	Total	Alle
Ufaglært	23	4	74	100	1.182
Faglært	74	6	20	100	918
Kort videregående uddannelse	85	0	14	100	222
Mellemlang eller lang videregående uddannelse	83	3	14	100	281
I alt	53	4	43	100	2.603

Note: Chi² test størrelse for uafhængighed mellem uddannelse og status på arbejdsmarkedet: 866,6. Signifikanssandsynlighed 0,000.

grundskarakteristika og svartilbøjelighed kun i begrænset omfang er korreleret, som ovenstående analyser har vist, så kan et højt bortfald betyde, at også relativt flere med “gennemsnitlige” baggrundskarakteristika ikke kommer med i dataindsamlingen, og bortfaldet får dermed en højere grad af tilfældighed, og dermed bliver det mindre problematisk. Dette kan være forklaringen på, at virkningerne af det større bortfald mellem 1986 og 2000 i forhold til 1976 til 1986 ikke giver sig udslag i større systematiske effekter. Denne forklaring stemmer også overens med det forhold, at respondenternes socialgruppe

ikke betyder nær så meget for bortfaldet mellem 1986 og 2000, som det gør for bortfaldet mellem 1976 og 1986.

Sammenfatning

I dette kapitel er nogle årsager til bortfaldet mellem de tre interviewrunder i hhv. 1976, 1986 og 2000 blevet analyseret, og betydningen af dette bortfald for tværsnitsanalyserne er blevet illustreret.

Især ugifte og personer fra lavere socialgrupper falder ud af forløbsundersøgelsen, men også visse andre baggrundskarakteristika har betydning for den del af bortfaldet mellem dataindsamlingsstidspunkterne, der ikke er relateret til dødsfald. Samlet set ser bortfaldet mellem 1976 og 1986 ud til at være mere systematisk end bortfaldet mellem 1986 og 2000, selv om bortfaldet i sidstnævnte periode var relativt større.

Samlet set må det endvidere vurderes, at betydningen af dette bortfald ikke er alvorlig for de statistiske analyser, der udføres på hvert af de tre tværnit i datamaterialet, når det gælder analyser af sammenhængen mellem forskellige variabler i tværsnitsdatasættene.

Bilag til kapitel 3

Geninterviewprocenten for den del af undersøgelsens svarpersoner, som medvirkede i 1986 og stadig i 2000 var i live og havde bopæl i Danmark. Endvidere fordeling af de to interviewede grupper på de undersøgte variable. Ud for hver variabel er anført den statistiske sandsynlighed for, at forskellen i geninterviewprocent mellem de enkelte kategorier er udtryk for en tilfældig afvigelse. Den kategori inden for hver variabel, der især bidrager til negativ afvigelse fra den samlede geninterviewprocent, er forsynet med en stjerne.

Bilagstabel 3.1

Placering i 1986	Geninterview- procenten	Fordeling på variabelkategorier	
		2000	1986
Køn og alder			
Mænd ($p < 0.001$)			
30-39 år	77	18	17
40-49 år	76	15	14
50-59 år	74	9	9
60-69 år	75	5	5
70-79 år*	61	1	1
	75		
Kvinder ($p < 0.001$)			
30-39 år	73	18	18
40-49 år	70	13	14
50-59 år	72	10	10
60-69 år	65	8	8
70-79 år*	45	2	3
	69	99	99

Fortsættes næste side >

> Bilagstabel 3.1 fortsat

Individuel socialgruppe (p<0.001)			
I	82	6	5
II	83	13	11
III	75	20	19
IV	71	37	38
V*	67	24	26
	73	100	99
Familiesocialgruppe (p<0.001)			
I	80	10	9
II	83	17	15
III	73	28	28
IV*	67	29	31
V	68	16	17
	72	100	100
Bopælsområde (p<0.001)			
Hovedstaden*	63	8	9
Hovedstadens forstæder	69	11	11
Større byer	73	28	28
Mindre byer	71	21	21
Bymæssige bebyggelser	75	15	14
Landdistrikter	77	17	16
	72	100	99
Familietype (p<0.001)			
Enlige uden børn*	63	14	16
Enlige med børn	75	5	4
Samlevende uden børn	71	29	29
Samlevende med børn	75	52	50
	72	100	99
Erhvervsuddannelse (p<0.001)			
Videregående	82	21	18
Lærlinge, EFG	73	43	42
Ingen/øvrige*	66	37	40
	72	101	100

Fortsættes næste side >

> Bilagstabel 3.1 fortsat

Hovedbeskæftigelse (p<0.001)			
Beskæftiget	75	78	76
Arbejdsløs	66	5	6
Hjemmearbejdende	73	4	4
Pension/Efterløn*	61	12	15
	72	99	101
Fagligt organiseret (p<0.001)			
Ja	75	76	73
Nej*	64	24	27
	72	100	100
Arbejdsløshedserfaringer (p<0.001)			
Ja	72	18	18
Nej	75	64	62
Uden for arbejdsstyrken*	64	17	20
	72	99	100
Ugentligt antal arbejdstimer (n.s.)			
<29 timer	71	15	16
30-39 timer	75	13	13
40 timer eller mere	76	71	71
	75	99	100
Bruttoindkomst (p<0.001)			
0-99.000 kr.*	60	9	11
100.000-249.000 kr.	71	37	37
250.000 og derover	78	47	43
Ved ikke	61	7	8
	72	100	99
Fysisk krævende arbejde (p<0.05)			
Ja*	72	22	22
Af og til	73	22	23
Nej	77	56	55
	75	100	100
Psykisk krævende arbejde (p<0.01)			
Ja	78	20	19
Af og til	77	34	33
Nej*	72	46	48
	75	100	100

Fortsættes næste side >

> Bilagstabel 3.1 fortsat

Ensformigt arbejde (p<0.01)			
Ja*	67	9	10
Af og til	74	8	8
Nej	76	83	82
	75	100	100
Evner udbyttes i arbejdet (n.s.)			
Ja	75	78	78
Nej	74	72	22
	75	100	100
Risiko for skader/ulykker (p<0.05)			
Ja, ofte	80	13	12
Ja, af og til	74	23	24
Aldrig	74	63	64
	75	99	100
Antal arbejdsmiljøgener (n.s.)			
0	73	26	26
1-5	76	48	47
6-20	74	26	26
	75	100	99
Samlet arbejdsmiljø (p<0.01)			
Dårligt stillet	76	72	71
Godt stillet*	62	4	5
Øvrige	74	24	25
	75	100	101
Nervøs for vold og trusler (p<0.001)			
Ja, meget*	57	4	5
Ja, noget	68	12	12
Ikke nervøs	74	84	83
	72	100	100
Holdning til støtte til ar-bejdsløse (p<0.001)			
For lille	71	37	38
Passende	76	44	41
For stor	69	8	8
Ved ikke*	64	11	13
	72	100	100

Fortsættes næste side >

> Bilagstabel 3.1 fortsat

Holdning til folkepension (p<0.01)			
For lille	72	75	75
Passende	74	20	20
For stor	75	0	0
Ved ikke*	59	4	5
	72	99	100
Holdning til støtte til syge (p<0.01)			
For lille	72	47	47
Passende	75	35	34
For stor	100	0	0
Ved ikke*	68	18	19
	72	100	100
Samlet levekårs mål (p<0.001)			
Meget svært belastende leveår*	56	3	4
Øvrige	73	97	96
	72	100	100

SOCIAL STRUKTUR, FAMILIE, BESKÆFTIGELSE

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN

Indledning

I de følgende kapitler belyses levekårene på en række konkrete områder. Som det fremgår af eksempelvis kapitlerne 7 og 10, er der i den undersøgte periode sket en generel forbedring af boligstandarden og en generel forværring af arbejdsmiljøet. Når det er konstateret, vil det være nærliggende at stille spørgsmålet: kan denne udvikling især knyttes til visse befolkningsgrupper? Er der stadig grupper i befolkningen, hvor der er relativt mange med dårlige boligforhold eller grupper, der ikke har oplevet en forværring af arbejdsmiljøet?

Sådanne spørgsmål kan naturligvis kun besvares, hvis man inddeler befolkningen efter kriterier af relevans for besvarelsen af spørgsmålet. Hvis man vil afprøve en antagelse om, at det især er kvinder, der oplever, at de rammes af arbejdsmiljøproblemer, må man selvfølgelig inddrage variabelen køn i analyserne. Og vil man gerne undersøge, om det især er ikke-faglærte arbejdere, der bor i dårlige boliger, må man anvende inddelingskriterier, der gør det muligt at udskille denne gruppe fra andre sociale kategorier.

Derfor vil der i sammenligningerne mellem forskellige befolkningsgrupper bl.a. blive foretaget opdeling efter køn, alder, familietype, beskæftigelsesstatus, bopælsområde og social placering. Imidlertid er det ikke alene levekårene, der kan ændre sig i løbet af de 24 år, de

tre levekårsundersøgelser strækker sig over. Den enkeltes familiesituation kan ligeledes være ændret, endda flere gange. Det samme gælder relationen til arbejdsmarkedet, eksempelvis skiften mellem beskæftigelse og arbejdsløshed, overgang fra beskæftigelse eller arbejdsløshed til efterløn eller fra at være under uddannelse til at være beskæftiget. På samme måde kan den enkelte skifte social position.

Disse skift i individuel position medfører også ændringer i fordelingen mellem de forskellige familietyper, beskæftigelses kategorier og sociale positioner. Ved tolkningen af udviklingen i levekårene kan sådanne forskydninger mellem persongrupperne ofte være en del af forklaringen på denne udvikling. Eksempelvis: hvis andelen af personer placeret i privilegerede sociale positioner stiger, kunne det i sig selv være en del af forklaringen på, at udviklingen på en levekårsvariabel generelt har været gunstig.

Det kan derfor være af interesse at se på, hvordan udviklingen har været på nogle af de variabler, der i de følgende kapitler tjener som baggrundsvariabler. I de følgende afsnit belyses derfor udviklingen i social struktur, familietype og beskæftigelsesforhold.

Socialgruppeplacering

Den enkelt persons sociale position og dermed placering i den sociale struktur blev i de to første levekårsundersøgelser belyst ved befolkningens placering i socialgrupper, enten egen socialgruppe eller familie-socialgruppe. Skal man sammenholde den placering i den sociale struktur, personerne havde i 1976, 1986 og 2000, må man nødvendigvis anvende samme inddelingskriterier hver gang. Derfor anvendes socialgruppeinddelingen også i 2000 ved placeringen af befolkning i sociale kategorier. Om baggrunden for konstruktionen af socialgrupper henvises til Hansen (1984). En kort beskrivelse af den konkrete inddeling i socialgrupper findes i Hansen & Hjorth Andersen (2000).

Den 30-69-årige befolknings fordeling på individuel socialgruppe i 1976, 1986 og 2000 viser, at der sker stadige ændringer i befolkningens sociale struktur. Det giver sig udslag i, at socialgrupperne I og II udgør stadig større andele af den 30-69-årige befolkning, mens socialgrupperne III og V tilsvarende reduceres (se tabel 4.1). For social-

gruppe IV's vedkommende sker der en vækst fra 1976 til 1986, men herefter er andelen i denne gruppe den samme i 2000 som i 1986. Forskydningerne betyder, at socialgrupperne I og II i 2000 udgør mere end dobbelt så stor en del af den 30-69-årige befolkning sammenlignet med 1976, og at de tilsammen udgør en større andel af befolkningen end socialgruppe V i 2000, mens der i 1976 var 3 gange så mange i socialgruppe V, som der sammenlagt var i socialgrupperne I og II: Og mens socialgrupperne IV og V i 1976 var omtrent lige store, var socialgruppe IV i såvel 1986 og 2000 den klart største af de fem socialgrupper. Samtidig kan det konstateres, at socialgrupperne IV og V i hele perioden tilsammen udgør ca. 60-65 pct. af hele den 30-69-årige befolkning.

En af årsagerne til disse bevægelser skal søges i forskydningerne mellem selvstændigt erhvervsdrivende og ansatte. Væksten i socialgrupperne I og II skyldes udelukkende den større andel topfunktionærer (socialgruppe I) og højere funktionærer (socialgruppe II), mens de beskedne andele store og større selvstændige er forblevet konstante i hele perioden. Reduktionen af socialgruppe III skyldes udelukkende, at kategorien mindre selvstændigt erhvervsdrivende er i tilbagegang, både inden for landbrug (fra 5 pct. i 1976 til 2 pct. i 2000) og inden for byerhverv (fra 8 pct. i 1976 til 4 pct. i 2000), mens gruppen af mellemfunktionærer har ligget konstant på 10 pct. i hele perioden. Inden for lønmodtagergrupperne ses den største for-

Tabel 4.1

Den 30-69-årige befolkning fordelt efter socialgruppe i 1976, 1986 og 2000. Procent.

Socialgruppe	Indplaceret efter egen socialgr.			Indplaceret efter familiesocialgr.		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
I	4	5	9	6	9	13
II	7	11	16	11	14	20
III	24	19	17	34	28	21
IV	32	37	38	26	31	33
V	33	27	21	22	18	13
I alt pct.	100	99	101	99	100	100
Pct.grundlag	3.619	3.801	3.221	3.815	3.871	3.365

Anm.: Tallene er eksklusive uoplyst socialgruppe og dem, der ikke kunne socialgruppeplaceres.

skydning inden for ikke-faglærte arbejdere, idet reduktionen af socialgruppe V primært skyldes den mindre andel med privat ansættelse, mens andelen af offentligt ansatte ikke-faglærte arbejdere en nogenlunde konstant.

Den oven for beskrevne tendens ses også, når befolkningen inddeles i familiesocialgrupper. Samtidig ses dog forskellen mellem de to fordelinger, idet andelen i socialgrupperne I+II i familiesocialgruppfordelingen er større end ved fordelingen på individuel socialgruppe, mens andelen, der efter familiesocialgruppeplaceringen tilhører socialgruppe V er klart mindre end ved placeringen efter individuel socialgruppe. Denne forskel er forventelig, når man erindrer sig fremgangsmåden for indplacering i familiesocialgruppe (se Hansen & Andersen, 2000.)

Ser man specielt på den erhvervsaktive befolkning, er udviklingsmønsteret det samme (se tabel 4.2). Når fordelingen kønsopdeles, nuanceres dette mønster dog noget. Fra 1986 til 2000 er væksten i socialgruppe II udelukkende et resultat af den større andel kvinder, der nu er placeret i denne socialgruppe, og bag den tilsyneladende stabilitet i samme tidsspænd i andelen tilhørende socialgruppe IV viser sig en vækst i andelen af mænd og en reduktion i andelen af kvinder, der tilhører denne socialgruppe.

Tabel 4.2

Den 30-69-årige erhvervsaktive befolkning fordelt efter socialgruppe særskilt for hvert køn. Procent.

Socialgruppe	1976		1986		2000	
	Mand	Kvinde	Mand	Kvinde	Mand	Kvinde
I	7	3	10	4	13	7
II	11	6	16	10	16	20
III	31	18	27	15	19	15
IV	27	39	28	49	34	42
V	24	35	19	22	18	15
I alt pct.	100	100	100	100	100	99
Pct.grundlag	1.690	1.061	1.570	1.295	1.393	1.138

Anm.: Tallene er eksklusive uoplyst socialgruppe og dem, der ikke kan socialgruppeplaceres.

Når den sociale struktur, her forstået som det indbyrdes størrelsesforhold mellem socialgruppe I-V, ændrer sig over tid, skyldes det primært social mobilitet. Dette begreb refererer dels til det forhold, at ikke alle sønner og døtre havner i samme sociale position som forældrene (generationsmobilitet), dels til det forhold, at en del af befolkningen undervejs i livsforløbet skifter social position (kariere-mobilitet). Hvordan disse bevægelser er foregået blandt levekårsundersøgelsens interviewpersoner, er nærmere beskrevet i kapitel 17.

Det skal tilføjes, at man teoretisk kunne forestille sig ændringer i den sociale struktur uden social mobilitet, nemlig hvis de forskellige sociale kategoriers fertilitet var markant forskellig. Hvis eksempelvis mindre, selvstændige landmænd fik dobbelt så mange børn som andre befolkningsgrupper, og alle disse børn var socialt immobile, ville socialgruppe III alene på grund af fødselstallet i denne erhvervsgruppe vokse. På trods af, at der faktisk er fertilitetsforskelle mellem forskellige erhvervsgrupper (dog ikke så store som i ovennævnte eksempel), er det, som det fremgår af kapitel 17, imidlertid ikke denne faktor, der forklarer forekomsten af social mobilitet. Selv om fertiliteten blandt selvstændige i landbrug faktisk er højere end landsgennemsnittet, er denne erhvervsgruppes andel af befolkningen stærkt på retur.

Ikke alle tilhører en socialgruppe

Med til billedet af forskydningerne mellem socialgrupperne hører også, at nogle respondenter ikke er socialgruppeplaceret. Denne gruppe er selvsagt størst ved indplacering i egen socialgruppe, idet samlevende opnår indplacering i en familiesocialgruppe blot én af de voksne i parforholdet kan socialgruppeplaceres. Vi vil derfor i dette afsnit koncentrere os om den gruppe, der ikke er indplaceret i egen socialgruppe.

Ser man på de 30-69-årige, kunne 7 pct. ikke socialgruppeplaceres i 1976. I 1986 drejede det sig om 3 pct. og i 2000 om 8 pct. Tilsyneladende ikke nogen stor forskel fra 1976 til 2000, men tallene dækker over en udvikling, der reelt er udtryk for en kraftig stigning i den andel, der ikke er socialgruppeplaceret.

Faldet i andelen uden for socialgrupperne fra 1976 til 1986 skyldes udelukkende, at kategorien husmødre, der stadig i 1976 var af betyde-

Tabel 4.3

Andele af ikke-placerede i individuel socialgruppe i 1976, 1986 og 2000, opgjort for køn og alder. Procentandele.

Alder	Køn	1976	1986	2000
20-29 år	Mand	10	5 ¹	17
	Kvinde	8	3 ¹	13
30-39 år	Mand	1	2	3
	Kvinde	4	2	8
40-49 år	Mand	1	1	3
	Kvinde	7	2	4
50-59 år	Mand	1	1	2
	Kvinde	14	5	7
60-69 år	Mand	1	1	21
	Kvinde	34	17	25
70-79 år	Mand	•	1	33
	Kvinde	•	29	43
80-93 år	Mand	•	•	33
	Kvinde	•	•	55
	Mand	3	1	11
	Kvinde	13	9	16
	Begge køn	8	5	13
Pct.grundlag		5.166	4.561	4.981

1. For 1986 vedrører tallene kun 29-årige.

ligt omfang, stort set var forsvundet i 1986. Sådan har det været siden, og da kun en beskedent del af befolkningen stadig er under uddannelse, når de når 30 årsalderen, burde andelen af ikke-placerbare i 2000 ikke overstige niveauet fra 1986. Det skal tilføjes, at tilbagetrækningsalder i denne forbindelse ikke spiller nogen rolle, da efterlønsmodtagere og pensionister jo indplaceres efter den position, de havde på arbejdsmarkedet på tidspunktet for tilbagetrækningen. Der er imidlertid for begge køn i alle aldersgrupper tale om en ganske kraftig stigning i andelen af ikke-socialgruppeplacerede fra 1986 til 2000 (se tabel 4.3).

For fuldstændighedens skyld er i tabel 4.3 medtaget de aldersgrupper, hvor der ikke er mulighed for sammenligninger alle tre under-

søgelsestidspunkter. At andelen af ikke-placérbare er noget større i aldersgruppen 20-29 år er ikke overraskende, da man i denne aldersgruppe er under uddannelse, og denne andel har været stigende siden 1976. Derimod er de meget store andele ikke-placérbare i de ældste alderskategorier forbløffende høje, da de som nævnt burde indplaceres efter deres sidste beskæftigelse.

Det må konstateres, at der bag disse markante talmæssige ændring desværre næppe ligger en tilsvarende ændring af virkeligheden til grund. En del personer har ikke kunne socialgruppeplaceres på grund af helt ufyldstgørende oplysninger om de forhold, der ligger til grund for socialgruppeplaceringen. Samtidig er en del af de ældre, der i 1986 kunne socialgruppeplaceres, i 2000 fejlagtigt blevet forsynet med en status som ikke-placérbare. Det sidste problem influerer ikke på sammenligninger over tid, idet disse især vedrører de 30-69-årige, men understreger, at data mht. de sociale klassificeringer i 2000-undersøgelsen er behæftet med alvorlige svagheder.

Samliv og familietyper

I kapitel 8 beskrives med udgangspunkt i året 2000 betydningen af familiære netværk: hvor mange har hjemmeboende eller udeboende børn, børnebørn, søskende, bedsteforældre eller anden familie. Trods ændringer i samlivsformer, skilsmissefrekvens og familiestørrelse er familien i sine forskellige former stadig en central ramme om mange danskeres tilværelse.

Tabel 4.4

Fordelingen på familietyper blandt 30-69-årige i 1976, 1986 og 2000. Procentandele.

Familietype	1976	1986	2000
Enlig uden børn	15	17	17
Enlig med børn	3	4	4
Par uden børn	34	32	36
Par med børn	48	47	43
I alt	100	100	100
Pct.grundlag	3.909	3.935	3.487

Det kommer også til udtryk i den stabile andel af 30-69-årige, som på de tre undersøgelsestidspunkter levede i et parforhold. I 1976 drejede det sig om 82 pct. og i 1986 og 2000 om 79 pct. Heraf var langt størstedelen gift, men andelen der er samlevende udgør dog en stigende andel: 4 pct. i 1976, 9 pct. i 1986 og 12 pct. i 2000. Men langt de fleste vælger altså stadig det formelle ægteskab som den juridiske ramme omkring parforholdet, enten fra starten eller senere i samlivet. Den omtalte stabilitet betyder også, at det indbyrdes størrelsesforhold mellem de i tabel 4.4 anførte familietyper kun ændrer sig ganske lidt fra 1976 til 1986.

Blandt de 2.335 personer, som har medvirket i alle tre undersøgelser, har 60 pct. været gift eller samlevende på alle tre tidspunkter (se tabel 4.5). Det tyder på en ganske betydelig stabilitet i familiemønstrer, idet man dog skal være opmærksom på, at med den tidsmæssige afstand mellem måletidspunkterne vil der være nogle, som i perioderne mellem dataindsamlingerne har nået at blive skilt eller har mistet ægtefællen/samleveren, og derefter igen er gift eller samlevende. En generationsopdelt fordeling viser, at generationerne 1931-40 og 1941-50 udviser størst stabilitet med 7 ud af 10 personer, der levede i parforhold på alle tre tidspunkter. Det hænger sammen med, at disse generationer allerede i 1976 havde nået den livsfase (26-45 år), hvor de fleste har etableret parforhold, samtidig med at de stadig i 2000 havde en alder (50-69 år), hvor ægtefællen/samleveren endnu var i live. For de ældre generationers vedkommende er det netop ægtefællens/samleverens

Tabel 4.5

Samlivsstatus i 1976, 1986 og 2000 opgjort for generation. Procent.

Generation	Gift/saml. 76, 86, 00	Gift/saml. 76/86	Gift/saml. mindst på ét tidspkt.	Ikke gift/saml. på nogen af tidspkt.	Pct. I alt	Pct. grundlag
1906-20	33	26	18	23	100	187
1921-30	54	24	13	10	101	391
1931-40	70	10	12	8	100	519
1941-50	71	8	15	6	100	809
1951-56	46	5	42	7	100	429
	60	12	19	9	100	2.335

Tabel 4.6

Samlivsstatus i 1976, 1986 og 2000 opgjort for køn. Procent.

Generation	Gift/saml. 76, 86, 00	Gift/saml. 76/86	Gift/saml. mindst på ét tidspkt.	Ikke gift/saml. på nogen af tidspkt.	Pct. I alt	Pct. grundlag
Mand	64	8	19	9	100	1.135
Kvinde	56	16	19	9	100	1.200
Begge køn	60	12	19	9	100	2.335

død, der er den primære årsag til, at andelen, der på alle tre tidspunkter har levet i et parforhold, er mindre, mens årsagen til den lavere andel for generationen 1951-56 primært skyldes, at mange (26 pct.) først etablerede et parforhold efter 1976.

Ser man på en kønsopdelt fordeling, er forskellene beskedne, men kvinders højere middellevetid (og formentlig også det forhold, at mænd gennemsnitligt er ældre end kvinder i parforhold) influerer dog på fordelingen på den måde, at flere kvinder end mænd kun var gift eller samlevende 1976 og 1986, idet en langt større andel af kvinderne end af mændene har mistet samleveren pga. dødsfald (se tabel 4.6).

Beskæftigelse

Den livsfase, hvor man er erhvervsmæssigt beskæftiget, udgør for en væsentlig del af befolkningen en mindre del af den samlede tilværelse i 2000 sammenlignet med 1976. Der er gnavet år af den erhvervsaktive livsfase fra begge ender. På grund af de stadig større uddannelseskra- v tilbringer en stigende del af befolkningen flere år i uddannelsessys- temet og kommer dermed senere i gang med et arbejde. Siden 1976 har især efterlønsordningen medført, at en betydelig del af befolk- ningen nu opgiver deres tilknytning til arbejdsmarkedet tidligere end i 1976.

Ser man på 30-69-åriges arbejdsmarkedstilknytning i 1976, 1986 og 2000, er det naturligvis det sidste fænomen, altså den tidligere tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet, der afspejles. Det viser sig nem-

Tabel 4.7

Andelen af 30-39-årige, der var erhvervmæssigt beskæftiget i 1976, 1986 og 2000, opgjort for køn og alder. Procentandele.

Aldersgruppe	Mænd			Kvinder		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
30-39 år	95	92	93	70	80	84
40-49 år	94	91	89	70	82	85
50-59 år	90	82	87	52	67	69
60-69 år	59	40	29	22	19	12
I alt	87	80	79	55	65	68

Aldersgruppe	Pct.grundlag Mænd			Pct.grundlag Kvinder		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
30-39 år	666	627	505	590	641	487
40-49 år	454	549	487	451	520	476
50-59 år	450	408	489	464	400	450
60-69 år	382	356	308	452	434	285
I alt	1.952	1.940	1.789	1.957	1.995	1.698

Anm.: Ved erhvervmæssigt beskæftiget forstås alle, der på de tre interviewtidspunkter havde lønnet arbejde som hovedbeskæftigelse, dvs. som lønmodtager, selvstændigt erhvervsdrivende eller medhjælpende ægtefælle. De ikke-erhvervmæssigt beskæftigede omfatter de, der på de tre interviewtidspunkter var arbejdsløse, pensionister, efterlønsmodtagere, på overgangsydelse, hjemmegående eller uddannelsessøgende.

lig, at selv med den forøgede tid, som tilbringes i uddannelsessystemet, er det dog fortsat således, at langt de fleste er nået gennem denne fase og tilknyttet arbejdsmarkedet, når de er 30 år.

Ser man på den samlede andel erhvervmæssigt beskæftigede 30-69-årige, kan det konstateres, at den store ændring sker fra 1976 til 1986, hvor andelen af erhvervsbeskæftigede mænd falder fra 87 pct. til 80 pct., mens den tilsvarende andel kvinder i samme periode stiger fra 55 pct. til 65 pct. (se tabel 4.7). Efterlønnens indførelse i denne periode ses ikke mindst på andelen af beskæftigede 60-69-årige. For mændenes vedkommende giver det sig udslag i et langt kraftigere fald i andelen af beskæftigede 60-69-årige end for de øvrige aldersgrupper, og for kvindernes vedkommende i et beskedent fald i ande-

len af beskæftigede 60-69-årige, mens der i de øvrige aldersgrupper er en kraftig stigning i andelen af beskæftigede.

Den beskedne ændring i den samlede beskæftigelse fra 1986 til 2000 dækker dog over nogle aldersbetingede forskelle. For både 60-69-årige mænd og kvinder gælder, at andelen, der stadig er i beskæftigelse, falder yderligere. Dette fald kompenseres imidlertid ved, at der ikke mindst for de 30-59-årige kvinders vedkommende er en vækst i andelen af erhvervmæssigt beskæftigede.

De kønsbetingede forskelle i andelen af erhvervmæssigt beskæftigede er reduceret kraftigt siden 1976, hvor 87 pct. af de 30-69-årige

Tabel 4.8

Den ikke-erhvervmæssigt beskæftigede del af de 30-69-årige i 1976, 1986 og 2000. Underopdelt efter stilling uden for erhverv, opgjort for køn og alder. Procentandele.

Køn og stilling	Aldersgruppe					
	30-39 år			40-49 år		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Mænd						
Pensionister	2	2	1	2	4	5
Arbejdsløse	2	5	4	4	5	5
Hjemmearbejdende	-	-	-	0	-	0
Uddannelsessøgende ¹	1	1	2	0	-	1
Efterlønsmodtagere ²	•	•	•	•	•	•
I alt uden for erhverv	5	8	7	6	9	11
Procentgrundlag	666	627	505	454	549	487
Kvinder						
Pensionister	2	1	2	3	4	6
Arbejdsløse	2	12	7	2	5	7
Hjemmearbejdende	24	4	2	25	8	1
Uddannelsessøgende	2	2	5	0	2	1
Efterlønsmodtagere ²	•	•	•	•	•	•
I alt uden for erhverv	30	20	16	30	18	15
Pct.grundlag	590	641	487	451	520	476

Fortsættes næste side >

mænd mod 55 pct. af de 30-69-årige kvinder var i arbejde, altså en forskel på 32 procentpoints. I 1986 var de tilsvarende andele 80 pct. og 65 pct., altså en forskel på 15 procentpoints, og i 2000 hhv. 79 pct. og 68 pct., altså en forskel på 11 pct.points. Men også i 2000 er der således stadig en forskel i kønnenes arbejdsmarkedstilknytning.

Komplementærmængden af beskæftigede udgøres af dem, der ikke er i beskæftigelse. At være uden beskæftigelse kan være et mere eller mindre frivilligt valg (efterløn, hjemmegående), udtryk for at man er i eller har nået en bestemt livsfase (uddannelsessøgende, pensionist) eller en tvungen situation (arbejdsløshed). Ser vi på, hvorledes de ikke-beskæftigede fordeler sig på disse kategorier i 1976, 1986 og 2000,

> Tabel 4.8 fortsat

	Aldersgruppe					
	50-59 år			60-69 år		
Køn og stilling	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Mænd						
Pensionister	8	10	8	37	35	38
Arbejdsløse	2	8	4	4	1	0
Hjemmearbejdende	-	0	-	1	-	1
Uddannelsessøgende ¹	-	-	-	-	-	-
Efterlønsmodtagere ²	•	•	1	•	24	32
I alt uden for erhverv	10	18	13	41	60	71
Procentgrundlag	450	408	489	382	356	308
Kvinder						
Pensionister	14	13	14	51	52	54
Arbejdsløse	1	6	10	2	1	1
Hjemmearbejdende	33	14	3	26	12	3
Uddannelsessøgende	-	-	1	-	-	-
Efterlønsmodtagere ²	•	1	4	•	16	30
I alt uden for erhverv	48	33	31	78	81	88
Pct.grundlag	464	400	450	452	434	285

1. Inklusive værnepligtige i 1976 og 2000.

2. Inklusive overgangsydelsesmodtagere i 2000.

bekræftes det, at efterlønnens indførelse har spillet en stor rolle for de 60-69-åriges tilbagetrækningsalder. Andelen af pensionister er derimod ret konstant alle tre år (se tabel 4.8). Det fremgår ligeledes, at det største bidrag til den større andel erhvervsaktive kvinder kommer fra kategorien "hjemmearbejdende". For alle aldersgrupper af kvinder gælder, at denne kategori nu er så godt som forsvundet, mens den i 1976 udgjorde godt en fjerdedel af de 30-69-årige kvinder.

Følger man de 2.335 personer, som har medvirket i alle 3 levekårsundersøgelser, og som undervejs er blevet 24 år ældre, er der for næsten alle i de ældre aldersgrupper alene pga. alderen tale om en ændring i forholdet til arbejdsmarkedet (se tabel 4.9). Ser man i første omgang på, hvordan de forskellige generationer fordeler sig mht. beskæftigelsesstatus, altså hvorvidt de på interviewtidspunktet var i arbejde eller ej, gælder det for 39 pct., at de har haft arbejde på alle tre tidspunkter, mens den anden yderlighed repræsenteres af de 8 pct., der ikke har været i arbejde på noget af de tre undersøgelsestidspunkter. Denne gruppe domineres ikke overraskende af kvinder født i perioden 1906-1930, som på alle tre undersøgelsestidspunkter var hjemmegående eller pensionister. Imellem de to ydergrupper befinder sig 53 pct., som har været i arbejde på et eller to af undersøgelsestidspunkterne, hvoraf ca. halvdelen, nemlig 26 pct., var i arbejde i 1976 og 1986, men ikke i 2000.

Tabel 4.9

Beskæftigelsessituationen 1976, 1986 og 2000 for 5 forskellige generationer. Procent.

Generation	I beskæftigelse									Pct. grundlag
	76 86 00	76 86 00	76 00	76	86 00	86	00	På intet tidspkt.	I alt pct.	
1906-20	2	11	1	48	-	2	-	37	101	187
1921-30	3	52	1	26	-	4	-	15	101	391
1931-40	25	53	1	7	2	6	0	6	100	519
1941-50	68	11	3	2	8	4	1	3	100	809
1951-56	50	5	4	3	29	4	4	2	101	429
Alle	39	26	2	11	9	4	1	8	101	2.335

Dette mønster er naturligvis generationsafhængigt. For den ældste generation, født 1906-1920, udgøres den største gruppe, nemlig 48 pct. af dem, der var i arbejde i 1976, men ikke i 1986 og 2000 og den næststørste gruppe, nemlig 37 pct. af dem, der ikke var i arbejde på noget af de tre tidspunkter. Den største gruppe af ikke-beskæftigede udgøres af pensionisterne.

For generationen født 1921-1930 er det typiske forløb (det gælder for 52 pct.), at man er beskæftiget i 1976 og 1986, men ikke i 2000, mens 26 pct. kun var beskæftiget i 1976. I 1986 var overgangen til efterløn den væsentligste årsag til, at man ikke mere var på arbejdsmarkedet, mens langt den overvejende del af denne generation i 2000 naturligvis var pensionister.

Generationen 1931-1940 har som den foregående generation flest personer (53 pct.), der var beskæftiget i 1976 og 1986, men ikke i 2000, hvor såvel pensionister som efterlønsmodtagere udgør væsentlige andele af de ikke-beskæftigede. Den næststørste gruppe udgøres af dem, der på alle tre tidspunkter var beskæftiget, nemlig 25 pct., hvilket altså vil sige, at det blandt generationen, der i 2000 var i alderen 60-69 år stadig var hver fjerde, der var i arbejde.

I generationen 1941-1950 var 68 pct. i beskæftigelse i både 1976, 1986 og 2000. Den næststørste gruppe udgjordes af de 11 pct., der var beskæftiget i 1976 og 1986, men ikke i 2000. Endelig var 50 pct. af generationen 1951-1956 i beskæftigelse på alle tre tidspunkter, mens 29 pct. ikke var i beskæftigelse i 1976, men derimod i 1986 og 2000. I denne gruppe finder man især personer under uddannelse.

Det er imidlertid ikke alene generation og livsforløb, der afgør arbejdsmarkedsplaceringen. Også køn og social placering har selvstændig betydning for sandsynligheden for at være i arbejde. Det ses især for den generation., der i hele undersøgelsesforløbet har været i den erhvervsaktive alder, nemlig 1941-1950 generationen (se tabel 4.10).

Det viser sig, at andelen af mænd fra denne generation, der på alle tre tidspunkter har været i arbejde, er markant større end den tilsvarende andel blandt kvinder, samtidig med at det næsten udelukkende er kvinder, der placerer sig i kategorien, der ikke på nogen af de tre interviewtidspunkter var i arbejde. De har også en tidligere

Tabel 4.10

Generationen 1941-50 fordelt på beskæftigelsesforløb 1976, 1986 og 2000 særskilt for køn. Procent.

Beskæftiget						
Køn	76,86,00	76,86	Mindst et af årene	Ikke nogen af årene	I alt Pct.	Pct. grundlag
Mand	85	9	5	1	100	412
Kvinde	50	14	30	6	100	397
Begge køn	68	11	18	3	100	809

Tabel 4.11

Generationen 1941-50 fordelt på beskæftigelsesforløb 1976, 1986 og 2000, særskilt for social placering. Procent.

Beskæftiget						
Social placering	76,86,00	76,86	Mindst et af årene	Ikke nogen af årene	I alt Pct.	Pct. grundlag
Hver gang arb. klassen	52	17	24	7	100	196
Skiftende placering	68	12	17	2	99	299
Hver gang øvre sociale lag el. småborgerskab	81	6	13	0	100	299
Alle	69	11	17	3	100	794

tilbagetrækningsalder, idet 14 pct. mod 9 pct. af mændene var i arbejde i 1976 og 1986, men ikke i 2000.

Foretager man en indplacering af 1941-1950 generationen i arbejderklassen, småborgerskabet og øvre sociale lag (om kriterierne for denne indplacering, se Hansen 1988, Bilag B), tegner sig et lige så klart mønster, når man sammenligner beskæftigelsessituationen for de personer, som på alle tre tidspunkter kunne placeres i arbejderklassen, med den tilsvarende situation for dem, der ikke på noget af tidspunkterne tilhørte arbejderklassen og dem, der havde vekslende social position (se tabel 4.11).

Mens 81 pct. i de øvre sociale lag og småborgerskabet var i beskæftigelse på alle tre tidspunkter, gjaldt det kun 52 pct. af arbejderklassen, mens personer med skiftende social placering indtager en mellemposition med 68 pct. i arbejde på alle tre tidspunkter. Den modsatte mønster viser sig, når andele uden beskæftigelse på nogen af de tre tidspunkter opgøres, og det forholder sig ligeledes sådan, at personer med konstant arbejderklasseplacering har en tidligere tilbagetrækningsalder end personer tilhørende de øvre sociale lag og småborgerskabet.

Litteratur

Hansen, E. J. (1984)

Socialgrupper i Danmark. København: Socialforskningsinstituttet.
Studie 48

Hansen, E. J. (1988)

Generationer og livsforløb i Danmark. København: Hans Reitzels
Forlag.

Hansen, E.J. & Hjorth Andersen, B. (2000)

Et sociologisk værktøj – introduktion til den kvantitative metode.
København: Hans Reitzels Forlag.

TRANGE OPVÆKSTKÅR

AF DINES ANDERSEN

Indledning

Med inspiration fra levekårsundersøgelserne i Norge og Sverige introduceredes i 1986 nogle spørgsmål om, hvordan interviewpersonen havde oplevet sin egen opvækst. *“Havde Deres familie det økonomisk svært under Deres opvækst?”* lød et af spørgsmålene. *“Var der problemer med at skaffe tilstrækkelig mad?”* lød et andet. Og endelig blev der spurgt: *“Forekom der under Deres opvækst alvorlige modsætninger i Deres hjem?”* Hver på sin måde forhold, som må antages at have haft betydning for den pågældendes (negative) erindring om sit barndomshjem. – Spørgsmålene blev gentaget i 2000, men kun til interviewpersoner fra den nye supplerende stikprøve, dvs. fortrinsvis til personer i alderen 20-43 år. Når spørgsmålene ikke blev stillet til de øvrige (ældre) respondenter, skyldes det, at der allerede var spurgt om det én gang, og da svarene på den type spørgsmål (om forhold i fortiden) principielt ikke bør kunne ændre sig over årene, ansås det for overflødigt at spørge en gang til.

I princippet burde der foreligge et svar fra alle respondenter, enten indsamlet i 1986 eller i 2000. Men en mindre del af respondenterne fra den oprindelige stikprøve blev ikke interviewet i 1986. Dem har vi derfor ikke noget svar fra. Analyserne i det følgende baseres således på 4.742 respondenter.

De forhold, som belyses i dette kapitel, vedrører de interviewedes barndom, og hører således fortiden til. Det siger sig selv, at disse forhold ikke kan forklares ved henvisning til forhold, som refererer til et senere tidspunkt i respondenternes kronologi. Det gør imidlertid de fleste af de faktorer, som i bogens øvrige kapitler søges anvendt i analysen som forklarende variable. Ifølge sagens natur vil det således være sparsomt, hvad der kan udledes som mulig forklaring på forskelle i respondentgruppernes opvækstvilkår.

Respondentens alder fortæller os, i hvilken historisk periode opvæksten fandt sted. Og da vi ved, at det 20. århundrede har været præget af en langsigtet tendens til fortsat økonomisk vækst (omend med periodevise tilbageslag), kan det forventes, at *alder* er en variabel, som kan bidrage til forklaring af udbredelsen af afsavn i barndomshjemmet. Ligeledes må *faderens beskæftigelsesmæssige status* antages at have haft betydning for familiens økonomiske formåen i opvækstårene. Endelig er interviewpersonens *køn* en faktor, som har ligget fast i hele forløbet. Til gengæld er det vanskeligt at forestille sig, hvordan et barns køn i et samfund som den danske skulle kunne forklare tilstedeværelsen af eventuelle afsavn i barndommen. I andre samfund og kulturer, hvor piger betragtes som en forsørgelsesmæssig byrde for familien, som man gennem pigens giftermål søger at befri sig for, kunne kønnet i højere grad tillægges en betydning som mulig forklaring.

En økonomisk svær barndom

Hver tredje (32 pct.) af de spurgte har ifølge tabel 5.1 svaret 'ja' til, at familien havde det *økonomisk svært* under ip's opvækst. Umiddelbart kan det forekomme overraskende, at så mange fra et af verdens rigeste lande giver udtryk for en så negativ vurdering. Er det ikke en meget 'forkælet' holdning, respondenterne her lægger for dagen? kunne man spørge. I den forbindelse er det væsentligt at minde om forskellen mellem begreberne *absolut* og *relativ* fattigdom. I det omfang 'ja'-svarene kan tolkes som udtryk for en oplevelse af fattigdom, er det i den relative forstand, dvs. en oplevet ulighed. Man har ud fra en økonomisk synsvinkel oplevet sin egen opvækst som relativt vanskeligere end andres.

Det 20. århundrede har som nævnt været præget af en stadig vækst i befolkningens velstand. Derfor må det forventes, at jo yngre fødsels-

årgang man tilhører, jo mindre sandsynligt vil det være, at man opfatter sin egen barndom som præget af økonomisk trange kår. Sådan ser det også ud. Hvor godt 40 pct. af respondenterne i aldersgruppen over 70 år mente, at familien havde det økonomisk svært i barndomsårene, er den tilsvarende andel blandt danskere under 40 år kun ca. 25 pct. Uligheden mellem generationerne er imidlertid ikke så stor, som vi ser den, når befolkningen opdeles efter faderes beskæftigelsesmæssige status (tabel 5.2). En talmæssigt beskedne gruppe af respondenter voksede op i et hjem, hvor faderen var selvstændig i liberalt erhverv. Blot 9 pct. af disse respondenter oplevede deres barndom som præget af økonomisk vanskelige kår. Stort set lige så gunstigt stillede var børn i hjem, hvor faderen var funktionær eller tjenestemand i en overordnet stilling (11 pct.). Omvendt gav hver anden af de respondenter, som voksede op i et hjem, hvor faderen var ufaglært arbejder, udtryk for, at deres barndom var præget af økonomisk trange kår.

Ældre respondenter har i langt større omfang end yngre haft en far, som var ufaglært arbejder. Det er dette forhold, at fædrenes uddannelsesniveau og beskæftigelsesmæssige status op gennem århundredet er blevet forbedret, der er den vigtigste forklaring på de ovennævnte generationsforskelle.

Tabel 5.1

Andelen, som nævner forskellige problemer i barndomshjemmet. Opdelt efter alder. Procent.

	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-93 år	Alle
Interviewpersonens opvækst var præget af:							
Familien havde det økonomisk svært	26	26	30	36	40	42	32
Der var af og til problemer med at skaffe tilstrækkelig mad	3	4	6	10	13	13	8
Der forekom alvorlige modsætninger i barndomshjemmet	21	21	18	15	10	9	17
Pct. grundlag	856	980	916	869	544	577	4.742

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levekår i 1986 og 2000.

Helt som ventet spiller respondentens køn ingen rolle i forsøget på at forklare, hvad der karakteriserer befolkningsgrupper med små eller store økonomiske vanskeligheder i opvækstårene.

Mangel på mad

Et er at huske sin barndom som præget af økonomisk smalhals, noget andet er at have oplevet så massive økonomiske problemer, at der fra tid til anden kunne være problemer med at skaffe tilstrækkelig mad til familien. Her er i højere grad tale om *absolut fattigdom*, og den form for vanskeligheder er det da også langt færre, der rapporterer om. Godt 2 pct. angiver, at der *'ofte'* var problemer med at skaffe tilstrækkelig mad, og lægges yderligere de godt 5 pct. til, som svarer, at problemet *'af og til'* forekom, kan i alt 8 pct. erindre en barndom, hvor familien fra tid til anden ikke kunne skaffe sig tilstrækkelig mad.

Hver ottende dansker (13 pct.) i alderen fra 60 til 93 år har haft en opvækst, som i det mindste lejlighedsvis var præget af forældrenes manglende mulighed for at skaffe tilstrækkelig mad på bordet (tabel 5.1). Jo yngre årgange vi betragter, jo mindre er andelen, som har

Tabel 5.2

Andelen, som nævner forskellige problemer i barndomshjemmet. Opdelt efter faders beskæftigelsesmæssige status. Procent.

	Selvstændig			Funktionær		Arbejder		Alle	
	Landbrug	Lib. erhv.	Øvr. byerhv.	Overordnet	Selvt. arb.	Rutine arb.	Faglært	Ikke Faglært	
Interviewpersonens opvækst var præget af:									
Familien havde det økonomisk svært	34	9	27	11	20	30	32	51	32
Der var af og til problemer med at skaffe tilstrækkelig mad	4	8	7	3	3	5	8	14	8
Der forekom alvorlige modsætninger i barndomshjemmet	7	18	18	19	18	19	19	17	17
Pct.grundlag	840	76	688	427	344	383	716	847	4.742

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levekår i 1986 og 2000.

den slags barndomsminder med sig i bagagen. Blandt de 20-29-årige er det således kun godt 3 pct. – Glæden over, at denne form for fattigdom er trængt tilbage må altså nydes i bevidstheden om, at der stadig er et lille mindretal blandt relativt unge danskere, som kommer fra fattige kår.

Faderens beskæftigelsesmæssige status (som udtryk for familiens økonomiske formåen) viser klar sammenhæng med problemet: at skaffe tilstrækkelig mad til familien. Således skiller gruppen med en ufaglært far sig tydeligt ud. 14 pct. fra et sådant barndomshjem oplevede (af og til) problemer med at skaffe tilstrækkelig mad. I hjem, hvor faderen var selvstændig landmand eller funktionær/tjenestemand var den tilsvarende andel blot 3-5 pct. (se tabel 5.2).

Alvorlige modsætninger

Der blev endelig spurgt til oplevelsen af *alvorlige modsætninger* i barndomshjemmet. Hver sytten (17 pct.) svarede 'ja' til, at der under opvæksten forekom alvorlige modsætninger i hjemmet. Konflikternes art er ikke nærmere præciseret. Det kan således både have været mellem forældrene indbyrdes og mellem børn og forældre. I løbet af opvækstårene kan modsætningerne naturligvis også have været af vekslende karakter.

Hvor de økonomisk relaterede problemer i familien synes aftaget i omfang fra generation til generation, er dette ikke tilfældet for modsætningernes vedkommende. Tværtimod har hver femte (21 pct.) i alderen 20-39 år oplevet alvorlige modsætninger i barndomshjemmet, mens kun 9-10 pct. af de ældre (60-93 år) ifølge tabel 5.1 erindrer deres barndomshjem som præget af modsætninger.

Opvæksthjemmets sociale status synes ikke at have nævneværdig indflydelse på, i hvilket omfang respondenterne oplevede deres barndomshjem som præget af alvorlige modsætninger. Dog skiller respondenter, hvis far var *selvstændig landmand* sig ifølge tabel 5.2 klart ud fra de øvrige, idet kun 7 pct. fra denne gruppe, mener, at der forekom alvorlige modsætninger i familien i opvækstårene. Landbrugserhvervets beskæftigelsesmæssige tilbagegang op gennem århundredet betyder, at gennemsnitsalderen for respondenter, der havde en far, som var selvstændig landmand, er forholdsvis høj.

Det forhold, at de økonomisk relaterede problemer i familien synes aftaget i omfang fra generation til generation, sammenholdt med, at så mange yngre respondenter opfatter deres barndomshjem som præget af alvorlige modsætninger, kan virke overraskende. I overensstemmelse med det gamle ordsprog: "Når krybben er tom, bides hestene", kunne der forventes at være en sammenhæng mellem dårlig økonomi og modsætninger i hjemmet. Konkret skulle det betyde, at personer, der voksede op i et barndomshjem præget af økonomiske vanskeligheder, hyppigere end andre ville have oplevet alvorlige modsætninger i hjemmet. Sådan forholder det sig også. 27 pct. af dem, der husker, at familien havde det økonomisk svært, svarer, at der også var alvorlige modsætninger i hjemmet. Hvis der ikke var økonomiske problemer i barndomshjemmet, har derimod kun 12 pct. oplevet alvorlige modsætninger i hjemmet. Sådan som sammenhængen beskrives her, antydes det, at den dårlige økonomi er årsag til modsætningerne. Det kan man strengt taget ikke sige noget om. Man kan nemlig ikke se bort fra den modsatte sammenhæng, at modsætningerne skulle være årsag til den dårlige økonomi, fx ved at forældrenes modsætninger fører til en skilsmisse, som på sin side efterlader den ene part (typisk moderen) med børnene og en dårlig økonomi.

Skilsmisse-spolet kan forfølges en smule, idet der i undersøgelsen blev spurgt, om respondenterne under hele sin opvækst boede sammen med begge sine forældre. Det svarede tre ud af fire 'ja' til. Knap 10 pct. gjorde det ikke, fordi forældrene var blevet skilt. Resten (ca. 15 pct.) havde heller ikke boet sammen med begge forældre under hele opvæksten, men her var grunden en anden end forældrenes skilsmisse (fx den enes død, længerevarende ophold uden for hjemmet eller at der aldrig havde været en far).

Er der nogen sammenhæng mellem disse 'familietyper' og forekomsten af enten alvorlige modsætninger eller økonomiske problemer i barndomshjemmet? For at belyse dette spørgsmål er respondenterne opdelt i fire grupper. Den ene (og langt den største) består af personer, som voksede op i et "problemfrit" barndomshjem. Hermed menes blot, at respondenterne har svaret *nej* til, at familien havde det økonomisk svært, og ligeledes *nej* til, at der forekom alvorlige modsætninger i barndomshjemmet. En anden gruppe består af personer, som "kun" havde det økonomisk svært (men ikke oplevede modsætninger). Omvendt havde den tredje gruppe "kun" oplevet modsætninger i

familien, men ikke økonomiske problemer. Og endelig havde den sidste gruppe svaret *ja* til begge spørgsmål.

Blandt respondenter, hvis forældre levede sammen under hele opvæksten, angav to tredjedele (66 pct.), at de voksede op i et "problemfrit" hjem (se tabel 5.3). I alt 28 pct. (nemlig 22 pct.+ 6 pct.) oplevede lejlighedsvis økonomiske vanskeligheder i hjemmet. Ses derimod på den respondentgruppe, hvis forældre blev skilt, kunne blot 30 pct. svare, at barndomshjemmet havde været "problemfrit". Modsat angav 45 pct. (nemlig 17 pct.+ 28 pct.), at der havde været problemer med økonomien.

Selv om det ikke er nærmere angivet, hvad *alvorlige modsætninger* i familien dækker over, forekommer det meget plausibelt, at skilsmisse er forbundet med sådanne problemer. Vi ser da også, at kun 12 pct. af de respondenter, der boede sammen med begge forældre under hele opvæksten, mener, at barndomshjemmet var præget af alvorlige modsætninger, hvorimod hele 53 pct. af respondentgruppen, hvis forældre blev skilt, rapporterer om alvorlige modsætninger i familien. – Alt i alt har respondenter, som voksede op i et hjem, hvor far og mor blev skilt, haft en mere problemfyldt barndom end de mange respondenter, hvis forældre levede sammen. Med problemfyldt menes her, at der hyppigere var tale om, at familien havde det økonomisk svært og/eller, at der forekom alvorlige modsætninger i hjemmet.

Tabel 5.3

Forekomst af problemer i barndomshjemmet. Opdelt efter om forældrene levede sammen. Procent.

	Forældre levede sammen	Forældre blev skilt	Forældre adskilt af anden grund
"Problemfrit" barndomshjem (dvs. uden nogen af de to typer problemer)	66	30	42
"Kun" økonomiske problemer i barndomshjemmet	22	17	38
"Kun" alvorlige modsætninger i barndomshjemmet	6	25	9
Begge typer af problemer i barndomshjemmet	6	28	12
I alt	100	100	101
Pct.grundlag	3.735	459	490

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levkår i 1986 og 2000.

BEFOLKNINGENS UDDANNELSESFORHOLD

AF DINES ANDERSEN

Indledning

For den enkelte samfundsborger er uddannelse et gode, som findes i mange varianter og sværhedsgrader (korte og lange, teoretiske og praktiske), et gode man har måttet yde noget for at opnå. Viljen til at yde den nødvendige indsats og lide de hermed forbundne afsavn skyldes ikke blot en umiddelbar glæde ved den viden og indsigt, som uddannelsen er et udtryk for, den skyldes i mindst lige så høj grad, at uddannelse må ses som en investering i opbygning af kulturelle og kundskabsmæssige kvalifikationer til brug i produktionslivet (human kapital). Det er for at kunne deltage i produktionslivet og opnå en aflønning af vores indsats dér, vi uddanner os. En persons uddannelse er således et middel for denne persons indkomsterhvervelse. I forbindelse med analyser af levekår vil uddannelse også blive set som et middel til (eller en baggrund for) opnåelse af en række andre goder i livet, som ikke nødvendigvis skal købes for penge (goder af social og kulturel karakter). Uddannelse ses med andre ord typisk som et forklarende forhold (en uafhængig baggrundsvariabel). Uddannelse er imidlertid også selv et resultat af den proces, der frembringer uddannelsen. Betraget på den måde fremstår uddannelse i analyserne som et afledt forhold (en afhængig resultatvariabel). I dette kapitel, hvor befolkningens uddannelsesforhold beskrives, er det uddannelse i den afledte forstand, der er emnet.

Forestillingen om uddannelse som en human kapital, der opbygges i ungdommen, og derefter udgør fundamentet for indtjeningen i voksenlivet, nød stor genklang på det tidspunkt i 1970'erne, hvor den første danske levekårsundersøgelse så dagens lys. Senere har den herskende ideologi på uddannelsesområdet ændret sig. Man taler nu i højere grad om 'livslang læring' og antyder dermed, at det for den enkelte til stadighed er nødvendigt at forny og videreudvikle sine kompetencer for ikke at sakke agterud. Humankapitalen, som den unge tilegner sig i uddannelsessystemet, er ikke længere tilstrækkelig til at kunne vare livet ud. Omskoling, efteruddannelse er blevet begreber, som spiller en stadig større rolle i den uddannelsespolitiske diskussion. Et er imidlertid de tendenser, som gør sig gældende i debatten, noget andet er befolkningens faktiske adfærd. Målt ved de samfundsmæssige omkostninger, der knytter sig til forskellige former for uddannelse, er det fortsat de uddannelsesaktiviteter, som foregår i barn- og ungdommen, der tegner sig for størstedelen af det samlede uddannelsesbudget. Som udgangspunkt er det altså fortsat sådan, at uddannelse finder sted i de unge år, men nu (og i stigende grad) med supplerende aktiviteter senere hen i livet.

Levekårsundersøgelsen belyser primært den del af den samlede viden og de færdigheder, den enkelte besidder, som erhverves inden for de formelle, anerkendte uddannelser. Herudover oparbejdes viden og indsigt gennem erfaringer fra dagligdagen, bl.a. arbejdssituationen, og fra omgivelserne i øvrigt.

I 1976 blev der stillet spørgsmål om den gennemførte skoleuddannelse (grund- og gymnasieskole) samt om en evt. efterfølgende fuldført erhvervsuddannelse. Et tredje spørgsmål drejede sig om deltagelse i voksenuddannelsesaktiviteter i det sidste år forud for interviewet. På grundlag af de to førstnævnte uddannelsesoplysninger kan opstilles et mål for den enkeltes skoleuddannelsesniveau og samlede niveau for erhvervsuddannelse, hvor det er den højeste uddannelse der tæller, hvis personen har flere uddannelser, og hvor personer uden erhvervsuddannelse indplaceres efter deres skoleuddannelse. Ved geninterviewingen ti år senere (i 1986) blev der ikke stillet spørgsmål om skoleuddannelse, fordi de allerede indhentede oplysninger (fra 1976) måtte anses for fortsat gyldige. Grund- og gymnasieskolen hører til et livsafsnit, som allerede i 1976 var et overstået kapitel for de dengang 20-69-årige interviewpersoner. Anderledes forholdt det sig med

erhvervsuddannelsen, som en del af de yngste i 1976 endnu ikke havde afsluttet. De kunne forventes at have forbedret deres position i 1986, og derfor blev der dette år stillet spørgsmål om fuldført erhvervsuddannelse.

Ved den seneste interviewrunde i år 2000 bestod den samlede stikprøve af to dele: 1) personer fra den oprindelige stikprøve i 1976, som endnu var i live og 2) en supplerende stikprøve, som primært skulle kompensere for den mangel på unge respondenter, som var en naturlig følge af, at de 20-årige i 1976 i år 2000 var blevet 44 år gamle. Personer fra denne nye stikprøve blev spurgt om deres gennemførte skoleuddannelse. For at kompensere opståede skævheder i den oprindelige stikprøve var der i den nye supplerende stikprøve også medtaget et mindre antal personer på 44 år eller derover. Blandt disse personer er spørgsmålet om skoleuddannelse ikke stillet, hvis personen på interviewtidspunktet i år 2000 var 65 år eller ældre. Denne fejl har dog kun fået minimal betydning, fordi den berørte så få personer. – I erkendelse af, at niveauet for en persons erhvervsuddannelse kan ændre sig som følge af efter- og videreuddannelsesaktiviteter eller, at en egentlig uddannelse først påbegyndes i en moden alder, blev alle i 2000, som ikke var fyldt 65 år, spurgt om deres gennemførte erhvervsuddannelse. Begrundelsen for ikke at spørge de ældre respondenter (uanset om de tilhørte den oprindelige eller den nye stikprøve) var, at oplysningen ikke skønnes relevant i forhold til denne aldersgruppe.

Opsummerende skal det således nævnes, at data vedrørende skoleuddannelsesniveau primært stammer fra 1976 og fra 2000 for personer i den nye stikprøve. Erhvervsuddannelsesoplysningerne stammer hovedsagelig fra år 2000.

Skoleuddannelsen i 2000

Manglende oplysning om skoleuddannelse hos 5 pct.

I alt 4.981 personer blev interviewet til undersøgelsen i 2000. På baggrund af svaret i 1976 eller 2000 har vi kunnet indplacere 4.722 af disse personer efter den opnåede skoleuddannelse. 259 (svarende til 5 pct.) har ikke kunnet indplaceres. Hovedparten heraf (197 personer) tilhørte den gamle stikprøve, men blev ikke interviewet i 1976. Skønt udvalgt allerede i 1976 trådte de så at sige først ind i

undersøgelsen i 1986. Det år blev der ikke spurgt til deres skoleuddannelse. Endvidere er der 47 personer fra den oprindelige (gamle) stikprøve, som kun er interviewet i 2000. De har altså ikke medvirket i 1976 og 1986. Endelig er der så 15 personer, som tilhører den nye stikprøve, men ikke er blevet spurgt om skoleuddannelse (fem af dem fordi de er over 65 år).

Den væsentligste årsag til problemet vedrørende manglende oplysning om skoleuddannelse er således, at man har planlagt interviewingen i 2000 ud fra en forestilling om, at de medvirkende dette år, som tilhørte den gamle stikprøve, alle var blevet interviewet før, og således allerede én gang havde svaret på spørgsmålet. Men rent faktisk søgte man i 2000 kontakt med alle fra den oprindelige stikprøve, uanset om de var blevet interviewet i 1976 eller 1986. Man havde ikke forestillet sig, at personer, som ikke ville deltage i de to foregående runder, nu gerne ville medvirke.

Niveauet for skoleuddannelse stærkt stigende

Den befolkningsgruppe, som dækkes af undersøgelsens data, er født i perioden fra 1907 til 1980. De ældste gik i skole på et tidspunkt, hvor undervisningspligten ophørte efter 7 år. Den blev med virkning fra skoleåret 1973/74 udvidet til 9 år. Siden skolereformen i 1958 var der dog på frivillig basis sket en faktisk udskydelse af tidspunktet for undervisningens ophør, således at mange unge tog det frivillige 8.

Tabel 6.1

Skoleuddannelse blandt de interviewede i 2000. Opdelt efter alder i 2000. Procent.

	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-93	Alle
7. klasse eller mindre	0	1	6	37	59	69	78	24
8.-9. klasse	13	19	25	18	9	8	5	16
10. klasse (realeksamen)	34	38	42	32	23	17	13	32
Studentereksamen mv.	51	40	26	12	9	6	4	26
Andet/uoplyst	2	2	1	1	1	0	0	1
I alt	100	100	100	100	100	100	100	99
Pct.grundlag	856	989	827	869	552	406	178	4.722

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levkår i 1976, 1986 og 2000.

og 9. skoleår med. I praksis var grundskolen således allerede før 1973 udvidet fra 7 til 9 år.

En opdeling af de interviewede efter deres alder viser med stor tydelighed, hvordan niveauet for skoleuddannelse har gennemgået en gradvis og fortsat vækst igennem det 20. århundrede (tabel 6.1). Det skal understreges, at tabellen kun viser skolebaggrunden blandt de *interviewede*. Sammenholdt med uddannelsesniveaut i hele befolkningen har de interviewede generelt en længere skoleuddannelse. Den forskel kan skyldes, at undersøgelsens bortfald er skævt på dette punkt. Specielt kan det tænkes, at den fjerdedel af den oprindelige stikprøve, som ikke længere fandtes i 2000 (fordi de pågældende personer var døde, rejst ud af landet eller på anden måde ikke var tilgængelige for interviewing) havde mindre skoleuddannelse i bagagen end dem, der stadig var i live.

De 80-93-årige, som blev født før 1920, fik for langt de flestes vedkommende (78 pct.) kun 7 års skolegang, og det vel at mærke hyppigst under en landsby-skoleordning, hvor der ofte kun var undervisning hver anden dag. I denne aldersgruppe finder vi således mindre end 5 pct., som opnåede at få en studentereksamen.¹

Befolkningsgruppen, som nu er 60-69 år gamle (dvs. født i 1930'erne), er også præget af den meget store andel (ca 60 pct.), som kun har 7 års skolegang bag sig. Andelen med en studentereksamen er dog dobbelt så stor (9 pct.) som blandt de meget gamle (over 80 år), og omtrent hver fjerde i aldersgruppen tog en realeksamen.

Går vi yderligere nedad i alder til de 40-49-årige (dvs. dem der blev født i 1950'erne), ses den fortsatte vækst i uddannelsesniveau. Først og fremmest bemærkes det, at de 7 års skolegang, som fortsat var minimumskravet til disse årgange, kun blev en realitet for 6 pct. Langt flere (25 pct.) tog det frivillige 8. og 9. skoleår med. Endvidere ses den største ophobning at være de 42 pct. med en realeksamen. Ligesom væksten i gruppen, der nåede helt frem til den højeste skole-

1. Ifølge den officielle uddannelsesstatistik fik mindre end 2 pct. af de årgange, der blev født før 1920, en studentereksamen (Ørum og Fridberg, 1973).

uddannelse (studentereksamen), nu for alvor havde taget fart. Hver fjerde fra disse generationer blev student.

Vægtforskydningen i retning af det højest mulige niveau er fortsat, og blandt de yngste (20-29-årige) er det nu hver anden, som kan smykke sig med en af de nu fire forskellige former for studentereksamen. Ud over den traditionelt almene fra gymnasiet drejer det sig om Højere Handelseksamen (hhx), Højere Teknisk eksamen (htx) og Højere forberedelseksamen (hf). Yderligere en tredjedel forlader skolen efter 10 år, og kun hver ottende afgår allerede efter 9. klasse. – Skønt undervisningspligten formelt stadig kun lyder på 9 år, er der nu reelt tale om, at mindst 10 års undervisning er blevet normen.

Yngre kvinders skolegang længere end yngre mænds

Tendensen til, at nyere årgange opnår længere skolegang end ældre, har holdt sig op gennem hele det 20. århundrede. Det gælder også, når udviklingen betragtes særskilt for de to køn (se tabel 6.2). Tallene viser endvidere, at kvinders skolegang gennem hele århundredet som helhed har været lidt længere end mænds. Blandt de ældste, som er født i 1907-20, og som i 2000 endnu var i live, var der således 7 pct. kvinder med en studentereksamen, men kun 1 pct. mænd med tilsvarende.² Omvendt var der så 86 pct. mænd med højst 7 års skolegang mod 72 pct. kvinder. Altså længst skolegang blandt (de overlevende) kvinder i aldersgruppen 80-93 år. – I den anden ende af aldersskalaen, blandt de 20-29-årige, er det noget mere end halvdelen (58 pct.) af kvinderne, der har en studentereksamen i bagagen, hvorimod den tilsvarende andel blandt mænd kun er 44 pct. Dette modsvares af 17 pct. mænd, der har forladt skolen efter 9. klasse og kun 9 pct. kvinder.

Det skal imidlertid huskes, at skoleuddannelse kun er en del af den samlede uddannelse, og i det perspektiv er et væsentligt spørgsmål, hvor store andele af forskellige befolkningsgrupper, der tilhører den uddannelsesmæssige restgruppe, dvs ikke har fuldført nogen uddannelse med erhvervskompetence.

2. Dette resultat er i modstrid med den officielle uddannelsesstatistik, hvorefter andelen af en årgang med studentereksamen var højere blandt drenge end piger frem til 1970'erne.

Tabel 6.2

Skoleuddannelse blandt de interviewede i 2000. Udvalgte aldersgrupper opdelt efter køn. Procent.

	20-29 år		40-49 år		60-69 år		80-93 år	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
7. klasse eller mindre	0	0	7	6	64	54	86	72
8.-9. klasse	17	9	29	21	7	12	4	6
10. klasse (realeksamen)	37	30	40	44	22	24	8	16
Studentereksamen mv.	44	58	23	28	8	9	1	7
Andet/uoplyst	1	2	1	2	0	2	0	0
I alt	99	99	100	101	101	101	99	101
Pct.grundlag	427	429	438	434	286	266	71	107

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levekår i 1976, 1986 og 2000.

Samlet uddannelsesniveau i 2000

Samlet mål for højeste erhvervsuddannelse

Ved alle tre interviewrunder (i 1976, 1986 og 2000) spurgte vi, om respondenterne havde gennemført en erhvervsuddannelse, og i givet fald hvilken. I 2000 blev de personer, som da var mindst 65 år gamle (født før 1935) dog ikke spurgt. Det ansås for meningsløst (og derfor demotiverende) at skulle besvare spørgsmål om forudsætninger for at begå sig på arbejdsmarkedet, når man (for længst) havde trukket sig tilbage fra det og nu levede som pensionist (efterlønsmodtager). De, som var yngre end 65 år i 2000, kunne til gengæld svare for op til tre forskellige uddannelser. Knap en fjerdedel (22½ pct.) af de spurgte angav mere end én uddannelse. Godt 4 pct. anførte tre uddannelser. Alle uddannelser blev noteret i spørgeskemaet og efterfølgende tildelt en kode. Til slut blev den højest gennemførte uddannelse registreret i en særlig erhvervsuddannelsesvariabel for år 2000.

Til brug for analyserne i denne rapport er udarbejdet en variabel, der opsamler al tilgængelig viden fra de tre interviewrunder om den enkelte interviewpersons erhvervsuddannelse. I tilfælde, hvor oplysninger forelå fra flere år, var der to hensyn, som skulle tilgodeses. Det ene gik ud på at prioritere den højest mulige uddannelse, det andet gik på at prioritere nyere oplysninger frem for ældre. Med undtagelse af én procent lykkedes det at indplacere alle de interviewede

Tabel 6.3

Erhvervsuddannelse blandt de interviewede i år 2000. Opdelt efter alder. Procent.

	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-93	I alt
Ingen erhv.uddannelse	46	17	17	18	29	46	54	27
Specialarb.kurser/tillært	0	1	1	1	7	7	7	3
Lærlinge-/efg-uddannelse	30	39	36	40	35	26	22	35
Anden faglig uddannelse	7	9	9	11	7	10	6	9
Kort videreg. udd. (KVU)	6	12	16	10	9	4	4	10
Mellemlang videreg. (mvu)	7	14	13	12	9	3	3	10
Lang videreg. udd. (LVU)	3	9	7	8	4	3	0	6
Uoplyst	1	0	0	0	1	1	5	1
I alt	100	101	99	100	101	100	101	101
Pct.grundlag	859	992	963	939	593	436	199	4.981

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levekår i 1976, 1986 og 2000.

efter deres erhvervsuddannelse, idet hver fjerde (27 pct.) dog har oplyst ingen erhvervsuddannelse at have fået (se tabel 6.3).³

Aldersgruppen 20-29 år rummer mange, som er i gang med at uddanne sig, men endnu ikke har fuldført nogen erhvervsuddannelse. Derfor er andelen uden uddannelse så høj i denne gruppe, og andelen med videregående uddannelser tilsvarende lav. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at 'restgruppen' uden erhvervskompetencegivende uddannelse er faldet fra omkring 50 pct. blandt de ældste (70 år og derover) til knap 20 pct. blandt de generationer, som ofte kaldes 'de store årgange' (født i 1940'erne og nu 50-59 år gamle). Dette fald i 'restgruppens' størrelse er ikke yderligere forstærket i de yngre aldersgrupper mellem 30 og 49 år. Tværtimod synes der at være tale om stabilisering på et niveau i underkanten af 20 pct.

3. Danmarks Statistik har i Statistiske Efterretninger 2001:2 (Serie: Uddannelse og kultur) offentliggjort tal for befolkningens højeste fuldførte uddannelse i 2000. Der kan på flere områder konstateres markante forskelle mellem SFI's interviewbaserede fordeling og DS's registerbaserede fordeling. Det skyldes de forskellige metoder, som har været anvendt. Anvendes DS's klassifikationer på SFI's interviewpersoner fås således en fordeling, der stort set svarer til DS egen fordeling udregnet for hele befolkningen.

Kvindens dominans i 'restgruppen' på retur

Når man ser på den uddannelsesmæssige baggrund (tabel 6.4), de to køn har med sig i bagagen, er det slående så store forskelle der er. Langt flere kvinder end mænd har ikke fået nogen erhvervsuddannelse. Det til trods for, at kvinderne samlet set faktisk har en længere skolegang end mændene. For det andet har den store gruppe med lærlingeuddannelse en klar overvægt af mænd. Dette modsvares i nogen grad af en kvindeovervægt inden for uddannelser af samme længde, nemlig andre faglige uddannelser. Samlet set er der også en lille overvægt af kvinder inden for de videregående uddannelser, men ses alene på det højeste af disse uddannelsesniveauer, de lange videregående, er det mændene som har en klar dominans. – Alt i alt afspejler kønnenes placering inden for de forskellige uddannelsesstyper en klar tendens til kønsopdeling i uddannelserne.

De samfundsmæssige forandringer, som gradvis har sat sig igennem i løbet af de seneste 40 år, viser sig i en stigende uddannelsesaktivitet i de unge år samt i en dramatisk øget arbejdsmarkedstilknytning for kvindernes vedkommende. Når vi på samme tid inddrager køn og alder i analysen af, hvordan befolkningen fordeler sig på erhvervsuddannelse, fremgår det tydeligt, at 'restgruppen' (uden erhvervsuddannelse) har et mindre omfang blandt de yngre aldersgrupper end

Tabel 6.4

Erhvervsuddannelse blandt de interviewede i år 2000. Opdelt efter køn. Procent.

	Mænd	Kvinder	Alle
Ingen erhvervsuddannelse	23	32	27
Specialarbejderkurser/tillært	3	2	3
Lærlinge-/efg-uddannelse	43	26	35
Anden faglig uddannelse	5	12	9
Kort videregående uddannelse (KVU)	8	12	10
Mellemlang videregående uddannelse (MVU)	9	12	10
Lang videregående uddannelse (LVU)	8	4	6
Uoplyst	1	1	1
I alt	100	101	101
Pct.grundlag	2.492	2.489	4.981

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens leveår i 1976, 1986 og 2000.

blandt de ældre. I tabel 6.5 vises uddannelsesfordelingen for udvalgte aldersgrupper. Da der blandt de yngste er så mange, som fortsat er under uddannelse, er ved udvælgelsen set bort fra denne aldersgruppe, hvorfor den yngste medtagne aldersgruppe er de 30-39-årige.

Blandt de 70-79-årige mænd har restgruppen et omfang på 27 pct., men for de 30-39-årige er den blot 16 pct., et fald på godt 10 procentpoint. Det tilsvarende fald i restgruppens størrelse er markant større blandt kvinder – fra hele 60 pct. blandt de 70-79-årige til 18 pct. blandt de 30-39-årige. Siden de nu 70-79-årige var unge teenagere i 1930'erne og -40'erne har kvinder i tiltagende grad måttet tilpasse sig en virkelighed, som indebar en tilknytning til arbejdsmarkedet også efter et evt giftermål. Uddannelse fik derfor en anderledes og større, praktisk betydning end hidtil. Den overvægt af kvinder i den uddannelsesmæssige restgruppe, som kan aflæses i den samlede fordeling, er altså historisk betinget af de meget ringe vilkår for uddannelse, som de ældre generationer af kvinder blev udsat for i deres ungdom. De generationer, som er vokset op i de seneste årtier, vil derimod have nogenlunde lige store andele af mænd og kvinder i 'restgruppen'.

Tabel 6.5

Erhvervsuddannelse blandt de interviewede i 2000. Udvalgte aldersgrupper opdelt efter køn. Procent.

	30-39 år		50-59 år		70-79 år	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Ingen erhvervsuddannelse	16	18	13	23	27	60
Specialarb.kurser/tillært	1	1	2	1	12	3
Lærlinge-/efg-uddannelse	46	31	48	30	41	15
Anden faglig uddannelse	7	11	5	16	7	12
Kort videreg. udd. (KVU)	9	15	9	11	3	5
Mellemlang videreg. (mvu)	11	17	11	13	4	2
Lang videreg. udd. (LVU)	10	7	11	4	5	2
Uoplyst	0	0	0	0	2	0
I alt	100	100	99	98	101	99
Pct.grundlag	505	487	489	450	192	244

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levekår i 1976, 1986 og 2000.

‘Social arv’ har fortsat betydning

Det er et velkendt fænomen, at menneskers chancer i livet er ulige fordelt. En del af uligheden er knyttet til de forskellige opvækstmiljøer. Vi plejer at kalde det *social arv* og mener hermed, at den gennemsnitlige sandsynlighed for, at en person får eksempelvis en lang videregående uddannelse er afhængig af, hvilken placering i samfundet forældrene har.

For at få et billede af respondenternes opvækstmiljø blev de i 1976 stillet følgende spørgsmål: “I hvilken af følgende beskæftigelser vil De placere Deres fars arbejde, mens De var barn, dvs frem til De fyldte 16 år?” Spørgsmålet blev også stillet i år 2000, men kun til personer fra den nye stikprøve. Det betyder, at spørgsmålet kun er stillet én gang til hver person (enten i 1976 eller i 2000), og de personer fra den gamle stikprøve, som ikke medvirkede i 1976, har slet ikke fået stillet spørgsmålet. Endvidere er der respondenter, for hvem spørgsmålet var irrelevant, fordi de ikke voksede op med en far i hjemmet. Ud af de knap 5000 interviewpersoner i år 2000 foreligger der således svar fra 4570.

Tabel 6.6

De interviewede i 2000 fordelt efter højest gennemførte uddannelse. Opdelt efter faders beskæftigelse, da interviewpersonen var barn (op til 16 år). Procent.

	Selvstændig		Funktionær/ tjenestemand			Faglært arbejder	Ikke- faglært arbejder	Alle ¹	
	Land- brug	Byerhv. med ansatte	Byerhv. uden ansatte	Over- ordnet stilling	Selvst. arbejde	Rutine- arbejde			
Ingen uddannelse	40	21	28	20	19	29	25	39	30
Erhv.udd. (fx lærling)	39	46	52	35	38	36	56	46	44
KVU eller MVU	17	27	17	31	31	24	16	14	20
LVU	3	6	3	14	12	10	3	1	6
I alt	99	100	100	100	100	99	100	100	100
Pct.grundlag	868	503	212	439	355	390	742	872	4.570

1. Inkl. interviewpersoner, hvis far havde en anden erhvervmæssig position end de nævnte.

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levekår i 1976, 1986 og 2000.

Samlet set har 30 pct. af de 20-93-årige, som medvirker i denne undersøgelse, (endnu) ikke fået nogen uddannelse med erhvervs-kompetence. Omvendt er der 6 pct., som har opnået en lang videre-gående uddannelse. Imellem disse yderpunkter finder vi lidt under halvdelen (44 pct.) med en erhvervsfaglig uddannelse (typisk med svendebrev) og 20 pct. med en kort eller mellemlang videregående uddannelse (se tabel 6.6). – Når respondenterne opdeles efter deres fars beskæftigelse i opvækstårene (frem til 16-års-alderen), ses imid- lertid tydelige forskelle grupperne imellem. Manglende uddannelse forekommer særlig hyppigt (ca 40 pct.) blandt personer, der er vok- set op i familier, hvor faderen var ufaglært arbejder eller selvstændig i landbruget. Omvendt er andelen blot halvt så stor (ca 20 pct.) blandt personer, hvis far var funktionær i en overordnet stilling eller havde et selvstændigt arbejde. Opvækstmiljøer, hvor faderen var større selvstændig (dvs med ansatte) i byerhvervene, er ligeledes for- bundet med en lav andel uden uddannelse. – Funktionær-hjemmene udmærker sig i øvrigt ved i højere grad end andre at have sikret deres børn en lang videregående uddannelse. Hvis faderen var faglært arbejder eller lille selvstændig i byerhvervene (uden ansatte), har mere end halvdelen selv fået en erhvervsfaglig uddannelse.

Tabel 6.7

De 30-44-årige fordelt efter højest gennemførte uddannelse. Opdelt efter faders beskæftigelse, da inter-viewpersonen var barn (op til 16 år). Procent.

	Selvstændig		Funktionær			Faglært arbejder	Ikke- faglært arbejder	Alle ¹	
	Land- brug	Byerhv. med ansatte	Byerhv. uden ansatte	Over- ordnet stilling	Selvst. arbejde				Rutine- arbejde
Ingen uddannelse	15	17	11	10	8	18	16	32	18
Erhv.udd. (fx lærling)	51	47	70	35	39	33	59	46	47
KVU eller MVU	28	30	15	38	40	33	21	19	27
LVU	6	6	4	16	13	17	4	2	8
I alt	100	100	100	99	100	101	100	99	100
Pct.grundlag	184	154	53	165	131	138	258	247	1.387

1. Inkl. interviewpersoner, hvis far havde en anden erhvervsmæssig position end de nævnte.

Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens levkår i 1976, 1986 og 2000.

Tabel 6.8

De 60-93-årige fordelt efter højest gennemførte uddannelse. Opdelt efter faders beskæftigelse, da interviewpersonen var barn (op til 16 år). Procent.

	Selvstændig		Funktionær			Faglært arbejder	Ikke-faglært arbejder	Alle ¹	
	Landbrug	Byerhv. med ansatte	Byerhv. uden ansatte	Overordnet stilling	Selvt. arbejde	Rutinearbejde			
Ingen uddannelse	65	24	42	19	22	32	33	53	46
Erhv.udd. (fx lærling)	24	52	44	41	44	42	56	39	38
KVU eller MVU	8	22	14	29	20	20	10	8	13
LVU	2	2	0	12	13	5	1	0	3
I alt	99	100	100	101	99	99	100	100	100
Pct.grundlag	363	123	59	59	45	62	125	230	1.098

1. Inkl. interviewpersoner, hvis far havde en anden erhvervmæssig position end de nævnte.
 Kilde: Undersøgelserne af Befolkningens leveår i 1976, 1986 og 2000.

Den form for uddannelse, som belyses i denne undersøgelse, fandt som tidligere nævnt i alt væsentligt sted i de unge år og er derfor spredt ud over perioden fra ca 1920 til i dag. Erhvervsstrukturen og dermed forældrenes placering heri har undergået store forandringer i den forløbne periode. Derfor må man for at få et bedre billede af den sociale arvs betydning koncentrere analyserne omkring generationer, der har levet under sammenlignelige forhold. Vi har valgt at sammenholde to aldersgrupper: de 30-44-årige og de 60-93-årige.

I forhold til de gamle (60-93 år) er de unge (30-44 år) karakteriseret ved en dramatisk lavere andel uden uddannelse med erhvervskompetence ('restgruppen'). Se tabel 6.7 og 6.8. Til gengæld er der langt flere unge med en videregående uddannelse. Denne hovedtendens genfindes inden for næsten alle opvækstmiljøer. Særlig bemærkelsesværdigt er faldet i andelen uden uddannelse blandt personer, hvis far var selvstændig landmand. Det kan her muligvis spille en rolle, at der til landbrugserhvervet i dag er knyttet en formel uddannelse, hvilket ikke var tilfældet, da de gamle respondenter skulle overveje uddannelse og erhvervsvalg. At overtage gården krævede således ingen formel uddannelse. – En anden bemærkelsesværdig udvikling

ses blandt børn af funktionærfædre i overordnede stillinger eller stillinger med et selvstændigt arbejde (typisk på baggrund af en akademisk uddannelse). Fra disse opvækstmiljøer har en relativt høj andel (12-13 pct.) af de gamle respondenter opnået en lang videregående uddannelse. Men blandt de unge respondenter med samme baggrund er andelen kun nogle få procentpoint højere. Det står i modsætning til det generelle billede, som viser en fordobling af andelen (godt og vel).

Alt i alt gælder det, at alle grupper i samfundet har fået deres andel i det generelle løft i uddannelsesmæssig henseende, men det er sket på baggrund af meget forskellige udgangspunkter, hvorfor der stadig kan iagttages betydelige forskelle mellem persongrupper med divergerende familiemæssig baggrund. Chancen for at få en uddannelse er fortsat ringest, hvis man er barn af en ufaglært far, ligesom det er denne gruppe, hvorfra færrest får en lang videregående uddannelse.

Litteratur

Ørum, B. & Fridberg, T. (1973)

Boys and Girls in the Danish Secondary School in This Century,
i: Scandinavian Journal of Educational Research, 17, no. 1.

HVORDAN ER VORES BOLIGFORHOLD?

AF MERETE PLATZ

Indledning

Boligen er rammen for de fleste danskernes daglige livsudfoldelse. Det meste af den tid vi ikke tilbringer på arbejdspladsen eller på uddannelsesinstitutionen, tilbringer vi hjemme. Også den egentlige fritid bruges mere på hjemlig hygge og gæstebud end på besøg eller andre aktiviteter uden for hjemmet (Andersen, 1988).

Billedet af den ideelle bolig afhænger af øjnene, der ser. Nogle foretrækker at bo i landlige, fredelige, grønne omgivelser – andre foretrækker at bo, “hvor tingene sker”, og hvor der er kort afstand til diverse fornødenheder. Men for langt de fleste mennesker ændrer billedet af den ideelle bolig sig med ændrede boligbehov som følge af husstands- og familieførøgelse eller ditto indskrænkning, ændret økonomisk formåen eller svigtende kræfter og helbred. De fleste foretager gennem livet en tilpasning mellem bolig og behov. Vi flytter, når boligen bliver for trang, for stor, for dyr eller for ubekvem. Selv om ikke alle har samme muligheder for få billedet af idealboligen til at gå i opfyldelse, er boligforholdene nok det aspekt af levekårene, som vi vedvarende gennem voksenlivet selv er mest herre over.

Den årlige flyttefrekvens har gennem en lang årrække for hele befolkningen ligget på omkring 15 pct. Jagten på en passende bolig

starter, når de unge flytter hjemmefra – typisk i begyndelsen af 20'erne. I aldersgruppen 20-24 år har mere end halvdelen flyttet inden for et år. Flyttefrekvensen falder støt med alderen indtil den sidste ende af livsløbet. For dem, der er mellem 50 og 65 år, er den på ca. 6 pct. og ca. 5 pct. for dem, der er 65 og derover. Flyttefrekvensen holder sig derefter ganske stabilt indtil 85-års alderen. I aldersgruppen mellem 85 og 89 år er der således 10 pct., der flytter (Statistisk Årbog 2001). Undersøgelser af midaldrende og ældre viser, at socioøkonomiske forhold, som hænger sammen med den fase af livet folk befinder sig i, sammen med alder og svigtende helbred påvirker flyttefrekvensen og således har stor betydning for, hvordan folk bor (Christoffersen, Husted & Rasmussen, 1994, Platz, 2000).

Fra Danmarks Statistiks registre kan man få et overblik over boligforholdene i Danmark. Tællingsenheden i disse registre er enten husstanden, fx husstande med eget bad, eller boligen, fx andelen af boliger, som er ejerboliger. Disse opgørelser fortæller os derfor ikke noget om, hvor mange voksne danskere, der har adgang til bad i deres bolig eller hvor mange, der bor i en ejerbolig. Kun på basis af individbaserede oplysninger kan billedet af, hvordan forskellige befolkningsgrupper i landet bor, tegnes. Og det er det, der er vores ærinde i det følgende.

Selv om der er delte meninger om, hvor og hvordan det er bedst at bo, er der næppe delte meninger om, hvornår en bolig er dårlig: En bolig med kulde, fugt og træk er en usund bolig, en bolig uden wc er helt utidssvarende og en bolig med mere end en person pr. værelse er overbefolket. Vi vil derfor belyse, hvor mange, der (stadig) bor i dårlige boliger, og om det især er specielle grupper af befolkningen, der må døje med dårlige boligforhold.

Hver voksen sin bolig

Der er kun 5 pct. af alle danskere, som har passeret 20-års alderen, der ikke har en selvstændig bolig i den almindelige boligmasse. De, der ikke har en sådan bolig, bor enten på værelse, på kollegium, på plejehjem eller i en bolig for ældre. 1 pct. har en anden type bolig. Det drejer sig om erhvervsdrivende, der har bolig i forbindelse med deres virksomhed og om nogle, som bor i deres sommerhus, selvom det måske ikke altid er lige lovligt.

Alderen har en stor betydning for, hvilken bolig man har. Det er næsten udelukkende de 20-29-årige, som bor på værelser eller på kollegium, og denne aldersgruppe bor også hyppigere end andre i en almindelig lejlighed, ca. halvdelen sammenlignet med ca. en fjerdedel af hele befolkningen. I den modsatte ende er det næsten udelukkende de over 70-årige og især de over 80-årige, som bor på plejehjem eller i en bolig, som er forbeholdt ældre eller handicappede.

Der tales og skrives meget om den håbløse boligsituation for unge mennesker. Det er næsten umuligt for dem, at få noget at bo i. Og der er ikke tvivl om, at efterspørgslen efter små, gode og billige boliger er større end udbuddet. Det hænger nok bl.a. sammen med, at nutidens unge ikke ønsker at blive boende hjemme hos forældrene, selv om det var en mulighed, og det er da også kun 7 pct. af de 20-29-årige, der bor hos forældrene. Det er dog ikke alle, der starter i en egen selvstændig bolig. Nogle lejer sig ind på et værelse (5 pct.) andre har et, eller muligvis flere værelser i et bofællesskab (3 pct.) og atter andre bor på kollegium (6 pct.). Alt i alt har ca. hver femte mellem 20 og 29 år ikke deres egen bolig. Dette forhold gør sig især gældende i Hovedstaden og de andre universitetsbyer.

Hver voksen sin gode bolig

Det er svært entydigt at definere, hvornår en bolig er god. Det er noget lettere at påpege karakteristika ved en dårlig bolig. Men under alle omstændigheder kan boligstandard måles på mange forskellige dimensioner. Det er for alle interviewede i 2000 gjort i tabel 7.1. Boligstandard for forskellige grupper af befolkningen (efter køn, alder, social-gruppe, bopælsområde og familietype) er også analyseret. Resultaterne er ikke vist i tabelform, men vil fremgå af teksten. Her er dog køn udeladt, da der ikke er nævneværdig forskel på, hvordan mænd og kvinder bor.

Boligtype, ejerforhold, have og sommerhus er ikke nødvendigvis udtryk for boligstandard. En lejlighed kan fx være af meget høj boligstandard og en ejerbolig kan være gammel og forsømt. Det er nok her snarere et spørgsmål om præferencer og ikke mindst økonomisk formåen.

Næsten hver fjerde bor i en etageejendom, og næsten to tredjedele ejer deres bolig. Dette afspejler, at der er en vis, men ikke ubetinget

Tabel 7.1

Forskellige mål på boligstandard. Procentandele blandt alle i 2000.

	Pct.-andele
Bor i etageejendom	24
Ejer sin bolig	64
Har have	78
Har hverken have eller altan	10
Har sommerhus	10
Har telefon	99
Har PC	63
Har PC med internet adgang	45
Mindre end ét værelse pr. beboer ¹	5
Ikke eget WC	1
Intet bad	1
Ikke varmt vand	0
Minimumskravene til en bolig ikke opfyldt ²	3
Moderne boligstandard ³	89
Noget eller stærkt generet af fugt, træk eller kulde	6
Trapper til eller inde i boligen er en ulempe	10

1. Ved antal værelser i boligen ses bort fra køkken, bad og entre.

2. Mangler mindst et af følgende: selvstændigt køkken, varmt vand, koldt vand, eget wc, eget bad eller centralvarme.

3. Har alle minimumskravene opfyldt plus el- eller gaskomfur, køleskab, fryser og vaskemaskine (egen eller i fællesvaskeri).

sammenhæng mellem boligtype og ejerforhold. Enfamiliehuse er ofte ejerboliger (dog "kun" 80 pct.), og de, der bor i en etagebolig, bor ofte til leje eller i en andelsbolig (85 pct.). På disse boligparametre er der meget stor forskel på, hvem man er, og hvor man bor. Ønsker man at bo i selve hovedstaden (Københavns-, Frederiksberg og Gentofte kommune), har størsteparten samtidig fravalgt ejerboligen og parcelhuset, således bor ca. fire ud af fem i en etagebolig og mindre end hver tredje ejer deres bolig. Hovedstadens forstæder er derimod overvejende beboet af parcelhusfolket, og fordelingen på etageboliger og ejerboliger svarer her til landsgennemsnittet. I den modsatte ende er de bymæssige bebyggelser og landdistrikterne stort set uden etageboliger, og mere end fire ud af fem ejer deres bolig.

Beboernes alder har også stor betydning for boligernes fordeling. Andelen, som bor i etagebolig, er størst blandt de yngste efterfulgt

af de ældste. Tilsvarende gælder, at det er disse aldersgrupper, der sjældnest er boligejere. Uanset alder betyder det dog også noget, om man er i den fase af livet, hvor man har stiftet familie. Blandt de 20-29-årige er der således 55 pct. og blandt de 30-39-årige 50 pct. uden hjemmeboende børn, der bor i etagebolig, hvilket skal sammenholdes med, at det kun drejer sig om hhv. 26 pct. og 12 pct. blandt parrene med hjemmeboende børn i de samme aldersklasser. I alt er der kun 10 pct. af parrene med hjemmeboende børn, der bor i etagebolig.

Der er også forskel på, hvorledes socialgrupperne har indrettet sig på boligmarkedet. Forskellene er dog slet ikke så store, som vi har set mht. geografi, alder og husstandssammensætning. De ufaglærte arbejdere (socialgruppe V) skiller sig ud med den største andel i etagebyggeri (31 pct.) og den mindste andel i ejerboliger (46 pct.). Socialgruppe IV skiller sig noget mindre ud fra de andre socialgrupper, idet 26 pct. bor i etagebyggeri og 63 pct. har en ejerbolig. Men ellers er billedet noget "grumset". Det er således ikke sådan, at jo højere socialgruppe jo flere ejer deres bolig og jo færre bor i etagebyggeri. Den mindste andel i etageboliger findes således i socialgruppe III (16 pct.), og andelen, som ejer deres bolig er lige stor i socialgruppe I, II og III (ca. 75 pct.) Inddrages tillige, hvilken socialkategori befolkningen tilhører, fås et mere nuanceret billede. Store og større selvstændige i landbrug og byerhverv (socialgruppe I og II) samt selvstændige i landbrug i socialgruppe III, er de, der sjældnest bor i etagebyggeri og oftest ejer deres bolig. Topfunktionærerne (socialgruppe I) bor hyppigere end alle former for selvstændige i etageejendom, og de gør det lige så ofte som de faglærte arbejdere. Men topfunktionærerne ejer oftere deres bolig end de faglærte arbejdere. Vi ser altså, at topfunktionærerne oftere end tilsvarende socialt placerede selvstændige vælger at bo i lejlighed frem for i et enfamilieshus, hvilket afspejler en forskel i livsstil.

Folk, der ikke bor i etageejendom, har som regel en større eller mindre have i tilknytning til boligen. Enkelte andre (2 pct.) har kolonihave/nyttehave, som ikke ligger i tilknytning til boligen. I alt har 78 pct. adgang til en have. De, der ikke har have, ligner på alle områder de, der bor i etageejendom. Mange mennesker finder det tydeligvis attraktivt, at kunne få "jord under neglene", men det gælder altså ikke alle. Have eller ej, vil alle, eller i det mindste de fleste, nok foretrække, at kunne komme udendørs på egne enemærker – enten have

eller altan. I alt er der kun 10 pct., der ikke har dette gode, og her er det kun de yngste og folk i hovedstaden, der skiller sig negativt ud.

Hver 10. danske husstand har sommerhus. De, der oftest har sommerhus, tilhører socialgruppe I (21 pct.), og det er personer i alderen 50-69 år (18 pct.). Der, hvor sommerhus er mindst udbredt, er blandt enlige med børn (3 pct.), i socialgruppe V (4 pct.) og i aldersgruppen 20-29 år (4 pct.).

Der var engang, hvor telefonen ikke var hver mands eje og besiddelse af telefon havde social slagside. Nu har stort set alle husstande (mindst) én telefon.

PC med opkobling på internettet er blevet det nye kommunikationsmiddel. I alt har 63 pct. PC (eller Mac.) i hjemmet og 45 pct. er tilsluttet internettet. Der er dog store forskelle mellem befolkningsgrupperne. Alderen spiller en rolle. De yngre og midaldrende har været hurtigst til at tage det nye kommunikationsmiddel til sig, men de ældre er nu også ved at komme med på vognen. Seneste tal fra Danmarks Statistik viser således, at i første kvartal af 2001 havde 26 pct. af de over 60-årige adgang til internettet hjemmefra, og at det et år senere var 33 pct. Men det er ikke kun et spørgsmål om IP's egen alder. Det trækker nemlig op, at der er børn i familien. Og som tilfældet var med telefonen i gamle dage, betyder den sociale position meget. Andelen med internetadgang falder således fra socialgruppe I (78 pct.) til socialgruppe V (24 pct.). Men som vi så det med telefonen, vil muligheden for at gå på internettet nok også blive udbredt i alle befolkningsgrupper. Ifølge Danmarks Statistik var der i 1. kvartal 2001 45 pct. og i 1. kvartal 2002 56 pct. af arbejdere, der havde internet adgang fra hjemmet (Nyt fra Danmarks Statistik, nr. 160, 2002).

Som klassiske mål på bolig*standard* anvendes beboelsestæthed, installationsforhold i boligen samt, om der er gener eller ulemper ved boligen.

Har en bolig mindre end ét værelse pr. beboer, anses den for overbefolket. I alt har 5 pct. boliger, hvor der er mindre end et værelse pr. beboer. Det drejer sig især om par med børn og aldersgruppen 30-39 år, der hver tæller ca. 10 pct. Der er stort set ingen over 50 år,

der har overbefolkede boliger, og heller ingen i familier uden børn. Andelen med for små boliger er den samme i alle socialgrupper og beboelsesområder.

Boligstandarden i danskernes boliger er høj. Dasset i gården eller wc på trappen er stort set en saga blot. Alle har varmt vand i boligen, og næsten alle har også bruser- eller karbad.

For at få et mere sammenfattende billede er konstrueret et samlet mål for boliger, der ikke opfylder minimumsstandard, og boliger, der opfylder moderne standard. Boliger, der ikke opfylder minimumsstandard mangler mindst ét af følgende: Selvstændigt køkken, varmt vand, eget wc, eget kar- eller brusebad eller centralvarme. For at boligerne kan opfylde kravene til moderne boligstandard skal alle minimumskravene være opfyldt og boligerne skal tillige have el- eller gaskomfur, køleskab, fryser og vaskemaskine (egen eller i fællesvaskeri). Her ved starten af 2000-tallet kunne man være tilbøjelig til at mene, at en bolig fx skal have køleskab for at opfylde minimumskravene, og at det burde være et krav, at boligen har opvaskemaskine for at kunne betegnes som moderne. Her må man have in mente, at definitionerne blev fastlagt i 1976 og siden er bibeholdt af hensyn til muligheden for at foretage sammenligninger af danskernes boliger over en periode på ca. 25 år.¹

Der er i alt 3 pct. af danskerne, som har boliger, der ikke kan anses for tidssvarende. Det er især de yngste, de enlige uden børn og folk i hovedstaden, der har disse boliger. Det drejer sig om 7 pct. i hver af de nævnte befolkningsgrupper. $\frac{1}{3}$ af boligerne findes i de almindelige lejligheder, $\frac{1}{4}$ i enfamilieshuse og $\frac{1}{10}$ i landejendomme. Det er kun få af boligerne, der ikke opfylder minimumsstandard, fordi de ikke er selvstændige boliger som fx lejet værelse eller bolig på en institution.

Der er kun ca. 10 pct., der har boliger, som ikke opfylder kravene til moderne boligstandard. En ikke moderne boligstandard findes

1. Tidligere var det et krav, at boligerne havde koldt vand for at opfylde minimumskravene. At have koldt vand indgår ikke mere i målet for boligstandard.

især i hovedstaden og blandt enlige uden børn, hvor kun 74 pct. har moderne boliger. Blandt de 20-29-årige og blandt de 80+-årige er der hhv. 77 pct. og 79 pct., der ikke har moderne boliger. Det har også betydning, hvilken socialgruppe familien tilhører, men forskellen mellem socialgrupperne er dog ikke så markant som forskellen mellem familietyper, aldersgrupper og bopælsområde. Den mindste andel med moderne boliger findes hos ufaglærte arbejdere (socialgruppe 5), hvor 83 pct. har moderne boliger.

Det sidste mål for boligernes standard er, om der er gener eller ulemper ved boligen.

En bolig kan være uhensigtsmæssig eller ubekvem af andre grunde end mangel på installationer og faciliteter. Der kan være miljøgener som fugt, træk eller kulde. I alt 6 pct. er noget eller stærkt generet af mindst et af disse gener. Det er de enlige med børn (13 pct.) og de 20-29-årige (11 pct.), der oftest føler sig generet.

Mange etageejendomme har ikke elevator, og mange parcelhuse har også trapper til boligen samt inde i boligen til kælderen eller en første sal. Sådanne trapper er selvfølgelig nødvendige, men for nogle er de et nødvendigt onde. Der er faktisk 10 pct., som synes, at trapperne er en ulempe ved boligen. Størst er problemet for de 80+-årige (22 pct.) efterfulgt af de 70-79-årige (15 pct.), men der er også relativt mange enlige med børn (14 pct.), som synes, trapperne er en ulempe. Der er ingen store forskelle mellem bopælsområderne i andelen, der har besværlige trapper. Forskellen er, at i hovedstaden drejer det sig om trapper til boligen, medens det andre steder i landet er trapper inde i boligen.

Efter således nu at have gennemgået forskellige mål på boligstandard, er det vigtigt at gentage, at der ikke i samfundet findes objektive og evigt gyldige kriterier for "den gode bolig". Dette kan sættes i relief ved at se på, hvorfor over 70-årige ønsker at flytte. Den oftest anførte begrundelse (Platz, 2000) er ønsket om at få en mindre bolig efterfulgt af ønsket om at blive fri for en besværlig have og besværlige trapper. Ønsket om at få en mere moderne bolig kommer først ind på en 9. plads, medens dette blot 10 år tidligere blev nævnt som den fjerde vigtigste grund (Platz, 1990).

Sådan har det ikke altid været

Der er sket en markant forbedring i danskernes boligforhold i løbet af de sidste 25 år, og forbedringerne er kommet alle til gode. Dette ses af tabel 7.2, der omfatter hele befolkningen opdelt på aldersgrupper. Tabellen er konstrueret på baggrund af "Befolkningens levkår i tal 1976, 1986 og 2000" (2003).

Sammenlignes boligstandarden over tid for forskellige grupper af befolkningen, findes den forbedrede boligstandard især i hovedstaden og blandt enlige uden børn. Ses på andelen, som boede i boliger, der ikke opfyldte minimumskravene var det i hele den 30-69-årige befolkning 15 pct. i 1976, 7 pct. i 1986 og 2 pct. i 2000. Over hele perioden er der således tale om et fald på 13 procentpoint. Til sammenligning var andelen i hovedstaden såvel som blandt enlige uden børn godt 30 pct. i 1976, ca. 20 pct. i 1986 og 5 pct. i 2000. Her ser vi et noget mere markant fald på mere end 25 procentpoint. Andelene, som havde boliger af moderne standard, var blandt hele befolkningen 62 pct. i 1976, stigende til 83 pct. i 1986 og 93 pct. i 2000, altså en stigning på 30 procentpoint. I hovedstaden var de tilsvarende tal 31 pct., 53 pct. og 81 pct., hvilket giver en stigning på

Tabel 7.2

Forskellige mål på boligstandard. Procentandele blandt forskellige aldersgrupper i 1976, 1986 og 2000.

	20-29 år		30-69 år			70-79 år		80+ år
	1976	2000	1976	1986	2000	1986	2000	2000
Bor i etageejendom	36	49	27	22	18	37	25	30
Har sommerhus	5	3	13	13	12	8	8	6
Mindre end ét værelse pr. beboer	12	7	9	4	5	0	0	-
Minimumskravene til en bolig ikke opfyldt	22	7	15	7	2	14	1	5
Moderne boligstandard	53	77	62	83	93	59	90	79
Noget eller stærkt generet af fugt, træk eller kulde	12	11	10	10	5	11	4	4
Pct. grundlag¹	1.257	780	3.907	3.923	3.522	541	441	213

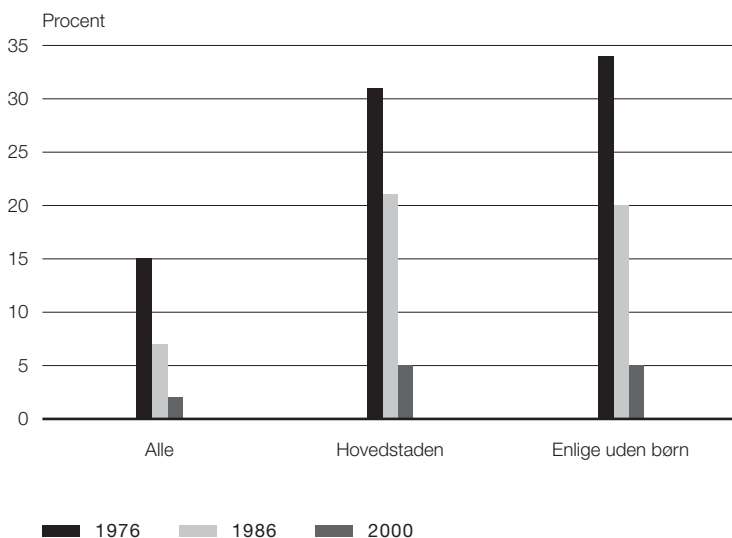
1. Antallet kan variere lidt fra det angivne pga. skiftende antal uoplyste besvarelser. Procentandelene er dog altid beregnet pga. det faktiske antal besvarelser på et givent spørgsmål.

50 procentpoint, medens tallene for enlige uden børn ser således ud: 23 pct., 52 pct. og 77 pct. Der er således mere end tre gange så mange af de enlige uden børn, der i dag har moderne boliger, end det var tilfældet i 1976. Udviklingen for folk i hovedstaden og enlige uden børn kan aflæses i figur 7.1a og 7.1b.

I 1976 fandt man, at boligstandarder samt ejerskabet til boligen var ulige fordelt mellem socialgrupperne i befolkningen, og at de største forskelle i boligstandard var mellem socialgruppe I og socialgruppe V. Fra 1976 til 1986 kunne det konstateres, at boligstandarder generelt var forbedret, samt at der alt i alt var flere, som ejede deres bolig. Der var stadig flere i socialgruppe I end i socialgruppe V, der ejede deres bolig, havde have, sommerhus og telefon, og installationsforholdene var også bedst i socialgruppe I. Men boligforbedringerne var især kommet befolkningen i socialgruppe V til gode. Kun med hensyn til at eje sin bolig blev forskellen mellem de to socialgrupper øget. Det kunne derfor konstateres, at "på så godt som alle de øvrige mål på boligforholdene er forskellene mellem den bolig-mæssigt bedst stillede og den bolig-mæssigt dårligst stillede social-

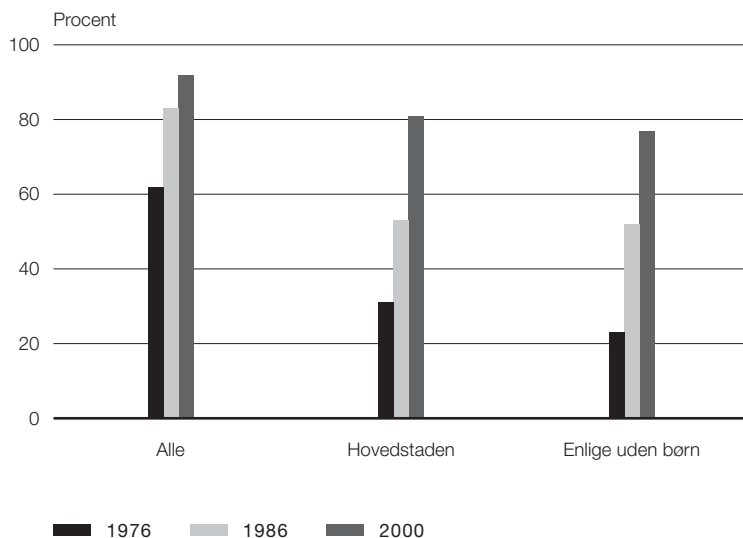
Figur 7.1a

Procentandelen af boliger som ikke opfylder minimumskravene.
1976, 1986 og 2000.

Figur 7.1b

Procentandelen med moderne boliger. 1976, 1986 og 2000.

gruppe derimod blevet indsnævret i de forløbne ti år” (Hansen, 1986 side 40). Tabel 7.3 indeholder præcis de samme mål for boligstandard, som brugt i de tidligere undersøgelser, således at udviklingen tilbage fra 1976, over 1986 og til 2000 kan illustreres i detaljer, hvilket dog kun er muligt for de 30-69-årige. Det kan stadig konstateres, at der er flere i socialgruppe I end i gruppe V, som ejer deres bolig, har have og sommerhus, men det kan samtidig konstateres, at forskellene mellem socialgrupperne på disse dimensioner fortsat er formindsket. Forskellen i andelen, som bor i etageejendom er indsnævret gevaldigt, og på de øvrige mål for boligstandard kan der næppe mere konstateres sociale forskelle.

Med de benyttede mål for boligstandard i de tre leveårsundersøgelser kan det ikke blot konstateres, at det er gået gevaldigt fremad. Det kan også konstateres, at der næsten ikke findes uacceptable boliger, og at de tidligere så tydelige forskelle mellem grupper af befolkningen, nu næsten er udjævnet – om end de stadig findes i et mindre omfang. Hermed kan det ikke udelukkes, at forskellene stadig eksisterer, hvis andre mål for boligstandard var undersøgt, fx antallet af badeværelser og spa-pool.

Tabel 7.3

Forskellige mål på boligstandard. Procentandele blandt 30-69-årige i familiesocialgruppe I¹ og familiesocialgruppe V² i 1976, 1986 og 2000.

	1976		1986		2000	
	Familie- social- gruppe I	Familie social- gruppe V	Familie social- gruppe I	Familie social- gruppe V	Familie social- gruppe I	Familie social- gruppe V
Bor i etageejendom	17	33	15	30	17	24
Ejer sin bolig	76	51	81	52	79	56
Har have	84	66	86	67	86	78
Har sommerhus	36	4	29	3	22	5
Har telefon	98	63	99	90	99	97
Mindre end ét værelse pr. beboer ³	3	14	3	6	4	5
Ikke eget WC	1	11	1	4	-	1
Intet bad	3	17	1	8	0	2
Ikke varmt vand	-	11	0	4	-	0
Minimumskraverne til en bolig ikke opfyldt ⁴	5	26	3	15	2	4
Moderne boligstandard ⁵	72	49	89	73	93	88
Noget eller stærkt generet af fugt, træk eller kulde	7	14	7	13	4	8
Pct.grundlag	237	838	342	691	457	435

1. Topfunktionærer og store selvstændige.

2. Ikke-faglærte arbejdere.

3. Ved antal værelser i boligen ses bort fra køkken, bad og entre.

4. Mangler mindst et af følgende: selvstændigt køkken, varmt vand, eget wc, eget bad eller centralvarme.

5. Har alle minimumskraverne opfyldt plus el- eller gaskomfur, køleskab, fryser og vaskemaskine (egen eller i fællesvaskeri).

Livsløb og bolig

Vi har set, at de yngstes boligforhold på mange områder afviger fra resten af befolkningens, og at det i nogen udstrækning også gælder de ældste. Det antyder, at mange af de unge boligmæssigt befinder sig i en overgangsfase, og at nogle af de ældre befinder sig i en afviklingsfase, medens de midaldrende er i den etablerede fase.

Dette belyses ved at se på, hvor forankret de forskellige aldersgrupper er i boligen og boligmiljøet. I den ene ende har vi de 20-29-årige. De er tydeligvis nomader på boligmarkedet. 80 pct. har således boet

mindre end fem år i deres bolig. En lignende andel tror helt sikkert (63 pct.) eller måske (13 pct.), at de vil flytte inden for de næste fem år, og omkring halvdelen synes ikke at deres nuværende bolig eller området, de bor i, er så god/godt, at de nødtigt vil flytte derfra. Blandt de 30-39-årige har ca. halvdelen boet mindre end 5 år i deres bolig, og næsten lige så mange tror helt sikkert eller måske, at de vil flytte inden for de kommende fem år. Disse andele er noget mindre blandt de 40-49-årige, og fra 50-års alderen har de fleste etableret sig i "voksenlivets" bolig. Det er således kun 30 pct. af de 50-59-årige, som ikke bor samme sted, som da de var i 40'erne eller yngre. Det er kun ca. 20 pct. som tror at de helt sikkert eller måske vil flytte inden for de næste fem år, og det er også kun ca. 20 pct, som ikke synes, at det er svært at fraflytte deres bolig eller bo-område. Når man betragter de allerældste, dem som er mindst 80 år, kan man se, at mange har skiftet familieboligen ud, da de blev ældre. Ca. halvdelen er således flyttet efter, de er blevet 60 år, og de fleste tror, de vil blive, hvor de nu er.

Boligmassens sammensætning fra 1976 til 2000 er ændret, således at der nu generelt er flere, der bor i ejerboliger og i etplans huse. Men andelen, som bor i etplanshus hhv. etagebolig og i ejer hhv. lejerbolig, har i alle tværsnitanalyserne vist en kurvelineær sammenhæng med alder, hvorved forstås, at andelen, som ejer deres bolig og andelen, som bor i parcelhus, er lavest i ungdomsårene, hvorefter den stiger, indtil den igen falder i de ældre år, medens billedet er modsat mht. at bo til leje og i etagebolig. Ved at følge de enkelte personers boligforhold på forskellige tidspunkter i livet kan det belyses, hvorvidt og hvordan boligsituationen ændres over livsløbet. For de unges (de 20-29-åriges) vedkommende har vi set på, hvor mange der skifter fra etagebolig til etplanshus eller omvendt fra 1976 til 2000, hvor de er blevet ca. 25 år ældre. Det viser sig, at 54 pct. har boet i et etplanshus gennem hele forløbet, dvs. både i 1976, 1986 og 2000, medens kun 5 pct. har boet i en etagebolig i alle årene. At etageboligen er "et skridt på vejen" fremgår tydeligt af, at 33 pct. fra 1976 til 2000 er flyttet fra en etagebolig til et etplanshus, medens det kun er 9 pct., der har ændret boligtype den modsatte vej. De fleste, der er flyttet til et etplanshus, har gjort det i 30-39-års alderen. Ses på ejerforholdet til boligen fås et – om end ikke identisk – så dog lignende billede. 41 pct. er flyttet *til* en ejerbolig og kun 11 pct. er flyttet *fra* en ejerbolig.

Når vi finder, at flere af de ældste end af de midaldrende bor i en etagebolig, er det spørgsmålet, om det afspejler en generationseffekt, således forstået, at de ældste ikke i samme udstrækning som yngre generationer nåede at komme med på parcelhusbølgen – eller om det afspejler, at de ældste har foretaget en boligtilpasning til ændrede livsbetingelser. I 2000 boede hver fjerde 70-79-årig i en etagebolig, men af disse boede 55 pct. tidligere i et etplanshus. Dette fravalg af parcelhuset til fordel for en lejlighed er for de flestes vedkommende foretaget mellem 1986 og 2000. I forbindelse med flytningen til en lejlighed, er der også mange, der sælger deres tidligere bolig. Således boede 21 pct. af de nuværende lejere tidligere i en ejerbolig. De, der har passeret de 80 år, bor oftere til leje end de 70-79-årige, og flyttemønstret fra ejer- til lejerbolig er det samme. Disse resultater peger på, at selv om boligforholdene generelt er ændret fra 1976 til 2000, så spiller alderen en selvstændig rolle for ældres boligsituation.

Flertallet af befolkningen er livet igennem trofaste over for deres valg af boligtype. De mest trofaste er parcelhusejerne. Set i et livsløbsperspektiv tegner der sig dog for et stort mindretal dette billede: Op til 30-års alderen må mange “nøjes” med at bo på lejet værelse eller lejlighed. I løbet af 30-40-års alderen etablerer man sig i familieboligen, som ofte er et parcelhus, man har købt. Her bliver man boende i mange år, også efter at børnene er flyttet hjemmefra. Når man når en fremskreden alder, kan huset af forskellige grunde blive uoverkommeligt, og den sidste ende af livsløbet tilbringes i en lejlighed, der bedre svarer til kræfter og formåen – hvis man da ikke tilhører det mindretal, der ender sine dage i en plejebolig.

Litteratur

Andersen, D. (1988)

Danskernes dagligdag 1987. Bind 1. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:4.

Socialforskningsinstituttet (2003)

Befolkningens levkår i tal 1976, 1986 og 2000. (stenc.).

Christoffersen, H., Husted, L. og Rasmussen, L.E. (1994)

De ældre på boligmarkedet – en analyse af ældres boforhold og flytninger. København.: AKF Forlaget.

Danmarks Statistik (2001)

Statistisk Årbog 2001.

Danmarks Statistik (2002)

Nyt fra Danmarks Statistik, nr. 160, 2002.

Hansen, E.J. (1986)

Danskernes levkår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Platz, M. (1990)

Gamle i eget hjem. Bind 2: Hvordan klarer de sig? København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:10.

Platz, M. (2000)

Danskere med livserfaring – portrætteret i tal. København: Socialforskningsinstituttet 00:8.

DET SOCIALE LIV

AF MERETE PLATZ

Indledning

De fleste mennesker har brug for social forankring og tryghed, at have nogen at tale med, udveksle erfaringer med og dele sorger og glæder med. Langt de fleste mennesker indgår da også i flere sociale relationer som fx familie- og vennekreds, arbejdsplads eller foreningskontakter. Som en fællesbetegnelse for de sociale relationer, mennesker indgår i, bruges ofte udtrykket det sociale netværk. Ikke alle har lige mange eller lige tætte sociale kontakter, og afhængig af hvor mange og hvor nære de sociale kontakter er, taler man om et stærkt henholdsvis svagt socialt netværk.

Familien har traditionelt været det centrale element i det sociale netværk, og gode familieforhold er stadig en af de vigtigste livsværdier for den danske befolkning (Kjøller m.fl. 1993, Gundelach 2002). Ikke desto mindre er det en udbredt opfattelse, at familien er gået i opløsning, og at ingen føler sig ansvarlige for hinanden mere i modsætning til de gode gamle dage, hvor den stod på solidaritet, fællesskab, ægte nærvær, tryghed og indhold. Selv vores Dronning luftede disse synspunkter i sin nytårstale ved årtusindskiftet, dvs. nogenlunde på samme tidspunkt, som interviewene til denne undersøgelse blev gennemført.

Bekymringen for familiens opløsning har eksisteret siden befolkningen vandrede fra land til by for mere end 100 år siden. Det er rigtigt, at

familien har ændret form. For hver generation er den enkelte kernefamilie blevet mindre og mindre, og den traditionelle kernefamilie, der var baseret på ægteskabeligt samliv mellem forældrene, er blevet afsvækket. Der er sket en pluralisering af familiemønstret. I dag er folk ikke kun gift, de kan også være sam- eller særboere, de bliver skilt, og de etablerer sig i nye sammenbragte familier. Men at familierne ændrer sig er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at de følelsesmæssige forpligtelser mellem familiemedlemmer er gået fløjten.

Selv om familien ændrer form, kan de nye familiemønstre bidrage til at frembringe nye former for solidaritet mellem familiemedlemmer – på tværs af blodsbånd og husholdninger. Nok bliver folk skilt (ca. to tredjedele af alle børn vokser dog op med begge deres biologiske forældre), men de fleste skilsmisseforældre har et forpligtende og konstruktivt samarbejde med hinanden og evt. ex'ens nye partner om det fælles barn (Christensen & Ottosen, 2002).

I det følgende belyses den voksne danske befolknings forankring i sociale netværk, heriblandt familien. De sociale rammer udgøres af de potentielle kontaktmuligheder, dvs. tilstedeværelse eller fravær af forskellige familiemedlemmer og venner. Inden for de givne rammer belyses, hvem de interviewede har kontakt med, og hvor ofte der er kontakt. I forlængelse af tidligere forsknings påpegning af den særlige betydning kontakten til børnene har for de mere livserfarne danskere (Platz, 1989, 2000), vil børnene få lidt ekstra opmærksomhed.

At være alene, selv om man egentlig har mest lyst til at være sammen med andre, samt om man har nogen at tale med om sine problemer er kvalitative udtryk for netværkets styrke, som også inddrages.

Hvor mange har børn, anden familie og venner – og hvor ofte ses man?

De fleste vil på et tidspunkt i livsforløbet få børn, og på et senere tidspunkt vil børnene være fløjet fra reden. Der er undtagelser fra dette billede af livsfaser, mange af os passerer, idet det i mange generationer har været tilfældet, at ca. 10 pct. (af kvinderne) aldrig får børn, og et par procent vil bo sammen med deres børn resten af livet. Der er tillige ret stor variation i, hvornår vi aldersmæssigt går fra den ene livsfase til den anden, og der er her forskel på mænd og kvinder.

Tabel 8.1

Procentvis fordeling efter, om der er hjemmeboende eller udeboende børn, særskilt for køn og alder. 2000.

	Alder						
	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år	80+ år
Mænd							
Har hjemmeboende børn	15	65	66	29	8	2	-
Har kun udeboende børn	2	5	16	59	83	84	86
Har ingen børn	83	30	18	12	9	14	14
I alt	100	100	100	100	100	100	100
Pct.grundlag	393	492	498	501	311	206	86
Kvinder							
Har hjemmeboende børn	28	80	75	20	4	2	4
Har kun udeboende børn	-	1	14	72	87	88	78
Har ingen børn	72	19	11	8	8	10	18
I alt	100	100	100	100	99	100	100
Pct.grundlag	387	477	497	455	286	243	139

Som det fremgår af tabel 8.1 debuterer kvinderne som forældre i en yngre alder end mændene. Der er således væsentlig færre mænd end kvinder i alderen 20-29 år, der overhovedet har børn, og også i alderen 30-39 år ses en tydelig forskel. Der er få kvinder, der får deres første barn, efter de er blevet 40 år, medens noget tilsvarende først gælder for mændene, når de har passeret 50-års alderen. Som konsekvens af, at kvinderne får børn i en tidligere alder end mændene, oplever flere allerede fra 50-års alderen, at børnene er flyttet hjemmefra. Selv om det ikke drejer sig om så forfærdelig mange, er der dog en del mænd, som i 20- og 30-års alderen udelukkende har udeboende børn. Tilsvarende ses stort set ikke blandt kvinderne. Det skyldes næppe, at børnene er blevet så store, at de er flyttet hjemmefra. Det må nok tilskrives, at børnene bor hos moderen i de tilfælde, hvor forældrene ikke bor sammen.

Så længe børnene bor hjemme, er der daglig kontakt mellem forældre og børn. Men hvordan går det, når børnene flytter hjemmefra? Det giver tabel 8.2 svar på. De, der har udeboende børn, blev bedt om at besvare spørgsmålet: *“Hvornår så De sidst Deres barn/nogen af Deres børn?”* Hvis der er mere end et udeboende barn, skulle svaret gå på

Tabel 8.2

Procentvis fordeling efter, hvornår man sidst har set udeboende barn. Særskilt for køn og alder. 40-årige og derover i 2000.

	Alder					Alle
	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år	80+ år	
Mænd						
I dag eller i går	33	42	42	33	42	39
2-7 dage siden	39	34	38	44	39	38
Ikke sidste uge men sidste måned	13	16	12	14	16	14
Mellem 1 og 12 måneder siden	8	5	6	6	1	6
Ikke de sidste 12 måneder	8	3	2	2	1	3
I alt	101	100	100	99	99	100
Pct.grundlag	184	398	281	178	74	1.115
Kvinder						
I dag eller i går	46	42	38	38	35	41
2-7 dage siden	38	40	43	42	39	41
Ikke sidste uge men sidste måned	10	13	16	16	19	14
Mellem 1 og 12 måneder siden	7	4	2	2	6	4
Ikke de sidste 12 måneder	-	1	1	1	1	1
I alt	101	100	100	99	100	101
Pct.grundlag	205	398	258	217	114	1.192

det af børnene, man sidst har været sammen med. Svarmulighederne fremgår af tabel 8.2. Da en del af mændene har udeboende børn, fordi børnene bor hos moderen, og vi interesserer os for børn, som reelt er udeboende, omhandler tabellen kun forældre, der har passeret 40-års alderen. Efter 40-års alderen vil mange af børnene være voksne og flyttet hjemmefra, uanset om de er vokset op hos begge forældre eller kun den ene. Vi har hermed søgt at udskille fra analysen de fædre, som har mindreårige børn, som bor hos deres mødre, og som de måske derfor ikke ser så tit. Tabellen tyder på, at det ikke helt er lykkedes. Der er nemlig uforholdsmæssigt mange mænd i 40-49-års alderen, der ikke har set deres udeboende barn/børn de sidste 12 måneder og således næppe kan siges at have kontakt til deres børn overhovedet.

Der er selvfølgelig ikke så mange, der har daglig kontakt med børnene, som da børnene boede hjemme. Men rundt regnet 80 pct. har

været sammen med (mindst) et barn mindst en gang i ugen før interviewet fandt sted. Blandt mændene er der som nævnt forholds-mæssigt mange blandt de 40-49-årige, der ikke har haft kontakt med deres barn det forgangne år (8 pct.), og tilsvarende mange, som i hvert fald ikke ser et udeboende barn måned. Kontakthyp-pigheden ligger nogenlunde stabil blandt alle, der har passeret 60 år. Blandt kvinderne er der en mindre andel blandt de 80+-årige end blandt de yngre, der har set et barn den forgangne uge. Men for både mænd og kvinder gælder, at høj alder ikke i sig selv medfører, at kon-takten forsvinder.

Tabel 8.3

Procentandel der har forskellige familiemedlemmer og venner, og procentandel som har ugentlig kontakt eller ingen kontakt familie og venner. Særskilt for alder. 2000.

	Alder						
	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år	80+ år
Søskende							
har	93	93	93	89	87	78	62
har og ugentlig kontakt	34	24	14	8	11	13	12
har og ingen kontakt	1	2	4	5	6	7	11
Børnebørn							
har	-	0	9	48	80	84	83
har og ugentlig kontakt	-	-	59	53	50	36	24
har og ingen kontakt	-	-	3	2	1	2	2
Bedsteforældre							
har	79	52	16	3	1	1	0
har og ugentlig kontakt	8	7	11	-	-	-	-
har og ingen kontakt	4	5	9	-	-	-	-
Anden familie							
har	98	98	96	93	89	83	71
har og ugentlig kontakt	16	19	14	10	9	9	10
har og ingen kontakt	4	5	8	10	12	14	17
Venner							
har	99	99	99	97	96	94	84
har og ugentlig kontakt	91	88	82	76	75	72	70
har og ingen kontakt ¹	-	0	0	1	2	2	7

1. Har ikke set sidste 12 måneder.

De fleste mennesker har sociale netværk, der indeholder forskellige familiemedlemmer og venner. Det kan aflæses af tabel 8.3, hvor man også kan se, hvor mange, der har ugentlig kontakt, og hvor mange, der slet ikke har kontakt med de forskellige persongrupper.

Medens familiemedlemmer ikke er nogle man selv er herre over, er venner nogle man selv vælger. Og de fleste har nogle, de kalder venner. Op til 70-års alderen er det næsten alle. Efter 80-års alderen er det "kun" 84 pct. Det skal bemærkes, at det var op til den enkelte at definere, om han eller hun har venner. Vi ved ikke, hvad de enkelte har lagt i begrebet og således heller ikke, om de ældste er mere restriktive end yngre mennesker med at kalde folk for deres venner. Men vi anser det dog for sandsynligt, at de ældste tidligere har haft venner på ca. samme alder som dem selv, og at vennerne nu er forsvundet, fordi de er døde. De, der har venner omgås dem også ret tit. Andelen med ugentlig kontakt falder dog med alderen fra 91 pct. i 20-29-års alderen til 70 pct. blandt de 80+-årige. Andelen uden kontakt er meget beskedent, men er dog højest blandt de ældste.

Op til 50-års alderen har de fleste søskende og "anden" familie. Herefter falder andelen, og er mindst blandt de ældste. Der er især mange 80+-årige, der ikke har søskende – igen med den mest sandsynlige forklaring, at de er døde. Der er mellem en tredjedel og en fjerdedel af de 20-29 og 30-39-årige, der har ugentlig kontakt med deres søskende, men ellers er der ingen tydelig sammenhæng mellem alder og ugentlig kontakt med søskende og anden familie. Medens vi før så, at høj alder ikke medførte, at kontakterne til børnene blev afbrudt, er der med stigende alder en stigende andel, som ikke har kontakt til deres søskende eller anden familie. Blandt de 80+-årige er der således 11 pct. af dem, der har søskende, og 17 pct. af dem, som har anden familie, som ingen kontakt har med disse familiedlemmer.

Hvorvidt man på den ene side har børnebørn og på den anden side har bedsteforældre er naturligvis meget afhængigt af alder. Vi skal op i 50-års alderen før ca. halvdelen har børnebørn, medens det efter 60-års alderen drejer sig om godt 80 pct. Modsat er der ca. 80 pct. af de 20-29-årige, der har bedsteforældre, men allerede blandt de 30-39-årige drejer det sig kun omkring halvdelen. Efter 50-års alderen er der stort set ingen, som har bedsteforældre. Når det drejer sig om

kontakten til børnebørnene har alderen også stor betydning. De 70-79-årige og især de 80+-årige har ikke så ofte ugentlig kontakt med deres børnebørn (mellem 36 pct. og 24 pct.) som de 40-69-årige (mellem 59 pct. og 50 pct.). Vi kan gætte på, at det er fordi de "yngre" bedsteforældre har børnebørn med et pasningsbehov. Det er dog få – uanset alder – der slet ikke har kontakt med deres børnebørn. Voksne danskere, der har bedsteforældre, overrænder dem ikke med besøg. Der er således kun omkring 10 pct. der har ugentlig kontakt med deres bedsteforældre, og der er mellem 4 pct. og 9 pct., der slet ikke har kontakt. Der kan være to forklaringer på, at så mange flere bedsteforældre har hyppig kontakt med deres børnebørn end omvendt. Dels kan bedsteforældrene have flere børnebørn, som de kan være sammen med (og de behøver blot at have set et af dem hver uge) medens man modsat højst har to (hold) bedsteforældre, man kan besøge. Dels er den kontakt, der er udløst af et pasningsbehov ikke mere eksisterende, når man har passeret 20-års alderen.

Vi har undersøgt, hvor udbredt det er at tilhøre en familie, der spænder over fire generationer. Det er tilfældet, hvis den interviewede har børn samt forældre og bedsteforældre, eller hvis den interviewede har børn og børnebørn samt forældre. Det drejer sig om ca. 20 pct. Når det er relevant at vide, hvor stor en andel af den voksne danske befolkning, der indgår i en familie med fire generationer, er det, fordi nogle af medlemmerne i sådanne familier vil opleve, at der er et omsorgsbehov, de skal løse, både i relation til yngste og ældste stamme på familietræet. Vi har også undersøgt, hvor mange der tilhører en familie med tre generationer. Det drejer sig i alt om ca. 80 pct. Af disse har 60 procentpoints enten børnebørn eller bedsteforældre, dvs. at de interviewede tilhører enten den ældste eller den yngste generation i en familie, der omfatter tre generationer. Disse tre-generationfamilier påkalder sig vores interesse, fordi de giver os mulighed for at belyse, hvor ofte der er ugentlig kontakt på tværs af generationerne. Blandt de 60 pct., der tilhører sådan en familie med tre generationer, har der mindst en gang om ugen været kontakt mellem den yngste og ældste generation i ca. 60 pct. af familierne.

Sammenfattende har voksne danskere flere forskellige persongrupper i deres netværk. Og det kan tilføjes, at der ikke er nævneværdig forskel på mænd og kvinder. Netværkene udtyndes med stigende alder, og det gør de hyppige kontakter også. Kontakten til de børn, man ikke bor

sammen med, er dog slet ikke så påvirket af alder, som kontakten til venner og andre i det sociale netværk.

Nogle at tale med om personlige problemer

I alle tre levkårsundersøgelser har man spurgt, om de interviewede har venner, de kan tale med om personlige problemer. I år 2000 svarede 86 pct. bekræftende på spørgsmålet, nogle flere kvinder (90 pct.) end mænd (83 pct.). Venner man kan tale med om personlige problemer må antages at være følelsesmæssigt nære venner. Alderen er den faktor, der har størst indflydelse på, om der er nære venner. Op til 50-års alderen har mere end 90 pct. venner at tale med om personlige problemer. Derefter falder andelen, og er lavest blandt dem, der har passeret 80-års alderen. Her har kun små 60 pct. venner at tale med. Men som det fremgår af tabel 8.4 er der væsentligt færre af mændene end af kvinderne, der med stigende alder har venner at tale med om personlige problemer. Det kan delvis forklares ved, at der er færre af de ældste mænd, der overhovedet har venner. Men selv om vi tager højde for tilstedeværelsen af venner, er der flere af de gamle kvinder end mænd, som har venner, de kan tale med om personlige problemer.

Tabel 8.4

Venner at tale med om personlige problemer. Procentandele blandt mænd, kvinder og alle. Særskilt for alder. 2000.

	Alder						
	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år	80+ år
Mænd	93	91	87	81	75	67	51
Kvinder	98	95	96	90	85	78	62
Alle	95	93	91	85	80	73	58
Pct.grundlag							
Mænd	393	492	498	503	313	206	86
Kvinder	387	477	496	457	287	244	139
Alle	780	969	994	960	600	450	225

Det ser ud som om, andelen med nære venner er mindre, jo lavere socialgruppe man tilhører, men det er snarere den stillingskategori, man tilhører, der har betydning. Ser vi bort fra de store selvstændige i socialgruppe I, er det nemlig funktionærerne, der oftest har nære venner. Det har stort set ingen betydning, om det er højere eller lavere funktionærer, idet andelen varierer mellem 90 og 94 pct. Det er blandt de selvstændige fra socialgruppe III, vi finder den laveste andel med nære venner. Uafhængigt af om det er selvstændige i byerhverv eller landbrug, drejer det sig om 80 pct. Der er 82 pct. af de faglærte arbejdere og 84 pct. af de ikke faglærte, der har venner, de kan tale med om personlige problemer. Der er ingen bopælsområder, der skiller sig ud – hverken positivt eller negativt – i andelen med nære venner, og når der tages højde for, at børnefamilierne gennemgående er yngre, spiller familietype heller ikke nogen stor rolle. Blandt de 20-49-årige er andelen med nære venner lavest blandt samlevende med hjemmeboende (91 pct.) og højest blandt enlige med og uden børn (96 pct.).

Tabel 8.5

Hvem vil man først og fremmest henvende sig til med personlige problemer. Alle i 2000 procentvis fordelt efter parforhold og udeboende børn.

	Par		Enlige	
	Med udeboende børn	Uden udeboende børn	Med udeboende børn	Uden udeboende børn
Ægtefælle/samlever ¹	84	84	-	-
Børn ²	5	-	56	-
Forældre/svigerforældre	1	6	4	36
Anden familie	4	4	11	21
Venner	4	4	17	28
Andre	3	2	12	14
I alt	101	100	100	99
Pct.grundlag	1.538	1.645	481	598

1. Eksklusiv 24 personer, der ikke bor sammen med ægtefælle/samlever.
2. Eksklusiv 6 personer, der kun har hjemmeboende børn.

Ud over venner har de fleste også andre, de kan tale med om personlige problemer. I alt har 97 pct. nogen at tale med, og det er sjældent, det er vennerne, man først og fremmest vil henvende sig til, jf. tabel 8.5.

Den vigtigste person i folks netværk er ægtefællen, hvis en sådan eksisterer. De fleste (84 pct.) af dem, der har en ægtefælle/samlever, vil først og fremmest gå til deres ægtefælle med deres problemer, og det uanset om der er voksne børn eller ej (voksne børn er her defineret som børn, der er flyttet hjemmefra). Er der ikke en ægtefælle, er det de voksne børn, der er tættest på. Således vil 56 pct. af dem, der ikke har en ægtefælle men udeboende børn, først og fremmest henvende sig til børnene med deres problemer. Kun 17 pct. foretrækker vennerne. Er der hverken en ægtefælle eller voksne børn, er det oftest forældrene, der må holde for. 36 pct. vil således først og fremmest henvende sig til forældrene med deres personlige problemer, medens 28 pct. foretrækker vennerne. Tallene kan aflæses i tabel 8.5. Det skal bemærkes, at næsten ingen vil henvende sig til deres præst, læge eller andre professionelle.

Konklusionen på denne analyse må være, at den nære familie er hjørnestenene i folks sociale netværk. Sagt på en anden måde: Familien lever – stadig.

Ensomhed

Det er vigtigt som indledning at slå fast, at social isolation, at være alene og at føle sig alene eller ensom er forskellige begreber. Fx behøver folk, som ofte er alene, ikke at føle sig alene eller ensomme. Og når folk føler sig alene, kan det ikke tages som udtryk for social isolation. “Ensomhed er ikke bare et ønske om selskab – et hvilket som helst selskab – og den kan kun holdes på afstand af nogle helt konkrete sociale relationer... Ensomhed er at være uden konkret behøvede sociale bånd” (Højlund 2001, s. 22).

De socialt isolerede er dem, som ikke eller kun i meget begrænset omfang har kontakt til omverdenen, og som ikke er en del af et privat socialt netværk. I denne undersøgelse har vi kunnet identificere i alt 6 personer, som må siges at være isolerede. De bor alene, og enten har de ikke, eller også har de ikke haft kontakt med familie eller venner i løbet af i det mindste de sidste år.

Mange mennesker – og især ældre mennesker – bor alene og tilbringer derfor megen tid alene, men de savner ikke kontakt med andre mennesker. De er ikke ensomme.

I denne undersøgelse har vi valgt at indkredse de personer, der er uønsket alene. De savner selskab og synes selv, at de er for meget alene. Det er blevet belyst med spørgsmålet: *Sker det nogensinde, at De er alene, selv om De egentlig havde mest lyst til at være sammen med andre?*. De, der svarede “Ja” til dette spørgsmål, blev bedt om at angive om det er “Ofte?”, “En gang imellem?”, “Sjældent?”. Med besvarelsen “ofte” på dette spørgsmål mener vi at måle, hvor mange der er “uden konkret behøvede sociale bånd” – ikke hvor ofte folk er alene. Det er i andre danske undersøgelser vist, at der kun er lille overensstemmelse mellem omfanget af sociale kontakter og følelsen af at være ofte uønsket alene (bl.a. Hansen & Platz, 1996 og Platz, 2000). I en anden undersøgelse har man uddybende spurgt, hvem man havde lyst til at være sammen med, og svarene omfattede bl.a. afdøde ægtefæller og ditto venner og veninder (Bunnage m.fl., 2001).

I tabel 8.6 er belyst, hvor ofte den voksne danske befolkning føler sig uønsket alene. I tabellen er svarmulighederne sjældent og aldrig slået sammen, fordi disse mennesker under ingen omstændigheder har nævneværdige problemer med ensomhed. Aldersgrupperne fra 30 til 69 år er også slået sammen, idet der ikke her kan konstateres nogen forskel i besvarelsene.

Det ses af tabellen, at der er ganske få af de yngste, og kun lidt flere af de 30-69-årige, som er uønsket alene ofte. Herefter stiger andelen, og mere end hver tiende af de 80-årige og over er ofte uønsket alene. De 30-69-årige er dem, som tilsyneladende er mest tilfredse med deres sociale liv. Dels er der ganske få, som er uønsket alene ofte, og dels er der relativt mange, som stort set kan sige sig fri for denne følelse. Sammenlignet med de unge kan en forklaring være, at de unge har overdrevne forestillinger om, hvordan andre unge har det (Kirsten Thorsen på Ældre Fondens konference om ældre og ensomhed, 10. oktober, 2000, jf. Brockenhuus-Schack (ref.): *Alene? Isoleret? Ensom?*). Det er få af de unge, som er “uden konkret behøvede sociale bånd”, men en del føler en gang imellem, at de ikke i tilstrækkeligt omfang er med i (mindre forpligtigende) sociale relationer. Sammenlignet med de ældre kan en forklaring være, at de endnu

Tabel 8.6

Procentvis fordeling efter, hvor ofte man føler sig uønsket alene. Særskilt for alder og for køn. 2000.

Uønsket alene	Alder				Køn	
	20-29 år	30-69 år	70-79 år	80+ år	Mand	Kvinde
Ofte	3	4	7	11	4	5
En gang imellem	23	13	11	15	13	16
Sjældent/aldrig	74	83	82	74	83	79
I alt	100	100	100	100	100	100
Pct.grundlag	779	3.517	450	223	2.484	2.485

ikke har lidt de tab, som en del af de ældre har oplevet. Sagt på en anden måde: De 30-69-årige har ikke de unges mangelooplevelse og ikke de ældres tabsoplevelse.

Når flere i de ældste aldersgrupper siger, at de ofte er uønsket alene, skyldes det netop, at de har lidt tab – ikke at de har nået en høj alder. Der er nemlig ganske få blandt såvel de 70-79-årige (1 pct.) og de 80+-årige (2 pct.), der siger, de ofte er uønsket alene, hvis de har nogen de bor sammen. Bor de derimod alene, er der i begge aldersgrupper 15 pct., som er uønsket alene ofte.

Ensomhed er ikke, som mange tror, et storbyfænomen. Andelen, som ofte er uønsket alene, er således næsten den samme i alle geografiske områder. Der er ingen klar sammenhæng mellem at føle sig uønsket alene og den socialgruppe, man tilhører, og forskellene er ikke ret store. Inddrages socialkategori, findes den mindste andel ofte uønsket alene blandt store selvstændige (nemlig ingen) efterfulgt af funktionærer tilhørende socialgruppe II (1pct.). Den største andel, som ofte er uønsket alene, findes blandt de selvstændige i byerhverv fra socialgruppe III (7 pct.) efterfulgt af de ikke-faglærte arbejdere (6 pct.).

Vi har allerede nævnt, at det blandt de ældre især er aleneboende, som ofte føler sig uønsket alene. De har mistet deres partner, og børnene er flyttet hjemmefra. Men hjemmeboende børn er ikke noget værn mod ensomhed. De, som ikke har nogen partner, men har hjemmeboende børn, er nemlig lige så hyppigt uønsket alene ofte, som dem uden partner og uden hjemmeboende børn – i begge tilfælde 10 pct.

Tilsvarende er andelen, som ofte er uønsket alene, lige stor (lige beskeden) blandt samboende med og uden hjemmeboende børn – nemlig 2 pct.

For at slå en sløjfe på dette afsnit kan nævnes, at det heller ikke er noget værn mod ensomhed at have nogen at tale med om personlige problemer. Der er nemlig blandt dem, der har nogen at tale med, ligesom i den samlede population 4 pct., som ofte er uønsket alene

Nære venner og ensomhed i et 24-årigt tidsperspektiv

Er de sociale relationer blevet svækkede? Nej – ikke målt ved andelen som har venner at tale med om personlige problemer og andelen, som er uønsket alene, når befolkningen i de tre levkårsundersøgelser fra 1976, 1986 og 2000 sammenlignes.

Andelen i aldersgruppen 30-69 år, som har venner at tale med om personlige problemer, var 81 pct. i 1976, medens den i såvel 1986 og 2000 var 88 pct. I samme aldersgruppe var 5 pct. ofte uønsket alene i 1976, medens andelen både i 1986 og 2000 var 4 pct.

Det næste spørgsmål, vi gerne vil besvare, er, om den gennemsnitlige andel med nære sociale relationer i en given fødselskohorte mindskes i løbet af de ca. 25 år, der er gået fra den første levkårsundersøgelse i 1976 til undersøgelsen i 2000. Spørgsmålet lader sig ikke besvare simpelt, for der er ingen entydig sammenhæng mellem fødselsårgangenes aldring og andelen med hhv. nære venner og ensomhedsfølelse. Andelen med venner at tale med om personlige problemer vedbliver at ligge på et højt niveau og andelen, som ofte er uønsket alene, ligger også i et 25-årigt tidsperspektiv på et lavt niveau.

Blandt dem, der i 1976 var 30-39 år hhv. 40-49 år, er der stort set ingen ændringer. Blandt dem, der i 1976 var 50-59 år, og som i 2000 er 74-83 år, kunne man forvente, at andelen med nære sociale relationer stille og roligt blev mindsket i takt med, at familie og venner dør. Men heller ikke her ses et tydeligt billede. For mændenes vedkommende var andelen med nære venner 75 pct. i 1976, i 1986 var andelen steget til 82 pct., hvorefter den faldt til 62 pct. i 2000. Andelen blandt kvinder har holdt sig mere stabil, men er dog faldet

fra 82 pct. til 74 pct. i 2000. Betragter vi stadig aldersgruppen, som var 50-59 år i 1976, har der været en lille, men systematisk stigning i andelen af mænd, som ofte er uønsket alene fra 4 pct. i 1976 til 5 pct. i 1986 og til 8 pct. i 2000. Blandt kvinderne reduceredes andelen fra 1976 til 1986 for i 2000 at være 7 pct., hvilket er et procentpoint lavere end 1976 niveauet.

Når man følger dem, der var 60-69 år i 1976 kan man se, at som generation betragtet sker der ikke nævneværdige ændringer i løbet af de følgende 10 år. Men blandt de få fra den oprindelige generation, der stadig er levende og i år 2000 er mellem 84 og 93 år gamle, er der ganske mange som har mistet nære sociale relationer. Andelen med venner at tale med om personlige problemer er således faldet fra omkring 70 pct. til omkring 50 pct. og andelen, der ofte er uønsket alene er steget fra omkring 5 pct. til omkring 15 pct. Der er således tale om en ganske markant negativ udvikling i de sociale relationer. Men det skal dog bemærkes, at selv om mange af de allerældste har mistet venner, de kan tale med om personlige problemer, har de fleste dog andre, de kan tale med. Og selv om de fleste har mistet deres ægtefælle er det kun et mindretal, der plages af ensomhed.

Afslutningsvis vil vi se på, om de personer, der ikke havde venner at tale med om personlige problemer i 2000 heller ikke tidligere i deres livsløb havde sådanne venner samt om de, der ofte er uønsket alene i 2000 også i den forgangne 10 og 20 års periode havde dette problem. Det gør vi ved at se på, hvad den enkelte person svarede på de tilsvarende spørgsmål i undersøgelserne i hhv. 1986 og 1976.

Først ser vi på spørgsmålet om at have *venner at tale med om personlige problemer*. Overordnet kan man forestille sig, at de, der har sådanne venner, har haft det "altid" og at de, der ikke har, har været i denne situation "altid". Der er også den mulighed, at man tidligere har haft nære venner, men har mistet dem undervejs i livsløbet i takt med, at man er blevet ældre. Endelig kan man forestille sig, at nære venner er noget man har fået gennem tiden.

Vi tager udgangspunkt i situationen i 2000. Her er der 431 personer, som ikke har venner at tale med om personlige problemer, hvilket er 18 pct. af de personer, som har deltaget i alle tre interviewrunder, og 1904 personer (82 pct.) som har vennerne.

Først ser vi på, hvor mange af dem, der ikke har nære venner i 2000, der heller ikke havde det i 1986. Her finder vi 104 personer, hvilket er 24 pct. af dem, der ikke havde nære venner i 2000.

De, der ikke har nære venner i 2000 og heller ikke havde det i 1976, udgør 105 personer – ligeledes 24 pct.

Der er 43 personer, som hverken har haft nære venner i 2000, 1986 eller 1976. Det betyder, at 10 pct. af dem uden venner at tale med om personlige problemer i 2000 ikke har haft det på nogen af målingstidspunkterne i en 24 års periode.

Modsat finder vi, at 86 pct. af dem, som har venner at tale med i 2000, har haft det i hele den undersøgte periode, medens der er 9 pct., som tilbage i 1976 ikke havde nære venner.

Konklusionen er, at størsteparten af den voksne danske befolkning gennem en 24-årig periode af deres livsløb hele tiden har venner, de kan tale med om personlige problemer, og at de, der på et givet tidspunkt ikke har sådanne venner, har haft det på et tidligere tidspunkt.

Helt analogt til spørgsmålet om at have nære venner gennemføres i det følgende en analyse af spørgsmålet om at føle sig uønsket alene. Det vil sige, vi tager udgangspunkt i situationen i 2000, hvor 5 pct. af dem, der har besvaret spørgsmålet i alle tre undersøgelser tilkendegiver, at de ofte er uønsket alene, medens følgelig 95 pct. af dem ikke er det ofte.

Flertallet (82 pct.) af de 116 personer, der var ofte uønsket alene i 2000, var det ikke i 1986. Og tilbage i 1976 var der 88 pct. af dem, som ikke var det. Der er et ubetydeligt mindretal af dem, som er ofte uønsket alene i 2000, som har været det gennem hele perioden, nemlig kun 4 pct.

Omvendt er det et ubetydeligt mindretal (3 pct.) af dem, som ikke er ofte uønsket alene i 2000, som tidligere har været uønsket alene ofte.

Konklusionen er således, at problemet med at være ofte uønsket alene kun rammer en meget beskeden del af den danske voksne befolkning – også når det betragtes over en periode på 24 år. Og de, der på et givet tidspunkt (i dette tilfælde år 2000) ofte er uønsket alene, er blevet det med alderen og tab af ægtefælle. Det er ikke noget, de altid har været.

Litteratur

Brockenhuus-Schack, A. (2000)

(Ref.): *Alene? Isoleret? Ensom?* Ældre Fondens konference om ældre og ensomhed, 10. oktober 2000.

Bunnage, D., Gregersen, O., Hansen, E.B., Meilbak, N. og Platz, M. (2001)

Kvalitet i ældreplejen. København: Socialforskningsinstituttet. 01:3.

Christensen, E. og Ottosen, M.H. (red.) (2002)

Børn og Familier. København: Socialforskningsinstituttet. 02:8.

Gundelach, P. (red.) (2002)

Danskernes værdier 1981-1999. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, E.B. og Platz, M. (1996)

Gamle danskere. København: Socialforskningsinstituttet rapport 96:24 og AKF Forlaget.

Højlund, H. (2001)

Ældre og ensomhed. Skriftserien nr. 6. Hellerup: Gerontologisk Institut.

Kjøller, M., Thomsen L.K. og Rasmussen N.K (1993)

Befolkningens forebyggelse af muskel- og skeletsygdom. København: DIKE.

Platz, M. (1989)

Gamle i eget hjem. Bind 1: Levekår. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:12.

Platz, M. (2000)

Danskere med livserfaring – portrætteret i tal. København: Socialforskningsinstituttet 00:8.

Thorsen, K. (2000)

Indlæg på Ældre Fondens konference om ældre og ensomhed, 10. oktober, 2000. Refereret i Brockenhuus-Schack, A.

NOGLE HELBREDSASPEKTER

AF MERETE PLATZ

Indledning

Helbredet opfattes af de fleste som et af de vigtigste aspekter af menneskers levkår (Kjøller & Rasmussen, 2002). Et dårligt helbred, fysiske og psykiske skavanker og reduceret førlighed påvirker den daglige livsudfoldelse og dermed livskvalitet. Det er nok få yngre, der tænker på deres gode helbred som en livskvalitet. Det er snarere en selvfølge. Men når man får helbredsproblemerne ind på livet, ændres perspektivet. Det er derfor ikke så mærkeligt, at gamle mennesker oftere end andre taler om helbredsforhold, egne eller andres sygdomme og skavanker. Mange oplever helbredsproblemerne på deres egen krop. Alle oplever på et tidspunkt svigtende helbred, sygdom og død blandt familien og i omgangskredsen. Det gode helbred er ikke længere en selvfølgelighed.

Der er ikke til denne undersøgelse indhentet nogen lægelig, klinisk vurdering af befolkningens helbredstilstand. Analyserne baserer sig udelukkende på de interviewedes egen opfattelse af, om de har problemer med helbredet. De helbredsprofiler, vi er i stand til at skitsere, er således begrænset af arten og mængden af spørgsmål, vi har bedt om at få besvaret.

Vi har valgt at stille de samme spørgsmål, som er brugt i de to tidligere levkårsundersøgelser. Vi kan således beskrive situationen, som

den tegner sig i 2000, og afdække om helbredsforholdene på netop disse områder har ændret sig de seneste ca. 25 år. De aspekter af helbredet, vi ser på, drejer sig om førlighed, syn og hørelse samt psykisk velbefindende. Desuden er der spørgsmål om tandstatus. Vi har tillige stillet spørgsmålet: *Hvordan vil De alt i alt vurdere Deres helbred?* Dette spørgsmål er ikke stillet i de tidligere levekårsundersøgelser, men er i andre undersøgelser et ofte anvendt spørgsmål, idet "Det er velkendt, at en persons vurdering af eget helbred er en endog særdeles god prædiktiv faktor for dødelighed og sygelighed" (Kjøller & Rasmussen, 2002). I undersøgelser af ældre har det tillige vist sig, at egen helbreds-vurdering er en af de mest afgørende faktorer for deres oplevelse af livskvalitet (jf. bl.a. Ojala, 1989 og Sørensen, 1989).

Der er en vis sammenhæng mellem helbreds-gener og personernes egen vurdering af helbred, således at personer uden gener oftere vurderer deres helbred som værende godt, og personer med mange eller alvorlige helbreds-gener oftere giver udtryk for at have et dårligt helbred. Men der er klart tale om to forskellige måder at måle helbred på, idet det i mange undersøgelser (og som det vil fremgå senere også i denne) er fundet, at ganske mange vurderer at have et godt helbred, selv om de har diverse skavanker, og at der modsat er en beskedent andel, som vurderer deres helbred som dårligt, selv om de ikke har nogle af de skavanker, der spørges til (det kan muligvis skyldes, at de har andre problemer med helbredet, end dem, der spørges til). De, der vurderer deres helbred som godt på trods af diverse skavanker lever i *gennemsnit* længere og har det bedre end folk med tilsvarende skavanker, der vurderer deres helbred som dårligt. Derfor er egen helbreds-vurdering et bedre mål for fordelingen af gode leveår i betydningen gode leveår end fx spørgsmålene om problemer med førlighed og sanseorganer. Er man derimod interesseret i at belyse, hvor udbredt forskellige helbreds-problemer er, og om en ændring i levevilkårene (fx på arbejdsmarkedet) medfører en ændring i befolkningens sygdoms- og sygeligheds-billede, er det nødvendigt at stille konkrete spørgsmål om helbreds-problemer.

Mange har det ikke helt godt – få har det skidt

Hvis vi lægger befolkningens egen vurdering af deres helbred til grund for en vurdering af helbredstilstanden i den voksne danske

befolkning i år 2000, ser det ikke så skidt ud. Der er således 80 pct., som vurderer deres helbred som godt eller virkelig godt. Modsat er der kun 5 pct., som synes, at deres helbred er dårligt eller endog meget dårligt. I den store befolkningsundersøgelse "Sundhed og sygelighed i Danmark 2000" har man stillet præcis det samme spørgsmål, og fundet samme svarfordeling.

Som det vil fremgå af det følgende, lider godt halvdelen af en eller flere skavanker i større eller mindre grad, men der er altså relativt få, der synes, at problemerne er så store, at det påvirker deres helbred i nævneværdig grad.

Kortlægningen af befolkningens fysiske og psykiske helbredsgener blev indledt med et meget generelt spørgsmål: "*Har De nogle problemer af varig karakter med Deres førlighed eller helbred?*" Der var "kun" godt 60 pct. af de interviewede, som helt kan sige sig fri for mere vedvarende problemer med helbredet og førligheden. De, der svarede "ja" til at have varige problemer, blev på et uddybende, åbent spørgsmål bedt om at angive, hvilke problemer det drejer sig om. Kvaliteten af sådanne besvarelser er meget svingende. Nogle angiver en specifik sygdomsdiagnose, andre angiver meget uspecifikt, at de fx har "ondt i armen".

For at få et indtryk af, hvad det er for problemer befolkningen trækkes med, har vi efterfølgende søgt at inddele de åbne spørgsmål i sygdomskategorier (jf. Kjøller & Rasmussen, 2002, bilag A). Da mange af svarene som nævnt er ganske upræcise, må en sådan inddeling nødvendigvis være meget grov. De hyppigst nævnte kan dog henføres til muskel- og skelet sygdomme, som er nævnt i mere end halvdelen af tilfældene. Det svarer til, at ca. 20 pct. af hele den voksne danske befolkning på det givne tidspunkt har sådanne lidelser. Sygdomme i åndedrætsorganer, inklusiv uspecificeret allergi, er nævnt af mere end hver tiende, svarende til ca. 5 pct. af hele befolkningen. Yderligere ca. 10 pct. nævner hjerte-karsygdomme, og lidt færre sygdomme i nervesystem og sanseorganer. Det er kun et par procent af de udspurgte, der har svaret diabetes, psykiske lidelser eller svulster. Kun ca. 10 pct. af de afgivne svar har ikke kunnet placeres i nogen af de nævnte kategorier. I tilfælde af, at en person har mere end et problem, er det det først nævnte problem, der er registreret.

Efter dette generelle helbredsspørgsmål fik de interviewede stillet nogle specifikke spørgsmål om problemer med førligheden/mobiliteten, syn og hørelse eller psykisk velbefindende. Andelen, der svarer bekræftende på de specifikke helbredsspørgsmål, er væsentlig mindre end andelen, der på det overordnede, uspecifikke spørgsmål siger, de har problemer af varig karakter med førligheden eller helbredet i øvrigt. Der er således mellem 15 pct. og 20 pct., som har problemer med førligheden eller stærkt nedsat hørelse. Især er det et problem for mange at gå på trapper. Og det er et problem, som kan få den konsekvens, at det er nødvendigt at flytte til en anden bolig, jf. kapitlet om boligforholdene. Der er også relativt mange, som lider af stærk træthed. Vi ved ikke, hvad det skyldes. At være meget træt kan være en reaktion på både den fysiske og psykiske tilstand. Men generelt

Tabel 9.1

Forskellige mål for helbredstilstand. Procentandele blandt mænd, kvinder og alle i 2000.

	Pct.-andele		
	Mænd	Kvinder	Alle
Har problemer af varig karakter med førligheden eller helbredet i øvrigt	35	40	38
Kan ikke gå op ad en trappe helt uden besvær	15	21	18
Kan ikke uden besvær gå en tur på 15 minutter i nogenlunde rask tempo	13	18	15
Har nedsat hørelse ¹	19	14	16
Har mange problemer med synet	2	2	2
Lider ofte af stærk træthed	13	21	17
Lider af dårlige nerver	3	5	4
Lider ofte af angstanfald	2	5	4
Er næsten altid i dårligt humør	2	2	2
Har ingen af de nævnte helbredsproblemer ²	48	44	46
Synes selv helbredet er godt/virkelig godt	82	78	80
Har gode tænder ³	47	44	46
Pct.grundlag⁴	2.492	2.489	4.981

1. Har nedsat hørelse i en sådan grad, at man har vanskeligt ved at følge med i en samtale, når flere er samlede.
2. Har hverken problemer af varig karakter med førligheden eller helbredet i øvrigt eller problemer med at gå en tur i på 15 min. i nogenlunde rask tempo eller at gå op ad en trappe uden besvær eller store problemer med synet eller vanskeligheder med hørelsen eller træthedsproblemer eller dårlige nerver eller angstanfald eller dårligt humør.
3. Egne tænder med få huller eller plomberinger.
4. Kan variere en anelse, da antal uoplyste besvarelser ikke er det samme på alle spørgsmål.

har den danske befolkning det psykisk godt målt ved andelen, med dårlige nerver, angstanfald eller dårligt humør. Synet er heller ikke noget stort problem for mange. Brillen er således et langt bedre hjælpemiddel for dårligt syn end høreapparat er for dårlig hørelse. Tallene er vist i tabel 9.1.

På baggrund af svarene på spørgsmålene om de generelle og specifikke helbredsproblemer er konstrueret et samlet helbredsmål. I tabel 1 er vist, hvor mange som er godt stillede på det samlede helbredsmål, dvs. hvor mange som *ikke har en eneste* af de nævnte skavanker/problemer. Det drejer sig i alt om knap halvdelen. Heraf kan ikke udledes, at halvdelen af befolkningen slet ikke har helbredsproblemer af nogen art. Det er jo klart, at jo flere faktorer, der inddrages i et samlet mål for helbred, jo flere vil have et problem på et eller andet område.

I denne generelle gennemgang af forskellige helbredsproblemers udbredelse i den danske befolkning mangler vi kun at se på tænderne. Der er knapt halvdelen, som har "gode tænder", hvorved forstås, at de har deres egne tænder med få huller eller plomberinger. I den modsatte ende er der (stadig) nogle mennesker i dagens Danmark, der må gå rundt uden tænder eller med en mangelfuld protese. Det drejer sig om i alt 3 pct.

Det svage køn?

I tabel 9.1 kan også ses, at der er nogen forskel på mænds og kvinders helbred. Det er således kun hvad dårlig hørelse angår, at mændene overgår kvinderne. Når det drejer sig om psykiske skavanker og synsproblemer er der ingen forskel, men på alle andre områder er kvinderne dårligere stillet. Det gælder også det samlede helbred. Men når der korrigeres for alder, viser det sig, at det "kun" er de 20-29-årige kvinder og de, der har passeret 60 års alderen, der er mere belastede på det samlede mål for helbred end mændene.

Vi var i starten inde på, at egen helbedsvurdering ikke afspejler tilstedeværelse eller fravær af diverse helbredsgener. Af tabel 9.1 kan man se, at "kun" 48 pct. af mændene og 44 pct. af kvinderne er godt stillet på det samlede helbredsmål, samtidig med at 82 pct. af mændene og 78 pct. af kvinderne synes at deres helbred er godt. Vi har

nærmere undersøgt, hvorledes de to mål korrelerer. Blandt dem, der er godt stillet helbredsmæssigt, synes næsten alle, at de har et godt helbred. Blandt dem, der er dårligt stillet på samlet mål for helbred (har én eller flere af helbredsgenerne i svær grad),¹ er der 65 pct. af mændene og 59 pct. af kvinderne, der trods alt vurderer deres helbred som godt. Og der er kun ca. 10 pct. blandt begge køn, som synes, det er decideret dårligt. Korrelationen mellem de to mål er således dårligere for mændenes end for kvindernes vedkommende. Dette kan skyldes, at der reelt er flere af kvinderne end af mændene, der rapporterer om helbredsgener.

I levekårsundersøgelsen fra 1986 kunne det ikke konstateres, at ældre kvinder havde dårligere helbred end de ældre mænd (Hansen, 1986). Men at ældre kvinder har dårligere fysisk funktionsevne og mobilitet end mænd er påvist i mange andre undersøgelser (fx Platz, 1989, 2000, Avlund, 1995 og Kjøller og Rasmussen, 2002). Forskellen mellem mænd og kvindens funktionsevne skyldes at: "Funktionshæmmede gamle kvinder lider af ... (sygdomme) ..., som de lever med, mens gamle mænd med funktionssvigt lider af ... (sygdomme)... som de dør af" (Avlund, 1995, p. 11).

Tidens tand

Ovenstående viser, at med alderen, så øges andelen af befolkningen, der har problemer med førligheden. Men som tabel 9.2 viser er alle helbredsproblemer aldersbetinget. Blandt de 20-39 er der færrest, der rapporterer om problemer. Derefter stiger andelen med alderen, og efter at have passeret 80-års alderen er det et mindretal, der ikke har fysiske gener, når bortses fra alvorlige problemer med synet. Andelen, der lider af stærk træthed, stiger ikke så markant med alderen, hvilket hænger sammen med, at der er relativt mange af de unge, der siger, at de lider af stærk træthed, og i forhold til andre gener relativt få

1. Omfatter mindst ét af følgende problemer: Har problemer af varig karakter med førligheden eller helbredet i øvrigt eller har problemer med at gå en tur på 15 min. i nogenlunde rask tempo eller gå op ad en trappe uden besvær eller har store problemer med synet eller har mange vanskeligheder med hørelsen eller lider ofte af stærk træthed eller lider af dårlige nerver eller lider ofte af angstanfald eller er næsten altid i dårligt humør

Tabel 9.2

Forskellige mål for helbredstilstand. Procentandele særskilt for alder, 2000.

	Alder						
	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70-79 år	80+ år
Har problemer af varig karakter med förligheden eller helbredet i övrigt	26	27	33	41	48	55	66
Kan ikke gå op ad en trappe helt uden besvær	8	8	11	18	26	42	65
Kan ikke uden besvær gå en tur på 15 minutter i nogenlunde rask tempo	4	5	7	15	24	42	64
Har nedsat hörelse ¹	6	7	9	16	25	35	61
Har mange problemer med synet	0	0	1	2	2	4	17
Lider ofte af stærk træthed	14	14	16	20	14	23	30
Lider af dårlige nerver	2	2	4	5	5	7	4
Lider ofte af angstanfald	2	2	3	4	5	5	4
Er næsten altid i dårligt humør	1	1	3	2	3	5	5
Har ingen af de nævnte helbredsproblemer ²	59	59	51	42	36	23	8
Synes selv helbredet er godt/virkelig godt	94	92	84	75	69	59	56
Har gode tænder ³	80	59	46	36	29	17	13
Pct.grundlag	780	969	994	960	599	449	227

af de ældste, der har dette problem. At lide af stærk træthed kan være forårsaget af fysisk sygdom og sygelighed, det kan skyldes et stressende arbejds- eller familieliv, men det kan også hænge sammen med psykisk velbefindende i al almindelighed. Vi kender ikke begrundelserne for, at folk svarer, som de gør, men fysiske skavanker er i hvert fald ikke eneste årsag. Dårlige nerver, angstanfald eller dårligt humør kan heller ikke bruges som forklaring, idet der både blandt de unge og blandt de gamle er relativt få, der har disse problemer.

At alderen sætter sine spor kommer frem for alt til udtryk i tændernes (eller mangel på samme) tilstand. Andelen med gode tænder falder med stormskridt fra 20-års-alderen til 80-års alderen. Her skal dog tilføjes, at *noget* af forskellen mellem de unges og gamles tandstatus også må tilskrives, at de yngre aldersgrupper – modsat de ældre aldersgrupper – har nydt godt af den offentlige børne- og ungdoms-tandpleje. Så selv om alle aldersgrupper i løbet af det sidste kvarte

århundrede har fået væsentligere bedre tænder, er forbedringen kraftigst at spore blandt de yngre.

Sig mig hvem du er og hvor du bor

Når alderen har så stor betydning for helbredet, er det nødvendigt at tage højde for aldersfordelingen i forskellige befolkningsgrupper, når vi skal se på, om helbredet er forskelligt blandt folk i forskellige socialgrupper, bopælsområder eller familietyper.

For at minimere alderens betydning gennemføres følgende analyser kun for de 30-59-årige.

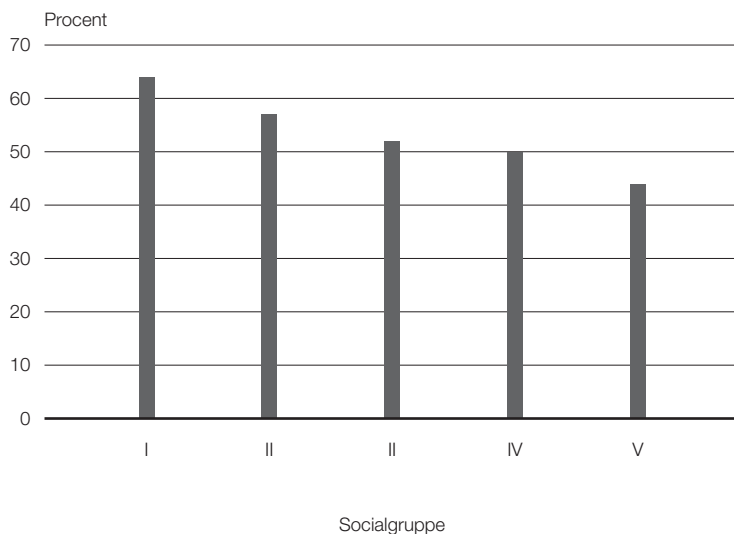
Det viser sig nemlig, at de unge er overrepræsenteret i socialgruppe 5, hvilket antagelig skyldes, at de endnu ikke har fundet deres "faste hylde". Modsat er de selvstændige i socialgruppe III tilsyneladende en uddøende gruppe, idet ca. $\frac{2}{3}$ er over 60 år. Med hensyn til familietyper er der blandt de 20-29-årige mange, der endnu ikke har etableret sig i fast parforhold og fået børn, og blandt de over 60-årige er der mange enlige uden børn, fordi ægtefællen er død og børnene er flyttet hjemmefra. Bopælsområde er heller ikke uafhængig af alder. Især er der relativt mange af de 20-29-årige, der bor i hovedstaden, hvilket nok afspejler, at hovedstaden er den største uddannelsesby, og det er her kollegieværelser og små ungdomsboliger er koncentreret. Også her er det en rimelig antagelse, at de unge er på gennemrejse.

Næst efter alder er arbejdsstilling og placering i samfundets sociale hierarki den gruppering af den danske befolkning (blandt dem vi har valgt at fokusere på i dette kapitel) som har størst indflydelse på helbredet. Jo højere socialgruppe, jo flere har det godt helbredsmæssigt, og det gælder alle følgende helbredsmål: problemer af varig karakter, at kunne gå på trapper og gå en tur, hørelse, træthed, dårlige nerver, det samlede helbredsmål, egen vurdering af helbred og tændernes tilstand. Den sociale spændvidde i det gode helbred er illustreret ved andelen, som er godt stillet på det samlede helbredsmål i figur 9.1.

Billedet nuanceres, når den mere fintmaskede opdeling efter socialkategori inddrages. Det er nemlig ikke kun mellem socialgrupperne, der kan konstateres helbedsforskelle. Inden for de enkelte socialgrupper findes der også forskelle. Den absolut højeste andel godt

Figur 9.1

Procentandelen som er "Godt stillet" på samlet mål for helbred. Særskilt for socialgruppe. 30-59 årige i 2000.

stillede findes blandt selvstændige i socialgruppe I. Skønt folk i socialgruppe IV som helhed er bedre stillet end dem i socialgruppe V, er der ikke nævneværdig forskel på, hvordan faglærte (socialgruppe IV) og ikke-faglærte arbejdere (socialgruppe V) har det helbredsmæssigt. Og de selvstændige i byerhverv tilhørende socialgruppe III er såmænd heller ikke bedre stillet end arbejderne.

Vi har undersøgt, om bopælsområdet har betydning for helbredet, fx om der er forskel mellem at bo på landet eller i en stor by. Det viser sig, at det ikke betyder så meget, hvor man bor. Dog findes den mindste andel, der er godt stillet på det samlede mål for helbred i landdistrikterne (47 pct.) og den højeste andel i hovedstadens forstæder (55 pct.). I selve hovedstaden er 53 pct. godt stillet.

Vi har endvidere undersøgt, om familietype har betydning for forskellige aspekter af levekårene. Når vi i forbindelse med helbredsspørgsmålene finder, at gifte/samboende med børn er den gruppe, der oftest synes deres helbred er godt og oftere er godt stillet på det samlede mål for helbred, kan man dog rejse spørgsmålet, om det er godt for helbredet at have en partner og hjemmeboende børn? Eller

om et dårligt helbred mindsker chancerne for at blive gift og få børn? Vi kan ikke besvare spørgsmålet, blot konstatere, at parrene med børn alt i alt har et bedre helbred (56 pct. er godt stillet) end andre, og at de ugifte uden børn alt i alt har det dårligst (44 pct. er godt stillet på det samlede helbreds mål). Som tidligere nævnt har vi i analyserne taget højde for, at alderen har stor betydning for, om man befinder sig i den fase af livet, hvor man har etableret sig i parforhold og fået børn, og at børnene endnu ikke er flyttet hjemmefra, idet vi også her kun har betragtet de 30-59-årige.

Bliver vi sundere og raskere?

Ja. Måske. Måske ikke. Det kommer helt an på, hvilke mål for helbred vi betragter.

Der er ingen tvivl om, at tandsundheden er blevet væsentligt forbedret fra 1976 til 2000. Eksempelvis havde kun 27 pct. af de 30-69-årige gode tænder i 1976. Denne andel var i 1986 34 pct. og er i 2000 oppe på 44 pct. Forbedringen findes i alle aldersgrupper og gælder både mænd og kvinder. Danskere tilhørende socialgruppe I og II har altid haft relativt gode tænder, og her kan ikke spores nogen forbedring i den betragtede periode. Det er de "lavere" socialgrupper, der har høstet frugterne, og især har de ufaglærte fået en bedre tandstatus. Andelen med gode tænder er således steget fra 17 pct. i 1976 til mere end det dobbelte – 38 pct. – i 2000.

Sundhedstilstanden er også forbedret, når vi ser på andelen, som ofte lider af stærk træthed, idet der fra 1976 til 2000 kan konstateres et fald fra 25 pct. i 1976, 20 pct. i 1986 til 16 pct. i 2000 blandt de 30-69-årige. Også her gælder det, at forbedringen er kommet alle aldersgrupper og begge køn til gode.

Førligheden og mobiliteten er forbedret fra 1976 og frem til i dag. I 1976 var der således 80 pct., som uden besvær kunne gå en tur på 15 minutter og 76 pct. som kunne gå op af trapper uden besvær. I 1986 var de tilsvarende andele 86 pct. og 85 pct. Fra 1986 har andelen holdt sig nogenlunde uændret, men der er ingen kategori, som har fået det dårligere.

Flere af de 60-69-årige mænd såvel som kvinder, har i 2000 problemer med hørelsen, men for de 30-69-årige som helhed er der hverken tale om, at hørelse eller syn er forringet.

Overordnet – dvs. når det samlede mål for helbred betragtes – er udviklingen ikke entydig positiv. Fra 1976 til 1986 kunne der i alle aldersgrupper og for både mænd og kvinder konstateres en større andel, som var godt stillet, jf. figur 9.2a og 9.2b. Denne tendens kan frem til 2000 kun genfindes blandt mændene over 50 år og blandt kvinderne over 70 år. For de yngre aldersgrupper har der været et fald i andelen, som overordnet er godt stillet helbredsmæssigt. Især er der færre blandt de 40-49-årige og 60-69-årige kvinder, som er godt stillet i 2000 sammenholdt med kvinder i samme alder i 1986.

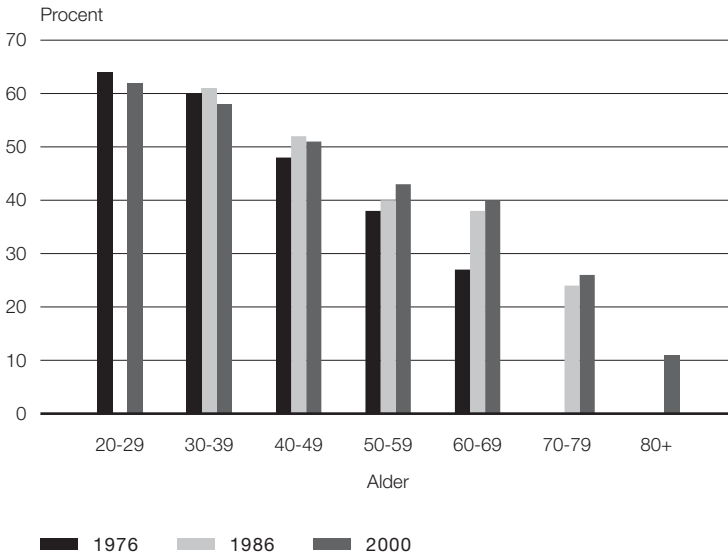
Grunden til, at den generelle positive udvikling i befolkningens helbred er stoppet, er, at der i 2000 er langt flere end tidligere, som angiver, at de har “varige problemer med førligheden og helbredet i øvrigt”. Blandt alle 30-69-årige drejer det sig om en stigning fra 30 pct. til 36 pct. Når det er svært entydigt at tolke tallene som en forværring af helbredstilstanden, skyldes det, at man skal være forsigtig med at sammenligne svarfordeling over tid på spørgsmål, som er baseret på respondenternes generelle vurdering og skøn. Det, der i dag bliver opfattet som et problem, blev *måske* ikke opfattet som et problem i 1986. Og vurderingen af, hvornår et problem er varigt, *kan* også have ændret sig.

Vi kan hente lidt hjælp til tolkningen af udviklingen fra 1986 til 2000 ved at seke til den store undersøgelse af sundhed og sygelighed i Danmark (Kjøller & Rasmussen 2002). På et generelt spørgsmål om at lide af langvarig sygdom kunne konstateres en stor stigning fra 1987 til 2000. Samtidig kunne konstateres et mindre fald i andelen som har problemer med meget hæmmende langvarig sygdom.

Måske kan de modsatrettede signaler om befolkningens helbredstilstand (en forbedring eller status quo på de fleste områder, bl.a. førligheden, samtidig med en stigende andel, der synes, de har varige førligheds- og helbredsproblemer, resulterende i en mindre andel, som er godt stillet på det samlede helbredsmål), være udtryk for, at der er flere, som synes, de har diverse varige skavanker, samtidig med at der er færre, som er alvorligt hæmmet af helbredsproblemer.

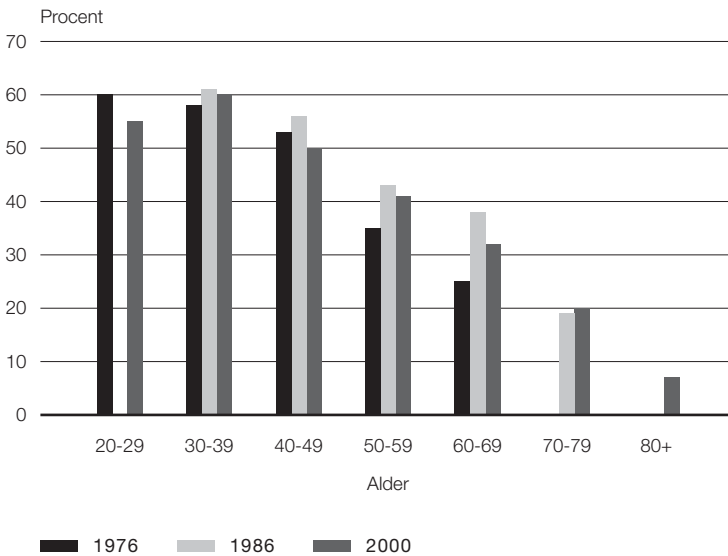
Figur 9.2a / Mænd

Procentandelen for "Godt stillet" på samlet mål for helbred.
Særskilt for aldersgrupper. 1976, 1986, 2000.

Figur 9.2b / Kvinder

Procentandelen for "Godt stillet" på samlet mål for helbred.
Særskilt for aldersgrupper. 1976, 1986, 2000.

Tabel 9.3

Udviklingen fra 1976, 1986 til 2000 i forskellige mål for helbredstilstand. Procentandele blandt 60-69-årige mænd og kvinder.

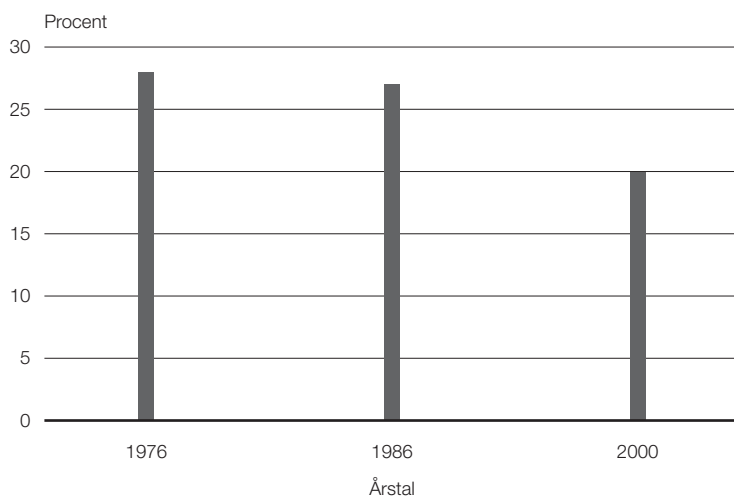
	60-69 årige					
	Mænd			Kvinder		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Har problemer af varig karakter med førligheden eller helbredet i øvrigt	50	43	43	53	42	54
Kan ikke gå op ad en trappe helt uden besvær	18	12	8	23	14	16
Kan ikke uden besvær gå en tur på 15 minutter i nogenlunde rask tempo	27	14	8	28	14	16
Har nedsat hørelse	28	25	32	13	14	18
Har mange problemer med synet	12	10	8	18	12	11
Lider ofte af stærk træthed	33	18	10	36	23	18
Lider af dårlige nerver	10	8	3	20	12	8
Lider ofte af angstanfald	3	6	2	10	9	9
Er næsten altid i dårligt humør	3	4	2	6	4	4
Pct.grundlag	382	356	313	452	434	287

Den ældre del af befolkningen påkalder sig særlig opmærksomhed, fordi alderen har så stor betydning for manges helbred. I tabel 9.3 har vi stillet skarpt på de 60-69-årige, som er den ældste aldersgruppe, vi kan sammenligne over alle tre undersøgelsestidspunkter. Vi kan af denne tabel, der viser udviklingen i alle de gener, der indgår i vores samlede helbredsmål, aflæse, hvilke enkeltfaktorer der bevirker, at kvinderne modsat mændene i år 2000 alt i alt er dårligere stillet end i 1986.

Når bortses fra hørelsen er andelen med helbredsgener uændret eller forbedret blandt 60-69-årige mænd i år 2000 sammenholdt med 60-69-årige mænd både i 1976 og 1986. I lighed med mændene rapporterede færre af de 60-69-årige kvinder i 1986 end i 1976 om problemer på alle valgte mål for helbred (dog med undtagelse af problemer med hørelsen). Frem til år 2000 er denne tendens fortsat for så vidt angår det psykiske velbefindende, mens andelen med mobilitetsproblemer er uændret. Ganske anderledes forholder det sig med 60-69-årige kvinder, der oplever problemer af varig karakter med førligheden og helbredet. Det markante fald fra 1976 til 1986 er

Figur 9.3

Forskel mellem socialgruppe I og socialgruppe V i procentandelen "Godt stillet" på samlet mål for helbred. 30-59 årige. 1976, 1986, 2000.

afløst af en lige så markant stigning fra 1986 til 2000. Når så mange flere 60-69-årige kvinder end mænd i 2000 rapporterer om varige helbredsproblemer, skyldes det, at kvinderne langt oftere har muskel- og skelet sygdomme. Blandt samtlige kvinder i 60-69 års alderen har næsten hver tredje problemer relateret til muskel og skelet. Blandt mændene er det kun ca. hver femte. På alle andre sygdomskategorier står kvinder og mænd lige. De problemer, som plager så mange ældre kvinder i dag, giver sig dog ikke udslag i, at flere af dagens end gårsdagens ældre kvinder har det skidt med hensyn til psykisk velbefindende og fysisk mobilitet, således som vi her har valgt at spørge til det. Og her skal tilføjes, at dette stemmer overens med resultaterne fra de store befolkningsundersøgelser (Kjøller & Rasmussen, 2002).

Det gode helbred har som vist social slagside. Socialgruppe I er – og har altid været – bedst stillet og socialgruppe V dårligst. Men som det fremgår af figur 9.3 er forskellen reduceret fra den første levekårsundersøgelse i 1976 til i dag. I 1976 var der således blandt de 30-59-årige 28 pct. flere i socialgruppe I end i socialgruppe V, der var godt stillet på det samlede helbredsmål. I 1986 var denne forskel nærmest uændret, men i 2000 indsnævret til 20 pct.

Mere om alderens betydning

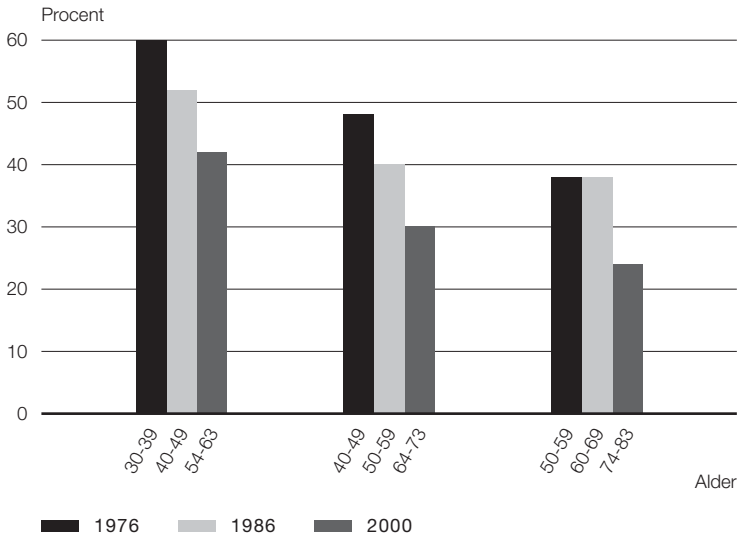
Hidtil har vi i alle undersøgelser set, at det er de ældste, der har flest helbredsgener. Her skal vi se på, hvordan helbredet ændrer sig for en given *fødselskohorte* med stigende alder. Dette kan aflæses i figur 9.4a og 9.4b. Personer, der tilhørte en given 10-års aldersgruppe i 1976 (fx 40-49 år) vil i 1986 tilhøre den næstfølgende 10-års aldersgruppe (i eksemplet 50-59 år) og de, der var 50-59 år i 1986 vil være 64-73 år i 2000.

Ser vi i figur 4a eksempelvis på de mænd, som i 1976 var 40-49 år, så var 48 pct. godt stillet på det samlede mål for helbred. 10 år senere i 1986, hvor de er 50-59 år, var "kun" 40 pct. godt stillet, og i år 2000, hvor de er blevet 14 år ældre, er andelen faldet til 30 pct., der var godt stillet. Tilsvarende kan vi betragte kvinderne (figur 9.4b). Blandt de 40-49-årige i 1976 var 53 pct. godt stillet, i 1986 var 10 procentpoints færre af de samme kvinder godt stillet, og i 2000 var andelen yderligere reduceret til kun 27 pct. godt stillet. Blandt dem, der var 50-59 år i 1976, har samme andel af mændene et godt helbred i 1986, selv om de er blevet 10 år ældre, og blandt kvinderne er der flere, der har et godt helbred som 60-69-årige, end dengang de var 50-59 år. Disse resultater er – især for kvindernes vedkommende – noget overraskende.

Fra 1979 blev det muligt for nedslidte arbejdstagere at gå på efterløn, og det viste sig, at nogle efterlønsmodtagere oplevede en forbedring i helbredet sammenlignet med dem, som forblev i beskæftigelse (Olsen, 1985; Hansen, 1988). Vi har derfor undersøgt, om det muligvis var dem med dårligt helbred i 1976 og som var gået på efterløn i 1986, der har oplevet, at helbredet er blevet bedre. Blandt efterlønsmodtagerne i 1986 var 41 pct. i 1976 og 43 pct. i 1986 godt stillet på det samlede mål for helbred. Andelen med et godt helbred samlet set var til sammenligning 49 pct. i 1976 og 47 pct. i 1986 blandt dem, der i 1986 stadig var i arbejde. Sagt på en anden måde var der i 1976 8 pct. flere med et godt helbred blandt dem, der forblev i arbejde i forhold til dem, der gik på efterløn. I 1986 var forskellen reduceret til 4 pct. Med forbehold for den statistiske usikkerhed kan der således konstateres en svag tendens i den forventede retning.

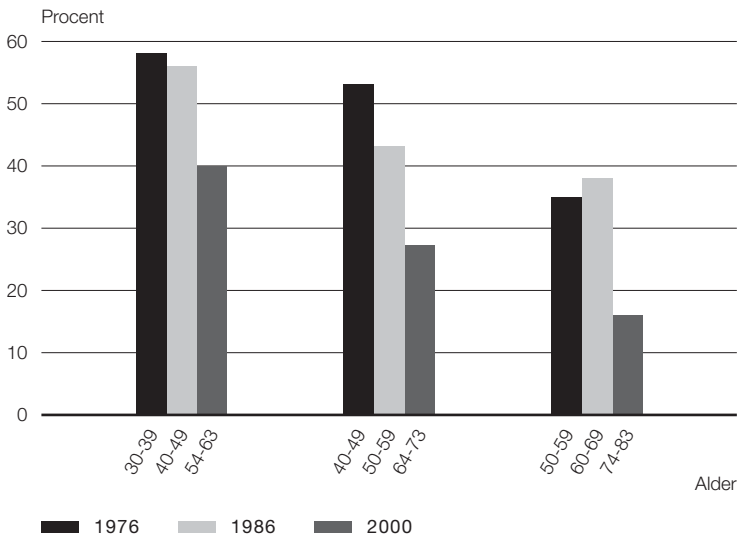
Figur 9.4a / Mænd

Procentandelen i en given fødselskohorte som er "Godt stillet" på samlet mål for helbred. 1976, 1986, 2000.

Figur 9.4b / Kvinder

Procentandelen i en given fødselskohorte som er "Godt stillet" på samlet mål for helbred. 1976, 1986, 2000.

Når vi ser bort fra de 50-59-årige i 1976 viser figurerne 9.4a og 9.4b tydeligt, at der i hver enkelt fødselsårgang vil være en del, som mister deres gode helbred, jo ældre de bliver. Og det illustrerer, at kvinderne oftere oplever, at helbredet forringes. Tidens tand er ikke kønsneutral.

Selv om stigende alder for mange medfører et forringet helbred, er det dog også tydeligt, at det langt fra gælder alle på samme alder. Og udviklingen i det enkelte individs helbredstilstand er ikke nødvendigvis parallel til udviklingen i den fødselskohorte han eller hun tilhører. Vi har derfor undersøgt, hvordan helbredet har udviklet sig for *den enkelte* fra det første interview herom i 1976 til det tredje interview i 2000. Analyserne omfatter kun de personer, der har deltaget i alle tre interviewrunder. Det betyder bl.a., at de personer, som har fået så dårligt et helbred, at de er døde af det, ikke indgår i analysen. Udgangspunktet for analysen er de, som i 1976 var godt stillet hhv. ikke var godt stillet på samlet mål for helbred.

Analyserne giver følgende resultater:

1. Andelen, der har et godt helbred i 1976, og som også i 2000 har et godt helbred, udgør 26 pct., hvoraf de 5 pct. ikke havde et godt helbred i 1986, men som altså har genvundet det i år 2000. Jo yngre personerne var i 1976, jo flere var godt stillet helbredsmæssigt, og derfor er der også flere, som har været godt stillet i den forløbne periode på 24 år. Blandt dem, som var 20-29 år drejer det sig om 33 pct. medens kun 1 pct. af de dengang 60-69-årige stadig har et godt helbred, nu hvor de er 84-93 år. Der er ingen væsentlig forskel på mænd og kvinder.
2. Andelen, som ikke var godt stillet i 1976, var selvfølgelig det modsatte – nemlig højere jo ældre personen var, og derfor er der også flere med stigende alder, som ikke på noget tidspunkt, i den periode vi betragter, har været godt stillet helbredsmæssigt. I alt drejer det sig om 25 pct. Blandt de yngste er det 18 pct. og blandt de ældste 55 pct. Her genfinder vi kvinderne i de uheldiges rolle, idet 60 pct. af de ældste kvinder mod 46 pct. af de ældste mænd befinder sig i gruppen. Det skyldes, at kvinderne er yngre end mændene, når helbredsproblemerne melder sig.
3. Næsten uafhængig af alder er 30 pct. af dem, som var godt stillet i 1976, det ikke 24 år senere. Det er således *ikke* muligt at udpege høj alder eller en anden given alder, hvor forringelse af helbredet

for alvor sætter spor. Der er dog i denne gruppe uforholdsmæssigt mange kvinder, som i 1976 var 40-49 år gamle.

4. Helbred forringes ikke for alle mennesker med alderen. I alt 18 pct., der ikke var godt stillet helbredsmæssigt i 1976, blev senere godt stillet. 9 pct. i perioden fra 1976 til 1986 for igen i 2000 ikke at være godt stillet, medens de andre 9 pct. er godt stillet i 2000. Det er ikke kun yngre mennesker, der kan få det bedre helbredsmæssigt. Alt i alt er der 18 pct. af de 50-59-årige og 11 pct. af de 60-69-årige i 1976, som på mindst et af de efterfølgende undersøgelsestidspunkter har rapporteret om et forbedret helbred.

Litteratur

Avlund, K. (1995)

Måling af funktionsevne fra 70- til 75-års-alderen. København: FADL's Forlag.

Hansen, E.J. (1986)

Danskernes levekår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, E.J. (1988)

Generationer og livsforløb i Danmark. København: Hans Reitzels Forlag.

Kjøller, M. og Rasmussen, N.K. (2002)

Sundhed og sygelighed i Danmark 2000. København: DIKE.

Olsen, H. (1985)

På efterløn. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 146.

Ojala, T. (1989)

Livskvalitet i alderdomen. Åbo.

Sørensen, K.H. (1989)

At være gammel. Birkerød.

Platz, M. (1989)

Gamle i eget hjem. Bind 1: Levekår. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:12.

Platz, M. (2000)

Danskere med livserfaring – portrætteret i tal. København: Socialforskningsinstituttet 00:8.

FAGLIG ORGANISERING, ARBEJDSLØSHED OG ARBEJDSMILJØFORHOLD

AF JØRGEN ELM LARSEN

Indledning

For lønmodtagere og selvstændigt erhvervsdrivende er risikoen for arbejdsløshed og arbejdsmiljøforholdene en vigtig del af dagligdagen og af stor betydning for deres velfærd.

Vi starter med at se på, hvor stor en del af de erhvervsmæssigt beskæftigede, der er medlem af en fagforening, og hvor stor en del af lønmodtagerne der er arbejdsløshedsforsikrede. Dernæst belyser vi de erhvervsmæssigt beskæftigedes risiko for at opleve arbejdsløshed, deres vurdering af hvor hurtigt de mener, at de kan finde et nyt arbejde og deres bekymring i forhold til usikkerhed i ansættelsen. Endelig belyser vi en række faktorer, der samlet set udgør en væsentlig del af arbejdsmiljøet.

Af hensyn til sammenligneligheden med den tidligere rapportering fra undersøgelsen fra 1976 og 1986 har vi i dette kapitel valgt at belyse nogle af de samme elementer ved arbejdsmiljøforholdene, som Hansen (1986) tog op i sin bog om "Danskernes levkår – 1986 sammenholdt med 1976".

Vi refererer også til to undersøgelser foretaget af Arbejdsmiljøinstituttet (1997) og af "European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions" (2001).¹ Vi inddrager disse to undersøgelser for at kunne give et så komplet billede som muligt af danskernes arbejdsmiljøforhold

Fagforeningsmedlemskab og arbejdsløshedsforsikring

Tabel 10.1 viser andelen af mænd og kvinder blandt erhvervsmæssigt beskæftigede, som er medlemmer af en fagforening, andelen af lønmodtagere som er arbejdsløshedsforsikrede samt andelen af erhvervsmæssigt beskæftigede, som inden for de sidste fem år har været arbejdsløse.

Der har været en markant udvikling fra 1976 til 2000 i andelen af erhvervsmæssigt beskæftigede, som er medlem af en fagforening,² og for visse grupper af kvinder kan man nærmest tale om en revolutionerende udvikling.³ Fra 1976 til 1986 steg andelen af mandlige erhvervsmæssigt beskæftigede, som er medlem af en fagforening, fra 62 pct. til 80 pct., mens den for kvindelige erhvervsmæssigt beskæftigede steg fra 51 pct. til 87 pct. Det vil sige, at kvinder fra i 1976 at have en lavere andel af fagforeningsmedlemmer end mænd i 2000 ligger foran mænd, hvad angår medlemskab af en fagforening. Blandt kvinder har det især været blandt underordnede funktionærer og ikke-faglærte arbejdere i den private sektor, at organisationsprocenten har taget et gevaldigt hop opad.

-
1. Man skal dog være opmærksom på, at resultaterne ikke direkte kan sammenlignes med levekårsundersøgelsens resultater på grund af forskellige alderspopulationer i de tre undersøgelser. Levekårsundersøgelsen dækker, når det gælder udviklingen over tid, de erhvervsmæssigt beskæftigede i alderen 30-69 år, Arbejdsmiljøinstituttets undersøgelse omfatter beskæftigede i alderen 18-59 år og European Foundation's undersøgelse omfatter beskæftigede i alderen 15 år og derover.
 2. Det er således ikke udelukkende lønmodtagere, som er medlem af en fagforening. Med hensyn til den samlede faglige organisering, dvs. både organisering i fagforening, arbejdsgiverorganisering m.m., henvises til kapitel 11.
 3. Vi tager ikke her problemstillingen op med, at fagforeningernes medlemstal i de senere år har været faldende, men henviser til kapitel 11.

Tabel 10.1

Nogle arbejdsrelaterede forhold hos de 30-69-årige erhvervmæssigt beskæftigede i 1976, 1986 og 2000. De største undergrupper plus en enkelt lille gruppe. Procentandele.

Undergrupper blandt erhvervmæssigt beskæftigede	Medlem af en fagforening			Arbejdsløsheds- forsikret ¹			Arbejdsløs inden for de sidste 5 år		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Alle mandlige erhvervmæssigt beskæftigede	62	71	80	72	79	90	15	17	17
heraf:									
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	88	90	91	88	92	94	34	38	30
Faglærte arbejdere, privat ansatte	89	95	95	91	96	97	27	32	34
Mindre selvstændige i landbrug	6	14	10	•	•	•	2	3	0
Mindre selvstændige i byerhverv	8	21	40	•	•	•	8	9	14
Top-funktionær, offentligt ansatte	83	90	91	66	66	73	9	9	7
Alle kvindelige erhvervmæssigt beskæftigede	51	77	87	50	79	95	8	16	18
heraf:									
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	47	76	93	47	76	95	20	29	35
Ikke-faglærte arbejdere, offentligt ansatte	64	77	93	55	73	95	7	22	28
Underordnede funktionærer, privat ansatte	42	82	81	42	84	94	5	20	21
Underordnede funktionærer, offentligt ansatte	75	89	93	61	85	97	4	14	12
Højere funktionærer, offentligt ansatte	82	94	99	42	62	96	2	16	11

1. Kun lønmodtagere.

Hvad angår andelen af lønmodtagere, der er arbejdsløshedsforsikrede, er der sket en radikal udvikling. Næsten alle, der er lønmodtagere, er i 2000 arbejdsløshedsforsikrede. 90 pct. mænd og 95 pct. kvinder er i 2000 arbejdsløshedsforsikrede, og udviklingen siden 1976 har

også på dette område været nærmest revolutionerende for kvinder. Der er næsten tale om en fordobling af andelen af arbejdsløshedsforsikrede kvinder. Stigningen i mænds andele med arbejdsløshedsforsikring har været mindre markant, men heller ikke til at tage fejl af: Nemlig fra 73 pct. i 1976 til 90 pct. i 2000. Umiddelbart kunne dette tyde på, at stort set alle i arbejdsstyrken i dag oplever, at de har en risiko for at blive arbejdsløse og derfor føler sig nødsaget til at forsikre sig mod arbejdsløshed. Det er imidlertid, som vi senere skal vise, kun en lille minoritet, der er bekymret for at blive afskediget. Grunden til, at så relativt få er bekymrede for at blive arbejdsløse, kunne jo så omvendt hænge sammen med, at de er arbejdsløshedsforsikrede, og at de fleste mener, at de relativt hurtigt kan finde sig et nyt arbejde. Uanset årsagen kan det i hvert fald konstateres, at over 90 pct. af lønmodtagerne i 2000 er arbejdsløshedsforsikrede.

Arbejdsløshedsrisiko, beskæftigelses- chance og angsten for arbejdsløshed

De faktiske erfaringer med arbejdsløshed blandt de erhvervmæssigt beskæftigede inden for de sidste 5 år fremgår også af tabel 10.1. Mænds andel med arbejdsløshedserfaringer inden for de sidste 5 år har været næsten den samme i 1976, 1986 og 2000. I 1976 lå andelen på 15 pct. og i 1986 og 2000 på 17 pct. 18 pct. kvinder havde i 2000 oplevet en eller flere perioder med arbejdsløshed inden for de sidste 5 år sammenlignet med henholdsvis 8 pct. i 1976 og 16 pct. i 1986. Arbejdsløshedserfaringerne inden for de sidste 5 år afspejler således ikke nødvendigvis det aktuelle niveau for arbejdsløsheden for de erhvervmæssigt beskæftigede på interviewtidspunktet, da dette i 1976 var på 3 pct., i 1986 på 8 pct. og i 2000 på 6 pct. Dertil kommer, at en del af de på interviewtidspunktet erhvervmæssigt beskæftigede kan være beskæftigede i forskellige former for aktiveringsforanstaltninger og skåne- og fleksjobs. Dette forhold øger naturligvis i sig selv andelen af erhvervmæssigt beskæftigede, som har erfaringer med arbejdsløshed inden for de sidste 5 år.

På trods af betydelige svingninger i konjunkturerne og i arbejdsløshedens omfang fra begyndelsen af 1970'erne til 2000, så er det en betydelig og nogenlunde konstant andel af de erhvervmæssigt beskæftigede, som på hvert af de tre undersøgelsestidspunkter har oplevet arbejdsløshed inden for de sidste fem år. I denne sammen-

Tabel 10.2

De 20-69-årige erhvervsmæssigt beskæftigede fordelt efter, om de i 2000 mener, at de inden for en uge, en måned, mere end 6 måneder eller aldrig kan finde et andet arbejde. Procent.

	En uge	En måned	Inden 6 mdr.	Mere end 6 mdr.	Udelukket	Ved ikke	Pct. grundlag
Køn							
Mand	36	27	11	3	7	16	1.688
Kvinde	21	29	17	4	6	23	1.398
Alder							
20-29 år	37	39	11	2	1	11	460
30-39 år	39	36	13	2	1	11	840
40-49 år	28	26	17	4	2	22	869
50-59 år	18	18	15	7	14	29	757
60-69 år	16	9	6	4	38	28	160
Familietype							
Enlige uden børn	32	25	9	5	7	21	489
Enlige med børn	23	34	17	4	5	18	112
Par/saml. uden børn	25	24	13	4	12	22	982
Par/saml. med børn	31	30	16	3	3	18	1.503
Modersmål							
Dansk	29	28	15	4	5	19	3.018
Ikke-dansk	18	25	4	4	9	38	68
Hovedbeskæftigelse							
Lønmodtager	29	28	14	4	6	19	2.763
Selvstændig	31	25	5	3	17	21	321
Socialgruppe							
I	23	26	22	6	5	18	283
II	30	30	19	3	4	14	505
III	31	29	11	2	9	18	494
IV	31	27	13	3	5	20	1.218
V	27	27	9	4	8	25	539
Alle 20-69-årige beskæftigede	29	28	14	4	6	19	3.086

hæng er interviewtidspunktet naturligvis afgørende, idet der for alle tre tidspunkter enten var tale om et tidspunkt med høj arbejdsløshed eller et tidspunkt, hvor der forudgående havde været høj arbejdsløshed.

For de udvalgte beskæftigelsesgrupper, der er vist i tabellen, fremgår det, at det især er ikke-faglærte og faglærte arbejdere i den private sektor, der både blandt mænd og kvinder har en høj arbejdsløshedsrisiko. Der har dog været en modsat udvikling i arbejdsløshedsrisikoen for ikke-faglærte mænd og kvinder. Mens privatansatte ikke-faglærte mænds arbejdsløshedsrisiko har været faldende fra 1986 til 2000, så har den været stigende for kvinder. For mænds vedkommende har arbejdsløshedsrisikoen været stigende for både faglærte arbejdere i den private sektor og for mindre selvstændige i byerhverv. For kvinders vedkommende har arbejdsløshedsrisikoen især været faldende for højere funktionærer i den offentlige sektor.

Vi har i 2000 også spurgt til, hvor hurtigt de erhvervsmæssigt beskæftigede mener, at de vil kunne finde et nyt arbejde – se tabel 10.2. Omkring 70 pct. mænd og kvinder mener, at de vil kunne finde et nyt arbejde inden for et halvt år. Mænd mener i noget højere grad end kvinder, at de hurtigt vil kunne finde et nyt arbejde, idet 36 pct. mænd og 21 pct. kvinder mener, at de kan finde et nyt arbejde inden for en uge. 10 pct. af både mænd og kvinder mener, at det vil tage mere end et halvt år, eller at det er helt udelukket, at de vil kunne finde et nyt arbejde. En ganske stor andel er usikre på, om de kan finde et andet arbejde, idet 16 pct. mænd og 23 pct. kvinder svarer, at de ikke ved, om de vil kunne finde et nyt arbejde. Der er betydelige aldersforskelle. De yngre er betydeligt mere optimistiske end de ældre i forhold til hurtigt at kunne finde et nyt arbejde. Der er en meget stor del af de 50-59-årige og især 60-69-årige, som enten mener, at det er udelukket, eller at de ikke ved, om de kan finde et nyt arbejde. Der er ikke markante forskelle mellem socialgrupperne, hvad angår dem, der mener, at de vil kunne finde et arbejde enten inden for en uge eller inden for en måned. Forskellene er i forhold til dem, der mener, at de kan finde et arbejde inden for 6 måneder, hvor andelen i socialgruppe I er på 22 pct. i forhold til andelen i socialgruppe V, der er på 9 pct. Dette afspejler sig så især i andelen, der ikke ved, om de kan finde et andet arbejde, hvor andelen i socialgruppe I er på 18 pct. og andelen i socialgruppe V på 25 pct. Bortset fra den markante aldersforskel, er der ingen andre markante opdelinger i befolkningen i forhold til, hvor hurtigt man mener at kunne finde et nyt arbejde.

Ser vi dernæst på dem, der er bekymrede for at blive afskediget – tabel 10.3 – så viser der sig nogle nuancer i forhold til spørgsmålet

Tabel 10.3

De 20-69-årige erhvervsmæssigt beskæftigede fordelt efter, om de i 2000 er bekymrede for at blive afskediget. Procent.

	Ja	Nej	Ved ikke	Pct. grundlag
Køn				
Mand	5	93	2	1.686
Kvinde	7	91	2	1.398
Alder				
20-29 år	4	94	2	460
30-39 år	6	92	2	840
40-49 år	8	91	1	868
50-59 år	6	92	2	757
60-69 år	1	98	1	159
Familietype				
Enlige uden børn	8	90	2	489
Enlige med børn	12	88	1	112
Par/saml. uden børn	5	93	2	982
Par/saml. med børn	5	93	2	1.501
Modersmål				
Dansk	6	92	2	3.016
Ikke-dansk	6	88	6	68
Hovedbeskæftigelse				
Lønmodtager	7	92	1	2.763
Selvstændig	1	96	3	321
Socialgruppe				
I	4	95	1	283
II	4	95	1	505
III	4	94	1	492
IV	7	92	2	1.218
V	10	88	2	539
Alle 20-69-årige beskæftigede	6	92	2	3.084

om, hvor hurtigt man mener at kunne finde et nyt arbejde. De, der er bekymrede for at blive afskediget, er ikke de ældre, der har den højeste arbejdsløshedsrisiko, men de 40-49-årige, og vi finder især de bekymrede blandt enlige forsørgere. Forsørgerforpligtigelser må således antages at spille en ikke ubetydelig rolle i relation til bekymringer for at blive afskediget. Socialgruppetilhørsforholdet spiller

imidlertid en klar selvstændig betydning, hvor socialgruppe IV og især V er noget mere bekymrede for at blive afskediget end de øvrige socialgrupper. Dette er jo næppe uden grund, idet arbejdsløshedsrisikoen for især socialgruppe V er betydeligt højere end for socialgruppe I.

Det må antages, at det billede, der tegnes af, hvor hurtigt de erhvervs-mæssigt beskæftigede mener at kunne finde et nyt job, og hvor mange der er bekymrede for at blive afskedigede, er noget mere optimistisk, end billedet ville have været både i begyndelsen og i midten af 1990'erne, hvor arbejdsløsheden var højere end i 2000. Dette bekræftes da også af Arbejds miljøinstituttets (1997) undersøgelse, der for de 18-59-årige erhvervs-mæssigt beskæftigede for perioden fra 1990 til 1995 fandt, at andelen af lønmodtagere, der oplevede utryghed i ansættelsen (fx bekymring for at blive arbejdsløs eller for at blive overflødiggjort af ny teknologi), var gået ned fra 22,5 pct. til 16 pct. Den generelle forbedring af beskæftigelsessituationen, der var sket fra 1990 og frem til 1995, fortsatte i resten af 1990'erne, hvilket afspejler sig i den lavere andel vi i sammenligning med Arbejds miljøinstituttets undersøgelse finder er bekymrede for at blive afskediget

Arbejds miljøforholdene

Tabel 10.4 viser, hvorledes arbejdsforholdene har udviklet sig for de samme erhvervs- og beskæftigelsesgrupper, som indgik i tabel 10.1, sådan som arbejdsforholdene angives og opleves af dem selv.

Arbejdstider og arbejdsformer

For personer, der var i beskæftigelse, blev den overenskomstmæssige ugentlige arbejdstid reduceret fra 45 timer i 1976 til 40 timer i 1986 og 37 timer i 2000. På trods af gældende overenskomstmæssige arbejdstider har det altid været sådan, at en del af arbejdsstyrken har arbejdet længere end den normerede arbejdstid – nogle endda væsentlig længere. Dog synes den overenskomstmæssige arbejdstid at smitte af på den faktiske arbejdstid på den måde, at andelen med meget lang arbejdstid, fx 60 timer om ugen, er mindre nu end tidligere. Samtidig kan det konstateres, at de forskelle mellem forskellige befolkningsgrupper med hensyn til andelen med meget lang arbejdstid, som kunne konstateres i 1976 og 1986, stadig eksisterer. Det gælder forskellen på mænd og kvinder, hvor det især er mænd, som har meget lang arbejdstid, og det gælder undergrupper som

Tabel 10.4

Udbredte gener i arbejdet hos de 30-69-årige erhvervmæssigt beskæftigede i 1976, 1986 og 2000. De største undergrupper plus en enkelt lille gruppe. Procentandele.

Undergrupper blandt erhvervmæssigt beskæftigede	Ugentlig arbejdstid på 60 timer			Fysisk krævende arbejde		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Mænd	21	15	8	29	22	27
heraf:						
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	6	4	7	39	33	47
Faglærte arbejdere, privat ansatte	2	1	2	39	40	55
Mindre selvstændige i landbrug	83	58	41	45	42	52
Mindre selvstændige i byerhverv	53	42	27	42	29	40
Top-funktionærer, offentligt ansatte	18	16	9	9	8	6
Kvinder	4	4	2	29	23	26
heraf:						
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	2	2	0	33	35	55
Ikke-faglærte arbejdere, offentligt ansatte	-	2	1	39	31	58
Underordnede funktionærer, privat ansatte	-	2	0	15	9	7
Underordnede funktionærer, Offentligt ansatte	-	1	0	31	31	32
Højere funktionærer, offentligt ansatte	4	2	1	10	15	19

Fortsættes næste side >

> Tabel 10.4 fortsat

Psykisk anstrengende arbejde			Ensformigt arbejde			Får ikke udnyttet sine evner tilstrækkeligt i arbejdet		
1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
18	18	20	13	9	8	16	19	10
10	8	14	30	25	21	25	29	20
12	10	5	12	10	14	18	20	13
7	6	7	5	4	0	7	11	5
21	19	12	5	7	3	11	13	10
43	31	32	-	-	3	-	11	4
15	19	24	18	13	7	22	24	13
9	6	8	32	40	31	33	36	43
8	6	9	34	29	17	24	36	20
11	11	12	11	7	5	23	20	9
15	23	33	18	9	5	22	29	13
43	53	34	2	1	2	14	14	6

mindre selvstændige i såvel landbrug som byerhverv. For både mænd og kvinder er der fra 1976 til 2000 en faldende andel af de erhvervs-mæssigt beskæftigede, der har en ugentlig arbejdstid på 60 timer eller derover. Andelen blandt mænd gik ned fra 21 pct. til 8 pct. og blandt kvinder fra 4 pct. til 2 pct. Udviklingen har dog været forskellig for forskellige grupper. Blandt kvinder er der ingen grupper, der har øget deres andel med en ugentlig arbejdstid på 60 timer eller derover, og blandt privatansatte underordnede funktionærer er der i 2000 ingen, der arbejder 60 timer eller derover om ugen. Blandt mænd har udviklingen ikke været entydig. Offentligt ansatte top-funktionærer fik fra 1976 til 2000 halveret deres andel med en ugentlig arbejdstid på 60 timer og derover. Især har mindre selvstændige mænd i landbruget fået deres andel med en ugentlig arbejdstid på 60 timer og derover reduceret væsentligt fra 83 pct. i 1976 til 41 pct. i 2000, mens mandlige privatansatte ikke-faglærte arbejdere fra 1976 til 1986 oplevede en nedgang og fra 1986 til 2000 en stigning i andelen med 60 timer og derover om ugen.⁴

Relativt set har dem, der i 2000 arbejder 60 timer og derover om ugen, dog en meget lang arbejdsuge sammenlignet med dem, der i 1976 arbejdede 60 timer og derover om ugen, idet en 60 timers arbejdsuge i 2000 oversteg normalarbejdsugen med 62 pct. og i 1976 “kun” med 33 pct.

Den altovervejende del af lønmodtagerne – nemlig 78 pct. – arbejder fast i almindelig dagtid i 2000. 5 pct. har 2- eller 3-holdsskift, 10 pct. har uregelmæssige arbejdstider, 2 pct. har fast aftenskifte eller aftenarbejde, 2 pct. har fast natskifte eller natarbejde, og 2 pct. har andre former for arbejdstider og -former.

De eneste forskelle, der er mellem mænds og kvinders arbejdstider, er, at kvinder primært har aftenskifte eller aftenarbejde, mens mænd primært har natskifte eller natarbejde. Og det er primært faglærte og ikke-faglærte mænd og kvinder, der har de to typer af arbejdstider,

4. European Foundation (2001) fandt for de over 15-årige erhvervs-mæssigt beskæftigede, at andelen med en ugentlig arbejdstid på over 60 timer var på 3 pct. i Danmark. 20 pct. havde en arbejdstid mellem 40-59 timer og 63 pct. på mellem 30-39 timer og resten under 30 timer.

mens især socialgruppe I har uregelmæssige arbejdstider. Der forekommer ikke de store variationer i arbejdstider og –former mellem forskellige aldersgrupper.

European Foundation (2001) undersøgelse viste for de erhvervs-mæssigt beskæftigede på 15 år og derover, at omkring 10 pct. af de danske lønmodtagere ud over deres normale job har et ekstra arbejde. 6 pct. udfører dette som et fast andet arbejde, mens 4 pct. jævnligt

Tabel 10.5

De 20-69 -årige lønmodtagere, fordelt efter omfanget af erhvervsarbejde i eget hjem i 2000. Procent.

	Næsten hele tiden	Ca. 1/4-3/4 af tiden	Sjældent/ aldrig	Pct. grundlag
Køn				
Mand	1	11	88	1.447
Kvinde	4	10	86	1.321
Alder				
20-29 år	1	7	93	445
30-39 år	2	11	88	781
40-49 år	3	12	86	785
50-59 år	2	12	86	636
60-69 år	2	15	84	121
Familietype				
Enlige uden børn	1	10	90	455
Enlige med børn	3	9	88	109
Par/saml. uden børn	2	10	88	865
Par/saml. med børn	3	11	86	1.339
Modersmål				
Dansk	2	11	87	2.709
Ikke-dansk	7	14	80	59
Socialgruppe				
I	-	30	70	231
II	0	28	71	450
III	1	9	90	327
IV	1	5	94	1.205
V	8	1	92	540
Alle 20-69 -årige lønmodtagere	2	11	87	2.768

udfører et andet arbejde. Ca. 3 ud af 4 arbejder dog under 10 timer i dette andet arbejde.

Der har været talt og skrevet meget de senere år om, at erhvervsarbejde i eget hjem er i vækst. Vi kan ikke belyse, om andelen af lønmodtagere, der har erhvervsarbejde i eget hjem, har været stigende eller faldende fra 1976 til 2000, idet spørgsmålet kun er stillet i 2000. Tabel 10.5 viser andelen af lønmodtagere, der har erhvervsarbejde i eget hjem i 2000. Det er 87 pct. af lønmodtagerne, der sjældent eller aldrig erhvervsarbejder i eget hjem. 2 pct. gør det næsten hele tiden, mens 11 pct. gør det mellem ? og ? af arbejdstiden. Der er meget stor forskel på de to sidste grupper. De, der næsten hele tiden arbejder hjemme, er primært ikke-faglærte kvinder fra socialgruppe V. De, der arbejder hjemme mellem ? og ? af arbejdstiden, består af lige mange mænd og kvinder, og de kommer alt overvejende fra socialgruppe I og II. I socialgrupperne III, IV og V er det 90 pct. og derover, der sjældent eller aldrig udfører erhvervsarbejde i eget hjem, mens de tilsvarende andele i socialgrupperne I og II udgør ca. 70 pct.

Indflydelse på arbejdstidens placering og tilrettelæggelsen af det daglige arbejde

Der er en klar sammenhæng mellem lønmodtagernes placering i arbejdspladshierarkiet og så den indflydelse, som de har på placeringen af deres arbejdstid. Samlet set mener 33 pct. mænd og 25 pct. kvinder i 2000, at de har stor indflydelse på placeringen af egen arbejdstid. 21 pct. af almindeligt ansatte mener dette, mens 74 pct. af topledelsen blandt mænd mener dette. Blandt kvinder er det 19 pct. af almindeligt ansatte og 67 pct. af topledelsen, der mener, at de har stor indflydelse. I den anden ende af skalaen er der 48 pct. af almindeligt ansatte mænd og 7 pct. af topledelsen, der mener, at de ingen indflydelse har på arbejdstidens placering. Blandt kvinder er de tilsvarende tal 43 pct. og 5 pct.⁵

5. European Foundation (2001) fandt helt tilsvarende for dem på 15 år og derover, at 58 pct. mente, at de har indflydelse, og at 42 pct. mener, at de ingen indflydelse har på arbejdstidens placering. Sammenlignet med EU-landene som helhed er det en forholdsvis høj andel, der i Danmark har indflydelse på arbejdstidens placering. Gennemsnittet for EU-landene er 44 pct.

Når det drejer sig om tilrettelæggelsen af det daglige arbejde er der 60 pct. mænd og 60 pct. kvinder, som i 2000 mener, at de har stor indflydelse. Det drejer sig om 47 pct. af almindeligt ansatte mænd og 93 pct. af mænd i topledelse. Blandt almindeligt ansatte kvinder drejer det sig om 56 pct. og blandt topledelsen om 97 pct. I den anden ende af skalaen er det 9 pct. mænd og 7 pct. kvinder, som mener, at de ingen indflydelse har på den daglige tilrettelæggelse af arbejdet. Her er det 15 pct. af almindeligt ansatte mænd og ingen i topledelsen. Blandt almindeligt ansatte kvinder drejer det sig om 9 pct., og i topledelsen er der ingen, der mener, at de ikke har indflydelse.

Indflydelse på arbejds- og produktionsforholdene i øvrigt
En meget stor del aflønmodtagerne mener i øvrigt, at de i varierende grad har indflydelse på mange forhold på arbejdspladsen. Jo tættere vi kommer på kerneområder og strategiske beslutninger for virksomhedernes og institutionernes drift og fremtid, jo lavere bliver graden af indflydelse naturligvis. Men selv på områder som afskedigelser, rationaliseringer og arbejdspladsens fremtidige produktions- og beskæftigelsesforhold er der ca. 10 pct., som mener, at de har stor indflydelse. Godt 50 pct. mener, at de slet ingen indflydelse har på rationaliseringer og arbejdspladsens fremtidige produktions- og beskæftigelsesforhold, mens $\frac{2}{3}$ mener, at de slet ingen indflydelse har på afskedigelser. Det er altså en ganske stor andel af virksomhedernes og institutionernes medarbejdere, der mener, at de i varierende grad har en indflydelse selv på helt vitale beslutninger. Det område, hvor medarbejderne generelt set efter deres egen mening har mindst indflydelse, er på spørgsmålet om forfremmelser, hvor 7 pct. mener, at de har stor indflydelse, mens 69 pct. mener, at de slet ingen indflydelse har herpå.

Fysisk krævende arbejde

I modsætning til hvad man skulle tro – set i forhold til maskinel overtagelse af store dele af produktionen i hvert fald i den private sektor – så har andelen med fysisk krævende arbejde fra et mindre fald fra 1976 til 1986 igen været svagt stigende fra 1986 til 2000 – se tabel 10.5. Andelen af erhvervs-mæssigt beskæftigede, som har fysisk krævende arbejde, er stort set det samme i 2000, som den var i 1976.

Mænd, der er mindre selvstændige i landbruget, har hele tiden haft den største andel med fysisk krævende arbejde, og deres andel steg

fra 1986 til 2000 fra 42 pct. til 52 pct. Ikke-faglærte og faglærte mænd i den private sektor ligger ligesom mindre selvstændige mænd i landbruget meget højt i 2000, og de har oplevet en kraftig stigning fra 1986 til 2000. Blandt kvinder er det ikke-faglærte arbejdere i både den private og offentlige sektor, som i 2000 har de højeste andele med fysisk krævende arbejde på henholdsvis 55 pct. og 58 pct. Den eneste gruppe blandt kvinder, der fra 1986 til 2000 har fået reduceret deres andel med fysisk krævende arbejde, er privatansatte underordnede funktionærer, som i forvejen lå på et lavt niveau sammenlignet med de øvrige grupper.⁶

Psykisk anstrengende arbejde

Andelen af mænd med psykisk anstrengende arbejde er stort set den samme i 1976 og 2000, mens andelen for kvinder er vokset en del over perioden fra 1976 til 2000.

Blandt mænd oplevede alle de undersøgte grupper undtagen én et fald i andelen med psykisk anstrengende arbejde fra 1976 til 1986, og fra 1986 til 2000 har andelen enten været nogenlunde konstante eller er faldet lidt. Undtagelsen er privatansatte ikke-faglærte arbejdere, hvor andelen har været stigende fra 1986 til 2000. Blandt kvinder har der været modsatrettede tendenser. Fra 1976 til 1986 faldt andelen med psykisk anstrengende arbejde svagt for ikke-faglærte arbejdere i både den offentlige og private sektor, mens andelen steg for så vel underordnede som overordnede funktionærer inden for den offentlige sektor. Fra 1986 til 2000 har der været en svag stigning i andelen med psykisk anstrengende arbejde blandt ikke-faglærte arbejdere og privatansatte underordnede funktionærer, en forholdsvis stor stigning for offentligt ansatte underordnede funk-

6. Andelen, der rapporterer om fysisk krævende arbejde ligger betydeligt højere i levekårsundersøgelsen end i Arbejdsmiljøinstituttets (1997) undersøgelse af de 18-59-åriges arbejdsmiljøforhold, og de konstaterer, at andelen, der sjældent eller aldrig er udsat for fysisk anstrengende arbejde, var den samme i 1990 og 1995. Levekårsundersøgelsen viser, at andelen med fysisk krævende arbejde har været moderat stigende fra 1986 til 2000. Bortset fra eventuelle forskelle på grund af populationernes forskellige alderssammensætning må forskellen i niveauet for andelen med fysisk krævende arbejde primært tilskrives det forhold, at Arbejdsmiljøinstituttet har registreret dem med "meget fysisk anstrengende" arbejde, mens levekårsundersøgelsen ikke har foretaget en tilsvarende gradering.

tionærer, mens offentligt ansatte højere funktionærer har oplevet et kraftigt fald i andelen med psykisk anstrengende arbejde.⁷

Ensformigt arbejde

Der har været en modsatrettet udvikling for mænd og kvinder både fra 1976 til 1986 og fra 1986 til 2000. Fra 1976 til 1986 faldt andelen af mænd, der havde ensformigt arbejde, mens andelen steg blandt kvinder. I 1986 og i 2000 var andelen af mænd med ensformigt arbejde næsten ens, mens andelen af kvinder med ensformigt arbejde var faldet fra 13 pct. til 7 pct. Hos mænd har privatansatte ikke-faglærte arbejdere og mindre selvstændige i byerhverv haft et mindre fald i andelen med ensformigt arbejde, og i 2000 har mindre selvstændige i landbruget 0 pct. med ensformigt arbejde. Hos kvinder er det ikke-faglærte i den private og især i offentlige sektor, der har oplevet en reduktion i andelen med ensformigt arbejde. Også for underordnede funktionærer både i den offentlige og i den private sektor er andelen med ensformigt arbejde faldet en smule. Kvinder ansat som højere funktionærer i den offentlige sektor har stort set ikke haft nogen med ensformigt arbejde i hverken 1976, 1986 eller i 2000.⁸

Udnyttelse af evner i arbejdet

I 2000 er det en betydelig mindre del end i 1986, der ikke får udnyttet deres evner tilstrækkeligt i arbejdet, og det gælder for alle beskæftigelsesgrupper for både mænd og kvinder. Der er dog en enkelt gruppe, som afviger fra det generelle mønster, og det er ikke-faglærte kvindelige arbejdere i den private sektor. Her er der en stigning fra 36 pct. i 1986 til 43 pct. i 2000, der ikke mener, at deres evner udnyttes tilstrækkeligt i arbejdet.

7. European Foundation fandt for de erhvervsmæssigt beskæftigede på 15 år og derover, at 26 pct. af danske lønmodtagere i 2000 rapporterede om stress, hvilket nogenlunde svarer til den andel, som i levekårsundersøgelsen har rapporteret, at de har psykisk anstrengende arbejde. Andelen med psykisk anstrengende arbejde i Danmark er på niveau med gennemsnittet for de øvrige EU-lande.

8. Arbejds miljøinstituttet fandt i 1995 for de 19-59-årige, at 9 pct. mænd og 11 pct. kvinder havde ensidigt gentaget arbejde, hvilket stemmer ganske godt overens med den udvikling levekårsundersøgelsen har vist for andelen med ensformigt arbejde fra 1976 til 2000. European Foundation havde i 2000 spurgt de erhvervsmæssigt beskæftigede på 15 år og derover, om jobbet indebar monotone opgaver, hvilket dækker en bredere gruppe, end den der svarer ja til at have ensidigt gentaget arbejde eller ensformigt arbejde. 36 pct. svarede ja hertil. Dette er i øvrigt på niveau med gennemsnittet for EU-landene, der er på 40 pct.

Arbejdsskader og -ulykker, tunge byrder, støj, træk og støv

Tabel 10.6 viser andelene i 1976, 1986 og 2000, der ofte er udsat for risiko for arbejdsskader eller -ulykker, skal bære eller løfte byrder eller er udsat for støj, træk eller støv.

Tabel 10.6

Udbredte risici og belastninger i arbejde hos de 30-69-årige erhvervsmæssigt beskæftigede i 1976, 1986 og 2000. De største undergrupper plus en enkelt lille gruppe. Procentandele.

	Ofte udsat for:					
	Risiko for arbejdsskader eller ulykker			Byrder, som skal bæres eller løftes		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Mænd	16	14	17	15	14	26
heraf:						
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	23	23	27	22	23	47
Faglærte arbejdere, privat ansatte	27	28	29	20	21	47
Mindre selvstændige i landbrug	17	12	29	21	17	38
Mindre selvstændige i byerhverv	19	14	21	15	20	37
Top-funktionærer, offentligt ansatte	4	3	4	4	3	4
Kvinder	5	11	13	15	15	25
heraf:						
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	5	10	18	22	18	45
Ikke-faglærte arbejdere, offentligt ansatte	4	4	13	10	16	55
Underordnede funktionærer, privat ansatte	1	1	7	7	5	10
Underordnede funktionærer, offentligt ansatte	8	22	17	24	24	31
Højere funktionærer, offentligt ansatte	2	12	17	6	12	24

Fortsættes næste side >

> Tabel 10.6 fortsat

Altid udsat for:

Støj, så man må hæve stemmen for at tale sammen			Træk			Stov		
1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
13	11	23	12	11	14	12	10	18
30	24	35	19	18	27	23	15	31
25	24	43	22	20	26	25	25	37
5	3	5	9	6	12	13	10	19
7	7	11	8	7	14	12	11	22
4	3	12	9	11	4	4	2	1
10	10	20	10	11	11	7	9	14
29	29	30	16	14	12	16	24	39
5	5	30	3	5	10	7	6	14
4	4	9	13	10	8	4	5	10
6	11	19	12	13	13	8	8	16
2	9	25	4	11	14	-	7	8

Andelen af både mænd og kvinder, der *ofte er udsat for risiko for arbejdsskader eller -ulykker* har været svagt stigende fra 1986 til 2000. I 2000 oplyser 17 pct. mænd og 13 pct. kvinder, at de ofte er udsat for risiko for arbejdsskader eller -ulykker.

Den faktiske risiko for arbejdsulykker er ikke belyst i levekårsundersøgelsen, men her viser Arbejdsmiljøinstituttets undersøgelse af de 18-59-årige, at andelen af lønmodtagere, der havde været udsat for en arbejdsulykke var på 5 pct. – henholdsvis 6,9 pct. for mænd og 3 pct. for kvinder. Ifølge European Foundations undersøgelse af 15-årige og derover var andelen i 2000 på 3,6 pct. for alle.

Andelen af både mænd og kvinder, der *skal bære eller løfte byrder*, er steget betydeligt. For mænds vedkommende er der tale en stigning fra 14 pct. i 1986 til 26 pct. i 2000 og for kvinders vedkommende en stigning fra 15 pct. til 25 pct. Blandt mænd er det både ikke-faglærte og faglærte privatansatte arbejdere og mindre selvstændige i landbrug og i byerhverv, der i særlig grad har byrder, som skal bæres eller løftes. Blandt kvinder er det især ikke-faglærte arbejdere i både den private og i den offentlige sektor, der i særlig grad har byrder, som skal bæres eller løftes.

For både mænd og kvinder er andelen, der *er udsat for støj*, så man må hæve stemmen for at tale sammen, fordoblet fra 1986 til 2000. Her er der imidlertid meget store forskelle mellem de forskellige beskæftigelsesgrupper. Hos mænd topper privatansatte ikke-faglærte arbejdere med 30 pct., mens mindre selvstændige i landbruget – og som på det eneste arbejdsmiljøområde i 2000 – ligger med den laveste andel på 5 pct. Hos kvinder er det bemærkelsesværdigt, at ikke-faglærte arbejdere i den offentlige sektor har oplevet en seksdobling fra 5 pct. i 1986 til 30 pct. i 2000. Også kvindelige højere funktionærer inden for den offentlige sektor har haft et bemærkelsesværdigt spring fra 9 pct. i 1986 til 25 pct. i 2000.⁹

9. Arbejdsmiljøinstituttet fandt i 1995 for de 18-59-årige, at andelen af mænd og kvinder, der var udsat for støj, var på 19 pct. og 18 pct., og havde udvist en lille stigning fra 1990 til 1995. European Foundation fandt for 15-årige og derover i 2000, at 3,4 pct. var udsat for høj støj i hele arbejdstiden, mens 7,3 pct. var udsat for støj næsten hele tiden eller omkring trefjerdedele af arbejdstiden. 6,8 pct. var udsat for støj i ca. halvdelen af arbejdstiden.

Andelen af kvinder, der *er udsat for træk*, har været konstant på 11 pct. både i 1986 og i 2000, mens andelen hos mænd er forøget svagt fra 11 pct. til 14 pct. Den eneste gruppe blandt mænd, der har haft en nedgang i andelen med trækgener, er top-funktionærer i den offentlige sektor. Blandt kvinder er der to grupper, som har oplevet en stigning i andelen med træk fra 1986 til 2000: Ikke-faglærte arbejdere og højere funktionærer i den offentlige sektor.¹⁰

Andelen, der *er udsat for støv*, har været stigende både for mænd og kvinder. Blandt mænd er andelen næsten fordoblet fra 1986 til 2000, mens stigningen var noget mindre for kvinder. Blandt mænd er det kun top-funktionærer, der stort set er fritaget for støvgener, mens det blandt kvinder er højere funktionærer i den offentlige sektor, der har den laveste andel med støvgener.

Et samlet mål for arbejdsmiljøet

Tabel 10.7 viser andelen, der var dårligt stillet, godt stillet og øvrige (middel) i forhold til det samlede mål for arbejdsmiljøet.¹¹ Fra 1976 til 2000 er andelen med dårlige arbejdsmiljøforhold steget fra 67 pct. til 80 pct. Mens kvinder i 1976 havde en noget lavere andel end mænd med dårlige arbejdsmiljøforhold, er der stort set tale om ligestilling med hensyn til dårlige arbejdsmiljøforhold i 2000. Andelen med gode arbejdsmiljøforhold har både i 1976, 1986 og 2000 været lav, og den er især faldet for kvinder fra 1976 til 2000. Der er ikke markante forskelle mellem aldersgrupperne, men der er en tendens til, at de 60-69-årige, der bliver på arbejdsmarkedet og altså ikke går på efterløn, er noget bedre stillet end de øvrige aldersgrupper. Dette var særligt markant i 1986, og det var da også i den første periode af efterlønsordningens levetid, at det især var de arbejdsmiljømæssigt dårligst stillede, der gik på efterløn. Siden er efterlønsordningen blevet benyttet af alle grupper på arbejdsmarkedet, selvom det stadig er arbejdere der dominerer.

10. I Arbejdsmiljøinstituttets undersøgelse rapporterer 13 pct. mænd og 4,6 pct. kvinder i 1995 at være udsat for træk.

11. Det samlede mål for arbejdsmiljø er defineret ved, at en erhvervs-mæssigt beskæftiget person er dårligt stillet i forhold til enten fysisk krævende arbejde, eller psykisk anstrengende arbejde, eller ensformigt arbejde eller ofte udsat for risiko for arbejds-skader eller arbejdsulykker (se i øvrigt kapitel 14 for en detaljeret definition).

Tabel 10.7

De 30-69 -årige erhvervsmæssigt beskæftigede fordelt efter dårlige og gode arbejdsmiljøforhold samt øvrige i perioden 1976, 1986 og 2000. Procentandele. Tværsnit.

	Dårligt stillet			Godt stillet			Øvrige			Procent grundlag		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Køn												
Mand	72	74	81	3	4	2	25	22	17	1.689	1.565	1.435
Kvinde	59	65	78	7	6	2	34	29	20	1.054	1.311	1.179
Alder												
30-39 år	71	75	83	4	4	1	25	20	16	1.004	969	839
40-49 år	66	73	81	4	3	2	30	24	17	740	976	863
50-59 år	65	67	78	6	5	2	30	28	20	653	622	752
60-69 år	60	48	68	8	13	4	32	40	28	336	299	160
Familietype												
Enlige uden børn	65	70	81	4	5	2	31	25	17	340	369	326
Enlige med børn	63	78	85	6	3	2	31	19	13	84	118	105
Par/saml. uden børn	63	66	76	6	8	2	31	26	22	795	744	800
Par/saml. med børn	69	71	82	4	4	2	27	25	16	1.524	1.645	1.383
Hovedbeskæftigelse												
Lønmodtager	65	71	81	5	4	2	30	25	18	2.102	2.294	2.310
Selvstændig	74	69	74	4	6	3	22	25	23	598	514	304
Socialgruppe												
I	68	69	70	6	6	3	26	25	27	141	197	264
II	66	74	79	4	3	3	30	24	18	244	379	463
III	72	75	82	4	4	1	25	21	17	719	604	443
IV	63	67	79	6	7	2	32	26	19	855	1.091	974
V	67	68	88	4	5	1	29	28	12	772	595	430
Alle 30-69-årige beskæftigede	67	70	80	5	5	2	29	25	18	2.743	2.876	2.614

Mens der ikke var de store forskelle mellem socialgrupperne i 1976 med hensyn til andele med dårlige arbejdsmiljøforhold, så har dette billede ændret sig betydeligt fra 1976 til 2000. Især har socialgruppe V været udsat for en relativ større forværring i arbejdsmiljøforholdene end de øvrige socialgrupper – dog godt fulgt af socialgrupperne II og IV. Mens selvstændige i 1976 havde en større andel med dårlige arbejdsmiljøforhold end lønmodtagere, er dette billede vendt i 2000, hvor en større andel af lønmodtagerne end af de selvstændige har dårlige arbejdsmiljøforhold.

Arbejdsmiljøet og helbredstilstanden

Tabel 10.8 viser, hvilke andele af de erhvervsaktive 30-69-årige med hhv. dårlige, gennemsnitlige og gode arbejdsmiljøforhold, der havde et godt helbred. Vi ved ikke, om det er dårligt arbejdsmiljø, som påvirker helbredstilstanden, eller om helbredstilstanden påvirker oplevelsen af arbejdsmiljøforholdene, men der er en entydig relation mellem helbredstilstand og opfattelsen af arbejdsmiljøforholdene. Dem, der er godt stillet arbejdsmiljømæssigt, har også den bedste helbredstilstand, og dem, der er dårligt stillet arbejdsmiljømæssigt, har den dårligste helbredstilstand. Der er kun én afvigelse fra mønstret, idet “øvrige” i 1986 har en relativt bedre helbredstilstand end dem, der er godt stillet arbejdsmiljømæssigt – men forskellen er ikke stor.

Ifølge European Foundations (2001) undersøgelse fra 2000 fremgår det, at hovedparten (62,8 pct.) af danske lønmodtagere på 15 år og derover mener, at deres arbejde påvirker deres helbredstilstand. 23,1 pct. mener direkte, at deres helbred eller sikkerhed er sat på spil på grund af deres arbejde. I den modsatte grøft er der en lille del af lønmodtagerne på 1,7 pct., som spontant udtaler, at arbejdet forbedrer deres helbredstilstand.

European Foundation har også spurgt til fravær på grund af arbejdsulykker, arbejdsbetingede helbredsproblemer og helbredsproblemer i øvrigt. 6,5 pct. rapporterer, at de har fravær fra arbejdet på grund af arbejdsulykker. 9,1 pct. rapporterer om fravær på grund af arbejdsrelaterede helbredsproblemer, og 52,2 pct. har fravær på grund af andre helbredsproblemer.

På trods af de relativt omfattende arbejdsrelaterede helbredsproblemer og fravær fra arbejdet er det en overvældende majoritet af de danske

Tabel 10.8

Andele af 30-69 -årige erhvervs-mæssigt beskæftigede med godt helbred betinget af deres placering på det samlede arbejdsmiljø-mål i 1976, 1986 og 2000. Procentandele.

	Andele med godt helbred			Pct.grundlag		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Samlet mål for arbejdsmiljø						
Dårligt stillet	56	64	68	1.821	1.990	2.074
Øvrige	73	79	78	128	146	51
Godt stillet	76	75	82	781	714	472

lønmodtagere, der i 2000 svarer, at de har en meget stor arbejdstilfredshed (53,5 pct.) eller ganske stor arbejdstilfredshed (41,0 pct.). Kun 0,8 pct. svarer, at de overhovedet ikke er tilfredse med deres arbejde, og 4,0 pct. svarer, at de ikke er særligt tilfredse med deres arbejde.

Andelen af danske lønmodtagere, der er meget tilfredse med deres arbejde, er meget høj i forhold til de fleste andre EU-lande og især i forhold til de sydeuropæiske lande. Fx er det kun 15,1 pct. i Grækenland og 18,8 pct. i Spanien, der er meget tilfredse med deres arbejde.

Selvom andelen af de danske lønmodtagere, der er meget tilfredse eller ganske godt tilfredse med deres arbejde, er meget høj, så er der samtidig en relativt høj mobilitet hos de danske lønmodtagere. Over en tredjedel af de danske lønmodtagere har været på deres nuværende arbejdsplads i mindre end 5 år.

En ekstrem case

For at vurdere, om det er få eller mange erhvervs-mæssigt beskæftigede, som er meget dårligt stillet arbejdsmiljø-mæssigt, har vi konstrueret en "ekstrem case", der er defineret ved, at vedkommende erhvervs-mæssigt beskæftigede person både har et samlet dårligt arbejdsmiljø, har en dårlig helbredstilstand, er bekymret for at blive afskediget og mener, at det vil tage mere end 6 måneder at finde et nyt arbejde. Vi kunne have konstrueret andre belastningsprofiler, men vi mener, at denne "case" ganske godt kan være dækkende for en erhvervs-mæssigt beskæftiget person med "ekstremt belastende arbejdsmiljø-

forhold”. Der findes i hele 2000-populationen kun 7 erhvervsmæssigt beskæftigede personer med sådanne “ekstremt belastende arbejdsmiljøforhold”. De er i alderen mellem 40-59 år, og de tilhører alle 7 socialgruppe IV og V. Der er tale om to mænd og fem kvinder.

Konklusionen på denne “test” er ikke nødvendigvis, at det kun er få erhvervsmæssigt beskæftigede, som har “meget svært belastende arbejdsmiljøforhold”, men sandsynligheden taler for, at det kun er ganske få, der har “ekstreme” belastninger og ikke mindst af den grund, at erhvervsmæssigt beskæftigede i så udsatte positioner næppe “overlever” længe på arbejdsmarkedet, fordi de vil blive udstødt af arbejdsmarkedet og dermed vil være at finde som enten arbejdsløse, førtidspensionister eller som efterlønsmodtagere. Der tales i disse år meget om en større rummelighed på arbejdsmarkedet og om virksomhedernes sociale ansvar, og der er da også igangsat diverse initiativer og kampagner til at fremme denne rummelighed og virksomhedernes sociale ansvar. For dem, der allerede er på arbejdsmarkedet, er det ifølge Socialforskningsinstituttets (2002) undersøgelser blevet nemmere at forblive der, selvom man har fået nedsat arbejdsevne. Der er imidlertid langt fra tale om en utvetydig større rummelighed på arbejdsmarkedet (Boll & Christensen 2002). Det kniber fx med at inddrage folk, som ikke før har været på arbejdsmarkedet. Det gælder fx handicappede og etniske minoriteter (Socialforskningsinstituttet 2002). Og det er ikke blevet lettere end før for dem, der er blevet udstødt fra arbejdsmarkedet, at vende tilbage til arbejdsmarkedet og heller ikke i fleksjobs og skånejobs, som ikke er blevet oprettet i det omfang, der har været politiske ambitioner om (Socialforskningsinstituttet 2002). Selvfølgelig er der behov for at oprette et omfattende antal skånejobs og fleksjobs siger i sig selv noget om, hvor svært det er at skabe rummelighed på det “normale” arbejdsmarked.

Hvordan udviklede arbejdsmiljøforholdene sig for det enkelte individ fra 1976 til 2000?

I det følgende ser vi på udviklingen i dårlige og gode arbejdsmiljøforhold for de samme personer over tid – det vil sige dem, der både deltog i undersøgelserne i forløbet fra 1976 til 1986, fra 1986 til 2000 og fra 1976 til 2000.

Tabel 10.9

Fordelingen af erhvervsmæssigt beskæftigede på dårlige og gode arbejdsmiljøforhold samt øvrige i 1976 og 1986 for generationerne 1906-1956. Procentandele. Nettoforløb.

	Dårligt stillet		Godt stillet		Øvrige		Pct.grundlag
	1976	1986	1976	1986	1976	1986	
Køn							
Mand	74	72	3	5	23	23	1.360
Kvinde	58	68	5	5	37	28	912
Generation							
1906-1920	59	35	10	22	32	44	92
1921-1930	66	60	5	9	30	31	362
1931-1940	67	69	3	4	30	37	615
1941-1950	71	78	3	2	26	20	849
1951-1956	67	73	2	5	31	22	354
Familietype i 1986							
Enlige uden børn	66	70	4	6	30	25	293
Enlige med børn	72	79	3	4	25	17	71
Par/saml. uden børn	65	66	5	7	30	27	623
Par/saml. med børn	70	72	3	3	28	24	1.285
Hovedbeskæftigelse i 1986							
Lønmodtager	68	71	3	4	29	25	1.793
Selvstændig	71	71	4	5	25	25	429
Socialgruppe i 1986							
I	70	70	7	5	23	25	154
II	68	73	3	3	30	23	319
III	71	74	3	4	27	23	529
IV	65	68	4	6	31	26	827
V	70	68	3	5	28	27	437
Generationerne 1906-1956	68	70	4	5	29	25	2.272

Tabel 10.9 viser udviklingen fra 1976 til 1986 i andelen med dårlige og gode arbejdsmiljøforhold. Fra 1976 til 1986 blev mænds arbejdsmiljøforhold forbedret ganske lidt, mens kvinders blevet noget forværret, idet kvinders andel med dårlige arbejdsmiljøforhold nu var næsten på højde med mænds. Mens der skete en forbedring for de ældstes vedkommende (generationen født 1906-1920 og generationen

Tabel 10.10

Fordelingen af erhvervs-mæssigt beskæftigede på dårlige og gode arbejdsmiljøforhold samt øvrige i 1986 og 2000 for generationerne 1931-1956. Procentandele. Nettoforløb.

	Dårligt stillet		Godt stillet		Øvrige		Pct.grundlag
	1986	2000	1986	2000	1986	2000	
Køn							
Mand	80	79	2	3	18	19	685
Kvinde	70	77	4	2	26	22	514
Generation							
1931-1940	72	70	1	4	27	27	141
1941-1950	77	78	2	2	20	20	644
1951-1956	75	81	5	2	21	17	399
Familietype i 2000							
Enlige uden børn	71	77	5	3	23	20	147
Enlige med børn	66	89	3	0	31	11	35
Par/saml. uden børn	76	75	2	2	22	23	576
Par/saml. med børn	78	80	4	3	18	17	441
Hovedbeskæftigelse i 2000							
Lønmodtager	74	79	3	2	23	19	1.022
Selvstændig	85	73	1	3	14	24	177
Socialgruppe i 2000							
I	74	69	6	2	20	29	130
II	78	74	2	4	20	22	212
III	79	80	2	1	19	20	215
IV	77	78	2	2	21	19	415
V	68	85	5	1	27	14	191
Generationerne 1931-1956	76	78	3	2	21	20	1.199

født 1921-1930), så skete der en mindre forværring for de øvrige generationer. Den lille andel af de ældre, der forbliver på arbejdsmarkedet, har således bedre arbejdsmiljøforhold end dem, der forlader arbejdsmarkedet. Gode arbejdsmiljøforhold synes således at have en væsentlig betydning for, om man kan og vil forblive på arbejdsmarkedet. Efterlønsordningen er da også – og især førhen – primært blevet benyttet af dem, som havde de dårligste arbejdsmiljøforhold (Andersen & Larsen 1993).

Enlige forsørgere oplevede den relativt største forværring i arbejdsmiljøforholdene fra 1976 til 1986. Selvstændige og lønmodtagere var i 1986 ligestillet med hensyn til andelene med dårlige arbejdsmiljøforhold. Socialgruppe I havde den samme andel med dårlige arbejdsmiljøforhold, mens socialgruppe V fik reduceret deres andel en smule. I de øvrige socialgrupper var der tale om en mindre stigning.

Tabel 10.10 viser udviklingen fra 1986 til 2000 i andelene med dårlige og gode arbejdsmiljøforhold blandt beskæftigede født i perioden 1931-1956. Mænds andel med dårlige arbejdsmiljøforhold var stort set den samme i 1986 og i 2000, mens kvinders andel voksede til at være på linie med mænds. Det var alene generationen født 1951-1956, der oplevede forværringer i arbejdsmiljøforholdene fra 1986 til 2000. Tendensen fra perioden 1976 til 1986 til at enlige forsørgere relativt set havde oplevet den største forværring i arbejdsmiljøforholdene fortsatte i perioden fra 1986 til 2000. Næsten 90 pct. af de enlige forsørgere rapporterede i 2000 om dårlige arbejdsmiljøforhold. I 2000 har selvstændige relativt set opnået bedre forhold end lønmodtagerne, og der er sket en betydelig forrykning i andelene med dårlige arbejdsmiljøforhold mellem socialgrupperne. Mens socialgruppe I oplevede en mindre nedgang i andelen med dårlige arbejdsmiljøforhold, så oplevede socialgruppe V en betydelig stigning fra 68 pct. i 1986 til 85 pct. i 2000.

Tabel 10.11 viser andelene med dårlige og gode arbejdsmiljøforhold i det lange forløb fra 1976 til 2000 blandt beskæftigede født i perioden 1931-1956. Mænds andel med dårlige arbejdsmiljøforhold var stort set den samme i 1976 og 2000, mens kvinder oplevede en betydelig forværring og var ligestillet med mænd i 2000. Mens generationen født 1931-1940 havde den samme andel med dårlige arbejdsmiljøforhold i 1976 og 2000, så oplevede især generationen født 1951-1956 en stigning i andelen med dårlige arbejdsmiljøforhold. Der er sket en forskydning mellem selvstændiges og lønmodtageres andele med dårlige arbejdsmiljøforhold. Mens selvstændige i 1976 havde en noget større andel med dårlige arbejdsmiljøforhold end lønmodtagerne, er billedet det omvendte i 2000. Dette samme gælder for socialgruppernes vedkommende. Mens andelene med dårlige arbejdsmiljøforhold viste ubetydelige udsving mellem socialgrupperne i 1976, var andelene med dårlige arbejdsmiljøforhold stigende fra socialgruppe I til socialgruppe V i 2000.

Samlet set har der fra 1976 til 2000 været tale om en forværring af andelen med dårlige arbejdsmiljøforhold, men der er sket forskydnings mellem de grupper, der har de højeste andele med dårlige arbejdsmiljøforhold.

Tabel 10.11

Fordelingen af erhvervsmæssigt beskæftigede på dårlige og gode arbejdsmiljøforhold samt øvrige i 1976 og 2000 for generationerne 1931-1956. Procentandele. Nettoforløb.

	Dårligt stillet		Godt stillet		Øvrige		Pct.grundlag
	1976	2000	1976	2000	1976	2000	
Køn							
Mand	78	77	2	3	20	21	637
Kvinde	58	76	4	3	39	21	398
Generation							
1931-1940	69	68	1	4	30	28	137
1941-1950	71	78	3	2	26	20	609
1951-1956	69	79	3	3	29	19	274
Familietype i 2000							
Enlige uden børn	71	78	3	4	27	19	139
Enlige med børn	-	-	-	-	-	-	21
Par/saml. uden børn	70	75	3	2	27	23	530
Par/saml. med børn	71	78	2	4	27	18	345
Hovedbeskæftigelse i 2000							
Lønmodtager	69	78	3	2	28	20	865
Selvstændig	75	69	2	4	23	27	170
Socialgruppe i 2000							
I	73	70	4	5	23	26	109
II	72	75	2	5	26	21	179
III	70	75	2	1	28	24	197
IV	69	78	3	2	28	19	360
V	70	83	2	1	28	17	157
Generationerne 1931-1956	70	77	3	3	27	21	1.035

Tabel 10.12

Erhvervsmæssigt beskæftigede med dårlige arbejdsmiljøforhold på de enkelte komponenter for det samlede arbejdsmiljømaal 1976-1986, 1986-2000 og 1976-2000. Procentandele. Nettoforløb.

	1976-1986		1986-2000		1976-2000		Pct. grundlag		
							1976-1986	1986-2000	1976-2000
Arbejdet er fysisk krævende	31	29	29	31	31	30	2.334	1.215	1.053
Arbejdet er psykisk anstrengende	32	41	49	49	34	48	2.332	1.214	1.051
Arbejdet er ensformigt	10	8	8	4	9	4	2.225	1.200	1.019
Risiko for arbejdsskader eller ulykker	34	33	37	43	36	43	2.267	1.182	1.033

Hvilke elementer har bidraget til en forbedring og hvilke til en forværring?

Tabel 10.12 viser udviklingen i de enkelte arbejdsmiljøkomponenter. Andelen, der har haft fysisk anstrengende arbejde, har stort set været konstant over hele perioden fra 1976 til 2000. Andelen med psykisk anstrengende arbejde er vokset betydeligt fra 1976 til 2000, men stigningen forekom i perioden fra 1976 til 1986, hvorefter andelen har været konstant. Andelen med ensformigt arbejde er blevet halveret fra 1976 til 2000, og nedgangen i andelen skete hovedsageligt i perioden fra 1986 til 2000. Risikoen for arbejdsulykker og -skader er steget lidt fra 1976 til 2000 og især fra 1986 til 2000.

De, der både i 1976, 1986 og 2000 havde dårlige arbejdsmiljøforhold

I alt var der 461 ud af 919 personer, som var erhvervsmæssigt beskæftiget i både 1976, 1986 og 2000, som havde dårlige arbejdsmiljøforhold i alle tre spørgerunder. Det vil sige 50 pct. af arbejdsstyrken må antages mere eller mindre permanent at lide under dårlige arbejdsmiljøforhold.

Lønmodtagere og selvstændige erhvervsdrivende adskiller sig ikke fra hinanden, idet begge grupper har henholdsvis 50 pct. og 51 pct., der har haft dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år.

Der er en betydelig kønsforskel, idet "kun" 39 pct. af kvinderne havde dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år, mens 57 pct. af mændene havde dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år. Der skal naturligvis her tages højde for, at der i 1976 var væsentligt færre kvinder end mænd, som var erhvervsmæssigt beskæftigede.

Der er ingen markante forskelle mellem de forskellige familietyper. Enlige forsørgere havde den største andel på 55 pct. med dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år, mens enlige uden hjemmeboende børn havde den mindste andel på 48 pct.

Der er ingen markante forskelle mellem generationerne. Den bedst stillede generation var den, der blev født 1931-1940, hvor 44 pct. havde dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år, mens den dårligst stillede generation var den, der blev født 1941-1950, og hvor 53 pct. havde dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år.

Der er stort set ingen forskel mellem socialgrupperne på andelen med dårlige arbejdsmiljøforhold alle tre år. Andelen er en anelse højere i socialgruppe III og V, end den er i de øvrige socialgrupper: Henholdsvis 53 pct. og 52 pct.

De, der hverken i 1976, 1986 eller 2000 havde dårlige arbejdsmiljøforhold

Der findes ikke én eneste lønmodtager eller selvstændig ud af de 919 personer, som var erhvervsmæssigt beskæftiget i både 1976, 1986 og 2000, som har haft gode arbejdsmiljøforhold i alle tre spørgerunder. Det vil sige, at alle lønmodtagere og selvstændige i perioder af deres arbejdsliv vil opleve, at deres samlede arbejdsmiljøforhold er dårlige, og som det fremgik tidligere, så er det halvdelen af arbejdsstyrken, der i alle tre spørgerunder havde dårlige arbejdsmiljøforhold.

Afgang fra arbejdsstyrken til førtidspension og efterløn

Vi har undersøgt, om der fra 1976 til 2000 forekommer en overrepræsentation af dem, der i 1976 havde dårlige arbejdsmiljøforhold, i forhold til dem, der er gået på førtidspension og efterløn i perioden fra 1976 til 2000. Blandt dem, der går på efterløn, er der i 2000 ingen

overrepræsentation af dem, der i 1976 havde dårlige arbejdsmiljøforhold. Det gælder for både mænd og kvinder. Derimod er der i 2000 en overrepræsentation blandt førtidspensionister af dem, der i 1976 havde dårlige arbejdsmiljøforhold. Andelen af mænd med dårlige arbejdsmiljøforhold udgjorde i 1976 72 pct., og førtidspensionister fra denne gruppe udgør 87 pct. af samtlige, der gik på førtidspension fra 1976 til 2000. Blandt kvinder var der 59 pct. med dårlige arbejdsmiljøforhold i 1976, og førtidspensionister fra denne gruppe udgør i 2000 70 pct. af samtlige, der gik på førtidspension fra 1976 til 2000.

Konklusion

Det samlede mål for udviklingen i arbejdsmiljøforholdene fra 1976 til 2000 viser, at andelen med dårlige arbejdsmiljøforhold er forøget for både mænd og især kvinder, samt at denne negative udvikling især er sket fra 1986 til 2000. Der er også en sammenhæng mellem et dårligt arbejdsmiljø og en dårlig helbredstilstand, og der er en større andel af førtidspensionister blandt dem, der tidligere havde et dårligt arbejdsmiljø end blandt dem, der ikke tidligere havde et dårligt arbejdsmiljø.

Arbejdsmiljøinstituttets undersøgelse "Danske lønmodtageres arbejdsmiljø og helbred 1990-95" viser samlet set, at der ikke var sket mange ændringer i arbejdsmiljøforholdene fra 1990 til 1995. De fandt fx ikke, at der var sket et fald i andelen af lønmodtagere med ensidigt gentaget arbejde.

Heller ikke i undersøgelsen fra European Foundation kunne der påvises nogen forbedringer i risikofaktorerne og i de generelle forhold på arbejdspladsen over de 10 år fra 1990 til 2000, hvor der blev gennemført tre undersøgelser (1990, 1995 og 2000).

Undersøgelserne synes til sammen at pege på, at forværringen i arbejdsmiljøforholdene, som levekårsundersøgelsen har registreret fra 1986 til 2000, primært må være sket frem til 1990, mens der i 1990'erne tilsyneladende ingen væsentlige forandringer er sket i danske lønmodtageres arbejdsmiljøforhold.

I det lange forløb på et kvart århundrede fra 1976 til 2000 peger levekårsundersøgelsen på, at selvom beskæftigelsesstrukturen og produktionsforholdene på mange områder har forandret sig (se kapitel 4), så er der samlet set ikke sket nogen forbedringer af lønmodtagernes arbejdsmiljøforhold. Det kan imidlertid ikke ud fra levekårsundersøgelsen påvises hvilke faktorer, der har haft indflydelse på de erhvervsmæssigt beskæftigedes arbejdsmiljøforhold. Hvorvidt det er nye typer af jobs (fx IT-jobs) og forskydninger i erhvervsstrukturen, der har bidraget til forværringer eller forbedringer i arbejdsmiljøforholdene, kan undersøgelsen ikke sige noget om. Vi har alene opgjøret de samlede forskydninger i arbejdsmiljøforholdene på de arbejdsmiljøfaktorer, som vi har undersøgt, og altså ikke hvorledes forskydninger i erhvervsstrukturen har bidraget til den ene eller anden type udvikling i arbejdsmiljøforholdene.

Endvidere skal man være opmærksom på, at den subjektive oplevelse af arbejdsmiljøet kan have ændret sig. Tolerancegrænsen for, hvad der opleves som dårligt arbejdsmiljø, kan flytte sig fra den ene generation til den næste.

Ufaglært arbejde synes imidlertid fortsat at indebære både relativt set dårligere arbejdsmiljøforhold og større helbredsrisici. Sammenhængen mellem helbred og arbejdsmiljø er langt stærkere for socialgruppe V end for de øvrige socialgrupper. I socialgruppe V var det i 2000 64 pct. med dårlige arbejdsmiljøforhold, som havde et godt helbred, mens 88 pct. med middelhøje og 100 pct. med gode arbejdsmiljøforhold havde et godt helbred. Det skal imidlertid bemærkes, at helbredstilstanden for de erhvervsmæssigt beskæftigede generelt er blevet bedre fra 1976 til 2000. Mens 62 pct. af alle erhvervsmæssigt beskæftigede i 1976 rapporterede om et godt helbred var denne andel i 2000 steget til 70 pct. Og relativt set havde helbredstilstanden for de erhvervsmæssigt beskæftigede i socialgruppe V forbedret sig mest. 52 pct. rapporterede i 1976 om en god helbredstilstand, mens 67 pct. i 2000 rapporterede om en god helbredstilstand. Derimod var forskellen i andelen med godt helbred i forhold til, om de havde et godt eller dårligt arbejdsmiljø blevet uddybet fra 1976 til 2000 i socialgruppe V.

Litteratur

Andersen, J. & Larsen, J. E. (1993)

Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark. København: Forlaget Sociologi.

Arbejds miljøinstituttet (red. V. Borg & H. Burr) (1997)

Danske lønmodtageres arbejdsmiljø og helbred 1990-95. København: Arbejds miljøinstituttet.

Boll, J. & Christensen, T. Q. (2002)

Kontanthjælpsmodtagerne og arbejdsmarkedet. København: Socialforskningsinstituttet.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2001)

Third European survey on working conditions 2000. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2001)

Oversigt over arbejdsmiljøforholdene i de enkelte lande:
www.eurofound.ie/working/surveys.htm.

Hansen, E. J. (1986)

Danskernes levekår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Socialforskningsinstituttet (2002)

Danske arbejdspladser – plads til alle? København: Socialforskningsinstituttet. 02:6.

Bilagstabel 10.1

Procentgrundlag for tabellerne 10.1, 10.4 og 10.6. Antal.

	1976	1986	2000
Alle erhvervsmæssigt beskæftigede mænd	1.689	1.551	1.413
heraf:			
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	355	272	208
Faglærte arbejdere, privat ansatte	193	182	240
Mindre selvstændige i landbrug	168	105	43
Mindre selvstændige i byerhverv	173	138	73
Top-funktionærer, offentligt ansatte	53	64	69
Alle erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder	1.062	1.292	1.157
heraf:			
Ikke-faglærte arbejdere, privat ansatte	217	147	74
Ikke-faglærte arbejdere, offentligt ansatte	143	136	105
Underordnede funktionærer, privat ansatte	147	220	221
Underordnede funktionærer, offentligt ansatte	153	320	233
Højere funktionærer, offentligt ansatte	48	94	177

DANSKERNES FAGLIGE OG POLITISKE DELTAGELSE

AF JØRGEN ELM LARSEN

Indledning

En undersøgelse af befolkningens faglige og politiske deltagelse kan ikke begrænse sig til at belyse traditionelle faglige aktiviteter som medlemskab af en fagforening eller traditionelle politiske aktiviteter som valgdeltagelse, medlemskab af et politisk parti og varetagelse af officielle tillidshverv i råd, nævn og bestyrelser. Disse forhold har vi naturligvis belyst, men da der er mange andre måder, man kan være faglig eller politisk aktiv på, har vi også spurgt om en række andre faglige og politiske aktiviteter, som befolkningen kan deltage i. Det spørgsmål, som særligt står i fokus i dette kapitel, er, hvilke grupper i den danske befolkning som i særlig grad udviser manglende faglig og politisk deltagelse. Disse grupper kan velfærdsmæssigt siges at være ringere stillede end andre i forhold til at udøve deres politiske medborgerskabsrettigheder og vil derfor i mindre grad end andre have mulighed for at øve indflydelse på fordelingen af levekårene.

Hvad er politik og deltagelse?

Først er det dog på sin plads at angive, hvad vi forstår ved faglig og politisk deltagelse. Faglig deltagelse henregner vi først og fremmest til medlemskab af fagforeninger og deltagelse i fagforeningsmæssige aktiviteter, men også medlemskab af og deltagelse i arbejdsgiverforening, brancheorganisation, landboforening eller lignende. Fagfor-

eningsmæssige aktiviteter forstår vi imidlertid som en del af den samlede politiske deltagelse, og historisk har der da også været et tæt samspil mellem den faglige og politiske del af arbejderbevægelsen i Danmark. Disse bånd er i dag løsnet betydeligt, bl.a. fordi fagforeningerne i dag rummer en medlemskare, der spænder vidt i deres politiske ståsted. Men faglige aktiviteter må stadig grundlæggende forstås som en del af den samlede politiske deltagelse i samfundet.

Politikbegrebet er dog ikke nemt at afgrænse og definere (se fx Jæger 1999). På dansk findes kun ordet politik til at beskrive, hvad englænderne fx har tre begreber for: Politiske handlinger og processer ("politics"), politikens indhold ("policy") og det politiske system og dets institutioner ("polity") (se Goul Andersen 1995, Jæger 1999). Dette viser kompleksiteten ved at definere noget som distinkt "politisk".

Vi har valgt et perspektiv på faglig og politisk deltagelse, der vægter den integrative side af demokratiet og medborgerskabet. Det vil sige, at vi ikke primært opfatter faglig og politisk deltagelse som et spørgsmål om at opnå egne fordele, men i højere grad som et spørgsmål om at gøre en indsats for og at bidrage til fællesskabet gennem forskellige former for faglig og politisk deltagelse i både det "lille" og det "store" demokrati (se også Goul Andersen, Torpe & Andersen 2000). Medborgerskabsperspektivet retter fokus på både deltagelse og integration. I denne sammenhæng opfattes det som et velfærdspøblem, hvis en bestemt gruppe ikke deltager eller ligefrem ekskluderes fra politisk deltagelse.

Bevægelsen fra det "store" til det "lille" demokrati er ikke mindst analyseret af de to sociologer Anthony Giddens og Ulrik Beck. Giddens opererer med to politikformer, som han mener stadig sameksister, men hvor den såkaldte emancipatoriske politik primært var dominerende i moderniteten, mens den såkaldte livspolitik er dominerende i nutidens samfund, som han kalder senmoderne. Emancipatorisk politik handler om at reducere eller eliminere udbytning, ulighed og undertrykkelse (Giddens 1991). Den emancipatoriske politik har været forudsætningen for livspolitikken. Den emancipatoriske politik fjernede – primært gennem kollektive bevægelser og handlinger i det store demokrati – barriererne for individernes fri udfoldelse og deltagelse og skabte betingelserne for livspolitikken. Denne

udvikling har også indebåret en reflektiv identitetsdannelse, hvor man ikke længere er begrænset af klasse og stand i forhold til at identificere sig selv og handle politisk. Livspolitikken er en *livsstilspolitik* og indebærer valg og selvrealisering. Livspolitik handler fx om reflektive og bevidste valg i forhold til ens egen krop og liv (fx hvad skal man spise, og hvad skal man ikke spise af hensyn til egen sundhed og/eller af hensyn til dyrs velfærd). Der er tale om en moralsk politisk stillingtagen til dagliglivets spørgsmål. Livspolitikken udelukker imidlertid ikke det store demokrati, men har tværtimod også konsekvenser for spillereglerne her, fordi den store politik ikke længere kan ignorere befolkningens værdier og livspolitiske adfærd. Politikerne kan ikke længere uden videre regne med, at vælgerne er “trofaste” og livslangt binder sig til ét bestemt parti.

Beck anvender i stedet for livspolitik begrebet subpolitik om den senmoderne politikform (Beck 1992 og 1997a). Beck mener ikke, at folk er blevet mindre politisk aktive, selvom der har været en nedgang i deltagelsen i det store demokrati. Der er sket en forskydning fra det store demokrati til andre arenaer, hvor politikken udfoldes. De gamle institutioner beskrives som “zombie institutioner” (fx Beck 1997b), der ikke længere skaber identifikation hos det senmoderne reflektive menneske. Det senmoderne reflektive menneske søger derimod engagement i dagligdagens magtkampe, konflikter og arenaer. Denne “nye” politiske aktør er også blevet betegnet som en “hverdagsmager”, som mere engagerer sig af lyst end af pligt, og som selv vælger hvor og hvornår, han/hun vil være aktiv (Bang & Sørensen 1999). Det politiske antager således mange former og udfolder sig i mange forskellige sammenhænge. Begrebet subpolitik refererer derfor både til, at politikken foregår for neden – i det lille demokrati – og at den udfolder sig i relation til en række subområder. Ligesom Giddens hævder Beck således heller ikke, at subpolitikken har erstattet den traditionelle form for politik. De sameksisterer, men subpolitikken udfordrer den traditionelle politik ved at forsøge at ændre de politiske spilleregler.

Problemet er imidlertid, at med begreberne livspolitik og subpolitik synes alt nu at kunne defineres som “politisk”. Det giver imidlertid kun mening at tale om noget distinkt politisk, hvis der er tale om en bevidst overvejelse om og en bevidst handling på baggrund heraf. Alle handlinger er ikke politiske, men en individuel etisk (refleksiv)

funderet handling vil vi her betragte som politisk. Dette gælder fx den såkaldte politiske og/eller miljøbevidste forbruger (Goul Andersen & Tobiasen 2001), som med indkøbskurven handler politisk ved ud fra forskellige typer af overvejelser at købe eller ikke købe bestemte varer – fx boykot af fransk rødvin på det tidspunkt da Frankrig foretog atomare sprængninger ved Antillerne.

Vi opererer således i det følgende med et politikbegreb, der rummer intentionelle handlinger på mange arenaer i både det store og lille demokrati, og dette er også i god overensstemmelse med det politiske medborgerskabsperspektiv, hvor integration og deltagelse er i centrum.

Forskellige deltagelsesformer

Vi skelner mellem tre typer af deltagelsesformer: Institutionsbundne, situationsbestemte og nærdemokratiske deltagelsesformer (se Andersen m.fl. 1993).

De institutionsbundne deltagelsesformer er karakteriseret ved at være regelmæssige og vedrøre alle borgere eller grupper af borgere, og aktiviteterne har form af valgdeltagelse, medlemskab af en organisation eller parti, hvor man deltager i møder.

Den situationsbundne deltagelsesform er karakteriseret ved at være uregelmæssig, men vedrører ligesom den institutionsbundne alle borgere eller grupper af borgere og tager form fx af en underskriftindsamling, et borgermøde eller en demonstration.

Den nærdemokratiske deltagelsesform vedrører ofte mere afgrænsede emneområder som deltagelse i bestyrelsesarbejde eller navn i børnenes daginstitution eller skole. I modsætning til Andersen m.fl. (1993), som karakteriserer den nærdemokratiske deltagelsesform som situationel, vil vi bestemme den som både institutionsbunden og situationsbestemt. Deltagelse i bestyrelsesarbejde i forbindelse med børnenes skole er både institutionsbunden og regelmæssig, mens fx aktioner for at drive nazisympatisører ud af ens boligkvarter har en situationsbestemt karakter. Den nærdemokratiske deltagelsesform finder vi derfor er en del af enten den institutionsbundne eller den situationelle deltagelsesform.

I det følgende vil vi i store træk belyse danskernes faglige og politiske deltagelse ud fra ovennævnte to hovedtyper af deltagelsesformer: Den institutionsbundne og den situationelle deltagelsesform. Vores fokus er ikke først og fremmest rettet mod spørgsmålet om demokratiets tilstand (se hertil fx Andersen m.fl. 1993, Andersen & Torpe 1994, Andersen m.fl. 1999, Goul Andersen, Torpe & Andersen 2000, Christensen & Siim 2001, Borchorst 2002). Fokus er primært på de grupper i den danske befolkning, som i mindre grad end andre er inddraget i den faglige og politiske deltagelse.

Institutionel deltagelse

De former for institutionel deltagelse, som vi i det følgende belyser, er valgdeltagelse, medlemskab af offentlige nævn, råd og bestyrelser og medlemskab af forskellige faglige og politiske organisationer og foreninger.

Valgdeltagelse

Tabel 11.1 viser andelen af danskerne, som havde deltaget i de seneste Folketingsvalg, Kommunalvalg og valg til EU-parlamentet (altså før maj 2000).

Valgdeltagelsen viser det samme mønster ved alle tre typer af valg. Det er de yngste og de ældste i befolkningen, som har den laveste valgdeltagelse. Den generelle valgdeltagelse er jævnlige og omfattende belyst både gennem opinionsundersøgelser og især gennem undersøgelser fra Institutterne for Statskundskab ved Københavns, Århus og Syddansk Universitet. Vi er her derfor udelukkende interesseret i,

Tabel 11.1

20-93-årige som i 2000 havde stemt ved det seneste folketingsvalg, kommunalvalg og valg til EU-parlamentet.

	Procent	Pct. grundlag
Folketingsvalg	93	4.942
Kommunalvalg	86	4.981
Valg til EU-parlamentet	83	4.981

hvilke grupper i den danske befolkning, som har en lav valgdeltagelse, og som derfor kan siges ikke at kunne eller at ville gøre brug af deres politiske medborgerskab. Overordnet set er det de "lavere" sociale klasser, der er underrepræsenteret ved valgurnerne, og valgdeltagelsen ved valg til EU-parlamentet er nede på 77 pct. i socialgruppe V. Det er dog især dem med et andet modersmål end dansk – etniske minoritetsgrupper – der udviser en lav valgdeltagelse.¹ Valgdeltagelsen ved valg til EU-parlamentet er på 38 pct., ved Kommunalvalg på 53 pct. og ved Folketingsvalg på 69 pct.² Også kontanthjælpsmodtagere har en lav valgdeltagelse sammenlignet med resten af befolkningen, og det gælder alle tre typer af valg. Til valg til EU-parlamentet er stemmeprocenten på 51 pct., til Kommunalvalg på 64 pct. og til Folketingsvalg på 71 pct. I den modsatte ende har vi efterlønsmodtagerne, som har den absolut højeste valgdeltagelse ved alle tre typer af valg med henholdsvis 94 pct. valgdeltagelse til EU-parlamentet, 98 pct. ved Kommunalvalg og 99 pct. til Folketingsvalg.

Medlemskab af offentlige råd, nævn og bestyrelser

Som det fremgår af tabel 11.2, er det kun en lille andel af den danske befolkning, som varetager offentlige tillidshverv. De tillidshverv, der er medtaget i tabel 11.2, dækker naturligvis kun en mindre del af alle de typer af repræsentative tillidshverv, der findes i forskellige sammenhænge i det danske samfund. Man kan således fx være valgt bestyrelsesmedlem i en boligforening, i et antennelav eller i en af de politiske og religiøse foreninger, som vi ser på senere i kapitlet. De medtagne råd, nævn og bestyrelser er imidlertid dem, der dækker en større kreds i et lokalområde eller kommune.

Medlemskab af kommunalbestyrelse og menighedsråd hører til de traditionelle institutionsbundne deltagelsesformer, mens medlemskab af skolebestyrelse og -nævn, forældrebestyrelse i barns daginstitution eller af kommunalt ældre- og handicapråd kan henføres til nye nær-demokratiske, men dog stadig institutionsbundne deltagelsesformer.

-
1. Det skal præciseres, at alle med andet modersmål end dansk har dansk statsborgerskab og således har valgt til både valg til EU-parlamentet, Folketingsvalg og Kommunalvalg.
 2. Togeby (2000) og Elklit m.fl. (2000) har dog påvist, at der er store forskelle på mobiliseringen og valgdeltagelsen blandt etniske minoritetsgrupper i forbindelse med Kommunalvalg.

Tabel 11.2

20-93-årige som i 2000 var medlem af forskellige råd, nævn og bestyrelser.

	Procentandele
Kommunalbestyrelse	0,1
Skolebestyrelse, Skolenævn	1,3
Menighedsråd	0,8
Forældrebestyrelse i barns daginstitution	2,7
Kommunalt ældre- eller handicapråd	0,6
Pct.grundlag	4.981

Selvom det både i 1976, 1986 og 2000 er en lille andel af den danske befolkning, som er medlem af diverse offentlige råd og nævn, har der ikke desto mindre været tale om en fordobling i andelen, som deltager i råd og nævn fra 1976 til 2000: Fra 3 pct. til 6 pct. af befolkningen. Tidligere var selvstændige især aktive i råd, nævn og bestyrelser, mens det i 2000 er lønmodtagere, som har den største andel af råds- og nævnsmedlemmer. Tidligere var det især socialgruppe I, II og III, som sad tungt på medlemsposterne. Det gør de stadig, men socialgruppe V er kommet mere med, idet andelen af medlemmer i socialgruppe V er steget fra 1 pct. i 1976 til 4 pct. i 2000. Mest bemærkelsesværdigt er ændringen i kønssammensætningen af medlemmerne. Mens kvinders andel af medlemmer i råd og nævn i 1976 var halvdelen af mænds, så er kvinders andel i 2000 den dobbelte af mænds. I 1986 var 2 pct. kvinder medlem af råd og nævn, mens andelen i 2000 er på 8 pct. Der er samtidigt sket en betydelig forandring i medlemmernes alderssammensætning. I 1976 var den største andel medlemmer at finde i aldersgruppen 50-59 år, mens de 30-39-åriges andel i 2000 er den højeste og dobbelt så høj som de 50-59-åriges.

Ovenstående udvikling i medlemmernes sammensætning hænger utvivlsomt sammen med den type af råd og nævn, som man i dag kan blive medlem af. Råd og bestyrelser i forhold til børnenes skole og daginstitution var ikke så udbredt i 1976 som i 2000, og det er især kvinder, som engagerer sig i disse råd og bestyrelser, og sammensætningen er også klasse-mæssigt bredere end i de traditionelle råd, nævn og bestyrelser. Brugerbestyrelser er generelt ikke domineret af ressourcestærke grupper, og brugerne udtrykker generelt tilfredshed med deres repræsentation (Goul Andersen 2000).

De nye muligheder for politisk deltagelse, der er etableret de sidste ca. 20 år, har samtidig været med til at øge den lokale politiske deltagelse (se også Andersen 2000). Mens der i 2000 er en ligelig repræsentation af mænd og kvinder i menighedsråd og kommunale ældre- eller handicapråd, er der ca. dobbelt så mange kvinder som mænd, som er medlem af en forældrebestyrelse i barnets daginstitution og i et nævn eller en bestyrelse for barnets skole. En sammenligning med "Medborgerskabsundersøgelsen" (Andersen m.fl. 1993, Andersen, Torpe & Andersen 2000, Christensen & Siim 2001) er ikke direkte mulig, men Medborgerskabsundersøgelsen viser også generelt et højere aktivitetsmønster for kvinder end for mænd i forhold til børnenes daginstitution og skole, og at denne forskel er blevet større igennem 1990'erne og især i forhold til daginstitutionerne.

Medlemskab af faglige, politiske, religiøse eller andre organisationer

Danmark er internationalt kendt for at være et foreningsland (Gundelach & Torpe 1999), og som man ser af tabel 11.3, er det da også stor del af den danske befolkning, som er medlem af en eller flere typer af organisationer. Der er en række af de organisationer, der er medtaget i tabel 11.3, der ikke i traditionel forstand defineres som faglige og politiske aktiviteter. De er medtaget i denne sammenhæng for at vise, at en meget stor del af danskerne er medlem i den ene eller anden type forening, og de fleste af denne type foreninger er da også inddraget i "Medborgerskabsundersøgelsen" (se fx Torpe 2000).

Man kan skelne mellem forskellige typer af foreninger. For det første interesseorganisationer, der varetager bestemte gruppers interesser som fx fagforeninger og arbejdsgiverforeninger (faglige organisationer). For det andet sagsorienterede foreninger der ønsker at fremme bestemte sager i den politiske offentlighed og i det administrative og politiske system som fx humanitære foreninger. For det tredje aktivitetsbestemte foreninger der organiserer medlemmerne omkring en bestemt aktivitet som fx idræt (Torpe 2000).

Generelt er der ingen markant forskel på mænds og kvinders foreningsdeltagelse. Ser vi bort fra faglige organisationer og politiske partier i tabel 11.3, så er 65 pct. af de danske mænd og 59 pct. af de danske kvinder medlem af en af de øvrige foreninger, der er angivet i tabel 11.3. Uddannelsessøgende og arbejdsløse er underrepræsenteret.

Tabel 11.3

20-93-årige som i 2000 var medlem af forskellige typer af foreninger og organisationer.

	Procentandele
Politisk parti	7
Fagforening; arbejdsgiverorganisation	69
Forening der udfører frivilligt socialt arbejde	14
Ildrætsforening	28
Ungdomsorganisation (politisk, religiøs, spejderkorps)	5
Kulturel forening (kunst, sang, musik, teater)	12
Pensionistforening eller klub	11
Menneskerettighedsorganisation og organisation til fremme af international solidaritet	3
Miljøorganisation, Naturbeskyttelse	10
Anden type forening	16
Pct.grundlag	4.981

teret i foreningssammenhæng. Den største andel af danskerne er kun medlem af én forening (38 pct.). Kun 3 pct. – og lige mange mænd og kvinder – er medlem af fire eller flere foreninger. Jo ældre man bliver (indtil 80 år), jo flere er medlem af en forening, og de ældre er medlem af flere foreninger end de yngre generationer. Der er dobbelt så stor en andel i socialgruppe I som i socialgruppe V, som er medlem af en forening.

Når vi ser på hvem, som er aktive i foreningerne (igen undtaget faglige organisationer og politiske partier), er der en næsten omvendt sammenhæng i forhold til medlems sammensætningen. Medlemsaktiviteten er opdelt i forhold til dem, som deltager i aktiviteter mindst én gang om måneden, og dem som deltager sjældnere end én gang om måneden. Ud fra dette kriterium er de yngre mere aktive end de ældre, og arbejdsløse og uddannelsessøgende er mere aktive end andre. Og der er næsten ingen forskel i aktivitetsmønstret mellem socialgrupperne.

De *faglige organisationer* er dem, der har den største andel af medlemmer i den danske befolkning og tilstrømningen har været stigende gennem mange år bortset fra de seneste år (se senere i kapitlet). Det samme kan man ikke sige om de politiske partier.

Tabel 11.4 viser andelen af mænd og kvinder blandt 30-69-årige, som var *medlem af et politisk parti* i 1976, 1986 og i 2000. I 2000 er 7 procent af den danske befolkning medlem af et politisk parti sammenlignet med 1976, hvor 11 pct. var medlem af et politisk parti. Partimedlemmernes alderssammensætning er i 2000 blevet endnu mere skæv end i 1976. I 1976 var 8 pct. af de 30-39-årige medlemmer og 13 pct. af de 60-69-årige, mens de tilsvarende andele i 2000 var henholdsvis 4 pct. og 12 pct. Der har især været et markant fald i andelen af medlemmer af politiske partier i socialgruppe II og III, og det er især blandt selvstændige, at der er sket et kraftigt fald. I 1976 lå de selvstændiges andel betydeligt over gennemsnittet. Også lønmodtagernes andel er faldet. I 1976 lå deres andel over gennemsnittet, mens den i 2000 lå under gennemsnittet. Kvinder har i både 1976, 1986 og i 2000 haft en betydeligt lavere andel end mænd, som var medlem af et politisk parti. I 2000 er der næsten dobbelt så mange mænd som kvinder, som var medlem af et politisk parti. Blandt personer med andet modersmål end dansk er der i 2000 kun ca. halvt så mange som blandt personer med dansk som modersmål, som er medlem af et politisk parti. Kontanthjælpsmodtagere har en lav andel af medlemmer på 4 pct., mens dagpengemodtageres andel ligger på 6 pct.

Der er i 2000 en større andel af danskerne, som er med i en *miljø- eller naturbeskyttelsesforening*, end som er medlem af et politisk parti. Der er en lidt større andel af kvinder end af mænd, som er medlem af en miljø- eller naturbeskyttelsesforening. Det er især de 40-69-årige, som er medlemmer i denne type foreninger, og der er en klar overvægt af personer fra socialgruppe I og II. Andelen af medlemmer i en miljø- eller naturbeskyttelsesforening fra socialgruppe I er over tre gange så stor som fra socialgruppe V. Også personer med et andet modersmål end dansk er stærkt underrepræsenteret i denne type forening.

Det er især kvinder og ældre, som er medlemmer af *foreninger, der udfører frivilligt socialt arbejde*. Der er ca. dobbelt så stor en andel kvinder som mænd, som er medlem. En del af forklaringen herpå er dog, at det især er de 70-93-årige, som er medlem af disse foreninger. Over 20 pct. af de 70-93-årige er medlemmer mod kun 6 pct. blandt de 20-29-årige. Det er værd at bemærke, at etniske minoritetsgrupper i lige så høj grad er medlemmer som danskere, og at næsten en fjerdedel af førtidspensionisterne er medlemmer. Kontanthjælps-

Tabel 11.4

30-69-årige mænd og kvinder som var medlem af et politisk parti i 1976, 1986 og 2000. Procentandele.

	1976	1986	2000	Pct.grundlag		
				1976	1986	2000
Mænd	13	14	9	1.947	1.938	1.806
Kvinder	8	8	5	1.953	1.993	1.717
I alt	11	11	7	3.900	3.931	3.523

modtagere er dog også i denne sammenhæng underrepræsenteret. Generelt betragtet er andelen af medlemmer fra socialgruppe I dog noget større end fra socialgruppe V, nemlig henholdsvis 17 pct. og 11 pct. Ud fra sammensætningen af medlemsskaren i foreninger, der udfører frivilligt socialt arbejde, kan man antage, at den er kombineret af både hjælpesøgende og hjælpegivende. Motiverne til at deltage i foreninger, der udfører frivilligt socialt arbejde, er da også miksed. Ifølge Juuls (2002) undersøgelse angiver 54 pct. at deltage, fordi de ønsker at møde andre mennesker, 64 pct. fordi det giver en glæde at hjælpe andre mennesker, og 42 pct. fordi de synes det er sjovt.

Andre undersøgelser har vist, at 26 pct. af befolkningen i 1990 udførte frivilligt arbejde enten indenfor det politiske, sportslige eller kulturelle område. I 1999 var denne andel vokset til 38 pct. (Kock-Nielsen & Clausen 2002). Det frivillige sociale arbejde blev udført af 7 pct. af befolkningen i 1990 og 12 pct. i 1999. Denne andel er ifølge levekårsundersøgelsen vokset til 14 pct. i 2000. Der er altså tale om en kontinuerlig vækst i andelen af den danske befolkning, som er engageret i foreninger, der udfører frivilligt socialt arbejde. Den frivillige sociale sektor i Danmark er dog lille sammenlignet med de sydeuropæiske lande målt i beskæftigelse og finansielt omfang, men relativt stor målt i forhold til omfanget af en ulønnet og frivillig indsats (Bundesen & Henriksen 2003).

Det er i højere grad mænd end kvinder, som er medlemmer af *idrætsforeninger* (henholdsvis 34 pct. og 22 pct.), og det er i langt højere grad de yngre end de ældre, som er medlemmer. Lønmodtagere og selvstændige er klart overrepræsenteret i idrætsforeningerne i forhold til arbejdsløse, pensionister, efterlønsmodtagere, hjemmearbejdende

og uddannelsessøgende; dvs. de grupper, der er uden for arbejdsmarkedet. Der er endvidere betydeligt flere fra socialgruppe I end fra socialgruppe V, som er medlem af en idrætsforening (henholdsvis 37 pct. og 21 pct.). Der er klart færre førtidspensionister (13 pct.) og især kontanthjælpsmodtagere (5 pct.), som er medlem af en idrætsforening. Endelig er etniske minoritetsgrupper i langt mindre grad en danskere medlem af en idrætsforening (henholdsvis 13 pct. og 26 pct.).

De *politiske og religiøse ungdomsorganisationer* er ikke kun for ungdommen, idet der næsten ingen forskelle er på andelen af medlemmer i de forskellige aldersgrupper. Det er påfaldende, at de politiske og religiøse ungdomsorganisationer som de eneste typer af organisationer, der her er medtaget, organiserer en større andel af etniske minoriteter end af danskere.³ Der er dog også i denne type organisationer tale om en skævhed i den sociale rekruttering, idet andelen af medlemmer fra socialgruppe I er næsten dobbelt så stor som fra socialgruppe V – og også her er arbejdsløse underrepræsenteret og i særdeleshed kontanthjælpsmodtagere.

Andelen, som er medlemmer af en *kulturel forening*, er større jo ældre man er frem til 69 år, men andelen af medlemmer blandt de 70-93-årige er også relativt høj (ca. 10 pct.). Kvinder udgør en lidt større andel af medlemsskaren end mænd (henholdsvis 14 pct. og 10 pct.). Der er ikke nogen væsentlig forskel i andelen af medlemmer mellem etniske minoriteter og danskere, men der er en særdeles skæv social rekruttering til kulturelle foreninger, idet andelen af medlemmer i socialgruppe I ligger på 27 pct., mens den kun er på 6 pct. i socialgruppe V. Bemærkelsesværdigt er det også, at mens efterlønsmodtagere generelt er meget aktive i forskellige foreninger, så har de den næstlaveste andel af medlemmer i kulturelle foreninger (9 pct.). Kontanthjælpsmodtagere har ligesom i de øvrige foreningssammenhænge den laveste andel.

Medlemsskaren i *pensionistforeninger eller -klubber* udgøres selvsagt primært af folkepensionister, idet 39 pct. af samtlige pensionister er medlemmer. Der er dog også en stor andel af førtidspensionister, som er medlemmer, idet 21 pct. af samtlige førtidspensionister er medlem.

3. Det skal dog præciseres, at vi ikke har spurgt om medlemskab af Folkekirken.

Medlemsskaren i *menneskerettighedsorganisationer* består primært af kvinder og af personer fra socialgruppe I og II. Der er imidlertid ikke nogen væsentlig forskel på andelen af etniske minoriteter og danskere, som er medlem af disse organisationer. Dette er dog ikke så underligt, da en stor del af disse organisationers virke er at ændre forholdene eller støtte bestemte formål og udbygge relationerne til en række af de lande, som de etniske minoritetsgrupper stammer fra.

Medlemsskaren i *andre typer af foreninger* adskiller sig ikke væsentligt fra de tidligere nævnte foreninger bortset fra, at andelen af mænd i denne type organisationer er næsten dobbelt så stor som kvinders andel.

Foreningerne og demokratiet

Andelen af den danske befolkning, som er medlem af en forening eller organisation, er blevet ved med at stige, men aktivitetsniveauet er nogenlunde det samme som i 1979 (Torpe 2000). Den stigende medlemstilstrømning til foreningerne er dog ikke nødvendigvis i sig selv udtryk for, at den demokratiske tilstand i Danmark er blevet forbedret. De frivillige organisationer ansues ofte ud fra to dimensioner: For det første at foreningerne kan være med til at skabe demokratisk kompetente og engagerede borgere, og for det andet at foreningerne kan være med til at bygge bro mellem medlemmerne og den politiske offentlighed og de politiske institutioner (Torpe 2000).

Som demokratisk "læreplads" mener Torpe fortsat, at foreningerne spiller en betydelig rolle for den enkelte borger og dermed også for samfundet, for så vidt borgerne gennem foreningsarbejdet får styrket "fornemmelsen" for demokrati (Torpe 2000: 121).

Gundelach & Torpe (1999) konkluderer på den anden dimension af foreningernes rolle for demokratiet – som brobygger over kløften mellem den almindelige borger og den politiske elite – at denne rolle i dag er blevet mindre fremtrædende end tidligere, hvor dette samspil i særlig grad var et fremtrædende karakteristikon ved det danske samfund i perioden fra slutningen af 1800-tallet og frem til 1930'erne.

Set ud fra vores perspektiv – deltagelses- og eksklusionsperspektivet – er det afgørende her imidlertid at pege på, at bestemte grupper i det danske samfund i lille grad, i sammenligning med andre grupper, er med-

lemmer af de frivillige foreninger. Det gælder i særlig grad for førtids-pensionister, kontanthjælpsmodtagere og etniske minoritetsgrupper.

Faglig organisering

I hele den danske befolkning mellem 20-93 år var 65 pct. medlem af en fagforening, 4 pct. medlem af en arbejdsgiverforening, brancheorganisation, landboforening eller lignende og 31 pct. var ikke medlem af en faglig organisation.

I EU har Danmark den højeste grad af fagforeningsmæssig organisering efterfulgt Finland og Sverige. Den gennemsnitlige organisationsgrad i EU-landene er den halve af, hvad den er i Danmark, og i Sydeuropa er organisationsgraden meget lav. I Spanien er det således kun ca. 15 pct., der er medlem af en fagforening. Over de sidste tiår har organisationsgraden generelt været faldende i EU-landene. De årsager, der har været peget på, er bl.a. faldende beskæftigelse inden for områder så som fremstillingsvirksomhed, hvor organisationsgraden traditionelt har været høj, og omvendt vækst i serviceområdet, hvor organisationsgraden har været lav samt vækst i atypisk beskæftigelse (European Foundation 2002).

Tabel 11.5 viser andelen af de 30-69-årige, som var medlem af en faglig organisation i 1976, 1986 og i 2000. Siden 1976 har der været en konstant stigning i andelen af 30-69-årige danskere, som er medlem af en faglig organisation. I 1976 var 55 pct. medlem, i 1986 72 pct. og i 2000 80 pct. Andelen af fagligt organiserede i den mest erhvervsaktive alder, dvs. alderen 30-59 år, er på 85 pct. Der har fra 1976 til 2000 været et fald i andelen af fagligt organiserede blandt unge mænd (20-29 år), hvilket bl.a. skyldes, at en større andel i denne aldersgruppe i dag er under uddannelse sammenlignet med 1976. Andelen af kvinder, som er medlem af en faglig organisation, er mere end fordoblet fra 1976 til 2000, og også unge kvinder har – i modsætning til unge mænd – en øget andel, som er medlem af en faglig organisation. Denne voldsomme stigning i kvinders faglige organisering er naturligvis sammenhængende med deres stigende erhvervs-frekvenser i samme periode. Kvinders erhvervsdeltagelse og medlemskab af faglige organisationer er i dag ikke meget forskellig fra mænds. Etniske minoritetsgrupper har en lavere organisationsgrad end danskere: Henholdsvis 55 pct. og 69 pct. for 20-93-årige i 2000.

Tabel 11.5

30-69-årige som var fagligt organiseret i 1976, 1986 og 2000. Procentandele. Tværsnit.

	Pct.grundlag					
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Køn og alder						
Mænd						
30-39 år	78	85	85	662	626	492
40-49 år	80	84	85	455	549	495
50-59 år	78	81	84	448	408	502
60-69 år	56	64	70	382	354	313
Mænd i alt	74	80	82	1.947	1.937	1.802
Kvinder						
30-39 år	48	82	83	592	641	477
40-49 år	43	75	86	448	520	496
50-59 år	31	60	79	464	400	457
60-69 år	13	29	48	450	434	287
Kvinder i alt	35	64	77	1.954	1.995	1.717
Mænd og kvinder i alt	55	72	80	3.901	3.932	3.519
Socialgruppe						
Socialgruppe I	2	87	83	155	206	290
Socialgruppe II	76	84	90	267	413	519
Socialgruppe III	58	74	80	856	726	535
Socialgruppe IV	57	76	82	1.148	1.423	1.238
Socialgruppe V	54	65	77	1.181	1.030	685
I alt	58	74	82	3.607	3.798	3.267
Socialkategori						
Store selvstændige	79	81	75	33	52	51
Topfunktionærer	83	90	85	122	154	239
Større selvstændige	65	71	82	48	63	51
Højere funktionærer	79	87	91	219	350	468
Mindre selvstændige i landbrug	80	83	73	188	122	66
Mindre selvstændige i byhverv	42	59	65	303	237	133
Mellem funktionærer	60	81	88	354	366	336
Husmænd	31	46	33	160	162	18
Underordnede funktionærer	54	77	82	705	1.002	854
Faglærte arbejdere	79	87	85	283	258	366
Ufaglærte arbejdere	54	66	77	1.181	1.029	685
Alle 30-69 -årige	58	74	82	3.607	3.795	3.267

I alle socialgrupper – undtagen i socialgruppe I – er andelen af fagligt organiserede øget betydeligt fra 1976 til 2000. De eneste grupper, der har haft en tilbagegang i organiseringsgraden fra 1976 til 2000, er store selvstændige og mindre selvstændige i landbruget. Socialgruppe I ligger på samme niveau som i 1976, men her havde de også en organisationsprocent på 82 pct., hvilket var langt højere end i de andre socialgrupper og altså på linie med den samlede organisationsprocent i 2000. Socialgruppe IV og V har øget deres andele mest fra 1976 til 2000. I dag er organisationsgraden derfor udjævnet betydeligt mellem socialgrupperne, og den ligger internationalt set på et meget højt niveau.

Fagforeningernes rolle i dagens Danmark

Når så mange danske lønmodtagere er medlem af en fagforening, skulle man tro, at de tillægger fagforeningerne en betydelig rolle i forhold til at varetage deres interesser. Dette har vi spurgt fagforeningsmedlemmerne om, og svaret er umiddelbart noget overraskende. Det er kun 28 pct. af fagforeningsmedlemmerne, som tillægger fagforeningerne en stor mulighed for at påvirke forholdene på deres arbejdsplads (se tabel 11.6). Over 60 pct. mener, at fagforeningerne har en lille eller slet ingen mulighed for at påvirke forholdene på deres arbejdsplads. Denne holdning er fagforeningsmedlemmerne rørende enige om, idet der stort set ingen forskelle er mellem mænd og kvinder, mellem unge og gamle eller mellem de sociale klasser.

Endvidere har vi spurgt alle – dvs. både dem som er medlem af en fagforening, og dem som ikke er medlem af en fagforening – om de mener, at fagforeningernes rolle er blevet større eller mindre inden for de sidste 15 år. Mænd mener i langt højere grad (57 pct.) end kvinder (34 pct.), at fagforeningerne spiller en mindre rolle end de tidligere gjorde – om end der er en betydeligt større andel af kvinder end af mænd, som svarer, at de “ved ikke” og især blandt ældre og gamle kvinder (se tabel 11.7). Det er under 20 pct. af danskerne, som mener, at fagforeningerne spiller en større rolle end tidligere, og igen er der markante kønsforskelle i denne holdning: 21 pct. kvinder og 11 pct. mænd mener, at fagforeningerne spiller en større rolle i dag end tidligere. Også aldersmæssigt er der betydelige forskelle. Det er lønmodtagere i alderen 30-69 år, som især mener, at fagforeningerne spiller en mindre rolle, mens de unge og de ældre, som har en langt større andel, der er udenfor arbejdsmarkedet, ikke i nær samme grad mener, at fagforeningernes rolle er blevet mindre.

Tabel 11.6

20-93-årige fagforeningsmedlemmer fordelt efter om de i 2000 mente, at fagforeningen har en stor, lille eller ingen mulighed for at påvirke forholdene på deres arbejdsplads. Procent.

	Stor	Lille	Ingen	Ved ikke	Pct.grundlag
Køn					
Mand	27	44	22	7	1.620
Kvinde	29	41	18	12	1.565
Alder					
20-29 år	28	42	19	12	509
30-39 år	28	45	21	6	779
40-49 år	28	46	20	7	810
50-59 år	28	42	22	8	716
60-69 år	33	34	17	16	300
70-79 år	12	27	13	40	60
80-93 år	-	-	-	-	11
Familietype					
Enlige uden børn	31	39	17	14	608
Enlige med børn	31	45	16	8	110
Par/saml. uden børn	27	41	22	10	1.110
Par/saml. med børn	28	45	20	7	1.357
Modersmål					
Dansk	28	43	20	9	3.124
Ikke-dansk	34	30	12	25	61
Hovedbeskæftigelse					
Lønmodtager	28	46	20	6	2.426
Socialgruppe					
I	28	44	23	6	225
II	28	49	20	4	468
III	25	38	30	7	385
IV	30	44	19	8	1.259
V	29	40	16	15	674
Alle 20-93-årige fagforeningsmedlemmer	28	43	20	9	3.185

Tabel 11.7

20-93-årige fordelt efter om de i 2000 mente, at fagforeningen set i forhold til for ca. 15 år siden spiller en mindre, den samme eller en større rolle i forhold til at varetage lønmodtagernes interesser. Procent.

	Mindre rolle	Samme rolle	Større rolle	Ved ikke	Pct.grundlag
Køn					
Mand	57	17	11	14	2.488
Kvinde	34	15	21	30	2.487
Alder					
20-29 år	29	13	22	37	779
30-39 år	52	17	17	14	969
40-49 år	57	17	16	10	994
50-59 år	53	20	13	14	960
60-69 år	43	19	16	22	599
70-79 år	33	13	12	42	449
80-89 år	25	5	11	60	225
Familietype					
Enlige uden børn	37	13	14	36	1.290
Enlige med børn	43	13	22	21	152
Par/saml. uden børn	46	17	16	21	1.835
Par/saml. med børn	52	18	17	14	1.698
Modersmål					
Dansk	46	16	16	22	4.857
Ikke-dansk	21	6	20	53	117
Hovedbeskæftigelse					
Lønmodtager	51	18	17	14	2.774
Socialgruppe					
I	63	20	8	9	313
II	58	17	15	10	571
III	50	14	17	18	673
IV	46	16	17	20	1.686
V	37	17	18	28	1.081
Alle 20-93-årige	46	16	16	22	4.975

Men det mest interessante er, at de generelle forskelle mellem mænds og kvinders holdning går igen blandt lønmodtagerne. Over 60 pct. af de mandlige lønmodtagere mener, at fagforeningernes rolle er blevet mindre, mens kun 40 pct. af kvindelige lønmodtagere mener dette. Og omvendt mener næsten en fjerdedel af kvindelige lønmodtagere, at fagforeningernes rolle er blevet større, mens kun en tiendedel af mandlige lønmodtagere mener dette.

Der er en klar sammenhæng mellem socialgruppetilhørsforhold og så vurderingen af fagforeningernes rolle. Mens 63 pct. af socialgruppe I mener, at fagforeningernes rolle er blevet mindre, så er der kun 37 pct. i socialgruppe V, som mener det samme. Omvendt gælder, at 18 pct. i socialgruppe V mener, at fagforeningernes rolle er blevet større, mens kun 8 pct. i socialgruppe I mener det samme.

Hvor mange meldte sig hhv. ind og ud af en fagforening fra 1976 til 2000?

Vi har belyst, hvor stor en andel af lønmodtagerne som over tid forbliver i en fagforening, eller som skifter status til at være medlem af en arbejdsgiverforening eller vælger at melde sig ud af fagforeningen. Vi har også belyst, om dem, der overgår fra at være lønarbejder til at være pensionist, fortsat opretholder deres medlemskab af fagforeningen.

22 pct. af dem, som fra 1976 til 1986 var blevet pensionister, og som i 1976 havde været medlem af en fagforening, opretholdt deres medlemskab, selvom de var blevet pensioneret. Af dem, som var lønmodtagere både i 1976 og i 1986, og som havde været medlem af en fagforening i 1976, var 89 pct. fortsat medlem af en fagforening i 1986, 4 pct. var overgået til at være medlem af en arbejdsgiverforening, og 7 pct. var uorganiserede.

29 pct. af dem, som fra 1986 til 2000 var blevet pensionister, og som i 1986 havde været medlem af en fagforening, opretholdt deres medlemskab, selvom de var blevet pensioneret. Af dem, som var lønmodtagere både i 1986 og i 2000, og som havde været medlem af en fagforening i 1986, var 92 pct. fortsat medlem af en fagforening i 2000, 2 pct. var overgået til at være medlem af en arbejdsgiverforening, og 6 pct. var uorganiserede.

Dette billede viser, at det kun er en meget lille del af lønmodtagerne, som tidligere har været medlem af en fagforening, som senere vælger at stå uden fagforeningsmedlemskab, og at andelen, som forlader fagforeningen, er mindre end andelen, som senere vælger at melde sig ind. Endvidere er det interessant, at næsten en tredjedel af de pensionister, som tidligere har været fagforeningsmedlemmer, vælger at fortsætte deres fagforeningsmedlemskab efter, at de er startet på pensionisttilværelsen. Dette kunne i hvert fald blandt de ældre tyde på en udbredt identifikation med og trofasthed over for fagbevægelsen samtidigt med, at fagforeningernes ældreaktiviteter åbenbart er i stand til at fastholde en stor del af pensionisterne som fortsatte medlemmer. Samlet set er det dog kun en mindre del af alle pensionister, som er medlem af en fagforening, men andelen har været stigende fra 7 pct. i 1986 til 16 pct. i 2000.

Fagforeningerne har indtil for nyligt åbenbart ikke haft de store problemer med at fastholde medlemmerne eller rekruttere nye medlemmer fra rækkerne af tidligere ikke organiserede. LO er dog alarmeret over, at omkring 90.000 medlemmer de sidste 5-6 år har forladt fagforeningerne. Problemet ligger dog primært et andet sted: Medlemmerne udviser generelt en manglede aktivitet, interesse for og aktiv opbakning til fagforeningernes virke (Goul Andersen 1993), og næsten halvdelen af medlemmerne har en begrænset eller slet ingen interesse for fagforeningsspørgsmål (Christensen 1994).

Fagforeningernes fremtidige rolle

Diskussionen om fagforeningernes fremtidige rolle og overlevelse handler imidlertid primært om, hvorvidt de kan appellere til de unge generationer. Fagforeningernes rolle og overlevelse er betinget af tilslutningen fra de kommende generationer på arbejdsmarkedet, og her har spørgsmålet været, om de unge kan identificere sig med fagbevægelsens værdigrundlag og se dens nytteværdi.

I mange undersøgelser peges der på, at unge er mere individualistiske end ældre, og at denne tendens til øget individualisering udfordrer fagforeningerne (Madsen 1997). De unge har også en mere serviceorienteret tilgang til fagbevægelsen end de ældre medlemmer (Jørgensen m.fl. 1992). Jensen (2002) peger dog i sin undersøgelse på, at individualiseringen ikke alene bygger på et egoistisk grundlag, men også på et moralsk. Centralt for de unge er, at alle skal have lov til at være

sig selv, og når man arbejder på at være sig selv, bør dette aftvinge respekt, uanset hvem man er, eller hvad man repræsenterer. Hvis man derfor forsøger at påtvinge andre ens egen mening og livsmåde, forsvinder grundlaget for respekten (Jensen 2002: 222).

Dette livssyn tilsiger ikke just medlemskab af store kollektive enheder som en fagforening. På den anden side er der forskelle mellem unge, og nogle udviser da også en kollektiv orientering (Jensen 2002). Tidligere undersøgelser peger dog på, at kun ca. 10 pct. af de fagligt organiserede unge under 25 år er medlem af en fagforening, fordi de ønsker at være solidariske med arbejdskammeraterne sammenlignet med 48 pct. blandt dem, der er over 30 år (Bild & Madsen 1994). Christensen (1994) viste, at blandt fagforeningsmedlemmerne var det kun 20 pct. af 1980'erne generationen, som begrundede deres medlemskab med, at de ønsker at være solidariske med arbejdskammeraterne.

Juul (2002) viser imidlertid, at det ikke alene er de unge, der skiller sig ud, idet han i forhold til motiverne til fagforeningsmedlemskab ikke finder markante forskelle mellem de 18-29-årige og de 30-49-årige. Skillelinien går først og fremmest mellem dem under og dem over 50-årige, hvor de over 50-årige i langt højere grad end de under 50-årige er medlem af en fagforening, fordi de anser det som en moralsk forpligtigelse at være medlem. Generelt mener Juul dog, at fagforeningssolidariteten hviler på et solidt moralsk fundament, idet 80 pct. anser det som en moralsk forpligtigelse at være medlem af en fagforening. Dette står dog ikke nødvendigvis i modsætning til også at lægge vægt på, at medlemskab er til egen fordel, idet 75 pct. tillige lægger vægt på dette aspekt af medlemskabet. Endelig er der knapt halvdelen, som anfører, at det vil give problemer i forhold til andre, hvis man ikke er medlem. Der er altså for mange tale om miksede motiver til at være medlem af en fagforening. Der er imidlertid ingen tvivl om, at fagbevægelsen står overfor at skulle forny sig, hvis den skal kunne leve op til de nye krav, ideer og værdier, som de unge repræsenterer. Andersen (2002) peger i sin undersøgelse især på to gennemgående krav hos de unge: En større serviceorientering og flere individuelle ordninger. APL-undersøgelsen ("Arbejdsliv og politik set i et lønmodtagerperspektiv", Bild m.fl. 1992) konkluderede da også, at gruppetilhørsforholdet ikke længere er stærkt nok til at "skubbe" lønmodtagerne ind i fagforeningerne. I dag skal de (til) "trækkes" ind i en fagforening gennem tilbud, som appellerer til det enkelte medlems ønsker og behov.

Situationsbestemte former for faglig og politisk deltagelse

Der er mange andre måder at være politisk aktive på end ved at være medlem af et politisk parti. Disse andre typer af politiske aktiviteter engagerer endvidere en langt større andel af danskerne end partipolitik. De deltagelsesformer, som vi i det følgende belyser, er imidlertid karakteriseret ved at være situationsbestemte (se tabel 11.8). Nogle af disse situationsbestemte begivenheder vil dog ofte være arrangeret af fx partier eller fagforeninger, idet strejker relaterer sig til fagforeningsmæssige aktiviteter, og 1. maj demonstrationer vil typisk være organiseret af politiske partier og fagforeninger.

Nogle typer af situationsbestemte politiske aktiviteter er rent individuelle handlinger, mens andre foregår i kollektive sammenhænge. Den hyppigste politiske eller miljøpolitiske aktivitet danskerne udfører er at *undlade at købe bestemte varer på grund af politiske eller miljømæssige grunde*. Der er en overvægt af kvinder, som agerer politisk med indkøbskurven. Det er specielt de 20-49-årige, som er aktive med indkøbskurven, men også de 50-69-årige og de 70-79-årige følger pænt med omkring 31 pct. og 17 pct. Også enlige forsørgere er aktive med indkøbskurven, idet 40 pct. af disse har undladt at købe bestemte varer på grund af politiske eller miljømæssige grunde.

Tabel 11.8

20-93-årige som i 2000 deltog i en eller flere politiske aktiviteter.

	Procentandele
Skrevet under på underskriftindsamling	27
Støttet politiske formål med penge	8
Deltaget i offentlige møder, Protestmøder, høringer	14
Deltaget i demonstrationer, herunder 1. maj	8
Deltaget i strejke	11
Været til møder i politiske bevægelser udenfor partierne	3
Af politiske/miljømæssige grunde ladet være med at købe bestemte varer	38
Kontaktet en politiker, embedsmand eller en forening for at påvirke en sag	15
Kontaktet medierne eller indsendt artikler eller læsebrev til aviser eller tidsskrifter	9
Pct.grundlag	4.981

Der er ikke væsentlige forskelle mellem etniske minoriteter og danskere: Henholdsvis 33 pct. og 38 pct. undlader at købe bestemte varer på grund af politiske eller miljømæssige grunde. Der er dog betydelige forskelle mellem socialgrupperne, idet 57 pct. i socialgruppe I og II og 29 pct. i socialgruppe V undlader at købe bestemte varer på grund af politiske eller miljømæssige grunde. Dagpengemodtagere ligger over gennemsnittet med 46 pct., mens kontanthjælpsmodtagere ligger betydeligt under gennemsnittet med 23 pct.

Der er en lille overvægt af kvinder, som agerer politisk ved at *skrive under på underskriftindsamlinger*. Det er specielt de 20-49-årige, hvor 1 ud af 3 er aktive med pennen ved underskriftindsamlinger, men også de 50-69-årige følger pænt, idet 1 ud af 5 er aktive. Der er ingen væsentlig forskel mellem etniske minoriteter og danskere. Det er interessant, at det især er enlige forsørgere, som anvender pennen som politisk aktivitet. Socialgruppe I er mere aktiv med pennen end socialgruppe V, idet det er 37 pct. fra socialgruppe I og 24 pct. fra socialgruppe V, som skriver under på underskriftindsamlinger. Kontanthjælpsmodtagere ligger noget under gennemsnittet, idet kun 17 pct. skriver under på underskriftindsamlinger, mens dagpengemodtagere ligger lidt over gennemsnittet med 31 pct., som skriver under på underskriftindsamlinger.

Der er en overvægt af mænd i forhold til kvinder, som *støtter politiske formål med penge*.⁴ Der er ikke væsentlige forskelle mellem aldersgrupperne, men der er betydelige forskelle mellem socialgrupperne, idet 12 pct. i socialgruppe I og 6 pct. i V støtter politiske formål med penge. Etniske minoriteter støtter i lidt højere grad politiske formål med penge end danskere. Kontanthjælpsmodtagere skiller sig ikke her væsentligt ud her i sammenligning med andre i den danske befolkning.

Der er ingen markante forskelle mellem mænd og kvinder, mellem yngre og ældre og mellem etniske minoriteter og danskere, som har *deltaget i offentlige møder, protestmøder og høringer*. Der er dog betydelige forskelle mellem socialgrupperne, idet 25 pct. i socialgruppe

4. Der er ikke spurgt om pengebeløbenes størrelse.

I og kun 9 pct. i socialgruppe V har deltaget i offentlige møder. Kontanthjælpsmodtagere skiller sig i denne sammenhæng ikke ud, idet 11 pct. har deltaget i offentlige møder.

Andelen af danskerne, som har *deltaget i en demonstration*, falder med alderen, men der er ingen forskelle mellem mænds og kvinders, mellem etniske minoriteters og danskeres eller mellem socialgruppernes deltagelse i demonstrationer. Enlige mødre er dem, som er mest aktive i demonstrationer (14 pct.). Andelen af dagpengemodtagere, som har deltaget i en demonstration, er næsten så høj som gennemsnittet, mens kontanthjælpsmodtageres andel ligger på gennemsnittet.

Der er dobbelt så mange mænd som kvinder, som har deltaget i en strejke. Dette må tilskrives, at en betydelig større andel af mænd end af kvinder er beskæftiget i den private sektor (se kapitel 10), hvor strejker er hyppigere forekommende end inden for den offentlige sektor. Der er ikke forskel på andelen af etniske minoriteter og af danskere, som har deltaget i en strejke. Som den eneste faglige og politiske aktivitet er der en klar overvægt af personer i socialgruppe V, som har deltaget i en strejke (17 pct.) sammenlignet med de øvrige socialgrupper og især socialgruppe I. Dette er der intet underligt i, idet socialgruppe I består af topfunktionærer, personer i liberale erhverv og arbejdsgivere, og socialgruppe V består af ufaglærte arbejdere, som hyppigst er tvunget til at anvende strejkevåbnet for at få deres interesser til gode set. Strejkeaktiviteten er dog også forholdsvis udbredt i socialgruppe II og IV med henholdsvis 11 pct.

Der er ingen væsentlige forskelle mellem mænds og kvinders, etniske minoriteters og danskeres eller ældre og yngres deltagelse i *møder i politiske bevægelser uden for partierne*. Der er 6 pct. i socialgruppe I og 2 pct. i socialgruppe V. Kontanthjælpsmodtageres og førtidspensionisters deltagelse ligger på 6 pct.

Flere mænd end kvinder har *kontaktet en politiker, en embedsmand eller en forening for at påvirke en sag*. Det er de 30-69-årige, som især anvender denne kanal til at påvirke den politiske proces. Der er ikke væsentlig forskel mellem etniske minoriteters og danskeres udnyttelse af denne påvirkningskanal, men der er store forskelle mellem socialgrupperne: I socialgruppe I er det 29 pct. og i socialgruppe V er det kun 8 pct., som har kontaktet en politiker, embedsmand eller en for-

ening for at påvirke en sag. Både kontanthjælpsmodtagere og dagpengemodtagere anvender denne påvirkningsmulighed i næsten samme omfang som andre.

Der er en større andel af mænd end af kvinder, som har *kontaktet medierne eller indsendt artikler eller læserbreve til aviser eller tidsskrifter*. Der er ingen markante aldersforskelle – dog undtaget de 80-93-årige hvor kun 4 pct. har anvendt denne påvirkningsmulighed. Der er ingen forskel mellem danskere og etniske minoritetsgrupper, men betydelige forskelle mellem socialgrupperne. I socialgruppe I har 21 pct. og i socialgruppe V har 5 pct. kontaktet medierne eller indsendt artikler eller læserbreve til aviser eller tidsskrifter. Både kontanthjælpsmodtagere og dagpengemodtagere ligger på gennemsnittet.

At kunne komme til orde

En vigtig del af medborgerskabet er, om det bidrager til at skabe "empowerment" for borgerne (Andersen m.fl. 2003). Empowerment kan deles op i en mægtiggørende og en myndiggørende del (Goul Andersen, Torpe & Andersen 2000). Mægtiggørelsen vedrører muligheden for og kapaciteten til at opnå politiske handle- og indflydelsesmuligheder i kraft af de medborgerskabsrettigheder, som man har på det civile, sociale og politiske område. Myndiggørelsen vedrører spørgsmålet om at kunne opnå og erhverve sig forskellige typer af kompetencer, der muliggør, at man i videst muligt omfang kan anvende de handle- og indflydelsesmuligheder, der står til ens rådighed.

Tilvejebringelse af formelle handle- og indflydelsesmuligheder er vigtige i sig selv, men for den enkelte borger er udnyttelsen af disse rettigheder i praksis afhængig af, om man er i besiddelse af de kompetencer, der skal til for at kunne udnytte disse handle- og indflydelsesmuligheder.

Viden er magt, og en del af denne viden og evnen til at kunne benytte den er forbundet med muligheden for at kunne udtrykke sig på skrift. Dette gælder både i forhold til politik og i andre sammenhænge. Evnen til at kunne udtrykke sig på skrift og over for en myndighed er i 1976, 1986 og 2000 blevet belyst ved hjælp af spørgsmålet: "Hvis De får brug for at sende en skrivelse til en offentlig myndighed, kan De så selv lave den?" Det er langt hovedparten af befolkningen, som

kan svare bekræftende på dette spørgsmål. I 1976 kunne 79 pct. af danskerne svare bekræftende på dette spørgsmål, og denne andel var i 2000 steget til 86 pct. I 1976 var der en relativt stor forskel mellem mænd og kvinder og mellem unge og gamle i forhold til hvem, som svarede bekræftende og benægtende på dette spørgsmål. Mænd svarede oftere bekræftende end kvinder (henholdsvis 84 pct. og 74 pct.) og unge oftere end ældre (henholdsvis 86 pct. blandt 30-39-årige og 68 pct. blandt 60-69-årige). I 2000 kan man tale om ligestilling mellem kønnene, idet andelene er henholdsvis 86 pct. for mænd og 85 pct. for kvinder. De ældre er også kommet meget bedre med, idet afstanden mellem de 30-39-årige og de 60-69-årige er på 8 procentpoint (henholdsvis 88 pct. og 80 pct.). Afstanden mellem socialgrupperne vedbliver dog med at være høj og er ikke indsnævret fra 1976 til 2000. I 2000 svarer 98 pct. i socialgruppe I bekræftende, mens kun 68 pct. i socialgruppe V gør det samme.

Der er imidlertid en vigtig tilføjelse til denne beskrivelse, idet langt hovedparten af dem, som ikke selv kan skrive en skrivelse til en offentlig myndighed i 2000 oplyser, at de kan få hjælp hertil af andre. Kun 1 pct. af befolkningen kan hverken selv skrive en skrivelse til en offentlig myndighed eller få hjælp hertil af andre. Det er ikke etniske minoriteter, som svarer, at de ikke selv kan eller kan få hjælp hertil, men primært folke- og førtidspensionister og kontanthjælpsmodtagere.

Er danskerne meget eller lidt fagligt og politisk aktive?

Til sidst vil vi belyse, hvilke grupper som især er fagligt og politiske aktive, og hvilke grupper som især er fagligt og politisk inaktive. Dette giver en belysning af graden af udnyttelse af borgernes handle- og indflydelsesmuligheder.

Tablet 11.9 viser danskernes samlede deltagelse i faglige og politiske aktiviteter. Der er tale om et indeks, hvor der indgår 28 forskellige former for faglige og politiske aktiviteter og således favner et bredt spektrum af de forskellige aktiviteter, som danskerne deltager i. Beskrivelsen af indekskonstruktionen findes i et bilag sidst i kapitlet.

Tabel 11.9

20-93-årige fordelt efter om de i 2000 var inkluderet eller ekskluderet i forhold til faglige og politiske aktiviteter. Procent.

	Inklusion	Middel	Eksklusion	Pct. grundlag
Køn				
Mand	2	84	14	2.463
Kvinde	2	82	17	2.466
Alder				
20-29 år	1	75	24	771
30-39 år	1	88	10	965
40-49 år	2	89	9	983
50-59 år	3	88	9	946
60-69 år	3	84	13	592
70-79 år	1	74	25	449
80-93 år	0	55	45	223
Familietype				
Enlige uden børn	1	75	24	1.278
Enlige med børn	1	83	17	149
Par/saml. uden børn	2	84	15	1.820
Par/saml. med børn	2	89	9	1.682
Modersmål				
Dansk	2	83	15	4.843
Ikke-dansk	1	64	35	85
Hovedbeskæftigelse				
Lønmodtager	2	89	9	2.758
Selvstændig	1	87	12	336
Arbejdsløs	1	77	22	210
Pensionist	1	68	31	1.050
Efterlønsm.	2	95	3	206
Hjemmearb.	0	76	24	42
Under uddannelse	2	80	19	323
Socialgruppe				
I	5	91	4	307
II	4	92	4	569
III	2	88	10	672
IV	1	86	14	1.676
V	2	74	24	1.068
Alle 20-93-årige	2	83	15	4.929

Det er i 2000 kun ca. 2 pct. af danskerne, som er meget fagligt og politisk aktive, og som deltager i en omfattende række af faglige og politiske aktiviteter. Langt hovedparten (83 pct.) er moderat fagligt og politisk aktive og deltager typisk i valg til Folketing, Kommunalvalg og EU-valg og er medlem af en eller flere foreninger, men skriver også under på underskriftindsamlinger og undlader at købe bestemte varer af politiske eller miljømæssige grunde. En mindre andel af danskerne (15 pct.) er enten politisk og fagligt inaktive eller deltager i et begrænset antal af faglige eller politiske aktiviteter.

Det er unge mellem 20-29 år og ældre fra 70-93 år, som er fagligt og politisk mindst aktive. De politisk mest aktive er i alderen mellem 40-59 år. Der er ikke markante kønsforskelle, men kvinder er generelt lidt mindre aktive end mænd. Der er dog betydelige aldersbestemte forskelle i mænds og kvinders aktivitet. Kvinder mellem 30-49 år er mere aktive end mænd, mens yngre og ældre kvinder er mindre aktive end mænd.

De mindst fagligt og politisk aktive findes blandt enlige uden hjemmeboende børn og blandt enlige med hjemmeboende børn. Par med hjemmeboende børn er politisk mest aktive. Andelen med lav faglig og politisk aktivitet er på 24 pct. blandt enlige uden hjemmeboende børn. Det er da også den husstandstype, der er mest udbredt blandt de unge og de ældre. I alle familietyper er der flere kvinder end mænd, som har en lav faglig og politisk aktivitet.

Blandt personer med andet modersmål end dansk er der langt flere end blandt personer med dansk som modersmål, som har en lav faglig og politisk aktivitet: Henholdsvis 35 pct. og 15 pct. Efterlønsmodtagere er de politisk og fagligt mest aktive efterfulgt af lønmodtagere og selvstændigt erhvervsdrivende. Pensionister og arbejdsløse har den laveste andel af fagligt og politisk meget aktive.

Blandt arbejdsløse er der en relativt stor kønsforskel, idet 27 pct. af arbejdsløse kvinder og 16 pct. af arbejdsløse mænd har en lav politisk og faglig aktivitet. Det er især arbejdsløse kontanthjælpsmodtagere, som har en lav faglig og politisk aktivitet. 52 pct. af de arbejdsløse kvinder på kontanthjælp har en lav faglig og politisk aktivitet.

Blandt folkepensionister er der både mange mænd og kvinder med lav faglig og politisk aktivitet: Henholdsvis 28 pct. og 35 pct. Det samme gør sig gældende for førtidspensionister, men her er andelen af mænd større end andelen af kvinder med en lav faglig og politisk aktivitet: Henholdsvis 39 pct. og 25 pct.

Personer i socialgruppe I og II er betydeligt mere fagligt og politisk aktive end personer i socialgruppe III, IV og V. Mens mænd i socialgruppe I er mere fagligt og politisk aktive end kvinder, er det omvendt i socialgruppe II. Socialgruppe V skiller sig markant ud fra de øvrige socialgrupper ved at have en stor andel på 24 pct., som har et lavt fagligt og politisk aktivitetsniveau. Andelen af mænd i socialgruppe V med en lavt fagligt og politisk aktivitet er på 21 pct. og kvinders er på 27 pct.

Konklusion

Det "politiske dyr" er en sjældenhed i Danmark i den forstand, at det er få, der er ekstremt politisk aktive på mange fronter på én gang. Det betyder ikke, at danskerne ikke er aktive, men de fleste er det på afgrænsede områder og ikke over en lang årrække. Vi har som andre også kunnet konstatere en tendens til, at den faglige og politiske deltagelse har flyttet sig fra det "store" demokrati i form af medlemskab af politiske partier (se fx Andersen m.fl. 1993, Bille 1997) til det "lille" demokrati i form af deltagelse i andre typer af foreninger og repræsentation i skolebestyrelser m.m. Mønsteret for den samlede faglige og politiske deltagelse afviger ikke væsentligt fra det mønster, som Andersen m.fl. (1993) fandt i "Medborgerskabsundersøgelsen."

På den anden side kan man ikke ud fra ovenstående belysning af danskernes faglige og politiske deltagelse konkludere, at der findes bestemte og klart afgrænselige politiske aktørtyper, der enten er til det store eller det lille demokrati, til en institutionsbunden eller en situationel praksis. For de fleste er der tale om et miks af faglige og politiske aktiviteter, der endvidere er bestemt af generation og livsfase.

Indtil for nyligt var medlemskab af en fagforening næsten blevet noget, der var obligatorisk for alle danske lønmodtagere. Til gengæld er det kun et mindretal, som tillægger fagforeningerne en stor rolle i forhold til at kunne øve indflydelse på arbejdspladsen, og halvdelen

af lønmodtagerne mener, at fagforeningerne i 2000 har en mindre indflydelse end for omkring 15 år siden. Værre er det imidlertid for fagbevægelsen, at tilslutningen til fagforeningerne fra især de unges side så småt er begyndt at smuldre.

Det er således utvetydigt, at engagementet i fagforeningerne og især i de politiske partier er gået tilbage, selvom valgdeltagelsen fortsat er høj. Om de unges faglige og politiske engagement vil vedblive med at afvige fra tidligere generationers, kan der ikke gives noget svar på her. Tiden vil vise, om fx deres lavere tilslutning til fagforeningerne er livsfasespecifik eller er udtryk for en holdning og praksis, som de vil fortsætte med gennem livet.

Overordnet set giver dette kapitel anledning til at trække tre typer af konklusioner. For det første er den institutionsbundne deltagelsesform ikke på retur, men der er større vægt på de nærdemokratiske deltagelsesformer i det lille demokrati end på den partipolitiske deltagelse i det store demokrati. Selvom hovedparten af lønmodtagerne er medlem af en fagforening, er det ikke fordi, man tillægger dem nogen særlig vægt eller engagerer sig i deres virke. Kræfterne bliver lagt andre steder som fx i forældrebestyrelser eller frivillige foreninger. For det andet er der sket en individualisering i deltagelsen, hvilket også kommer til udtryk i forhold til den faglige og politiske identitet, der ikke længere i samme omfang som tidligere – i hvert fald blandt de yngre generationer – er bestemt af klasse og stand. Samtidig med individualiseringen er der sket en pluralisering i formerne for deltagelse, idet danskerne i højere grad end tidligere går ind i og ud af mange forskellige typer af faglige og politiske aktiviteter. For det tredje er det centralt at påpege, at selvom sociale skel – fx mellem klasserne (se Larsen 2000) – tilsyneladende ikke længere spiller nogen afgørende rolle for identifikation og deltagelse, så spiller sociale skel imidlertid en overordentlig stor rolle for, hvem der faktisk deltager, og hvem der ikke deltager i faglige og politiske aktiviteter. Mens kønsforskelle generelt set ikke længere er centrale for deltagelsen – om end der er betydelige forskelle fra område til område – så spiller klasse og etnicitet stadig en central betydning. Det slår ud ved, at socialgruppe V i langt mindre grad på stort set alle områder har en ringere deltagelse end andre. Dette slår også igennem i forhold til kontanthjælpsmodtagere og førtidspensionister, som primært tilhører socialgruppe V, og hvor især deres institutionsbundne deltagelse i

partier, foreninger m.m. er væsentligt mindre end andre gruppers deltagelse. Også etniske minoritetsgrupper deltager i langt mindre grad end andre i de institutionsbundne deltagelsesformer. Togeby (1999) har påpeget, at indvandrere og etniske minoritetsgrupper i dobbelt forstand udgør en demokratisk udfordring for det danske samfund. For det første udnytter de ikke i samme omfang som den danske befolkning deres demokratiske rettigheder, og måske har de heller ikke i samme grad reelle muligheder for at udnytte dem. For det andet ønsker danskerne heller ikke indvandrernes indblanding i politiske beslutninger. Juul (2002) viser, at der er en udbredt ambivalens i den danske befolkning overfor de fremmede, idet den ene halvdel af befolkningen opfatter de fremmede som en trussel mod dansk kultur, mens den anden halvdel ikke gør det.

Som Phillips (1995) anfører, så er det imidlertid både et demokratisk problem og et velfærdsproblem, når underprivilegerede gruppers stemmer ikke i tilstrækkelig grad høres i det offentlige rum og i den offentlige demokratiske dialog. "Tilstedeværelsens politik" – det vil sige at alle med et legitimt krav på at blive hørt også gives muligheden for at åbne munden og blive hørt – er afgørende for, at både demokratiet og fordelingspolitikken fungerer på en retfærdig måde.

Litteratur

Andersen, J. (2000)

Borgerne og det lokale styre, i: J. Goul Andersen, L. Torpe & J. Andersen: Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Andersen, J.; Christensen, A-D.; Langberg, K.; Siim, B. & Torpe, L. (1993)

Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse. Herning: Systime.

Andersen, J. & Torpe, L. (red.) (1994)

Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab. Herning: Systime.

Andersen, J.; Beck, A-M. T.; Kristensen, C. J. & Larsen, J. E. (2003)

Empowerment i storbyens rum. København: Gyldendal.

Andersen, P. T. (2002)

Det fælles kvindelige til debat. En analyse af profil og strategi i kvindeligt arbejderforbund, i: A. Borchorst (red.): Kønsmagt under forandring. København: Hans Reitzels Forlag.

Bang, H. & Sørensen, E. (1999)

Hverdagsmagerne – en udfordring til demokratiet og til samfundsforskningen, i: J. Goul Andersen, P. M. Christiansen, T. B. Jørgensen, L. Togeby & S. Vallgård (red.): Den demokratiske udfordring. København: Hans Reitzels Forlag.

Beck, U. (1992)

Risk Society. Towards a New Modernity. London: Sage.

Beck, U. (1997a)

Subpolitics. Ecology and the Disintegration of Institutional Power, I: Organization & Environment, Vol. 10, No. 1: 52-65.

Beck, U. (1997b)

Risiko og frihet. Bergen: Fabbokforlaget.

Bild, T. m.fl. (1992)

Fællesskab og forskelle. Sammenfatningsrapport fra APL-projektet. Carma: Ålborg Universitet.

Bild, T. & Madsen, M. (1994)

De unges syn på arbejdsliv og politik. Analyse på baggrund af APL-data-materialet. Carma, Ålborg Universitet.

Bille, L. (1997)

Partier i forandring. En analyse af danske partiorganisationers udvikling 1960-1995. Odense: Odense Universitetsforlag.

Borchorst, A. (red.) (2002)

Kønsmagt under forandring. København: Hans Reitzels Forlag.

Bundsen, P. & Henriksen, L. S. (2003)

Frivilligt socialt arbejde, i: J. E. Larsen & I. H. Møller (red.): Socialpolitik. København: Gyldendal.

Christensen, A-D. (1994)

Køn, ungdom og værdiopbrud, i: Andersen, J. & Torpe, L. (red.) (1994): Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab. Herning: Systime.

Christensen, A-D. & Siim, B. (2001)

Køn, demokrati og modernitet. Mod nye politiske identiteter. København: Hans Reitzels Forlag.

Elklit, J.; Møller, B.; Svensson, P. & Togeby, L. (2000)

Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke? Århus: Magistrædningen.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2002)

Industrial relations in the EU Member States and candidate countries. Dublin: European Foundation.

Giddens, A. (1991)

Modernity and Self-Identity. Cambridge: Polity Press.

Goul Andersen, J. (1993)

Politisk deltagelse i 1990 sammenlignet med 1979, i: Andersen, J.; Christensen, A-D.; Langberg, K.; Siim, B. & Torpe, L. (1993): *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.

Goul Andersen, J. (1995)

Politik og samfund i forandring. København: Columbus.

Goul Andersen, J. (2000)

Det lille demokrati. Nærdemokratiet i den offentlige sektor, i: J. Goul Andersen, L. Torpe & J. Andersen: *Hvad folket magter*. Demokrati, magt og afmagt. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Goul Andersen, J; Torpe, L. & Andersen, J. (2000)

Indledning: Demokrati, magt og afmagt, i: J. Goul Andersen, L. Torpe & J. Andersen: *Hvad folket magter*. Demokrati, magt og afmagt. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Goul Andersen, J. & Tobiasen, M. (2001)

Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet. Århus: Magtudredningen.

Gundelach, P. & Torpe, L. (1999)

Befolkningens fornemmelser for demokrati: foreninger, politisk engagement og demokratisk kultur, i: J. Goul Andersen, P. M. Christiansen, T. B. Jørgensen, L. Togeby & S. Vallgård (red.): *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jensen, U. H. (2002)

Unge politiske univers, i: A-D. Christensen & B. Siim (2001): *Køn, demokrati og modernitet. Mod nye politiske identiteter*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jæger, M. (1999)

Politisk medborgerskab i senmoderniteten. BA opgave. København: Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Juul, S. (2002)

Modernitet, velfærd og solidaritet. København: Hans Reitzels Forlag.

Jørgensen m.fl. (1993)

Medlemmer og meninger. Rapport over spørgeskemaundersøgelse blandt medlemmer af LO-forbundene. Carma: Ålborg Universitet.

Kock-Nielsen, I. & Clausen, J. (2002)

Værdierne i det frivillige arbejde, i: P. Gundelach (red.): Danskernes værdier 1981-1999. København: Hans Reitzels Forlag.

Larsen, J. E. (2000)

Klassebiografi og individual biografi, i: J. E. Larsen, J. Lind & I. H. Møller (red.): Kontinuitet og forandring – Nye differentierings- og integrationsformer i samfundet? København: Samfundslitteratur.

Madsen, M. (1997)

Demokrati og individualisering. Udfordringer til det organisationsinterne demokrati i fagforeninger set i et medlemsperspektiv. Licentiatserien 1997 nr. 5. København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.

Phillips, A. (1995)

The Politics of Presence. Oxford: Clarendon Press.

Togeby, L. (1999)

Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark? I: J. Goul Andersen, P. M. Christiansen, T. B. Jørgensen, L. Togeby & S. Vallgård (red.): Den demokratiske udfordring. København: Hans Reitzels Forlag.

Togeby, L. (2000)

Kan kvinder også stemme? Om politisk mobilisering af de etniske minoriteters kvinder, i: P. Kurrild-Klitgaard, L. Bille & T. Bryder (red.): Valg, vælgere og velfærdsstat. Festskrift til Hans Jørgen Nielsen. København: Forlaget Politiske Studier.

Torpe, L. (2000)

Foreninger og demokrati, i: J. Goul Andersen, L. Torpe & J. Andersen: Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Bilag til kapitel 11

Indeks over inklusion og eksklusion i relation til faglige og politiske aktiviteter

Der er tale om et additivt indeks inden for intervallet 0-28, hvor respondenterne på hver enkelt af de 28 variabler, som indgår i indekset, tildeles scoren 1, hvis han/hun er aktiv i forhold til den pågældende aktivitet, og ellers tildeles scoren 0 (også hvis der er svaret "ved ikke", eller der ikke er oplysning om den pågældende aktivitet).

Inklusion er defineret ved, at man har en indeksscore på 14-28, en middel placering er defineret ved en score på 5-13, og eksklusion er defineret ved en score på 0-4.

Positiv placering på de enkelte aktivitetsmål opnås ved:

Aktuelt medlemskab af:

1. fagforening, arbejdsgiverforening/brancheorganisation/
landboforening eller lignende
2. et politisk parti – fx en vælgerforening
3. kommunalbestyrelse
4. skolebestyrelse/skolenævn
5. menighedsråd
6. forældrebestyrelse i barns daginstitution
7. kommunalt ældre- eller handicapråd
8. foreninger der udfører frivilligt socialt arbejde (fx Kirkens
Korshær, Røde Kors, Kræftens Bekæmpelse, Mødrehjælpen)
9. idrætsforening
10. politiske eller religiøse ungdomsorganisationer, spejderkorps
11. kulturel forening (kunstforening, sangforening, musikforening,
teaterforening)
12. pensionistforening eller -klub
13. menneskerettighedsorganisation, organisation til fremme
af international solidaritet
14. miljøorganisation, naturbeskyttelse (fx Greenpeace, Danmarks
Naturfredningsforening)
15. anden forening

Stemte ved sidste:

16. folketingsvalg
17. kommunalvalg
18. valg til EU-parlamentet

Inden for de seneste par år:

19. skrevet under på underskriftindsamlinger
20. støttet politiske formål med penge
21. deltaget i offentlige møder, protestmøder, høringer
22. deltaget i demonstrationer, herunder 1. maj
23. deltaget i strejke
24. været til møder i politiske bevægelser udenfor partierne
25. af politiske/miljømæssige grunde ladet være med at købe bestemte varer
26. kontaktet en politiker, embedsmand eller en forening for at påvirke en sag
27. kontaktet medierne eller indsendt artikler eller læserbreve til aviser eller tidsskrifter

Hvis man får brug for at sende en skrivelse til en offentlig myndighed:

28. selv kan lave den eller kender nogen, der vil kunne hjælpe med det.

MILJØFORHOLD

AF JØRGEN ELM LARSEN

Indledning

Den tyske sociolog Ulrik Beck har med sin bog om “Risikosamfundet” fra 1986 (på dansk 1997) sat et solidt fingeraftryk på debatten om miljørisici både herhjemme og i udlandet. Beck retter fokus på de mange typer af miljøproblemer, som vi i stigende grad enten udsættes for eller konfronteres med i pressen og på TV: fx huller i ozonlaget eller kogalskab. Udgangspunktet for Beck i 1986 var dog primært ulykken på atomkraftværket Tjernobyl i det tidligere Sovjetunionen. Denne ulykke gjorde det klart for Beck, at verden nu var udsat for miljørisici, der var menneskeskabte, og at denne menneskeskabte teknologi gjorde verden sårbar. Becks hovedsynspunkt eller tese i “Risikosamfundet” er, at de gamle og traditionelle konflikter og problemer om fordelingen af velfærdsgoderne i dag er blevet tilført en mængde nye problemer og konflikter, der handler om produktion og fordeling af menneskeskabte risici. Disse menneskeskabte risici er utilsigtede bivirkninger og konsekvenser af det industrielle (og det postindustrielle) samfunds tænkemåde og produktionsform.¹ Et centralt træk ved risikosamfundet er ifølge Beck, at alle i princippet kan

1. For en grundigere gennemgang af Becks argumentation i “Risikosamfundet” samt andre teorier om “risikobegrebet” se fx Rasborg (1999) og andre bidrag i bogen “Risiko, politik og miljø i det moderne samfund” af Nielsen m.fl. (1999).

rammes af miljørisici – eller som han skriver: “Nød er hierarkisk, smog er demokratisk”. Selvom rige har visse muligheder for at etablere “private flugtveje”, så slipper de hurtigt op, når det kommer til spørgsmålet om fx drikkevandsforurening og luftforurening, hvor risikoen for at blive udsat herfor er blevet demokratiseret. Ingen går hus forbi, når først fanden er løs!

Herhjemme har Bjørn Lomborg dog siden 1998, hvor hans bog “Verdens Sande Tilstand” udkom, haft mindst lige så stor betydning for miljødebatten som Ulrik Becks bog “Risikosamfundet”. Man kan til en vis grad hævde, at Lomborg og Beck repræsenterer de to diametralt modsatte synspunkter i miljødebatten. Beck frygter, at vi ikke helt er klare over eller måske ønsker at blive helt klare over dybden i miljøudfordringen og i miljørisiciene, mens Lomborgs synspunkt er, at miljøpessimisterne langt overdriver, hvor slemt det står til med de globale miljøproblemer (se fx Heinberg (1999) for en oversigt over debatten).

I det følgende overlader vi imidlertid “ordet” til danskerne selv, for at høre hvordan de opfatter “verdens sande tilstand”. Kapitlet har tre temaer. Det første tema vedrører danskernes vurdering af forskellige miljøforhold og risici i forhold til miljøet. Det andet tema vedrører, om danskerne selv har været udsat for forskellige typer af forurening i deres bolig- eller lokalområde inden for de sidste 12 måneder. Det tredje tema vedrører danskernes adfærd i forhold til at tage hensyn til miljøet.

De tidligere danske levekårsundersøgelser har ikke inddraget spørgsmål om miljøforhold. Men da miljøforhold både direkte og indirekte har en betydning for levekårene, blev det besluttet at medtage spørgsmål om miljøforhold i 2000 levekårsundersøgelsen. Dertil kommer, at miljøforhold i stigende grad i løbet af de sidste 25 år er kommet i fokus i offentlige debatter politikker og i danskernes bevidsthed og adfærd (se også kapitel 11 om den “miljøbevidste forbruger”).

De tre temaer, vi har valgt at belyse, vedrører forskellige aspekter af miljøforholdene. Holdninger til og vurderinger af miljøforhold siger noget om, hvor bekymrede danskerne er for de nuværende og fremtidige miljøforhold. Den faktiske udsathed i forhold til nogle vigtige miljøgener viser, i hvilken udstrækning danskerne i dagligdagen kon-

fronteres med miljøforurening, som kan påvirke deres levekår. Endelig viser danskernes miljøadfærd, om en eventuel bekymring for miljøet modsvares af en adfærd i dagligdagen, der forsøger at tage hensyn til miljøet.

Vurderinger af miljørisici

Tabel 12.1 viser svarfordelingerne i forhold til en række spørgsmål, hvor danskerne er blevet bedt om at vurdere forskellige risici i forhold til miljøet. For det første spurgte vi, om danskerne mener, at "lokale miljøkatastrofer er særdeles tænkelige". Over halvdelen af befolkningen (54 pct.) mener ikke, at dette er særdeles tænkeligt, mens 37 pct. mener, at det er særdeles tænkeligt. Der er ingen betydningsfulde

Tabel 12.1

De 20-93-åriges holdning i 2000 til forskellige miljøforhold. Procent.

	Mand		Kvinde			Alle 20-93 årige			Pct.grundlag		
	Enig	Uenig	Ved ikke	Enig	Uenig	Ved ikke	Enig	Uenig	Ved ikke	Mand	Kvinde
Lokale miljøkatastrofer er særdeles tænkelige	37	57	6	36	51	12	37	54	9	2.484	2.484
Det stigende forbrug overalt i verden udgør et miljøproblem	90	7	3	91	3	6	90	5	5	2.486	2.486
Virksomheder, der trods advarsler forsætter med at forurene, skal lukkes, selv om det koster arbejdspladser	86	10	4	85	8	7	86	9	6	2.484	2.486
De danske miljøregler er så skrappe, at det skader både produktionen og beskæftigelsen	53	40	7	56	29	15	55	35	11	2.485	2.485
Af hensyn til kommende generationer skal vi i højere grad beskytte naturen	96	3	2	97	1	2	96	2	2	2.486	2.484
Frygten for globale miljøkatastrofer som fx nedbrydning af ozonlaget er overdrevet	47	40	13	51	32	17	49	36	15	2.486	2.486

forskelle mellem mænds og kvinders holdning, mellem holdningerne i forskellige familietyper, mellem dem, der har dansk som modersmål og dem, der har et andet modersmål end dansk eller mellem socialgrupperne. Den afgørende forskel går mellem de yngre og de ældre generationer, idet 41 pct. af de 20-29-årige mener, at det er særdeles tænkeligt, mens kun 27 pct. af de 80-93-årige mener det samme.

Det næste spørgsmål handler om, hvorvidt “det stigende forbrug overalt i verden udgør et miljøproblem”. Hertil svarede 90 pct. af danskerne, at det mener de, at det gør. Den eneste betydningsfulde forskel mellem danskerne er igen en holdningsforskel mellem generationerne, hvor 95 pct. af de 20-29-årige mener, at forbruget udgør et miljøproblem, mens kun 68 pct. af de 80-93-årige mener det samme.

Det tredje spørgsmål handler om, hvorvidt “virksomheder, der trods advarsler fortsætter med at forurene, skal lukkes selvom det koster arbejdspladser”. Også her svarer en overvældende majoritet af danskerne ja, idet 86 pct. mener, at virksomhederne bør lukkes. De 20-69-årige ligger her helt på linie med hinanden, mens de 70-93-årige i mindre grad mener, at virksomhederne bør lukkes. Der er også en forskel mellem socialgrupperne, idet socialgruppe V i mindre grad end de øvrige socialgrupper mener, at virksomhederne bør lukkes, mens 94 pct. i socialgruppe I mener, at virksomhederne bør lukkes.

Det fjerde spørgsmål handler om, hvorvidt “de danske miljøregler er så skrappe, at det skader både produktionen og beskæftigelsen”. Dette er 55 pct. af danskerne enige i, mens 35 pct. ikke mener, at de er så skrappe, at de skader både produktionen og beskæftigelsen. Her skiller vandene igen mellem aldersgrupperne, hvor de yngre i langt højere grad end de ældre er uenige i, at miljøreglerne er så skrappe, at de skader både produktionen og beskæftigelsen. Igen er det i markant højere grad i socialgruppe I end især i socialgruppe V, at man er uenige i, at miljøreglerne er så skrappe, at de skader både produktionen og beskæftigelsen. 73 pct. i socialgruppe I mener ikke dette, mens kun 46 pct. i socialgruppe V har den samme holdning.

Et spørgsmål, som danskerne er temmelig rørende enig i er, om vi “af hensyn til kommende generationer i højere grad skal beskytte naturen”. Hele 96 pct. af danskerne mener, at vi af hensyn til kom-

mende generationer i højere grad skal beskytte naturen – om end de ældste i lidt mindre grad end de yngre.

Det sidste spørgsmål vi stillede var, hvorvidt “frygten for globale miljøkatastrofer som fx nedbrydning af ozonlaget er overdrevet”. Dette er der 36 pct., der er enige i, mens næsten halvdelen af befolkningen er uenige heri, og de mener dermed ikke, at frygten for globale naturkatastrofer er overdreven. Igen er der markante aldersforskelle, men især hos de ældste er “ved ikke” andelen stor: 47 pct. Det er i socialgruppe II vi finder den højeste andel, der mener, at frygten ikke er overdrevet.

Den eneste centrale forskel, der generelt findes i forhold til vurderingerne af miljøforholdene, er en aldersforskel, idet yngre i højere grad end ældre er bekymret for miljøet. De ældre svarer imidlertid også i langt højere grad end de yngre, at de ikke kan vurdere (“ved ikke”) disse spørgsmål om holdninger til og vurderinger af miljøforhold. Overordnet set er det imidlertid en meget stor del af befolkningen, som udtrykker bekymring for miljøforholdene. Ganske anderledes ser det imidlertid ud, når vi spørger til, om man faktisk har været udsat for gener i miljøet i form af vand-, luft- og støjforurening.

Udsathed for forurening

Tabel 12.2 viser, hvor stor en andel af den danske befolkning, der inden for de sidste 12 måneder har været udsat for drikkevands-, luft- eller støjforurening i deres bolig- eller lokalområde.

Tabel 12.2

Andele af 20-93 årige, der selv i 2000 har været udsat for drikkevands-, luft- eller støjforurening.

				Pct.grundlag	
	Mand	Kvinde	Begge køn	Mand	Kvinde
Drikkevandsforurening	2	3	2	2.487	2.485
Luftforurening	5	6	5	2.486	2.485
Støjforurening	7	8	7	2.487	2.485

2 pct. af danskerne har været udsat for drikkevandsforurening, 5 pct. for luftforurening og 7 pct. for støjforurening. Det er en helt marginal andel på 0,1 pct., der svarer, at de ikke ved, om de har været udsat for en af disse typer af forurening. Ikke desto mindre er der nogle bemærkelsesværdige forskelle mellem danskerne, som næppe kan forklares ud fra de faktiske risici og hændelser med hensyn til forurening. For det første angiver de unge, at de i højere grad end de ældre har været udsat for alle tre typer af forurening. For det andet har socialgruppe I i lidt højere grad end de øvrige socialgrupper været udsat for de tre typer af forurening. Sammenligner vi socialgruppe I og V har henholdsvis 4 pct. og 2 pct. været udsat for drikkevandsforurening, 6 pct. og 5 pct. været udsat for luftforurening, og 9 pct. og 6 pct. været udsat for støjforurening. Denne svarfordeling kunne jo tyde på, at Ulrik Becks tese om demokratiseringen af miljørisici holder stik. Men dels er de anførte procentforskelle ikke statistisk signifikante, dels kan der være tale om, at de rapporterede forskelle i udsathed for forurening måske kan bunde i forskellig opmærksomhed på miljøforurening i bolig- eller lokalområdet. En skærpet bevidsthed om forureningsrisici vil – alt andet lige – også øge sandsynligheden for at registrere og huske sådanne begivenheder. Og man kunne måske især have en mistanke om, at disse forhold gjorde sig gældende i forhold til de rapporterede aldersforskelle i udsathed for forurening. Disse forhold kan ikke belyses på baggrund af levekårsundersøgelsens data, men nævnes for at advare mod at drage forhastede slutninger om faktisk udsathed for forurening.

Hensyntagen til miljøet

Tabel 12.3 viser andelen af den danske befolkning, der altid eller ofte på forskellig måde tager hensyn til miljøet. To-tredjedele af den danske befolkning sorterer ofte deres affald. En overvældende majoritet af den danske befolkning afleverer ofte batterier, kemikalie- og malingsrester m.v. til de steder, som samler dette ind: nemlig hele 92 pct. Lidt under halvdelen (47 pct.) anvender vaskepulvere m.v., der skader naturen mindst muligt.

De to sidste spørgsmål har en lidt mere tvetydig mulighed for fortolkning, fordi adfærden her både kan være betinget af hensyn til miljøet og af hensyn til pengepungen. Uanset hvad det er, der gør sig gældende, er det en meget stor del af befolkningen, der både sparer

Tabel 12.3

Andele af 20-93 årige, der i 2000 altid eller ofte på forskellige måder tager hensyn til miljøet.

				Pct.grundlag	
	Mand	Kvinde	Begge køn	Mand	Kvinde
Ved at sortere affald	69	65	67	2.487	2.480
Ved at aflevere batterier, kemikalie- og malingsrester m.v. til de steder, som samler dette ind	91	93	92	2.488	2.481
Ved at anvende vaskepulvere, opvaskemidler m.m. der er mindst skadeligt for naturen	45	49	47	2.431	2.471
Ved at spare på energiforbruget	71	73	72	2.487	2.481
Ved at spare på vandforbruget	69	72	70	2.487	2.481

på energiforbruget og på vandforbruget. 72 pct. sparer på energiforbruget og 70 pct. på vandforbruget.

Der er kun én afgørende forskel mellem danskerne i forhold til deres miljøadfærd. Det er på alle områder de yngste (20-29-årige) og de ældste (de 80-93-årige), der udviser mindst hensyntagen til miljøet. Hvad angår de unge kan man således konstatere, at der er en forskel mellem tanke og handling. De helt unge er mere bekymrede for miljøet end andre, men deres miljømæssige adfærd synes ikke at stå mål med deres bekymring for miljøet. Halkier (1999) påpeger imidlertid, at det at have viden om miljø og/eller miljørigtige holdninger ikke i sig selv tilskrives, at dette vil lede til en miljøvenlig forbrugspraksis. Unge – og også dem der identificerer sig med en miljøvenlig forbrugspraksis – forhandler i forhold til, “hvornår de skal udføre miljøhensyn i forbrug og prioriterer ikke miljøhensyn på bestemte praksisområder.” Og videre skriver hun, at “Det netop [er], hvis kravet om miljøhensyn bliver formidlet som noget absolut moralsk, at hverdagslivet bliver hvirvlet ind i mere socialt kontrollerede relationer, som i sidste ende kan få de unge til at reagere imod og lægge miljøansvaret fra sig som led i at arrangere sig udenom forsøg på at overrationalisere deres hverdag.” (Halkier 1999: 344 og 352). Dertil kommer, at de unges “vilje” til at tage hensyn til miljøet sandsynligvis også hænger sammen med deres faktiske mulighed herfor – herunder om de i samme omfang

som fx dem, der bor i eget hus og har have, er konfronteret med miljø-problemstillinger i dagligdagen.

“Det grønne segment” og miljøadfærd

Vi har også analyseret, om der skulle være en (manglende) sammenhæng mellem miljøbevidsthed og adfærd i forhold til miljøet ved at belyse, om dem, der er medlem af en miljøorganisation eller naturbeskyttelsesforening, i højere grad, i samme grad eller i mindre grad end andre udviser en adfærd, der tager hensyn til miljøet.

På alle fem spørgsmål udviser medlemmer af miljøorganisationer eller naturbeskyttelsesforeninger en adfærd, der i højere grad end andre tager hensyn til miljøet. Dette gælder især spørgsmålet om at anvende vaskepulvere m.m., der mindst muligt skader naturen, og hvor der generelt ud af de fem spørgsmål, er den laveste andel af befolkning, som tager hensyn til naturen. Her svarer 81 pct. af medlemmer af miljøorganisationer og naturbeskyttelsesforeninger, at de anvender denne type vaskepulvere m.m. Dette hænger også godt sammen med deres svar på spørgsmålet om, hvorvidt de af miljø-mæssige eller andre grunde afholder sig fra at købe bestemte varer (se i øvrigt kapitel 11). I forhold til personer, der ikke er medlem af sådanne organisationer, afholder dobbelt så mange af disse medlemmer sig fra af miljø-mæssige eller andre grunde at købe bestemte varer.

Konklusion

Ovenstående analyse viser, at der er ganske mange danskere, som er bekymrede for miljøet, selvom flertallet ikke i dagligdagen udsættes for hverken drikkevands-, luft- eller støjforurening. Samtidigt er det også en ganske stor del af danskerne, der i deres adfærd viser, at de ønsker at tage hensyn til miljøet.

Hvorvidt “verdens sande tilstand” er værre eller bedre, end vi går og tror, er måske ikke det afgørende. Det afgørende er tvivlen – den nagende tvivl. Uanset “verdens sande tilstand” har Ulrik Beck sandsynligvis ret i, at de menneskeskabte miljørisici udgør noget “nyt” og konfronterer os med miljørisici, som vi ganske enkelt ikke kan overskue, men samtidigt er nødt til at forholde os til, fordi de er blevet et grundvilkår i det nuværende verdenssamfund – lokalt som globalt.

Karakteristisk for tvivlen er også, at det ikke er muligt at fremskaffe tilstrækkelig og sikker viden om “verdens sande tilstand”, og alene derfor bør afgørende beslutninger om anvendelse af nye teknologier som fx gensplejsede afgrøder ikke udelukkende overlades til eksperter, men bør gøres til genstand for en omfattende demokratisk debat. Vi giver det sidste ord her til Ulrik Beck:

“Alternativet er, at gentænke regeringsformer og politik med henblik på at skabe åbne regeringer og organisationer, på basis af en meget bedre informeret offentlighed og socialt bevidste firmaer, der konfronteres med konsekvenserne af deres handlinger, som de for tiden i vid udstrækning ikke kender. Nylige sager, som f.eks. den politiske uro i forbindelse med kogalskab i Europa, viser, i hvilken grad de gamle metoder for risikovurdering har udsat samfundet for et ukontrolleret eksperiment. Det er klart, at risici ikke kan elimineres fra det moderne liv; men hvad vi kan og skal stræbe efter, er udviklingen af nye institutionelle arrangementer, der bedre kan håndtere de risici, vi i dag konfronteres med; ikke ud fra den forestilling, at vi skulle være i stand til at opnå fuld kontrol, mens snarere ud fra en idé om, at vi må finde måder, hvorpå vi kan forholde os demokratisk til det moderne livs ambivalens, og med hvilke, vi demokratisk kan afgøre, hvilke risici vi ønsker at løbe.” (Beck 1999: 126-127)

Litteratur

Beck, U. (1997)

Risikosamfundet. København: Hans Reitzels Forlag.

Beck, U. (1999)

Subpolitik – økologi og opløsning af institutionel magt, i: K. A. Nielsen, A. Greve, F. Hansson & K. Rasborg (red.): Risiko, politik og miljø i det moderne samfund. København: Forlaget Sociologi.

Halkier, B. (1999)

Politisering af forbrug i risikosamfundet, i: K. A. Nielsen, A. Greve, F. Hansson & K. Rasborg (red.): Risiko, politik og miljø i det moderne samfund. København: Forlaget Sociologi.

Heinberg, C. (1999)

Den nye miljøpolitiske dagsorden, i: K. A. Nielsen, A. Greve, F. Hansson & K. Rasborg (red.): Risiko, politik og miljø i det moderne samfund. København: Forlaget Sociologi.

Lomborg, B. (1998)

Verdens Sande Tilstand. Århus: Centrum.

Nielsen, K. A.; Greve, A.; Hansson, F. & Rasborg, K.
(1999) (red.)

Risiko, politik og miljø i det moderne samfund. København: Forlaget Sociologi.

Rasborg, K. (1999)

Sikkerhed, fare, risiko – et forsøg på afklaring af det sociologiske risikobegreb, i: K. A. Nielsen, A. Greve, F. Hansson & K. Rasborg (red.): Risiko, politik og miljø i det moderne samfund. København: Forlaget Sociologi.

VOLD OG NERVØSITET FOR VOLD

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN

Vold og trusler om vold

I 1986-undersøgelsen viste det sig, at det var en meget beskedent andel af respondenterne, der havde personlig erfaring med vold. Det gælder også i 2000 (se tabel 13.1).

Sammenligningen er aldersmæssigt begrænset til de 30-79-årige. Mens andelen, der inden for det sidste år har været udsat for vold, der førte til synlige mærker eller skader på kroppen, og andelen, der har været udsat for vold, der ikke førte til synlige mærker eller ska-

Tabel 13.1

Procentandelen af 30-79-årige, som inden for de sidste 12 måneder i 1986 og 2000 har været udsat for vold med eller uden synlige mærker eller trusler om vold. Procentandele.

	Vold m. synlige mærker el. skader		Vold uden synlige mærker el. skader		Trusler om vold	
	1986	2000	1986	2000	1986	2000
Køn						
Mand	1,1	0,8	1,4	1,5	2,7	3,0
Kvinde	0,5	0,6	1,0	1,1	2,4	3,5
Begge køn	0,8	0,7	1,2	1,3	2,5	3,3
Pct.grundlag	4.544	4.009	4.534	4.009	4.543	4.010

der, er meget konstant, er der en svag tendens til, at *trusler* om vold opleves hyppigere i 2000 end i 1986. Der er dog tale om en statistisk usikker tendens. Denne tendens fremkommer primært, fordi andelen af kvinder, der har været udsat for trusler om vold, er højere i 2000 end i 1986, så de i modsætning til 1986 og i modsætning til de andre voldskategorier i 2000 er svagt overrepræsenteret som ofre for trusler om vold.

Tabel 13.2

Andelen af 30-79-årige, som i 1986 og 2000 har været udsat for vold med eller uden synlige mærker eller trusler om vold. Procentandele.

	1986	2000
Køn		
Mand	4	4
Kvinde	3	4
Alder		
30-39 år	6	6
40-49 år	4	5
50-59 år	2	4
60-69 år	2	3
70-79 år	2	1
Bopælsområde		
Hovedstaden	8	7
Hovedstadens forstæder	5	5
Større byer	4	5
Mindre byer	3	4
Bymæssig bebyggelse	3	2
Land	2	4
Familietype		
Enlige uden børn	6	6
Enlige med børn	6	10
Saml. uden børn	2	3
Saml. med børn	3	4
Alle	4	4
Pct. grundlag	4.542-4.561	3.919-3.974

Opgør man andelen af befolkningen, der har været udsat for mindst én af de tre nævnte hændelser, altså vold med eller uden mærker eller skader til følge eller trusler om vold, udgør denne andel i såvel 1986 som 2000 4 pct. af de 30-79-årige (se tabel 13.2).

Som det fremgår af tabel 13.2, er der heller ikke inden for forskellige personkategorier sket større ændringer, og forskellene mellem kategorierne er beskedne og statistisk usikre. Begge år er det især alderskategorien de 30-39-årige, som er udsat for denne risiko, ligesom hovedstadsbefolkningen oftere er udsat for vold end befolkningen i andre geografiske områder, og enlige oftere end samlevende. Den eneste kategori, der klart bryder dette stabile mønster, er enlige forsørgere med børn, hvor offerprocenten stiger fra 6 pct. i 1986 til 10 pct. i 2000, hvilket samtidig betyder, at det er den familiekategori, der i 2000 hyppigst er udsat for vold eller trusler om vold. Da enlige forsørgere med børn overvejende er kvinder, er denne gruppe, trods dens beskedne andel af alle kvinder, årsagen til, at kvinder er svagt overrepræsenteret blandt ofre for trusler om vold.

Nervøsitet for vold

En ting er at konstatere, at der er i såvel 1986 som 2000 er tale om en beskeden og konstant andel af befolkningen, som har oplevet vold eller trusler herom. Noget andet er *nervøsiteten* for at blive udsat for vold eller trusler om vold.

Her viser det sig, at på trods af, at andelen af ofre for vold er konstant, er nervøsiteten for vold og voldstrusler aftaget markant fra 1986 til 2000. I 1986 var der blandt de 30-79-årige 7 pct., der oplyste, at de var meget nervøse for at blive udsat for vold, og 12 pct., der oplyste, at de var noget nervøse herfor. I 2000 udgjorde de tilsvarende andele blandt de 30-79-årige henholdsvis 1 pct. og 6 pct. Den mindskede angst for vold gælder alle de undersøgte grupper i samfundet.

Der er altså i 2000 større overensstemmelse mellem andelen, der udsættes for vold og er nervøse for vold, end tilfældet var i 1986. Denne udvikling kan umiddelbart forekomme overraskende, idet temaet vold og voldstrusler næppe er nedtonet i massemedierne siden 1986. Den afviger også fra udviklingen i Sverige, hvor årlige undersøgelser af befolkningens levedeforhold (de såkaldte ULF-undersøgelser) viser,

at andelen af nervøse blandt den 16-84-årige befolkning er meget stabil i perioden fra 1989-90 til 1997-981 (Fritzell & Lundberg, 2000, s. 120-122). Da andelen, der udsættes for vold og trusler om vold, er svagt, men dog signifikant stigende, konkluderer den svenske rapport, at udviklingen i nervøsitet for vold og udsathed for vold ikke helt følger hinanden.

På den baggrund kunne man opfatte udviklingen i begge lande som udtryk for konvergens mellem frygt for vold og forekomsten af vold,

Tabel 13.3

Andelen af 30-69-årige, som i 1976, 1986 og 2000 udtrykte megen eller nogen nervøsitet overfor vold. Procentandele.

	1976	1986	2000
Køn			
Mand	6	7	3
Kvinde	27	27	11
Alder			
30-39 år	13	15	7
40-49 år	13	14	7
50-59 år	20	16	7
60-69 år	23	26	8
Familietype			
Enlig uden børn	23	24	9
Enlig med børn	26	25	17
Par uden børn	22	19	6
Par med børn	11	13	6
Bopælsområde			
Hovedstaden	31	33	7
Hovedstadens forstæder	23	24	13
Byer over 10.000 indb.	20	22	9
Byer 2.000-1.000 indb.	11	12	7
Byer 200-1.999 indb.	10	10	3
Land	9	7	2
Alle	17	17	7
Pct.grundlag	3.950	3.921	3.517

idet danskerne trods stabiliteten i forekomsten af vold er blevet mindre nervøse for vold, mens svenskerne trods en mindre stigning i forekomsten af vold ikke er blevet mere nervøse herfor. Hertil er dog at sige, at afvigelsen i de to fænomener er langt mere markant i Danmark.

Spørgsmålet om nervøsitet for vold og voldstrusler blev i de danske levekårsundersøgelser stillet nogenlunde enslydende i 1976, 1986 og 2000. I 1986 kunne det konstateres, at resultatet af udspørgningen om dette emne i 1976 havde givet fuldkommen samme resultat som i 1986. (Hansen 1986, s.76). Selv om der er i 1976, 1986 og 2000 er mindre forskelle i spørgsmålsformulering og svarmuligheder², forklarer det næppe udviklingen i andelen af personer, der udtrykker nervøsitet for vold og voldstrusler (se tabel 13.3).

Som det fremgår af tabel 13.3 er det muligt at følge udviklingen i nervøsiteten for vold og voldstrusler for den 30-69-årige befolkning. Her viser det sig tydeligt, at mens der fra 1976 til 1986 både for hele den 30-69-årige befolkning og for undergrupper heraf tegner sig et meget stabilt billede, kan det markante fald i andelen af nervøse fra 1986 til 2000 konstateres for alle kategorier. Samtidig viser det sig, at de store indbyrdes forskelle mellem forskellige kategorier, med undtagelse af den kønsbetingede forskel, hvor kvinder også i 2000 langt oftere udtrykker nervøsitet for vold og voldstrusler end mænd, i nogen grad udviskes eller ændrer karakter.

Således er de aldersbetingede forskelle opgjort for tiårsaldersgrupper blandt 30-69-årige tilsyneladende forsvundet. Forskellen mellem enlige og samlevende eksisterer også i 2000, men her er det i langt højere grad end tidligere enlige med børn, der bidrager til denne forskel. Og mens hovedstadsområdet beboere tidligere hyppigere end andre udtrykte nervøsitet for vold og voldstrusler, var det i 2000 beboerne i hovedstadens forstæder, der hyppigst gav udtryk for denne nervøsitet.

Selv om andelen, der er nervøse for vold, også i 2000 er lidt højere blandt de ældste (især 70-79-årige kvinder udtrykker også i 2000 oftere nervøsitet end andre befolkningsgrupper), er det umiddelbart bemærkelsesværdigt, at forskellen ikke er større. 9 pct. af de 70-79-årige og 10 pct. af de 80-93-årige udtrykker nervøsitet for vold og voldstrusler.

De ikke-nervøse

For den allerældste del af befolkningen kunne billedet muligvis nuanceres, hvis man ser på den andel, der eksplicit giver udtryk for, at de ikke er nervøse. Det skyldes, at der netop i den del af befolkningen, der er 70 år eller ældre, er en betydelig andel, der i 2000 oplyste, at de ikke gik ud, nemlig 20 pct. af de 70-79-årige og 31 pct. af de 80-93-årige. Da denne svarkategori ikke var medtaget i 1976 og 1986, kan denne forskel have influeret på svarfordelingen for de ældste aldersgrupper på spørgsmålet om nervøsitet for vold og voldstrusler, selv om respondenterne ikke blev præsenteret for svarmulighederne.

Derfor vil det, når de ældre inddrages i analysen, være bedre at tage udgangspunkt i andelen, der tilkendegiver, at de ikke er nervøse for vold frem for andelen, der udtrykker nervøsitet for vold, idet man derved undgår at undervurdere den sidstnævnte gruppe, da man ikke kan afvise, at grunden til, at en del af de ældre ikke går ud, kan være nervøsitet for vold.

Mens andelen, der ikke er nervøse, er højere for alle tiårsaldersgrupper i intervallet 20-69 år i 2000 sammenlignet med 1976 og 1986, ser den tilsvarende andel ud til at være kontant i 1986 og 2000

Tabel 13.4

De ikke-nervøse for vold og voldstrusler. Procentandele.

	Pct.grundlag					
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Aldersgruppe						
20-29 år	82	1	87	1.257	1	858
30-39 år	87	84	91	1.256	1.262	990
40-49 år	87	87	92	904	1.064	961
50-59 år	81	84	89	912	805	936
60-69 år	77	73	84	831	782	593
70-79 år	•	70	71	•	545	434
80-93 år	•	•	59	•	•	197

Anm.: "Ved ikke" – svar er udeladt.

1. Da kategorien 20-29-årige i 1986 kun omfatter 29-årige, er pct.angivelse her udeladt.

for de 70-79-årige (se tabel 13.4). Det skal dog tilføjes, at det næppe er alle 20 pct. af de 70-79-årige, der ikke går ud, der undlader dette på grund af nervøsitet for vold, så de 71 pct., der ikke er nervøse for vold, er et absolut minimumsskøn. Der er derfor grund til at tro, at også i denne aldersgruppe er andelen, der ikke er nervøse for vold, højere i 2000 end i 1986.

På samme måde kan de 59 pct. af de 80-93-årige, som giver udtryk for, at de ikke er nervøse for vold, opfattes som en minimumsangivelse. Blandt de 33 pct. i denne aldersgruppe, der oplyser, at de ikke går ud, er der en del, der har oplyst at have alvorlige helbredsproblemer, herunder problemer med førligheden. Her er nervøsitet for vold altså ikke den primære årsag til at holde sig indendørs.

Spiller erfaringer med vold ind på nervøsitet for vold?

Den markante forskel, der ikke mindst i 1986 var mellem andelen, der udsattes for vold eller trusler om vold og andelen, der udtrykte megen eller nogen nervøsitet for vold – i 1986 hhv. 4 pct. og 17 pct., sammenholdt med, at det især er ældre kvinder, der på samme tid er mest nervøse for vold og sjældnest udsættes herfor, kunne friste til den formodning, at der ikke er nogen sammenhæng mellem erfaringer med vold og nervøsitet for vold.

Den formodning bekræftes imidlertid ikke, når man ser på sammenhængen mellem erfaringer med vold og voldstrusler og nervøsiteten herfor (se tabel 13.5). Det viser sig nemlig, er der er en stærk sammen-

Tabel 13.5

Angst for vold blandt 30-79-årige 1986 og 2000 opgjort for, hvorvidt man har været udsat for vold eller trusler om vold eller ej. Procentandele

	Pct.grundlag			
	1986	2000	1986	2000
Udsat for vold el. trusler om vold	43	26	169	160
Ikke udsat for vold eller trusler om vold	18	7	4.361	3.602
Alle	19	8	4.530	3.762

hæng mellem dette at have erfaringer med vold og voldstrusler og være nervøs herfor. Samtidig er der dog stadig tale om et klart fald i andelen af nervøse i 2000 sammenlignet med 1986, både blandt dem, der har været udsat for vold og voldstrusler og dem, der ikke har.

Umiddelbart synes nervøsiteten for vold således at være påvirket af mindst to faktorer: den personlige erfaring med vold og voldstrusler og en tidsbestemt påvirkning. Hvad denne sidste er for en størrelse, er straks vanskeligere at bestemme. Som nævnt synes der ikke at være sket en neddæmpning af mediernes behandling af temaet. Tværtimod kunne man tro, at omtalen af rockerkriminaliteten og den politiske debat i forbindelse med flygtninge- og indvandrerproblematikken, hvor nogle politiske grupperinger ikke har undset sig for at spille på frygten for vold, voldtægt og allehånde former for kriminalitet, havde øget frygten for at færdes. Uanset om medier og politikere muligvis har haft indflydelse på nogle gruppers opfattelse af, hvad der er væsentlige trusler mod det danske samfund, synes det ikke at have haft betydning for befolkningens *personlige* risikovurdering.

At en sådan skelnen mellem kriminalitet, herunder vold, som samfundsproblem og som personlig risiko muligvis er en del af forklaringen på det umiddelbart overraskende fald i nervøsiteten for vold, understøttes af kriminologen Flemming Balvigs analyse af udviklingen mod det, han betegner som det individ-rationelle samfund (Balvig 1990). Det er et samfund, hvor det enkelte individ primært forholder sig til sig selv og sine nærmeste. I dette samfund garderer man sig mod skuffelser og usikkerhed ved at mindske tilliden til andre: "...i det individ-rationelle samfund vokser den gensidige mistillid og mistro gradvist frem som en forsvarsmekanisme ... Denne antagelse vil kunne bidrage til at forklare, hvorfor kriminalitetsangsten ikke bliver et dominerende tema og ikke stiger, men måske tværtimod falder.." (Balvig 1990, s. 128).

Nervøsiteten over for vold og voldstrusler synes heller ikke at være nogen stabil følelse. Blandt dem, der har besvaret spørgsmålet om nervøsiteten over for vold i alle tre undersøgelser, er det kun 2 pct., der konsekvent udtrykker megen eller nogen nervøsitet over for vold og voldstrusler. Den modsatte følelse er langt mere udbredt, idet 75 pct. hver gang svarer, at de ikke er nervøse for at blive udsat for vold eller voldstrusler.

1. I ULF-undersøgelserne måles nervøsiteten dog ved en noget anderledes udformet spørgsmål end i de danske levekårsundersøgelser: "Har det under de seneste 12 månederne hänt att du har avstått från att ge dig ut på kvällen av oro för att bli överfalln, rånad eller på annat sätt ofredad?"
2. I 1976 stilledes spørgsmålet om nervøsitet for vold således: "Er De bange for at blive udsat for voldshandlinger eller grov chikane, når De færdes her omkring om aften?" med svarmulighederne "Ja, meget", "Ja, noget", "Nej, ikke særligt" og "Nej, slet ikke". I 1986 lød spørgsmålet: Har De i den sidste tid været nervøs for at blive udsat for vold eller trusler om vold, når De går ud alene her omkring om aftenen eller om natten?" med nu 3 svarmuligheder: "ja, meget nervøs", "ja, noget nervøs" og "nej, ikke nervøs". Endelig skal det nævnes, at selv om spørgsmålsformuleringen i 2000 er den samme som i 1986, er der indføjet to ekstra svarkategorier i 2000, nemlig "Går ikke ud" og "Ved ikke", idet det dog i alle tre undersøgelser er således, at respondenterne ikke præsenteres for disse svarkategorier. Blandt de 30-69-årige respondenter er det da også kun 3 pct., der svarer "Går ikke ud" eller "Ved ikke". De ekstra svarkategorier forklarer således ikke det markante fald i andelen af 30-69-årige personer, der udtrykker nervøsitet for vold, hvilket også understreges af, at andelen, der positivt udtrykker, at de ikke er nervøse, udgør 89 pct. i 2000 mod 83 pct. i 1986 og 1976. I 1976 repræsenteres de 83 pct. ikke nervøse af svarkategorierne "Nej, slet ikke" og "Nej, ikke særligt", mens den tilsvarende kategori i 1986 og 2000 repræsenteres af svarkategorien "Nej, ikke nervøs".

Litteratur

Balvig, F. (1990)

Mod et nyt kriminologisk samfundsbillede, i: At leve med kriminalitet.
København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Hansen, E.J. (1986)

Danskernes levkår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Fritzell, J. & Lundberg, O. (2000)

Välfärd, ofärd och ojämlikhet – levnadsförhållanden under 1990-tallet.
Stockholm: SOU 2000:41.

MEGET SVÆRT BELASTENDE LEVEKÅR

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN
OG JØRGEN ELM LARSEN

Indledning

Vi har i de foregående kapitler gennemgået befolkningens fordeling på en lang række levkårsvariabler og levkårskomponenter. Disse kapitler har demonstreret, at selv om der på flere områder er tale om forbedrede levkår, er der også områder, hvor udviklingen tegner sig mindre gunstigt.

Hvordan skal man da opfatte levkårsudviklingen for de personer, der eksempelvis i en given periode har fået en bolig, der opfylder alle krav til moderne boligstandard og efter arbejdsløshedsperioder har fået et fast arbejde, men i samme periode har fået problemer af varig karakter med førligheden og på sin arbejdsplads udsættes for hud-ætsende og åndedrætsirriterende stoffer?

For at få et overordnet billede af levkårsudviklingen er det nødvendigt at kombinere oplysninger om levkårene inden for områder, som man kan gå ud fra har særlig betydning for størstedelen af befolkningen. Ved at kombinere den samtidige placering på en række levkår bliver det muligt at belyse fordelingen på de samlede levkår. Af særlig interesse er her den del af befolkningen, der placerer sig i ugunstige positioner på mange centrale levkårsområder, og således så at sige ophober dårlige levkår.

I 1976 og 1986 belystes den samlede levekårsituation ved placeringen på 4 af de levekårskomponenter, som tidligere er behandlet i rapporten, nemlig helbredsforhold, sociale relationer og social indflydelse,¹ boligforhold og arbejdsmiljø (Hansen et al. 1980; Hansen 1986). For hver af disse levekårskomponenter er placeringen bestemt af en række enkelte levekårsmaal. De, der inden for alle fire levekårskomponenter havde mindst én ugunstig placering på én af de enkelte levekårsmaal, defineredes som gruppen med “meget svært belastende levekår”. Det er således ikke antallet af ugunstige placeringer på de enkelte levekårsmaal, der i sig selv afgør, om man tilhører denne kategori, men fordelingen af disse ugunstige positioner på levekårskomponenterne. Man skal på én gang have mindst ét helbredsproblem, mangle mindst én form for social kontakt eller social indflydelse, have mindst ét utilfredsstillende forhold ved boligen og have mindst ét arbejdsmiljøproblem.

Den præcise opbygning af de fire levekårskomponenter og kriterierne for at havne i kategorien “meget svært belastende levekår” fremgår af Bilag til kapitel 14.

Udviklingen i andelen, der lever under “meget svært belastende levekår” fremgår af tabel 14.1. Samtidig viser tabellen, hvordan de fire levekårskomponenter bidrager til denne udvikling. Som det fremgik af kapitlerne om sociale forhold, social indflydelse og boligforhold, er der på disse levekårsområder sket en klar bedring i den samlede levekårsituation. I kapitel 9 om helbredsforhold konkluderes det, at “når det samlede mål for helbred betragtes – er udviklingen

1. I 2000 er der en afvigelse i ét af målene for “nære kontakter eller indflydelse” i forhold til 1976 og 1986, nemlig komponenten “medlem af nogen forening eller organisation”. For at havne i kategorien “er ikke medlem af nogen forening eller organisation” skulle man i 1976 og 1986 have svaret nej til at være medlem af “Fagforening/arbejdsgiverforening/brancheorganisation/landboforening eller lignende”, “et politisk parti – fx en vælgerforening”, “andre former for politiske foreninger, organisationer eller bevægelser – (fx vedrørende politiske enkeltspørgsmål) og “andre foreninger”, altså i alt fire samtidige nej-svar. I 2000 blev de tre første spørgsmål stillet enslydende, mens det fjerde spørgsmål om “andre foreninger” blev omformuleret, så der konkret spurgtes til otte forskellige typer af foreninger. Kun hvis der også på dette spørgsmål blev svaret nej, havnede respondenter i kategorien “er ikke medlem af nogen forening eller organisation”. Der kan næppe betvivles, at andelen i denne kategori er blevet lidt mindre alene på grund af denne ændring i spørgeskemaet.

Tabel 14.1

Andelen af 30-69-årige med utilfredsstillende levekår på enkelte områder og andelen med svært belastende levekår i 1976, 1986 og 2000. Procentandele.

Egen socialgruppe	1 Helbredsproblemer			2 Ingen nære kontakter eller indflydelse		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
I	30	26	33	22	16	14
II	35	32	38	29	16	15
III	43	40	43	41	24	23
IV	44	41	46	56	36	29
V	54	53	52	72	62	44
Alle	46	42	44	54	38	28
Pct.grundlag ²	3.602	3.785	3.258	3.573	3.767	3.262

Fortsættes næste side >

ikke éntydig positiv”. Det fremgår også af tabel 14.1, hvor der fra 1986 til 2000 kan konstateres en udjævning i de tidligere meget store socialgruppebetingede forskelle, idet der i socialgrupperne I-IV er tale om en mere eller mindre sikker tendens til større andele med helbredsproblemer, mens andelen i socialgruppe V ikke har ændret sig. Hvad angår det samlede arbejdsmiljø, er udviklingen den modsatte: samlet set er der flere, der i 2000 vurderer, at de har mindst ét alvorligt arbejdsmiljøproblem (se kapitel 10).

Dog medfører den gunstige udvikling i boligforhold og sociale kontakter og indflydelse, at der samlet set er færre, der i 2000 lever under “meget svært belastende levekår”, nemlig 4 pct. af de 30-69-årige mod 6 pct. i 1986 og 12 pct. i 1976.

Mens den generelle forbedring i levekårene i 1986 gav sig udslag i en lavere andel med meget svært belastende levekår i alle socialgrupper, sammenlignet med 1976, er det ikke overraskende især socialgruppe V, der i 2000 indeholder en lavere andel i denne kategori, sammenlignet med 1986. I de øvrige socialgrupper var disse andele i 1986 nemlig så beskedne, at der simpelthen kun er plads til en beskeden fremgang, målt i procentpoints.

> Tabel 14.1 fortsat

3 Utilfredsstillende boligforhold ¹			4 Belastende arbejdsmiljø			1+2+3+4 Svært belastende leveskår		
1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
25	18	13	64	66	64	2	-	1
28	19	12	61	68	71	5	2	1
32	19	13	61	63	68	8	3	3
37	23	18	48	52	62	11	6	4
46	30	18	45	40	55	19	11	6
38	23	16	52	53	63	12	6	4
3.600	3.768	3.255	3.542	3.765	3.252	3.489	3.686	3.214

1. Når det drejer sig om boligforhold, er de udspurgte placeret efter familiesocialgruppe.

2. Tabellen omfatter ikke dem, der ikke kan socialgruppeplaceres eller ikke har svaret på ét eller flere af de spørgsmål, som indgår i disse samlede opgørelser.

Dette billede ændres ikke, når fordelingen af meget svært belastende leveskår opgøres på familiesocialgruppe (se tabel 14.2). Af tabel 14.2 fremgår endvidere, at den beskedne overvægt af kvinder med belastende leveskår, som i 1976 kunne konstateres i alle socialgrupper, hverken eksisterer i 1986 eller 2000.

Flere enkelte leveskårsmål har bidraget til ophævelsen af den oprindelige forskel mellem mænd og kvinder mht. placering i kategorien med "meget svært belastende leveskår". Som et eksempel herpå kan nævnes ét af de enkelte mål, som indgår i leveskårskomponenten "Mangler nære kontakter eller indflydelse", nemlig "er ikke medlem af nogen forening eller organisation".

Det var et af de mål, hvor så store andele i 1976 var placeret i en ugunstig position, at der virkelig var plads til forbedringer. Ikke mindst for kvindernes vedkommende. Det ses da også af tabel 14.3, at med undtagelse af mænd, placeret i egen socialgruppe I (hvor næsten ingen i 1976 var ugunstigt placeret), er der for samtlige socialgrupper og begge køn tale om klart faldende andele, der ikke er medlem af en forening eller organisation. Men denne udvikling er meget mere markant for kvinder end for mænd. Mens de kønsbetingede

Tabel 14.2

Andelen af 30-69-årige med svært belastende levekår, opgjort for køn og familiesocialgruppe. Procentandele.

Familiesocialgruppe	Mænd			Kvinder		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
I	2	-	2	4	3	1
II	5	2	2	7	2	1
III	7	4	3	10	4	4
IV	13	7	5	16	9	5
V	21	14	7	24	12	6
Alle	11	6	4	14	7	4
Pct.grundlag	1.887	1.858	1.724	1.801	1.898	1.621

Tabel 14.3

Andelen af 30-69-årige, der ikke er medlem af nogen forening eller organisation, opgjort for køn og individuel socialgruppe. Procentandele.

Socialgruppe	Mænd			Kvinder		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
I	3	3	3	10	8	6
II	9	5	2	17	6	2
III	16	11	6	33	11	4
IV	11	5	5	31	16	8
V	12	11	9	44	27	13
Uden for socialgruppeinddelingen	59	39	28	60	51	20
Alle	12	8	7	39	19	9
Pct.grundlag	1.953	1.940	1.806	1.956	1.995	1.718

forskelle i 2000 er forsvundet, er der stadig socialgruppebetingede forskelle (se tabel 14.3).

Tabel 14.3 medtager endvidere de respondenter, som af forskellige årsager ikke er placeret i en socialgruppe. Her ses det billede, som i øvrigt tegner sig på mange levekårsområder. De, der ikke kan placeres i en socialgruppe, tegner sig for betydeligt større andele med en ugunstig levekårsplacering end andre grupper, selv om der også for denne gruppe kan ses et fald i andelen med denne ugunstige placering.

Tabel 14.4

Andelen af 30-69-årige med "meget svært belastende levkår" i 1976, 1986 og 2000. Tværsnit.

	Meget svært belastende levkår			Pct.grundlag		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Køn						
Mand	12	6	4	1.895	1.873	1.769
Kvinde	15	7	4	1.880	1.941	1.690
Alder						
30-39 år	9	6	5	1.217	1.237	950
40-49 år	11	5	4	875	1.030	972
50-59 år	14	7	4	886	782	943
60-69 år	21	7	3	797	765	594
Familietype						
Enlig uden børn	21	13	7	567	637	583
Enlig med børn	21	9	7	104	159	132
Par/saml. uden børn	15	6	3	1.290	1.213	1.234
Par/saml. med børn	9	4	4	1.814	1.805	1.510
Dansk	-	-	4	-	-	3.370
Ikke-dansk	-	-	23	-	-	89
Hovedbeskæftigelse						
Lønmodtager	8	4	2	2.061	2.250	2.280
Selvstændig	6	2	1	590	501	302
Arbejdsløs	39	20	23	92	215	177
Pensionist	33	16	12	491	502	390
Efterlønsn.	-	3	1	-	150	205
Hjemmearb.	17	13	3	516	167	38
Under uddannelse	29	10	6	24	29	67
Alle	13	6	4	3.775	3.814	3.459

Tabel 14.4 viser, hvorledes andelen med meget svært belastende levkår i 1976, 1986 og 2000 har udviklet sig for forskellige befolkningsgrupper. Når andelen med meget svært belastende levkår udgør 13 pct. 1976 i denne opgørelse i modsætning til de 12 pct. i tabel 14.1, er årsagen, at de, der ikke kan socialgruppeplaceres, indgår i denne tabel, og deres ugunstige levkårsplacering påvirker den samlede andel med meget svært belastende levkår.

Boligkomponentens indflydelse på udviklingen i andelene med meget svært belastende levekår viser sig tydeligst i den aldersfordelte opgørelse. De 60-69-årige, der i 1976 havde langt den største andel med meget svært belastende levekår, har i 2000 den laveste andel. Omvendt havde de 30-39-årige i 1976 den laveste andel med meget svært belastende levekår, mens de i 2000 har den største andel.

Det er stadig enlige uden hjemmeboende børn og enlige med hjemmeboende børn, der har den største andel med svært belastende levekår. Opgjort på hovedbeskæftigelse er det også nøjagtigt de samme grupper, der både i 1976 og i 2000, har de største andele med meget svært belastende levekår: Arbejdsløse, pensionister og uddannelsessøgende. Pensionisters og uddannelsessøgendes andele med meget svært belastende levekår er dog blevet reduceret mere end de arbejdsløses andel.

Andelen med meget svært belastende levekår er i 2000 langt større blandt dem med andet modersmål end dansk end blandt dem med dansk som modersmål: henholdsvis 23 pct. og 4 pct.

Også her har boligkomponenten afgørende betydning for forskellen: det er dem med andet modersmål end dansk, der især er bosiddende i den lille andel af boligmassen, som er utidssvarende.

Dårlige kår kommer og går – for nogen

Dette var overskiftet til et af afsnittene i længdesnitsanalysen af befolkningens levekår i 1986 (Hansen, 1988 s. 143), og denne overskrift kan genbruges, hvis man følger de respondenter, der har medvirket i alle tre undersøgelser.

Det viser sig, at under 1 pct. af de 2.152, hvorom der foreligger oplysninger om placeringen på det samlede levekårsmaal både i 1976, 1986 og 2000, var placeret i kategorien "meget svært belastende levekår". Faktisk drejer det sig kun om 6 respondenter. Derimod levede 7 pct. under meget svært belastende levekår i 1976, men ikke i 1986 og 2000. I modsætning til dårlige kår er gode kår eller i hvert fald frihed for dårlige kår noget, der er en stabil tilstand for en meget stor del af befolkningen, idet 86 pct. af de 2.152 respondenter ikke på noget af de tre tidspunkter befandt sig i kategorien med meget svært belastende levekår.

Det skal dog tilføjes, at de, der har medvirket i alle tre levekårs undersøgelser, i 2000 består af personer, der er levekårs mæssigt relativt godt stillet i forhold til de oprindelige 5.166 interviewede personer i 1976. 9 pct. af de 2.152 levede i 1976 under "meget svært belastende levekår" mod 12 pct. af de 5.166, der i alt medvirkede i 1976-undersøgelsen.

Inden de følgende forløbsanalyser er der således grund til at omtale denne forskel mellem analyseudvalgene i tvær snits- og forløbsanalyserne, specielt når de sidstnævnte strækker sig over et betydeligt åremål. Forløbsanalyser er analyser af en aldrende befolkning. Når vi i 2000 belyser levekårene for især de ældste aldersgrupper, må vi gøre os klart, at det er levekårene for de overlevende i disse generationer. Det giver ikke nogen repræsentativitetsproblemer i forhold til en aktuell trukket stikprøve af personer i samme aldersgruppe, da denne jo også trækkes blandt de personer i aldersgruppen, der er i live. Man må derfor gå ud fra, at man med forbehold for statistisk usikkerhed ville få et lignende billede af levekårene for denne aldersgruppe som for den, der gælder for levekårsundersøgelsens analyseudvalg.

Derimod kan forløbsanalysen ikke anvendes til at belyse forholdene, sådan som de var for disse personer 24 år tidligere. Det skyldes, at det ikke er tilfældigt, hvem der dør hvornår. Som det tidligere er påvist (Ingerslev, Madsen & Andersen, 1994) og senere påvises i dette kapitel, er der stor forskel på forskellige gruppers middellevetid. Kort sagt lever mennesker med gunstige levekår længere end mennesker med ugunstige levekår.

Et tilbageblik på nulevende menneskers leveforhold vil derfor give et gunstigere billede af forholdene dengang, end det billede der var gældende for alle, der levede på dette tidspunkt. Eksemplificeret ved de tidligere nævnte 9 pct. af de stadig medvirkende interviewpersoner, som i 1976 levede under meget svært belastende levekår, sammenlignet med de 12 pct. blandt alle interviewpersoner i 1976, som levede under disse forhold.

Denne selektion i analyseudvalget ved forløbsanalyserne, kombineret med at de er blevet 24 år ældre, medfører også, at der er en anden udvikling i de 4 levekårs komponenter, der tilsammen udgør det samlede levekårs mål, end i den udvikling, der kunne konstateres ved tvær snitsanalyserne.

Hvor andelen med helbredsproblemer i tværsnitsanalysen er stort set uændrede fra 1976 til 2000 for den 30-69-årige befolkning, vokser denne andel ganske naturligt blandt de i 1976 20-69-årige, der i 2000 er 44-93 år, fra 36 pct. til 54 pct. Omvendt falder andelen med utilfredsstillende boligforhold mere, nemlig fra 37 pct. i 1976 til 11 pct. i 2000 end for "tværsnitsudvalget". Endelig spiller komponenten "Ingen nære kontakter eller indflydelse" ikke helt den samme rolle for forbedringen af de samlede levekår i forløbsanalysen, idet andelen med en ugunstig placering på denne komponent kun falder fra 48 pct. i 1976 til 36 pct. i 2000, hvor de tilsvarende andelen for "tværsnitsudvalget" var 54 pct. og 28 pct. Årsagen hertil er især, at mange af de ældste mister de nære sociale relationer, de tidligere havde (se kapitel 8).

Ved forløbsanalyserne er boligkomponentens betydning for den gunstige udvikling i de samlede levekår således endnu større, end det er tilfældet ved tværsnitsanalyserne.

Meget svært belastende levekår 1976-1986, 1986-2000 og 1976-2000

I det følgende foretager vi en samlet analyse af ændringerne i andelen med meget svært belastende levekår fra 1976 til 1986, fra 1986 til 2000 og fra 1976 til 2000 (se tabellerne 14.5, 14.6 og 14.7).

Ser vi på udviklingen for mænd og kvinder fra 1976 til 2000 er der sket en udligning i kønnenes andele med meget svært belastende levekår. I 1976 havde 7 pct. mænd meget svært belastende levekår, mens denne andel i 2000 var faldet til 3 pct. Kvinders andel faldt fra 10 pct. til 4 pct. Også mellem generationerne har andelen med meget svært belastende levekår stort set udjævnet sig. For de ældste er andelen med meget svært belastende levekår på 5 pct. og for den yngste generation 4 pct. Bemærkelsesværdigt er dog, at generationen født 1931-1940 har en meget lav andel med meget svært belastende levekår på kun 2 pct. Det skyldes sandsynligvis, at en stor del af denne generation enten er på efterløn eller først i pensionsalderen med nogenlunde helbredstilstand og ikke belastet af dårligt arbejdsmiljø. Udjævningen mellem generationerne skyldes dog som sagt helt afgørende, at boligforholdene for alle grupper er blevet markant forbedret i perioden fra 1976 til 2000.

Tabel 14.5

Andele med "meget svært belastende levekår" i 1976 og 2000. Nettoforløb.

	Meget svært belastende levekår		Pct.grundlag
	1976	2000	
Køn			
Mand	7	3	1.167
Kvinde	10	4	1.207
Generation			
1906-1920	8	5	183
1921-1930	9	5	391
1931-1940	8	2	531
1941-1950	9	4	827
1951-1956	10	4	442
Alle	9	4	2.374

Tabel 14.6

Andele med "meget svært belastende levekår" i 1976 og 1986. Nettoforløb.

	Meget svært belastende levekår		Pct.grundlag
	1976	1986	
Køn			
Mand	9	6	1.842
Kvinde	12	7	1.971
Generation			
1906-1920	15	11	730
1921-1930	11	7	688
1931-1940	9	5	766
1941-1950	9	6	1.069
1951-1956	11	5	560
Alle	11	7	3.813

Tabel 14.7

Andele med "meget svært belastende levekår" i 1986 og 2000. Nettoforløb.

	Meget svært belastende levekår		Pct.grundlag
	1986	2000	
Køn			
Mand	4	3	1.170
Kvinde	5	4	1.239
Generation			
1906-1920	6	6	183
1921-1930	4	4	394
1931-1940	5	3	511
1941-1950	5	3	830
1951-1956	4	3	491
Alle	5	4	2.409

I perioden fra 1976 til 1986 var der for alle generationer tale om et fald i andelen med meget svært belastende levekår, men udviklingen er især til fordel for den yngste generation. I 1986 var andelen med meget svært belastende levekår dobbelt så høj i generationen født 1906-1920 (11 pct.) som i generationen født 1951-1956 (5 pct.). I perioden fra 1986 til 2000 sker der ingen forandringer i andelen med meget svært belastende levekår for de to ældste generationer, hvor den ligger på 6 pct. i begge år. For generationerne født 1931-1940, 1941-1950 og 1951-1956 kan der konstateres en svag tendens til fald i andelen med meget svært belastende levekår.

Levekår og dødelighed

I dette afsnit vil den tidligere nævnte sammenhæng mellem belastende levekår og dødelighed blive belyst. Denne sammenhæng er ikke tidligere blevet undersøgt. Det er kendt, at der er sammenhæng mellem erhverv og middellevetid (Andersen 1985; Andersen 1994), men den egentlige årsag til denne sammenhæng kendes ikke. Det at være fx faglært arbejder kan jo ikke i sig selv forklare, hvorfor man har en bestemt forventet levetid. Hvis der derimod kan knyttes en forbindelse mellem dette, at bestemte sociale og erhvervsmæssige kategorier har

større andele med meget belastende levekår og højere dødelighed end andre grupper, får betydningen og konsekvensen af belastende levekår en ny dimension: det drejer sig ikke blot om en generel holdning til rimeligheden af ulige levekår, men også om, hvor voldsomme konsekvenser af denne ulighed, man er parat til at acceptere for de dårligst stillede.

Den umiddelbare forskel i dødsrater for respondenter med hhv. meget svært belastende levekår og øvrige (dvs. respondenter, der ikke lever under meget svært belastende levekår) er meget markant.

17 pct. af de respondenter, der i 1976 levede under meget svært belastende levekår, døde i perioden fra 1976 til 1986, mens dette kun overgik 7 pct. af de øvrige respondenter. Andelen af døde i perioden mellem 1986 og 2000 var 39 pct. for respondenter, der i 1986 levede under meget svært belastende levekår og 20 pct. for øvrige respondenter. Betragter man hele perioden 1976-2000, var 46 pct. af de respondenter, der i 1976 levede under meget svært belastende levekår, døde inden udgangen af 1999, mens den tilsvarende andel for øvrige respondenter var 25 pct.

Det er indlysende, at andre faktorer har en stor indflydelse på, hvornår mennesker dør. Først og fremmest naturligvis deres alder. Men det er også kendt, at der er kønsbetingede forskelle: kvinder lever i gennemsnit ca. 5 år længere end mænd. Endelig er der helbred, der indgår som én af komponenterne i det samlede mål for meget svært belastende levekår. Derfor er det nødvendigt at undersøge, om det alene er disse for dødeligheden betydende faktorer, der forklarer sammenhængen mellem meget svært belastende levekår og dødelighed.

Spørgsmålet er søgt afklaret gennem en multivariat analyse i form af en logistisk regression for tidsrummene 1976-1986, 1986-2000 og 1976-2000. Responsvariablen er dødelighed, udtrykt ved to værdier: hvorvidt hver enkelt respondent er død i det tidsrum, analysen omfatter, eller ej. Som uafhængige variable indgår fødselsår, køn, det samlede helbredsmål, socialgruppe og erhvervsstatus, således som de er målt ved begyndelsen af det tidsrum, analysen omfatter.

Analysen viser, at selv om fødselsår, køn og helbredstilstand som forventet har stor betydning for, hvornår mennesker dør, så forsvinder

Tabel 14.8

Andele døde i perioden 1976 indtil 2000 blandt respondenter med "meget svært belastende levekår" og øvrige i 1976. Procentandele.

	Meget svært belastende levekår	Øvrige	Pct.grundlag	
Køn				
Mand	53	29	277	2.202
Kvinde	40	22	344	2.167
Generation				
1906-1920	82	68	215	949
1921-1930	52	30	119	773
1931-1940	29	16	89	863
1941-1950	11	6	123	1.187
1951-1956	8	4	75	596
Familietype				
Enlige uden børn	63	30	161	743
Enlige med børn	19	16	32	106
Par/saml. uden børn	59	42	216	1.397
Par/saml. med børn	24	13	212	2.123
Hovedbeskæftigelse				
Lønmodtager	32	20	219	2.630
Selvstændig	54	27	35	607
Arbejdsløs	40	25	63	113
Pensionist	79	74	169	334
Hjemmearb.	30	27	104	508
Under uddannelse	14	8	29	162
Socialgruppe				
I	-	22	3	180
II	-	23	12	292
III	62	27	68	932
IV	39	20	178	1.448
V	44	28	279	1.202
Alle	46	25	621	4.369

sammenhængen mellem meget svært belastende levekår og sandsynligheden for at dø inden for de næste 10, 14 eller 24 år ikke. Det skal dog understreges, at denne sammenhæng er relativ svag og statistisk usikker for perioden 1976-1986, mens især analysen af perioden 1976-2000 viser en stærk sammenhæng mellem levekårs-situation og dødelighed.

Denne sammenhæng er illustreret i tabel 14.8, hvor andelen af døde i perioden fra 1976 indtil 2000 blandt respondenter med meget svært belastende levekår og øvrige i 1976 er opgjort på en række baggrundsvariabler. Dødsraten var som tidligere nævnt 46 pct. for respondenter med meget svært belastende levekår i 1976 og 25 pct. for øvrige.

Dødsraten hos mænd er 53 pct. og hos kvinder 40 pct. for respondenter, der havde meget svært belastende levekår i 1976 og kun 29 pct. for mænd og 22 pct. for kvinder, der ikke havde haft svært belastende levekår i 1976.

I generationen født 1906-1920 er dødsraten for respondenter med meget svært belastende levekår på 82 pct. og på 68 pct. for øvrige. I generationen født 1921-1930 er de tilsvarende tal 52 pct. og 30 pct. I generationen født 1931-1940 29 pct. for respondenter med meget svært belastende levekår og 16 pct. for øvrige, i generationen født 1941-1950 på 11 pct. for dem med meget svært belastende levekår og på 6 pct. for øvrige.

Dødsraterne er ligeledes markant større i alle familietyper for respondenter med svært belastende levekår i 1976 end for øvrige med undtagelse af enlige forsørgere, hvor dødsraten kun er lidt højere for respondenter med meget svært belastende levekår i 1976. Den største forskel findes i gruppen af enlige uden hjemmeboende børn, men dette skyldes i høj grad, at vi her både finder de helt unge og de gamle.

Blandt lønmodtagere, der havde svært belastende levekår i 1976, var dødsraten på 32 pct. og på 20 pct. for øvrige lønmodtagere. Blandt selvstændige, der havde svært belastende levekår i 1976 var dødsraten på 54 pct. og på 27 pct. for øvrige selvstændige. Blandt arbejdsløse, der havde svært belastende levekår i 1976 var dødsraten på 40 pct. og på 25 pct. for øvrige arbejdsløse. Blandt pensionister udligener alderen forskellene.

For de tre socialgrupper (III, IV og V), hvor det er muligt at sammenligne, er mønsteret det samme: langt større andele døde i perioden 1976 indtil 2000 blandt respondenter, der i 1976 havde meget svært belastende levekår. Socialgruppe V's andel af samtlige med meget svært belastende levekår er på 52 pct., socialgruppe V adskiller sig således markant ved både at have en så stor andel med meget svært belastende levekår, men også ved en højere dødsrate blandt dem, der ikke havde meget svært belastende levekår.

Konklusion

Andelen af den danske befolkning, der lever under meget svært belastende levekår er i 2000 mindre for alle de grupperinger af personer, der er undersøgt. Det betyder ikke, at udviklingen er positiv på alle områder. Flere rapporterer om arbejdsmiljøproblemer, og udviklingen i helbredstilstanden er ikke éntydig.

Analyserne af sammenhængen mellem dødelighed og ophobningen af dårlige levekår demonstrerer klart betydningen af at få andelen med meget svært belastende levekår yderligere nedbragt. Selv om kun få over hele perioden lever under disse belastende forhold, er en periode med ophobning af dårlige levekår åbenbart tilstrækkeligt til at få fatale konsekvenser for den forventede levetid.

Ganske vist bidrager som nævnt den alder, respondenterne havde, da de blev udtrukket til undersøgelsen i 1976, mest til forudsigelsen af, om de er døde i tiden frem til de to næste undersøgelsestidspunkter, men selv om der kontrolleres for alder, slår tilstedeværelsen af meget svært belastende levekår igennem: det er faktisk noget, man dør af.

Litteratur

Andersen, O. (1985)

Dødelighed og Erhverv 1970-80. København: Danmarks Statistik.

Andersen, O. (1994)

Dødeligheden i forskellige faggrupper, i: O. Ingerslev, M. Madsen & O. Andersen: Sociale forskelle i dødeligheden i Danmark. Sundhedsministeriets Middellevetidsudvalg.

Hansen, E.J. et al.(1980)

Fordelingen af levekårene. Bind III. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 82.

Hansen, E.J. (1986)

Danskernes levekår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, E.J. (1988)

Generationer og livsforløb i Danmark. København: Hans Reitzels Forlag.

Ingerslev, O., Madsen M. & Andersen, O. (1994)

Sociale forskelle i dødeligheden i Danmark. Sundhedsministeriets Middellevetidsudvalg.

Bilag til kapitel 14

Hvordan udskilles respondenter med meget svært belastende levekår?

Meget svært belastende levekår har de respondenter, der på én gang har: 1) helbredsproblemer *og* 2) mangler nære kontakter eller indflydelse *og* 3) har utilfredsstillende boligforhold *og* 4) har belastende arbejdsmiljø.

Det fjerde kriterium gælder naturligvis ikke for ikke-erhvervsmæssigt beskæftigede, herunder arbejdsløse. Her fører mindst én ugunstig placering på hver af de tre førstnævnte kriterier således til, at levekårene betegnes som meget svært belastende.

At have *helbredsproblemer* indebærer, at man har mindst ét af følgende problemer:

problemer af varig karakter med førligheden

eller helbredet i øvrigt

eller problemer med at gå en tur på 15 minutter i nogenlunde rask tempo

eller problemer med at gå op ad en trappe uden besvær

eller mange vanskeligheder med hørelsen

eller mange problemer med synet

eller lider ofte af stærk træthed

eller lider ofte af angstanfald

eller lider af dårlige nerver

eller er næsten altid i dårligt humør.

At mangle *nære kontakter* *eller* *indflydelse* indebærer, at man har mindst ét af følgende problemer:

ikke har venner man kan tale med om personlige problemer

eller ofte er uønsket alene

eller ikke er medlem af nogen forening eller organisation

eller er arbejdsløs

eller er uden for arbejdsstyrken, men interesseret i at få lønnet arbejde.

At have *utilfredsstillende boligforhold* indebærer, at man har mindst ét af følgende problemer:

Bor i en bolig, hvor minimumskravene til moderne boligstandard ikke er opfyldt¹ (mangler selvstændigt køkken, varmt vand, eget wc, eget bad (kar eller bruser) eller centralvarme)

eller bor i en bolig, hvor der er mindre end ét værelse pr. beboer eller

bor i en bolig, hvor man er stærkt generet af støj

eller luftforurening

eller træk

eller fugt

eller kulde.

At have et belastende arbejdsmiljø indebærer, at man har mindst ét af følgende problemer:

på én gang udsat for risiko for arbejdsskader og arbejdsulykker (ofte eller af og til) og udsat for for en fysisk eller kemisk gene i arbejdet (altid eller af og til)

eller på én gang udsat for fysisk krævende arbejde og fysisk udmattende arbejde

eller på én gang udsat for psykisk anstrengende arbejde og forjaget arbejde

eller på én gang udsat for ensformigt arbejde og arbejde, hvor evnerne ikke udnyttes tilstrækkeligt.

1. I 1976 og 1986 inkluderedes også koldt vand i huset i kravene til moderne boligstandard. I 2000 skønnedes det ikke længere nødvendigt at spørge om, hvorvidt man havde koldt vand i huset. Derfor indgår dette krav ikke i denne undersøgelses mål for moderne boligstandard, hverken i 1976, 1986 eller 2000.

DANSKERNE I DEN GLOBALE VERDEN

AF DINES ANDERSEN

Om globaliseringen

De samfundsmæssige forandringer, vi har oplevet i de sidste 20-30 år, beskrives ofte som en overgang fra industrisamfund (hvor den industrielle sektor var økonomisk dominerende) til noget andet, som endnu ikke har sat sig så klart igennem, at der er enighed om, hvad det er, og hvad det skal hedde. Ofte tales om det postmoderne samfund. Informations- eller kommunikationssamfundet er andre betegnelser, som hyppigt anvendes. Med et særligt blik for de kræfter, der slipper løs i kølvandet på den økonomiske liberalisering af handel med varer, tjenesteydelser og kapital, tales om internationalisering eller globalisering. Ikke mindst den elektroniske revolution har sat sine aftryk i alle dele af samfundet og bidraget til en oplevelse af forandring. Et folkeligt udtryk herfor har vi i vendingen: 'verden er blevet mindre'. Mulighederne for kommunikation er mangedoblet og ikke længere underlagt geografiske begrænsninger. Barrierer mellem verdener, som tidligere var adskilte, er brudt ned. Vi er nu i stand til at kommunikere direkte med mennesker på den anden side af jordkloden, og i butikkerne kan vi købe selv letfordærlige fødevarer, som kommer langvejs fra – fløjet ind fra Mexico eller Thailand. Arbejdsdelingen er blevet international, hævdes det med henvisning til bl.a. udflytningen af hele industrier (fx tekstil og beklædning) fra de løntunge, højt udviklede lande til mindre udviklede egne, hvor arbejdskraften er langt billigere. De største firmaer er blevet multi-

ationale, dvs. uden speciel tilknytning til noget enkelt land. Tværtimod placeres ledelse, udvikling og produktion, hvor det økonomisk er mest fordelagtigt. I takt med de forbedrede kommunikations- og transportmuligheder er det ikke blot varer og tjenesteydelser, som i hidtil uset omfang krydser landegrænserne. Arbejdskraften gør det også.

Om end ovennævnte beskrivelse er langt fra at give en dækkende beskrivelse af udviklingen i hele samfundet, er der næppe tvivl om, at den fanger visse udviklingstræk med gyldighed for i det mindste visse dele af samfundet. Det spørgsmål man herefter kan stille er, hvad denne udvikling betyder for hele det danske samfund, for danskerne og deres levekår? Skal man se udviklingen som en mulighed eller som en trussel?

Befolkningens levekår påvirkes af samfundets udviklingstrin, af det teknologiske stade og måden de eksisterende ressourcer fordeles på. Efterhånden som den udvikling, vi for nemheds skyld kalder globaliseringen, trænger sig på, medfører det for den enkelte både muligheder for øget udfoldelse og velstand – og udfordringer på det kulturelle og kundskabsmæssige felt i form af krav om ny viden og nye kompetencer. Samlet set vil nogle mennesker sandsynligvis profitere af udviklingen, mens andre vil blive relativt dårligere stillet. I en levekårs-mæssig sammenhæng er denne fordelingseffekt af globaliseringen vigtig at studere. Hvad gør nogle mennesker til vindere – og andre til tabere? Hvilke betingelser skal den enkelte kunne opfylde for at blive en aktiv, profiterende medspiller i det globaliserede samfund?

For at kunne begå sig økonomisk og kulturelt i et større samfund må man kunne kommunikere med de nye mennesker, som indgår i det bredere (tværnationale og tværkulturelle) fællesskab. Man må beherske et fælles sprog og kunne anvende det inden for en fælles kulturel ramme. Allerede i 1976 formulerede Undervisningsministeriet en målsætning om, at Danmark skal være tosproget med engelsk som det andet sprog.¹ Ved årtusindskiftet er undervisning i engelsk blevet obligatorisk fra 4. klassetrin.

1. Undervisningsvejledning for folkeskolen 2, Fremmedsprog (Undervisningsministeriet 1976:9).

Vi har i denne runde (år 2000) af levekårsundersøgelserne valgt at inddrage nogle elementer til kortlægning af befolkningens forudsætninger for at drage fordel af situationen med åbne grænser, øgede muligheder for at drage ud i verden og ad den vej blive en del af den globaliserede verden. – Det ene tema vedrører de rent *sproglige forudsætninger* for at kunne begå sig i andre sammenhænge end rent danske. Man må kunne tale samme sprog som de mennesker, man vil kommunikere med, hvad enten det sker her i Danmark eller uden for landets grænser. Hvor godt rustet står danskerne efter deres egen vurdering på dette felt? – Det andet tema, som belyses, vedrører den kulturelle dimension og går på *ophold i udlandet*. Et længerevarende ophold i udlandet kan i sig selv ses som udtryk for en lyst til at opleve andre sociale sammenhænge end rent danske, en kulturel åbenhed, dels kan udlandsopholdet på sin side give en indsigt i levestandard og normer i andre lande, altså en større viden om den verden, som ligger uden for Danmarks grænser.

De nævnte temaer var endnu ikke sat på dagsordenen i bredere kredse, da den første levekårsundersøgelse blev tilrettelagt i 1976. Derfor indgik de ikke dengang – og heller ikke ved den første gentagelse i 1986. Vi har derfor kun mulighed for at give en beskrivelse af, hvordan det på disse områder forholder sig blandt danskerne i år 2000.

Kontakter i udlandet

Befolkningens parathed til at være i dialog med den verden, som ligger uden for landets grænser, forudsætter et vist mål af fremmedsproglige færdigheder. Vi har valgt at belyse dette tema dels på en lidt indirekte måde ved at spørge alle, om de har kontakter i udlandet, dels ved at spørge de erhvervsmæssigt beskæftigede mere direkte om deres sproglige færdigheder. Spørgsmålet om kontakter i udlandet lød: *Har De i Deres arbejde eller fritid kontakt til personer i udlandet?* Det svarede omtrent halvdelen (49 pct.) ja til. – Herefter blev de, som angav at have kontakter i udlandet, spurgt, *hvem* de havde kontakt til? og på hvilket *sprog* de kommunikerer med deres udenlandske forbindelser. Vi søgte på denne måde at få et mere nuanceret billede af kontakterne. Hvis kontakten går til *familie* i et andet land, kan det på den ene side være en relation med stærke følelsesmæssige bånd, på den anden side er det måske mere en kontakt til et (udsendt) familie-

medlem end en kontakt med det pågældende land. Hvis kommunikationen samtidig foregår *på dansk*, vil det understøtte indtrykket af, at kontakten snarere er med en dansk forgrening af familien i udlandet end med egentlige repræsentanter for den omgivende verden. At kommunikere på engelsk eller et andet fremmedsprog er på sin side et udtryk for personens sproglige beredskab i forhold til at have kontakter til personer uden for landets grænser.

Hver fjerde (23 pct.) af samtlige respondenter havde på interviewtidspunktet kontakter til *familie* i udlandet.² Lidt flere (29 pct.) havde kontakter til *venner*, og 22 pct. angav at have *kontakter via arbejdslivet*. Der var endvidere mulighed for, at en fjerde kontakttype kunne nævnes, men det gjorde kun 3 pct. Summen af procent-angivelserne for de enkelte kontakttyper overstiger klart de 49 pct., som angav at have kontakter til udlandet. Det betyder, at en del har angivet at have flere af de nævnte former for kontakt til personer i udlandet.

Omfang og art af kontakter i udlandet

Halvdelen af den voksne befolkning har i deres arbejde eller fritid kontakt til personer i udlandet. Nogle befolkningsgrupper har det dog i højere grad end andre. En multivariat analyse,³ der på samme tid inddrager en række forhold i forsøget på at udpege de dele af befolkningen, som i særlig høj grad har kontakter i udlandet, viser, at personens *skoleuddannelse* giver det største selvstændige forklaringsbidrag. Men også *modersmål*, *socialgruppe*, *erhvervsuddannelsesniveau* og *opvækstmiljø* (dvs. faders beskæftigelse i opvækstårene) har selvstændig betydning for, om personen har kontakter i udlandet. – Derimod yder alder ikke noget selvstændigt bidrag til at forklare omfanget af kontakter til personer i udlandet. Dette kan synes overraskende, for der er langt flere yngre end ældre danskere med kontakter i udlandet. Forklaringen er, at der gennem årene er sket en voldsom udvikling i befolkningens uddannelsesniveau, og det er denne udvikling, som er den egentlige forklaring på, at yngre personer hyppigere end ældre har kontakter i udlandet.

2. Den enkelte dansker, som opholder sig i udlandet, vil sandsynligvis stå i kontakt med *flere* familiemedlemmer. Derfor siger tallet ikke noget om, hvor mange danskere der på et givet tidspunkt opholder sig uden for landets grænser.

3. Dette kapitels multivariate analyser er alle foretaget som *logistisk regression* (SAS-version 6.07 Proc Probit-programmelet).

Tabel 15.1

Andelen med kontakt til personer i udlandet. Opdelt efter køn. Procent.

	Mænd	Kvinder	Alle
Har i arbejde eller fritid kontakt til personer i udland	49	50	49
Heraf til:			
Familie	21	26	23
Venner	26	31	29
Kontakter via arbejdslivet	27	17	22
Andre kontakter	3	2	3
Pct.grundlag	2.492	2.489	4.981

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

Vender vi os dernæst mod spørgsmålet om, hvilken slags kontakter man har til personer i udlandet, ses der at være forskel på *mænds og kvinders* kontakter. Mænd har hyppigere end kvinder arbejdsrelaterede kontakter, hvorimod kvinder overgår mænd hvad angår kontakter af mere privat karakter, dvs. til familie og venner i udlandet (tabel 15.1).

Det samlede *uddannelsesniveau* viser en meget kraftig sammenhæng med kontakterne til udlandet. De kontaktstærke er grupperne med videregående uddannelse, og her især med en *lang videregående uddannelse*. Hele 81 pct. fra denne gruppe har personkontakter i udlandet. Omvendt har den store gruppe af personer uden afsluttet uddannelse efter grundskoleniveau (10. klasse) relativt sjældent (31 pct.) kontakter til personer i udlandet. Og når denne del af befolkningen har kontakter, er det typisk til familie og venner; derimod næsten aldrig til kontakter via arbejdslivet (tabel 15.2).

Opdeles befolkningen efter *socialgruppe*, viser det sig, at hyppighed af kontakter til udlandet stiger støt fra 36 pct. blandt gruppe V til 81 pct. for personer i socialgruppe I. Ses alene på kontakter via arbejdslivet er stigningen endnu mere udpræget, idet den går fra 8 pct. (gruppe V) til 61 pct. (gruppe I). Kontakter til venner i udlandet findes også langt hyppigere inden for socialgruppe I (53 pct.) end i gruppe V (21 pct.). Mindst forskel finder vi, når kontakten retter sig mod familie. 32 pct. af respondenterne i socialgruppe I og 20 pct. fra socialgruppe V har sådanne relationer.

Tabel 15.2

Andelen med kontakter til personer i udlandet. Opdelt efter samlet uddannelsesniveau. Procent.

	Højest 10. kl.	Student mv.	Lærling efg-udd.	Anden faglig udd.	Kort videreg. udd.	Mellem- lang videreg. udd.	Lang videreg. udd.	Alle ¹
Har kontakt til personer i udlandet	31	65	46	46	62	65	81	49
Heraf til:								
Familie	19	22	22	24	27	31	34	23
Venner	15	47	24	30	37	42	58	29
Kontakter via arbejdslivet	5	32	20	16	33	36	58	22
Andre kontakter	2	4	3	3	3	4	6	3
Pct.grundlag	1.132	296	1.725	430	491	511	293	4.981

1. Inkl. personer uden oplyst uddannelse.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

En mindre gruppe på 118 respondenter har et *modersmål*, som ikke er dansk. Det kan være mennesker, der er kommet hertil som indvandrere, eller som er født i Danmark af forældre, der ikke selv havde dansk som deres modersmål og i den første sproglige kontakt med deres afkom har anvendt deres eget modersmål til at kommunikere på. I sig selv er det fremmede modersmål et tegn på, at man har sproglige og formentlig andre kulturelle rødder uden for landets grænser. Det er derfor helt forventeligt, at gruppen med et modersmål, som ikke er dansk, langt hyppigere end danskerne i gennemsnit har kontakter til personer i udlandet. 92 pct. har det. Og det er meget tydeligt, at kontakten går til familie (81 pct.) og venner (72 pct.). Også hvad angår hyppighed af kontakter via arbejdslivet ligger gruppen (med 34 pct.) over gennemsnittet for danskerne (22 pct.), men slet ikke så meget over som på de førstnævnte områder.

Sproget der anvendes i kontakten til udlandet

Halvdelen (49 pct.) af den voksne befolkning har kontakter til udlandet. Disse personer blev spurgt: *På hvilket sprog kommunikerer De med Deres kontakter i udlandet?* Det sprog, som flest (62 pct.) nævnte, er engelsk, men næsten lige så mange (56 pct.) angav, at kommunika-

Tabel 15.3

Andelen, blandt personer med kontakter i udlandet, som anvender forskellige sprog i kommunikationen med de udenlandske kontakter. Opdelt efter køn. Procent.

	Mænd	Kvinder	Alle
Dansk (og evt. andre sprog)	52	60	56
Kun dansk	20	31	25
Engelsk	67	57	62
Tysk	31	19	25
Fransk	4	6	5
Andre sprog	16	14	15
Pct.grundlag (personer med kontakter i udlandet)	1.223	1.232	2.455

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

tionen (i hvert fald delvis) foregår på *dansk*. Herfra er der et spring nedad til *tysk*, som en fjerdedel af de spurgte nævnte, og *fransk*, som kun 5 pct. angav. Gruppen af alle andre sprog nævnes af 15 pct. – De anførte procentandele er beregnet i forhold til de spurgte. Set i forhold til hele befolkningen gælder det, at 31 pct. har kontakter i udlandet, som plejes ved engelsksproget kommunikation.

Det kan også gøres op, hvor mange af de spurgte, der udelukkende benytter dansk i kommunikationen med kontakter i udlandet. Det drejer sig om 25 pct. af de spurgte (se tabel 15.3). Alle andre anvender altså et eller flere fremmedsprog,⁴ når de er i kontakt med deres forbindelser i udlandet. Opgjort i forhold til hele den voksne befolkning, drejer det sig om ca. 36 pct., der har kontakter til udlandet, som forudsætter brug af fremmedsprog i kommunikationen.

Den lille gruppe med et andet *modersmål* end dansk anvender først og fremmest 'andre sprog' (end dansk, engelsk, tysk og fransk), når de kommunikerer med deres kontakter i udlandet. Formentlig drejer det sig om disse personers eget modersmål.

4. Vi betegner alle andre sprog end dansk som fremmedsprog. I forhold til de respondenter, der ikke har dansk som deres modersmål, betyder det, at deres eget modersmål i vor analyse optræder som 'fremmedsprog'.

Blandt *mænd* er engelsk klart det foretrukne sprog, mens der blandt *kvinder* er nogenlunde ligevægt mellem andelene, som benytter hhv. dansk og engelsk. Andelen, som kun kommunikerer på dansk med deres forbindelser i det fremmede, er klart større blandt kvinder (31 pct.) end blandt mænd (20 pct.). Dette er ikke så overraskende. Vi så overfor, at kvinders kontakter i udlandet i højere grad end mænds går til familie og venner, og det må forventes, at netop familien i udlandet er den type kontakter, som plejes på dansk. Denne antagelse kan i et vist omfang efterprøves, idet vi kan se på, hvilket sprog der anvendes af personer, som kun har én type af kontakter til udlandet. Her viser det sig, at godt 60 pct. af dem, der alene har familie-kontakter i udlandet, udelukkende benytter dansk i kommunikationen med familien. Blandt dem, der kun har venne-kontakter, er den tilsvarende andel knap 40 pct., og blandt personer, som kun har arbejdsrelaterede kontakter til udlandet, er det mindre end 10 pct., som kun benytter dansk i kommunikationen med deres kontakter i det fremmede.

Der er en klar forskel mht. sprogbenyttelse, når respondenterne opdeles efter *alder*. De ældste benytter i højere grad end de yngste dansk, og fremmedsprog anvendes relativt sjældent af de ældste. Alt i alt angiver mere end halvdelen af de respondenter på 70 år eller mere, som har udlandskontakter, at de alene kommunikerer på dansk. For den tilsvarende gruppe under 50 år er andelen, der kun benytter dansk, ca. 20 pct. Til gengæld anfører mere end 60 pct. i disse aldersgrupper, at de benytter engelsk. Et væsentligt bidrag til forklaring af denne dramatiske forskel skal formentlig søges i skole-reformen fra 1958, som afskaffede landsbyskolen og gav hele landet en fælles skolestruktur. For børn på landet var der tale om et dramatisk, uddannelsesmæssigt løft. Den del af befolkningen som er vokset op på landet før 1958 har haft en obligatorisk skolegang, som ikke gav dem ret meget mere end at lære at læse, regne og skrive. Engelskundervisning var der ikke noget af. Oplevelsen af et uddannelsesmæssigt skel mellem generationerne født før anden verdenskrig og efterkrigs-generationerne genfindes i en undersøgelse af danskerne og det engelske sprog, hvori befolkningens selvoplevede engelskfærdigheder belyses gennem nogle dagligdags situationer af elementær og mere krævende karakter (Preisler, 1999).

En undersøgelse af danskerne og fremmedsprog har påvist, at *skoleuddannelse* er den vigtigste enkeltfaktor til forklaring af forskelle i

Tabel 15.4

Andelen, blandt personer med kontakter i udlandet, som anvender forskellige sprog i kommunikationen med de udenlandske kontakter. Opdelt efter samlet uddannelsesniveau. Procent.

	Højst 10. kl.	Student mv.	Lærling efg-udd.	Anden faglig udd.	Kort videreg. udd.	Mellem- lang videreg. udd.	Lang videreg. udd.	Alle ¹
Dansk (og evt. andre sprog)	68	46	58	65	50	51	47	56
Kun dansk	47	20	26	29	18	15	12	25
Engelsk	35	73	59	58	72	76	82	62
Tysk	16	21	29	19	26	29	28	25
Fransk	1	9	2	5	6	9	13	5
Andre sprog	16	17	13	15	17	15	17	15
Pct.grundlag	349	191	802	198	306	331	238	2.455

1. Inkl. personer med uoplyst uddannelse.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

befolkningens sprogfærdighed på engelsk (Bacher et al., 1992). Vi finder da også en betydelig forskel i sproganvendelse mellem personer, som ikke har gået længere i skole end 7. klasse, og den del af befolkningen, som har en studentereksamen i bagagen. Rundt regnet hver fjerde fra gruppen med kort skolegang og tre fjerdedele fra gruppen med lang skolegang, kommunikerer på engelsk med deres udenlandske kontakter. Omvendt er andelen, hvor al kommunikation foregår på dansk, hhv. 55 og 16 pct.

Opdeles befolkningen endelig efter *socialgruppe*, ses den forventede forskel med socialgruppe I som dem, der har den største sproglige variation (relativt høje andele for benyttelse af engelsk, tysk og fransk samt en beskedent andel, som kun bruger dansk), og socialgruppe V, hvor dansk er det hyppigst anvendte sprog.

Fremmedsprogsfærdigheder

At kunne føre en samtale

Når en del af de danskere, som har kontakter til udlandet, kun benytter dansk i kommunikationen med disse kontakter, skyldes det givetvis, at der er tale om dansktalende familie i udlandet. Og hvorfor dog tale engelsk med sin danske familie? Med familie i udlandet er det

imidlertid også en mulighed, at denne kunne fungere som brobygger i forhold til andre personer i det fremmede, som ikke taler dansk. Udvikling af den slags bekendtskaber forudsætter imidlertid fremmedsproglige færdigheder på et vist niveau. Spørgsmålet er, hvor gode forudsætninger danskerne har for at tage del i en sådan kommunikation.

Som tidligere nævnt har det i de sidste 25 år været officiel målsætning, at Danmark skal være tosproget med engelsk som det andet sprog. Befolkningens selvrapporterede sprogfærdigheder er ved flere lejligheder blevet målt. En undersøgelse gennemført i 1992 opsummerer befolkningens færdigheder således: "Lidt over halvdelen af danskerne kan føre en almindelig hverdagsamtale på engelsk. Omkring hver tredje er i stand til at føre en almindelig hverdagsamtale på tysk. Kun tre ud af hundrede er i stand til at føre en almindelig hverdagsamtale på fransk." (Bacher et al., 1992). Nogle år senere finder Preisler i en undersøgelse af danskerne og det engelske sprog, at "De fleste danskere vurderer sig selv til at være gode til engelsk, færre betragter sig som dårlige, men en uforholdsmæssig stor gruppe har slet ingen engelskkundskaber. Over en fjerdel af de adspurgte kan ikke eller kun i ringe grad klare de 'lette' sprogfærdighedssituationer, og næsten halvdelen kan ikke eller kun i ringe grad klare de 'vanskelige' sprogfærdighedssituationer." (Preisler, 1999). Det påpeges endvidere, at problemet med de manglende sprogfærdigheder, som vejer tungest blandt de ældre, dog ikke af den grund kan antages at uddø af sig selv. Over 15 pct. af de 18-40-årige vurderer nemlig deres engelskfærdighed som (i bedste fald) dårlig.

I nærværende undersøgelse blev de erhvervmæssigt beskæftigede spurgt: *Taler De noget andet sprog end dansk godt nok til – i forbindelse med Deres arbejde – at kunne føre en samtale?* Hertil svarede 79 pct. ja. Helt overordnet bekræfter den danske befolkning således det billede af generelt gode sprogkundskaber, som tidligere undersøgelser har vist. Det skal dog tilføjes, at der er tale om *selvrapporterede* færdigheder; ikke resultater af objektive test. Derfor er det måske mere præcist at sige, at tallene udtrykker en høj grad af *tillid til egne sprogfærdigheder* i befolkningen. Ikke overraskende var det først og fremmest engelsk (75 pct.), der blev peget på, når der nærmere skulle redegøres for, hvilket sprog, respondenterne taler. Halvt så mange (36 pct.) kunne føre en samtale på tysk, og 5 pct. på fransk. Endvidere angav 9 pct., at de beherskede et 'andet sprog' end de nævnte godt

Tabel 15.5

Andelen blandt erhvervsmæssigt beskæftigede, som taler et fremmedsprog godt nok til i forbindelse med arbejdet at kunne føre en samtale. Opdelt efter samlet uddannelse. Procent.

	Højst 10. kl.	Student mv.	Lærling efg-udd.	Anden faglig udd.	Kort videreg. udd.	Mellem- lang videreg. udd.	Lang videreg. udd.	Alle ¹
Kan føre en samtale på andet end dansk	56	94	76	67	87	95	96	79
Heraf på:								
Engelsk	51	91	71	64	84	95	96	75
Tysk	23	49	38	26	41	39	42	36
Fransk	1	16	2	3	7	8	15	5
Andre sprog	6	20	7	4	10	11	15	9
Pct.grundlag	407	99	1.238	282	394	418	241	3.113

1. Inkl. personer med uoplyst uddannelse.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens leveår i 2000.

nok til at kunne føre en samtale. Det blev ikke præciseret nærmere over for respondenterne, hvad der skulle forstås ved 'en samtale'. Blot skulle det være i forbindelse med deres arbejde.

Spørgsmålet om at kunne føre en samtale på et andet sprog end dansk er underkastet en samlet analyse, der belyser effekten af disse faktorer: respondentens køn, alder, modersmål, skoleuddannelse, erhvervsuddannelsesniveau, socialgruppe og faders beskæftigelse i opvækstårene. Denne multivariate analyse viser, at respondentens *skoleuddannelse* yder det største selvstændige forklaringsbidrag. Men også *opvækstmiljøet* (dvs. faders beskæftigelse i opvækstårene), *erhvervsuddannelsen* og *socialgruppe* har selvstændig betydning for, om personen i forbindelse med sit arbejde kan føre en samtale på et andet sprog end dansk.

Samtalefærdighederne viser stærk sammenhæng med *skoleuddannelsen*. Kun hver tredje med højst 7 års skolegang mener at kunne føre en samtale på et andet sprog end dansk, hvorimod næsten alle (95 pct.) med en studentereksamen mener at have de nødvendige kundskaber hertil.

Opdeles respondenterne efter deres *samlede uddannelsesniveau* (se tabel 15.5) fremstår en klar sammenhæng med de fremmedsproglige

Tabel 15.6

Andelen blandt erhvervsmæssigt beskæftigede, som taler et fremmedsprog godt nok til i forbindelse med arbejdet at kunne føre en samtale. Opdelt efter socialgruppe. Procent.

	Soc.gr. I	Soc.gr. II	Soc.gr. III	Soc.gr. IV	Soc.gr. V	Alle ¹
Kan føre en samtale på andet end dansk	95	93	77	77	60	79
Heraf på:						
Engelsk	94	92	75	73	54	75
Tysk	42	40	38	34	28	36
Fransk	13	7	5	3	1	5
Andre sprog	14	11	9	7	6	9
Pct.grundlag	285	507	597	1.225	540	3.113

1. Inkl. personer som ikke har kunnet indplaceres i socialgruppe.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

samtalefærdigheder. Næsten alle (95 pct.) med en mellemlang eller lang videregående uddannelse ser sig i stand til at føre en samtale, hvorimod det kun er lidt over halvdelen (56 pct.) af gruppen uden anden uddannelse end grundskolen (højst 10. klasse), som ser sig i stand til at føre en samtale på et andet sprog end dansk.

Andelen, som kan samtale på fremmedsprog, stiger støt fra 60 pct. i socialgruppe V til 95 pct. i socialgruppe I. Og blandt de ret få med et andet *modersmål* end dansk er der en høj andel (90 pct.), som kan føre en samtale på fremmedsprog. Her er det dog ikke en følge af bedre engelskkundskaber end i befolkningen som helhed, men af beherskelsen af et 'andet sprog' end engelsk, tysk og fransk. Sandsynligvis er det deres eget modersmål, denne lille gruppe har i tankerne.

Endelig finder vi en sammenhæng med *opvækstmiljøet*.⁵ Respondenter, der er vokset op i et hjem, hvor faderen var beskæftiget i landbruget, mestrer i relativt ringe grad (59 pct.) et fremmedsprog, hvorimod næsten alle (92 pct.), der er opvokset hos en far, som var lønmodtager i en ledende stilling, kan føre en samtale på et andet sprog end dansk.

5. De mange beskæftigelses kategorier i den oprindelige variabel 'Fars beskæftigelse i opvækstårene' er her samlet i et mindre antal. Se appendix til dette kapitel.

At kunne læse og anvende oplysninger på fremmedsprog Ud over den aktive anvendelse af et fremmed sprog, som kommer til udtryk, når sproget tales, vil mange mennesker have behov for at kunne læse tekster og oplysninger på et fremmed sprog. For også at kunne belyse denne passive form for sprogkundskab blev de erhvervmæssigt beskæftigede spurgt om deres anvendelse (i arbejdet) af forskellige teksttyper og oplysninger. *Hvor ofte skal De – i Deres arbejde – læse eller anvende oplysninger på et andet sprog end dansk fra tekster af den type, som jeg nu nævner? De kan svare: dagligt – flere gange om ugen – en gang om ugen – sjældnere – eller: aldrig.* De seks teksttyper, som blev nævnt, er vist i tabel 15.7. Teksttyperne er først og fremmest udvalgt med henblik på at dække et bredt spektrum af branche- og beskæftigelsesområder, således at alle, der i forbindelse med arbejdet møder tekster på et andet sprog end dansk, skulle kunne blive registreret i hvert fald et sted. Man kan derimod ikke tale om et indbyrdes hierarki efter sværhedsgrad teksttyperne imellem.

De enkelte teksttyper har ret få daglige brugere. Højest ligger *breve og notater* med 12 pct., lavest ligger *regninger, fakturaer, regneark eller budgetskemaer*, hvor kun 6 pct. er daglige brugere af den type tekster på et fremmed sprog. Uanset teksttype gælder det endvidere, at halvdelen (eller endnu flere) af de erhvervmæssigt beskæftigede *aldrig* er i berøring med den pågældende teksttype på fremmedsprog.

For at få et mere enkelt mål for befolkningens behov for at kunne læse tekster på fremmedsprog i deres arbejde er de seks informationer samlet i én.⁶ Ved denne sammenvejning er de seks teksttyper anset for lige vigtige.

Som det fremgår af tabel 15.8 anvender hver tredje person på arbejdsmarkedet *aldrig* nogen af de seks former for oplysninger på et fremmed sprog. Hver fjerde gør det *sjældent*, hvormed menes, at der af og til er brug for at kunne læse tekster på fremmedsprog, men ingen af de seks teksttyper læses hver uge. Alt i alt er 60 pct. af de beskæftigede således uden større kontakt med tekster og oplysninger på et andet sprog end dansk.

6. En nærmere beskrivelse af det samlede mål for læsning og anvendelse af oplysninger på et andet sprog end dansk er givet i Bilag til kapitel 15 til sidst i kapitlet.

Tabel 15.7

Andelen blandt erhvervsmæssigt beskæftigede, som i forbindelse med arbejdet læser eller anvender oplysninger på et andet sprog end dansk. Opdelte efter køn. Procent.

Type af læsestof	Mænd	Kvinder	Alle
A. Breve eller notater			
Dagligt	15	9	12
Ugentligt	14	8	11
Sjældnere	20	21	20
Aldrig	51	61	56
B. Rapporter, artikler, magasiner eller tidsskrifter			
Dagligt	12	5	9
Ugentligt	16	11	14
Sjældnere	20	22	21
Aldrig	52	62	56
C. Manualer, brugerhåndbøger eller opslagsværker			
Dagligt	14	5	10
Ugentligt	20	12	16
Sjældnere	25	24	25
Aldrig	41	58	49
D. Diagrammer eller skemaer			
Dagligt	11	3	8
Ugentligt	15	5	11
Sjældnere	21	16	19
Aldrig	52	75	62
E. Regninger, fakturaer, regneark eller budgetskemaer			
Dagligt	8	4	6
Ugentligt	7	5	6
Sjældnere	16	12	14
Aldrig	69	79	73
F. Vejledninger eller instruktioner til produkter			
Dagligt	11	5	8
Ugentligt	21	11	16
Sjældnere	29	27	28
Aldrig	39	58	47
Pct.grundlag	1.706	1.407	3.113

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

Tabel 15.8

De erhvervsmæssigt beskæftigede fordelt efter hvor hyppigt de i deres arbejde anvender tekster på et andet sprog end dansk. Opdelt efter køn. Procent.

Anvender fremmedsprogede tekster	Mænd	Kvinder	Alle
Daglig	13	5	9
Ofte	18	10	14
I nogen grad	18	18	18
Sjældent	23	28	26
Aldrig	28	40	33
I alt	100	101	100
Pct.grundlag	1.706	1.407	3.113

Anm.: For en nærmere definition af hyppighederne, se appendix til kap. 15.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

Hver tiende person på arbejdsmarkedet er på den anden side *dagligt* i berøring med mindst tre af de anførte teksttyper. Hertil kommer lidt flere (14 pct.), som *ofte* anvender fremmedsprogede tekster og oplysninger (mindst tre teksttyper anvendes hver uge, enkelte måske dagligt). Alt i alt er det således en lille fjerdedel (23 pct.), der har en hyppig kontakt med tekster på et andet sprog end dansk.

Tallene viser en stor spredning i befolkningens kontakt i arbejds-situationen med fremmedsprog. Forskellene træder tydeligt frem, når befolkningen opdeles efter forskellige kendetegn. Mænd er således også på denne passive måde hyppigere end kvinder i berøring med fremmedsprog. 31 pct. af mændene og 15 pct. af kvinderne er det hyppigt. Samtidig er andelen uden nogen som helst kontakt med fremmedsprogede tekster 40 pct. blandt kvinder, men kun 28 pct. blandt mænd.

Opdeles efter *uddannelsesniveau* ses meget klare forskelle (tabel 15.9). Generelt gælder, at jo mere uddannelse en person har fået, jo mere sandsynligt er det, at personen i sit arbejde ofte kommer i berøring med tekster og oplysninger på et fremmed sprog. I den ene ende har vi således en gruppe respondenter, som ikke har fået nogen uddannelse ud over grundskoleniveauet (10. klasse). Blot 7 pct. fra denne gruppe er ofte i kontakt med fremmedsprogede tekster; knap 60 pct. er det aldrig. Omvendt er hver anden med en lang videregående

Tabel 15.9

De erhvervsmæssigt beskæftigede fordelt efter hvor hyppigt de i deres arbejde anvender tekster på et andet sprog end dansk. Opdelt efter samlet uddannelsesniveau. Procent.

Anvender fremmed-sprogede tekster	Højest 10. kl.	Student mv.	Lærling efg-udd.	Anden faglig udd.	Kort videreg. udd.	Mellem-lang videreg. udd.	Lang videreg. udd.	Alle ¹
Daglig	2	10	7	6	13	11	25	9
Ofte	5	15	14	12	17	20	24	14
I nogen grad	14	16	18	11	16	21	29	18
Sjældent	20	27	25	23	31	33	17	26
Aldrig	58	31	36	48	23	15	4	33
I alt	99	99	100	100	100	100	99	100
Pct.grundlag	407	99	1.238	282	394	418	241	3.113

Anm.: For en nærmere definition af hyppighederne, se appendix til kap. 15.

1. Inkl. personer uden oplyst uddannelse.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

uddannelse ofte i kontakt med den slags tekster; 25 pct. er det ligefrem dagligt. Og kun 4 pct. fra denne befolkningsgruppe angiver, at de aldrig anvender tekster på et fremmed sprog.

Der er en tæt sammenhæng mellem uddannelsesniveau og indplacering i *socialgruppe*. Derfor er det heller ikke overraskende, at vi ser de samme forskelle mellem socialgrupperne. Fordelingen inden for socialgruppe I er næsten identisk med fordelingen blandt personer med en lang videregående uddannelse, og fordelingen inden for socialgruppe V er tilsvarende meget lig fordelingen blandt personer uden uddannelse ud over grundskoleniveau.

Længerevarende ophold i udlandet

Hver fjerde har været på ophold i udlandet

Vi har set på befolkningens *sproglige forudsætninger* for at komme i dialog med verden uden for Danmarks grænser. Et mere direkte udtryk for en aktiv omverdensorientering finder vi i befolkningens faktiske adfærd i forhold til den verden, der ligger uden for landets grænser. Man kan se tv-programmer, film og læse bøger om, hvad der sker i udlandet. Man kan hjemmefra kommunikere med mennesker

i andre lande, og man kan selv rejse ud til disse lande. Vi har i denne undersøgelse valgt at benytte *længerevarende ophold i udlandet* som indikator for en basal orientering imod verden uden for Danmarks grænser. Målet var at opfange de personer, som i en kortere eller længere periode kunne siges at have boet i et andet land. Når man bor i et andet land, må man i et eller andet omfang gøre sig bekendt med landets kultur og sprog. Man får et kulturelt og sprogligt input, nogle personlig erfaringer, som alt andet lige udvider ens baggrund for at forholde sig til det fremmede. Om mødet så giver sig udslag i en mere positiv eller mere negativ holdning til det fremmede er en anden sag. Det væsentlige er, at baggrunden for at mene noget er blevet udvidet af udlandsopholdet.

Med 'længerevarende' menes ophold af mindst 3 måneders varighed. Da vi ikke ønskede at tælle almindelige sommerferieophold i udlandet med, var det nødvendigt med en nedre grænse, som på den anden side ikke skulle ligge højere end, at kun ferieophold skulle falde for grænsen. Længerevarende rundrejser af dannelsemæssig karakter, som mange unge foretager i disse år, når de efter fx studentereksamen tager et sabbatår, skulle indgå i opgørelsen, når blot det strakte sig over mindst 3 måneder. Det var i det hele taget ganske underordnet, hvad grunden til udlandsopholdet måtte være. Det kan således være studie- eller arbejdsmæssigt betinget, et giftermål med en udlænding og bosætning i dennes land, en ægtefælles udstationering i et fremmed land eller for børns vedkommende: deres forældres ophold (af ovennævnte grunde) i udlandet. – Det eneste længerevarende ophold i udlandet, som vi af rent interviewtekniske årsager ikke har opfanget, er den permanente udvandring. For at interviewet til undersøgelsen kunne gennemføres var det nødvendigt, at man var kommet hjem igen, at der med andre ord var tale om et afsluttet udlandsophold.

Det indledende spørgsmål, som blev stillet til alle, lød: *Har De på noget tidspunkt opholdt Dem i udlandet i en længere periode end 3 måneder?* Hertil svarede 24 pct. ja.

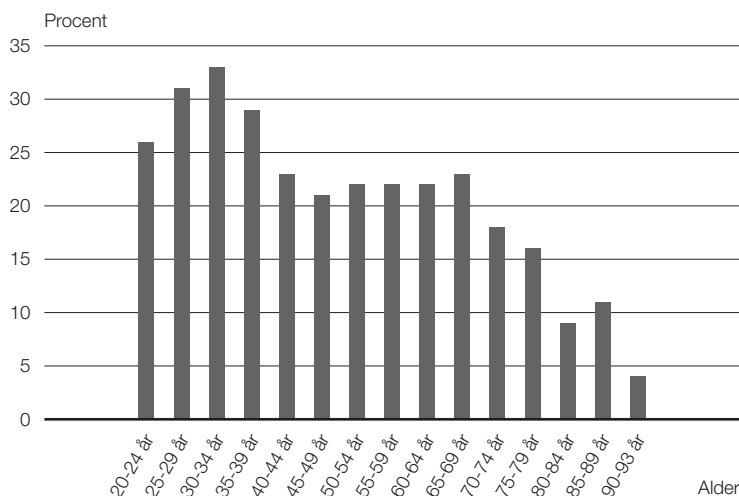
Udlandsophold af længere varighed forekommer ikke med lige stor hyppighed i alle befolkningsgrupper. For at få et billede af, hvilke faktorer der, når der samtidig korrigeres for effekten af andre variable, betyder noget, har vi foretaget en samlet analyse af effekten på hyppigheden af længerevarende udlandsophold af følgende forhold: respon-

dentens køn, alder, skole- og erhvervsuddannelsesniveau, modersmål, socialgruppe og opvækstmiljøet (faders beskæftigelse i opvækstårene). Denne multivariate regressionsanalyse viser en meget kraftig effekt af *modersmålet*. Tilhører man de få procent med et andet modersmål end dansk, har man alene af den grund en meget høj sandsynlighed for at have tilbragt en periode i udlandet. Dernæst er *skoleuddannelsen* det helt afgørende forhold. Andre vigtige bidrag til forklaring af sandsynligheden for, at en person har været udenlands i en længere periode er *erhvervsuddannelse*, *alder* og *opvækstmiljø*.

Andelen med udlandsophold er ens for mænd og kvinder, men varierer med alderen. Den 5-års-aldersgruppe, hvori flest på et eller andet tidspunkt har opholdt sig mindst 3 måneder i udlandet, er de 30-34-årige (33 pct.). Omvendt har kun 4 pct. af de ældste på 90-93 år oplevet at være borte fra Danmark i 3 måneder i træk. Det til trods for, at de i kraft af deres høje alder – alt andet lige – har haft flere muligheder (år) til rådighed for en realisering af et sådant forehavende. Men alt andet har tydeligvis ikke været lige. Som det klart fremgår af figur 15.1 har de yngre årgange i højere grad end de ældre længerevarende udlandserfaringer. Det er vores formodning, at lysten til og mulighederne for at komme på et længerevarende ophold i udlandet

Figur 15.1

Andelen, som på noget tidspunkt har opholdt sig i udlandet i mere end 3 mdr. Opdelt efter alder.

igennem mange år er blevet stadig større. Derfor skulle den yngste aldersgruppe (her de 20-24-årige) være den, som rummer den største andel personer med udlandsophold. Når dette ikke er tilfældet, og hyppigheden af udlandsophold faktisk stiger frem til 30-34-års-alderen, skyldes det formentlig, at de yngste endnu ikke har haft tilstrækkelige muligheder for selv at komme ud. Man kan sige, at de tilsyneladende endnu har et udækket behov eller potentiale for udlandsophold. Det vil derfor være en realistisk prognose, at i fremtiden vil mindst hver tredje dansker komme til at opholde sig i udlandet i en længere samlet periode end tre måneder.

Der er en klar statistisk sammenhæng mellem personens *uddannelsesmæssige baggrund* og mulige udlandsophold. Hvis en sådan sammenhæng skal forstås som et årsags-virknings-forhold må uddannelsesniveaet ses som udtryk for nogle erhvervede forudsætninger for at kunne drage udenlands i en længere periode. Knap 15 pct. af den befolkningsgruppe, som højst gik 9 år i skole, har været udenlands i en sammenhængende periode på mindst tre måneder. Derimod har mere end 40 pct. med studentereksamen været udenlands. – Ses på den fuldførte erhvervsuddannelse, viser det sig tilsvarende, at blandt den del af befolkningen, som ikke har gennemført nogen erhvervmæssig uddannelse, har mindre end 20 pct. været udenlands i mere end 3 måneder, hvorimod andelen blandt personer med en mellem-lang eller lang videregående uddannelse er over 40 pct.

I betragtning af, at et højt niveau for skoleuddannelse (studentereksamen) i vidt omfang er forudsætning for at kunne nå et højt erhvervsuddannelsesniveau, kan man spørge, om det er skole- eller erhvervsuddannelsen, der bedst forklarer den fundne forskel med hensyn til hyppighed af længerevarende udlandsophold. Selve skoleuddannelsesniveaet synes at have en selvstændig effekt, idet variationerne inden for restgruppen (dvs. den gruppe som ikke har gennemført en erhvervmæssig uddannelse), er nogenlunde lige så stor som i hele befolkningen. Således har personer fra restgruppen med højst 9 års skolegang sjældent (under 10 pct.) opholdt sig mere end tre måneder i udlandet, hvorimod den del af restgruppen, som har en studentereksamen, ofte (ca. 40 pct.) har gjort det. Dette gælder også, når vi alene ser på den del af restgruppen, som er 30 år eller derover (herved bliver de unge i 20'erne, som blot 'midlertidigt' tilhører restgruppen, fordi de endnu ikke har afsluttet en uddannelse, siet fra).

Opdeles respondenterne endelig efter deres *opvækstmiljø* (dvs. faders beskæftigelse under respondentens opvækst frem til 16-års alderen) viser det sig (tabel 15.11), at personer, som er vokset op i et landbrugs-hjem (hvad enten fader var gårdejer eller landarbejder i landbruget), mindre hyppigt (19 pct.) end andre har haft længerevarende ophold i udlandet. På den anden side har personer, hvis fædre indtog positioner som ledende lønmodtager, hyppigt (39 pct.) haft udlandsophold af længere varighed. Nogle ophold fandt sted i respondentens barndom, hvor vi må formode, at det var forældrenes ophold i udlandet, der var den direkte årsag til respondentens udlandsoplevelse. Andre fandt sted på et senere tidspunkt og kan således ikke direkte henføres til forældrenes forhold. I det omfang, der kan påvises en sammenhæng af selvstændig betydning mellem hyppighed af en repondentsgruppes udlandsophold og faderens beskæftigelse i opvækstårene, må vi opfatte dette som en 'kulturel arv'. Forældrenes placering i samfundet slår igennem på den måde, børnene lever deres liv på; her deres tilbøjelighed til for en længere periode at tage ophold i udlandet.

Der er som ventet store forskelle med hensyn til udlandsopholdenes (akkumulerede) *varighed*. Den fjerdedel af befolkningen, som har været ude i mere end tre måneder, har i gennemsnit tilbragt 2½ år (30 måneder) uden for landets grænser. Dette gennemsnit fremkommer ved, at omtrent en fjerdedel har været ude i 3-6 måneder, yderligere en fjerdedel har været ude i op til ét år, og en femtedel har været udenlands i 1-2 år. De sidste 30 pct. har været ude i længere tid end 2 år, og det er disse personer, som trækker gennemsnittet op på de 2½ år. – Det typiske udlandsophold (dvs. meridianværdien) har haft en varighed af 12 mdr.

I hvilken livsfase tager man ophold i udlandet?
Og hvad er begrundelsen herfor?

Beskrivelsen i det følgende bygger på svarene fra den fjerdedel af interviewpersonerne, som har været udenlands i mindst 3 måneder. Som vi har set, er det fortrinsvis de yngre årgange i undersøgelsesmaterialet, der har været udenlands, og det betyder, at beskrivelserne i det følgende tager udgangspunkt i et aldersmæssigt ikke repræsentativt, men tværtimod 'ungt' udsnit af den danske befolkning.

Interviewpersoner med mindst 3 måneders ophold i udlandet blev spurgt: *I hvilken periode af Deres liv var det (De var udenlands)?* Vi

opererede med fire aldersafgrænsede perioder: 1. 0-6-års-alderen (dvs. før skolestarten i Danmark), 2. 7-15-års-alderen (den undervisningspligtige alder), 3. 16-25-års-alderen (dækkende ungdoms- og uddannelsesårene) og 4. senere end 25-års-alderen (voksenperioden). Det blev så registreret i hvilken eller hvilke af disse perioder, interviewpersonen havde været længerevarende udenlands.

Den periode, som hyppigst er forbundet med et længerevarende udlandsophold, er ungdomsperioden fra 16 til 25 år. Næsten tre fjerdedele af de spurgte nævnte denne periode. Det svarer til 17 pct. af samtlige danskere i undersøgelsen. Godt halvdelen af de spurgte (svarende til 10 pct. af samtlige danskere) havde opholdt sig uden for Danmark i deres voksenliv (efter 25 års-alderen). – I barndommen, hvor børnene typisk blot følger med forældrene rundt i verden, angav rundt regnet hver ottende af de spurgte (knap 3 pct. af samtlige) at have været udenlands. Dette uanset om vi ser på perioden før skolestart eller i skoleårene.

Mænd og kvinder kan fremvise det samme mønster mht. den aldersbestemte livsperiodes sammenhæng med udlandsophold. Opdeles de interviewede efter deres *alder*, ses en klar tendens til, at de yngre aldersgrupper (under 40 år) hyppigere end de lidt ældre har haft et

Tabel 15.10

Andelen med længerevarende udlandsophold. Opdelt efter erhvervsuddannelse. Procent.

	Lærlinge- udd.	Andre faglige udd.	Kort videreg. udd.	Mellem- lang videreg.	Lang videreg. udd.	Alle ¹
Har opholdt sig længerevarende i udlandet	20	21	33	41	46	24
Heraf i:						
0-6-års alderen	2	2	3	3	5	3
7-15-års alderen	2	2	3	6	15	3
16-25-års alderen	13	15	24	30	29	17
senere end 25-års alder	8	8	15	19	26	10
Pct.grundlag	1.725	430	491	511	293	4.981

1. Inkl. personer uden erhvervsuddannelse.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levestandard i 2000.

udlandsophold i *ungdomsperioden*. Derimod synes udlandsophold i voksenalderen (efter 25 år) ikke at forekomme hyppigere blandt de yngre end blandt de lidt ældre (40-69-årige).

Jo højere uddannelse en person har, jo større er sandsynligheden for, at have været på længerevarende udlandsophold i både *ungdoms- og voksenperioden*. Således har hver fjerde person med en lang videregående erhvervsuddannelse været i udlandet i sit voksne livsafsnit (efter 25 år) og lidt flere (29 pct.) i ungdomsperioden. Omvendt er de samme andele blandt personer med en lærlingeuddannelse hhv. 8 og 13 pct. (se tabel 15.10).

Der ses ligeledes at være betydelig forskel i andelen, der har været udenlands allerede i *barndommen*, mellem respondenter med forskelligt uddannelsesniveau. Således var 2 pct. af den gruppe, som senere fik en lærlingeuddannelse, (med forældrene) på længerevarende ophold i udlandet før de fyldte 15 år. Blandt dem, der senere fik en lang videregående uddannelse, var det 15 pct., som i skoletiden var på et længerevarende udlandsophold. Men hvad der sker i barndommen, kan af gode grunde ikke skyldes hændelser eller forløb, som først indtræffer senere i livet. De sammenhænge, vi kan konstatere, skal snarere ses i lyset af den effekt, opvækstmiljøet har haft.

Lægges *faderens beskæftigelse* i respondentens barndom til grund for en opdeling af de interviewede, ses det (tabel 15.11), at en opvækt i en familie, hvor faderen indtog en position som ledende lønmodtager, hyppigst (39 pct.) førte til et længerevarende udlandsophold. Overhyppigheden gør sig gældende i alle fire livsfaser, men forholdsmæssigt stærkest i barndommen, hvor hyppigheden er dobbelt så stor som gennemsnittet for alle.

Opdeles interviewpersonerne efter deres socialgruppe, ses en tydelig forskel mht. udlandsophold i ungdomsperioden (16-25 år) samt i den senere livsfase (efter 25 år). Personer fra socialgruppe I har hyppigst været ude. – Derimod ses ingen forskelle mht. udlandsophold i barndommen.

Der kan være flere begrundelser for et udlandsophold. Nogle begrundelser knytter sig til personen selv (egen uddannelse, eget arbejde), andre knytter sig til familien (interviewpersonen fulgte med som ægtefælle

Tabel 15.11

Andelen med længerevarende udlandsophold. Opdelt efter faders beskæftigelse under interviewpersonens opvækst (frem til 16 års-alderen). Procent.

	I landbrug	Underordnet lønmodtager	Ledende lønmodtager	Selvstændig i byerhverv	Andet/uoplyst	Alle
Har opholdt sig længerevarende i udlandet	19	22	39	29	26	24
Heraf i:						
0-6-års alderen	1	2	6	3	4	3
7-15-års alderen	1	3	6	3	4	3
16-25-års alderen	14	16	27	21	15	17
senere end 25-års alder	7	9	15	11	15	10
Pct.grundlag	937	2.308	439	800	497	4.981

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens leveforhold i 2000.

til en udsendt eller som barn i en familie, der var i udlandet). I undersøgelsen kunne interviewpersonen angive fem forskellige grunde til udlandsopholdet. Af tabel 15.12 fremgår, at den hyppigst nævnte årsag til at være uden for landets grænser i en længere periode er *eget arbejde*. 15 pct. af alle danskere har i en længere periode haft arbejde i udlandet. Det svarer til godt 60 pct. af de spurgte (som alle har været udenlands i en længere periode). Halvt så mange (7 pct.) angiver *eget ophold eller rundrejse* i udlandet. Kategorien dækker dels den moderne 'dannelsestog', som en del unge foretager i et sabbatår mellem fx afsluttet studentereksamen og påbegyndelse af et videregående uddannelsesforløb, dels au pair-ophold i udlandet, som nok i højere grad vil være det karakteristiske for lidt ældre interviewpersoner. Som den tredje begrundelse knyttet til interviewpersonen selv nævnes af 6 pct. *egen uddannelse*. – De tre nævnte begrundelser udelukkede ikke hinanden. Derfor er der heller ikke noget overraskende i, at summen af de angivne procenter overstiger 24 (som er andelen af samtlige, der har været udenlands i mindst 3 måneder). – Endelig er der 3 pct., som angiver, at de har været i udlandet som *barn af forældre, der var ude*, og ligeledes 3 pct. oplyser at have været *med som ægtefælle*.

Flere mænd end kvinder nævner at have været i udlandet på grund af eget arbejde. Det passer på sin side godt med, at flere kvinder end

Tabel 15.12

Andelen som nævner forskellige årsager til længerevarende udlandsophold. Opdelt efter køn. Procent.

	Mænd	Kvinder	I alt
Har opholdt sig længerevarende i udlandet	25	24	24
Heraf i forbindelse med:			
Egen uddannelse	6	6	6
Eget arbejde i udlandet	16	13	15
Eget ophold/rundrejse i udlandet	7	8	7
Ægtefælles/samlevers ophold i udlandet	1	4	3
Familiens (forældres) ophold i udlandet	3	4	3
Pct.grundlag	2.492	2.489	4.981

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

mænd er fulgt med ægtefællen, når denne har været i udlandet for en længere periode.

De ældre interviewpersoner (60 år og derover) samler sig i højere grad end de yngre om den ene begrundelse: eget arbejde i udlandet. Dette var altså tidligere den helt dominerende grund til at rejse udenlands. I de lidt yngre aldersklasser fylder andre begrundelser relativt mere. Gruppen af 20-29-årige er speciel derved, at mange endnu ikke har afsluttet deres erhvervsuddannelse. Derfor fylder egen uddannelse relativt meget i billedet for de 20-29-årige og eget arbejde relativt lidt. Det er endvidere bemærkelsesværdigt at hele 13 pct. af de 20-29-årige (eller 45 pct. af de unge fra aldersklassen, som har været udenlands i mindst 3 måneder) angiver begrundelsen: eget ophold/ rundrejse i udlandet.

Opdeles interviewpersonerne efter *socialgruppe*, viser det sig, at alle fem begrundelser optræder med større hyppighed i socialgruppe I og II end i gruppe IV og V. Dette hænger først og fremmest sammen med, at flere fra gruppe I og II har været ude, end i gruppe III og IV. Men det fremgår også af tabellen, at eget arbejde er en meget fremtrædende begrundelse blandt personer fra socialgruppe IV og V, hvorimod egen uddannelse optræder med relativt stor vægt blandt personer

fra gruppe I og II. Disse er således ikke alene privilegerede derved, at en større andel af dem kommer ud, de gør det også i flere sammenhænge end personerne fra gruppe IV og V.

Ovenfor så vi, at personer med *opvækst* hos en far, der var ledende lønmodtager, hyppigere end andre har boet i udlandet, og overhyppigheden heraf var særlig markant i respondentens barndomstid. Når vi nu ser på begrundelserne for udlandsopholdet, kan det da heller ikke undre, at denne respondentgruppe særlig tydeligt adskiller sig fra de øvrige, når vi ser på familiens (forældres) ophold i udlandet som årsag til udlandsopholdet. Mens denne begrundelse optræder hos tre procent af alle, nævnes den af 9 pct. blandt personer, hvis far var ledende lønmodtager. Det er i barndommen, opvækstmiljøet sætter sig mest direkte igennem som det forklarende forhold.

Sådan som spørgsmålene er stillet er det ikke muligt at foretage nogen entydig kobling mellem udlandsopholdets begrundelse og dets placering i livsfase. Men for de personer, som kun angiver én livsfase, hvori de har været udenlands i en længere periode, kan vi se på, hvad begrundelsen så har været. Her er det mest interessant at se på ung-

Tabel 15.13

Andelen som nævner forskellige årsager til længerevarende udlandsophold. Opdelt efter erhvervsuddannelse. Procent.

	Lærlinge- udd.	Andre faglige udd.	Kort videreg. udd.	Mellem- lang videreg.	Lang videreg. udd.	Alle ¹
Har opholdt sig længerevarende i udlandet	20	21	33	41	46	24
Heraf i forbindelse med:						
Egen uddannelse	3	4	8	12	20	6
Eget arbejde i udlandet	13	12	21	25	23	15
Eget ophold/rundrejse i udlandet	5	5	9	13	17	7
Ægtefælles/samlevers ophold i udlandet	2	4	4	6	4	3
Familiens (forældres) ophold i udlandet	2	3	4	5	6	3
Pct.grundlag	1.725	430	491	511	293	4.981

1. Inkl. personer uden erhvervsuddannelse.

Kilde: Undersøgelsen af Befolkningens levekår i 2000.

domstiden (16-25 år) og voksenlivet (senere end 25-års alderen). Vi forbinder i høj grad ungdomsårene med uddannelse og personlig udvikling. Disse to begrundelser for et længerevarende udlandsophold nævnes af hhv. 25 og 30 pct. af de personer, som (uanset deres nuværende alder) angiver kun at have været ude i perioden fra de var 16 til 25 år. Det skal her understreges, at en person kan have nævnt flere begrundelser for sit udlandsophold, ligesom der inden for den pågældende aldersperiode kan have været flere ophold med forskelligt formål. Det mest bemærkelsesværdige er, at den hyppigst nævnte enkeltstående begrundelse for udlandsophold i ungdomsperioden er *eget arbejde* (64 pct.). Set i et historisk perspektiv er det således ikke rigtigt, at udlandsophold i perioden mellem 16 og 25 år fortrinsvis har haft sin begrundelse i ens egen uddannelse. Hovedbegrundelsen har været eget arbejde. – Om det også vil være sådan i fremtiden, kan vi derimod ikke vide. Går vi 25 år tilbage i tiden, havde de fleste fra en fødselsårgang afsluttet deres erhvervsuddannelse langt tidligere end det sker i dag.

De interviewpersoner, som alene har været udenlands i længere tid efter deres fyldte 25. år, peger i næsten lige så høj grad på eget arbejde og i mindre grad på eget ophold/rundrejse eller uddannelse. Til gengæld peger hver femte på, at de er fulgt med ægtefællen til udlandet.

Konklusion

I dette kapitel har vi søgt at lægge nogle brikker til billedet af den danske befolknings forudsætninger for at indgå i en dialog med mennesker i fremmede lande og dermed blive aktive deltagere i den globaliserede verden. Overordnet set har det store flertal af danskerne tillid til deres egne fremmedsprogsfærdigheder. Fire ud af fem erhvervsmæssigt beskæftigede mener at kunne føre en samtale på et andet sprog end dansk. De, som ikke kan, har først og fremmest ringe uddannelse. De er typisk også lidt ældre, men dermed skal man ikke tro, at problemet vil uddø af sig selv. Der vil stadig være en gruppe dårligt uddannede i befolkningen, som af sproglige grunde vil have svært ved at blive en del af den globaliserede verden, hvor sproget er et andet end dansk.

Uden sproglige forudsætninger for at tage del i globaliseringen vil den meget sandsynligt blive oplevet som en trussel mod et tiltant

verdensbillede. I takt med at stadig mere skriftlig information kommer til at foreligge på et fremmed sprog bliver de sprogsvage grupper stillet i en ugunstig position – især når der er tale om informationer, som skal bruges i arbejdet. Omkring 60 pct. af de erhvervsmæssigt beskæftigede har sjældent brug for at læse tekster eller anvende oplysninger, der er affattet på et andet sprog end dansk. Disse grupper, som i vid udstrækning også har dårlige sprogfærdigheder at trække på, får ikke brugt de kundskaber, de nu engang måtte have, og det betyder på længere sigt, at de udviskes.

Den enkeltes billede af 'den globaliserede verden' kan ændre sig i takt med de erfaringer, man gør sig. Vi har undersøgt, hvilke grupper i befolkningen der gennem det at have kontakter til udlandet eller selv at have været udenlands i en længere periode (end tre måneder) kan tænkes at få nye impulser til en bedre forståelse af den komplekse omverden. Det er de veluddannede med gode sprogkundskaber og placering i de øverste socialgrupper, som er bedst stillede i denne sammenhæng. At især uddannelsesskellet i høj grad er sammenfaldende med alderen gør, at det navnlig vil være personer fra de yngre generationer, der har muligheder for at opleve globaliseringen som en spændende udfordring. Det synes imidlertid klart, at befolkningens forudsætninger for og dermed muligheder for at lade sig begejstre af den globaliserede fremtid er meget skævt fordelt. Uddannelse er i denne forbindelse en vigtig faktor i forståelsen af befolkningens lagdeling.

Litteratur

Bacher, P. et al. (1992)

Danskerne og fremmedsprog. København: Udviklingscenteret for folkeoplysning og voksenundervisning.

Preisler, B. (1999)

Danskerne og det engelske sprog. København: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur.

Bilag til kapitel 15

Forældres beskæftigelse under interviewpersonens opvækst

Den første levekårsundersøgelse i 1976 interesserede sig for, hvilket hjem interviewpersonerne var vokset op i. Spørgsmålet lød: "I hvilken af følgende beskæftigelser vil De placere Deres fars arbejde, mens De var barn, dvs. frem til det fyldte 16. år?" Et tilsvarende spørgsmål gjaldt moderens beskæftigelse (forudsat hun ikke havde været hjemmearbejdende husmor). I tilfælde af, at forældrene havde haft flere forskellige beskæftigelser under opvæksten, skulle interviewpersonen angive den beskæftigelse, som havde været den vigtigste (stået på i flest år eller hvis der var tale om et karriereforløb: beskæftigelsen til sidst).

Da der var tale om historiske oplysninger, fandt man ingen grund til at gentage spørgsmålet i 1986. Men i år 2000, hvor en ny stikprøve blev inddraget i undersøgelserne, blev spørgsmålet stillet til personer fra den nye stikprøve. Det betyder, at alle respondenter i princippet én gang skulle være spurgt om forældrenes beskæftigelse i opvækst-årene (i 1976 hvis ip tilhører den oprindelige stikprøve, og i 2000, hvis ip tilhører den nye stikprøve). Et mindre antal personer fra den oprindelige stikprøve deltog ikke i 1976, men i 2000. I disse tilfælde foreligger der således ikke data om forældrenes arbejde i respondentens barndom.

I tabellen vises hvilke svarmuligheder, der var i hhv. 1976 og 2000. De mange svarmuligheder er samlet i et færre antal analysekategorier. Det fremgår af kolonnen yderst til højre, hvilke kategorier der er lagt sammen.

Bilagstabel 15.1

Spørgsmål: "I hvilken af følgende beskæftigelser vil De placere Deres fars arbejde, mens De var barn, dvs. frem til De fyldte 16 år?" Svarkategorier i 1976 og 2000, samt angivelse af hvordan disse er grupperet i den fælles variabel FARBSK.

	1976	2000	Kategori i ny variabel (Farbsk)
Selvstændig i landbrug med 10 ha jord eller derover	412	•	1
Selvstændig i landbrug med under 10 ha jord	152	•	1
Selvstændig i landbrug	•	210	1
Selvstændig i landbrug med erhvervsarb. ved siden af	61	36	1
Landarbejder	66	•	1
Faglært arbejder	313	431	2
Ufaglært arbejder	477	337	2
Funktionær med rutinepræget arbejde	61	115	2
Funktionær med ret selvstændigt arbejde	130	228	2
Overordnet funktionær	107	194	3
Overordnet tjenestemand	73	65	3
Tjenestemand af anden slags	96	120	2
Selvstændig i liberalt erhverv	34	48	4
Selvstændig i byerhverv uden ansatte	133	80	4
Selvstændig i byerhverv med 1-5 ansatte	197	134	4
Selvstændig i byerhverv med 6-20 ansatte	65	63	4
Selvstændig i byerhverv med over 20 ansatte	20	26	4
Andet	43	17	7
Ingen beskæftigelse (hjemmearbejdende/pensionist)	•	14	7
Ved ikke	4	31	7
Uoplyst	10	14	7
Irrelevant (ikke kendt far)	54	39	7
Data mangler	48	•	7
Ikke interviewet i 1976	199	•	7
Irrelevant	•	24	7
I alt	2.755	2.226	

Anm.: Antal svar i de enkelte kategorier er anført for hvert år.

• betyder, at kategorien ikke forekom det år.

Kilde: SFI's undersøgelser af Befolkningens leveforhold i 1976 og 2000.

Læsning eller anvendelse af oplysninger på andet sprog end dansk

De erhvervsmæssigt beskæftigede blev spurgt: *Hvor ofte skal De – i Deres arbejde – læse eller anvende oplysninger på et andet sprog end dansk fra tekster af den type, som jeg nu nævner? – De kan svare dagligt – flere gange om ugen – en gang om ugen – sjældnere – eller: aldrig.* Herefter blev seks teksttyper nævnt. Det var a) Breve eller notater, b) Rapporter, artikler, magasiner eller tidsskrifter, c) Manualer, brugerhåndbøger eller opslagsværker, d) Diagrammer eller skemaer, e) Regninger, fakturaer, regneark eller budgetskemaer og f) Vejledninger eller instruktioner til produkter.

Svarene på de seks spørgsmål er samlet i en fælles variabel, som giver et samlet udtryk for, hvor ofte en person anvender sine sprogkunderskaber på en passiv (læsende) måde. De seks typer af læsestof indgår ikke i noget logisk hierarki, således at en type kan siges at være udtryk for en større eller bredere sprogbeherskelse end en anden type. De er derfor betragtet som ligeværdige.

Respondenterne er samlet i følgende grupper:

- 1) anvender *aldrig* nogen fremmedsprogede oplysninger i deres arbejde. Gruppen udgør 33 pct. af de erhvervsmæssigt beskæftigede.
- 2) anvender kun *sjældent* fremmedsprogede oplysninger/tekster i deres arbejde. Der kan være svaret 'sjældent' for en eller flere af de seks typer, men i intet tilfælde overgår hyppighedsangivelsen 'sjældent'. Gruppen udgør 26 pct. af de erhvervsmæssigt beskæftigede.

Samlet set består de to første grupper af personer, som i deres arbejde højst gør meget lidt brug af fremmedsprog i en passiv, læsende forstand. De udgør næsten 60 pct. af samtlige med erhvervsmæssig beskæftigelse.

- 3) anvender i *nogen grad* fremmedsprogede oplysninger i deres arbejde. Hermed menes, at én eller to af de nævnte teksttyper benyttes ugentlig, mens de øvrige anvendes sjældnere. Denne mellemgruppe omfatter ca. 18 pct.

- 4) anvender *ofte* fremmedsprogede oplysninger og tekster i deres arbejde, idet tre eller flere af de seks teksttyper anvendes *hver uge*. Der kan godt være teksttyper, som anvendes dagligt, men i så fald drejer det sig højst om to typer. 14 pct. falder i denne gruppe.
- 5) anvender *dagligt* fremmedsprogede tekster eller oplysninger i deres arbejde. Der skal være svaret 'dagligt' for mindst tre af de anførte teksttyper. Der er ingen krav til hyppighed i anvendelsen af de (op til tre) teksttyper, som ikke bruges 'dagligt'. Kategorien omfatter ca.9 pct. af de erhvervsmæssigt beskæftigede.

De to sidste grupper (4 og 5) kan samlet beskrives som personer med hyppig brug af fremmedsprogede tekster i deres arbejde. De udgør knapt en fjerdedel af alle i erhvervsmæssig beskæftigelse.

BEFOLKNINGENS EGNE VURDERINGER

AF BJARNE HJORTH ANDERSEN

Indledning

En af hovedkonklusionerne efter gennemførelsen af levkårsundersøgelsen i 1986 var, at “de gennemsnitlige levkår inden for alle grupper i den voksne danske befolkning på de fleste områder er synligt bedre end for ti år siden” (Hansen 1986, s. 107). På samme måde er den generelle levkårsudvikling på de fleste områder i perioden 1986-2000 kendetegnet ved fremgang. Men lige som i 1986 er der områder, hvor dette mønster brydes. Ser man på den erhvervsaktive befolkning, gælder det især et så vigtigt område som det samlede arbejdsmiljø. Endvidere er der andre levkårsområder, hvor ikke alle befolkningsgrupper har oplevet, at forholdene i 2000 var bedre end i 1986.

Når man som i levkårsundersøgelserne beder respondenterne oplyse om en række forskellige sider af deres daglige levetilstand, må man være opmærksom på, at svarene vedrørende mange af disse forhold er udtryk for den enkeltes vurdering af sin situation. Mens oplysninger om fødselsår, arbejdsstilling, antallet af værelser i boligen eller familiens bruttoindkomst kan betragtes som objektive data (om end med varierende grad af pålidelighed), må oplysninger om visse arbejdsmiljøforhold, helbred eller arten af sociale relationer opfattes som mere eller mindre subjektive indikatorer på disse forhold. Selv om et spørgsmål om eksempelvis store temperatursvingninger på

arbejdspladsen i sin form er faktisk, kan svaret påvirkes af den enkelte respondents tolerance eller hårdførhed over for sådanne påvirkninger, eller respondentens opfattelse af, hvad man må acceptere på en arbejdsplads som den, vedkommende arbejder på.

Det gør ikke disse data mindre "videnskabelige" eller til mindre valide mål for de pågældende levekårsforhold end officiel statistik over indkomstudvikling, forbrug, uddannelsesforhold, boligforhold osv. Dels giver denne statistik ofte kun et meget overordnet billede af udviklingen, dels vil en stigning i eksempelvis antallet af boliger med fjernvarme ikke nødvendigvis opleves som et gode af alle. Denne form for statistik vedrører primært det, vi har kaldt levevilkårene.

Lige så relevant det er at indsamle oplysninger om disse objektive vilkår, lige så relevant er det at vide, hvordan disse vilkår genererer konkrete levekår, forstået som det enkelte individs vurdering af sin egen situation.

Når hver enkelts levekårsituation er kortlagt ved hjælp af svar på spørgsmål om de mange konkrete leveforhold, tilbagestår dog, hvad der til syvende og sidst må være det væsentligste spørgsmål, set fra den enkeltes synsvinkel, nemlig om man alt i alt finder, at de kår, man lever under, udvikler sig til det bedre eller værre. Og om det samfund, man lever i, levekårsomtøvet bevæger sig i den rigtige eller forkerte retning.

Vil man indhente den enkelte respondents vurdering af sine samlede levekårsituation, må man betjene sig af en anden type spørgsmål end de, der anvendes til belysning af de enkelte levekår. Hvor der her som nævnt opereres med i princippet faktuelle spørgsmål, hvor svarene på nogle af disse spørgsmål ganske vist kan være mere eller mindre påvirket af den enkelte respondents særlige vurdering, er spørgsmålene om respondenterne syn på den samlede levekårsudvikling rene holdningsspørgsmål, eller mere præcist, vurderende spørgsmål. Svarene på sådanne spørgsmål repræsenterer hver enkelts opsummering af de forhold, som han eller hun associerer til, når spørgsmålet besvares. Her har man altså at gøre med rent subjektive indikatorer.

Den personlige levestandard

Vurderingen af udviklingen i de personlige leveforhold belyses ved hjælp af spørgsmålet *Synes De alt i alt, at Deres levestandard sammenholdt med for 5 år siden er: Bedre? Stort set uforandret? Ringere?* Spørgsmålet blev stillet i 1976 og 2000, men ikke i 1986. Selv om spørgsmålet i både 1976 og 2000 stilledes efter at de fleste konkrete spørgsmål om levekårene var besvaret, må det antages, at termen levestandard for de fleste respondenter vedkommende forbindes med den materielle, økonomiske situation snarere end levekårsområder som helbred, arbejdsmiljø, socialt netværk eller fritidsadfærd.

I 1976 var, hvad man dengang opfattede som en økonomisk krise ("oliekrisen") slået igennem et par år før. Den medførte bl.a. stigende arbejdsløshed, men ser man på udviklingen i forskellige økonomiske

Tabel 16.1

Andelen af 20-69-årige, som i 1976 og 2000 vurderede, at deres levestandard på interviewtidspunktet var ringere end 5 år tidligere, opgjort for køn og alder. Procentandele.

	Ringere levestandard		Pct.grundlag	
	1976	2000	1976	2000
Mænd				
20-29 år	10	9	608	424
30-39 år	11	11	660	504
40-49 år	21	11	452	486
50-59 år	19	9	449	488
60-69 år	29	16	378	307
I alt mænd	17	11	2.547	2.209
Kvinder				
20-29 år	13	12	637	426
30-39 år	13	13	589	487
40-49 år	17	13	448	474
50-59 år	19	14	459	449
60-69 år	25	23	449	285
I alt kvinder	17	14	2.582	2.122
I alt mænd og kvinder	17	13	5.129	4.331

Anm.: "Ved ikke"-svar er udeladt.

indikatorer, er billedet af økonomisk krise langt fra entydigt. Perioden 1971-1976 kan derfor have været vanskelig for respondenterne at tage stilling til. Perioden 1995-2000 var præget af gode økonomiske konjunkturer, bl.a. stigende beskæftigelse. På den baggrund kunne man forvente en mere positiv vurdering af udviklingen i den personlige levestandard i 2000 end i 1976.

Det viser sig imidlertid, at den 20-69-årige befolkning i 1976 så næsten lige så positivt på udviklingen i personlig levestandard som den 20-69-årige befolkning i 2000, idet 45 pct. i 1976 og 47 pct. i 2000 vurderer, at deres levestandard er blevet bedre sammenlignet med for 5 år siden. Omvendt er der 17 pct. i 1976 og 13 pct. i 2000, der mener, at deres levestandard er blevet ringere i denne periode.

Den svage tendens til en mere positiv vurdering af levestandarden i 2000 giver sig således primært udslag i den mindre andel, der vurderer, at levestandarden er blevet ringere. Forskellen skyldes udelukkende de 40-69-årige, idet de samme andele blandt 20-39-årige i såvel 1976 som 2000 vurderer, at de har en ringere levestandard sammenlignet med 5 år tidligere (se tabel 16.1). Det er især blandt 40-69-årige mænd, at andelen der mener, at deres levestandard er blevet ringere, er mindre i 2000.

Tabel 16.2

Andelen af 20-69-årige, som i 1976 og 2000 vurderede, at deres levestandard på interviewtidspunktet var ringere end 5 år tidligere, opgjort for familietype. Procentandele.

	Ringere levestandard		Pct.grundlag	
	1976	2000	1976	2000
Familietype				
Enlige uden børn	20	19	937	955
Enlige med børn	31	36	141	143
Par uden børn	18	11	1.653	1.542
Par med børn	14	9	2.398	1.691
I alt	17	13	5.129	4.331

Anm.: "Ved ikke"-svar er udeladt.

Tabel 16.3

Andelen af 20-69-årige, som i 1976 og 2000 vurderede, at deres levestandard på interview-tidspunktet var ringere end 5 år tidligere, opgjort for familiesocialgruppe. Procentandele.

	Ringere levestandard		Pct.grundlag	
	1976	2000	1976	2000
Familiesocialgruppe				
I	9	6	296	493
II	11	9	508	767
III	16	10	1.537	804
IV	17	15	1.525	1.448
V	22	17	1.098	617
I alt	18	12	4.964	4.129

Anm.: "Ved ikke"-svar er udeladt.

Tendensen til mindre andele, der vurderer udviklingen i deres levestandard negativt, ses hos næsten alle befolkningsgrupper. En undtagelse er enlige forsørgere, hvor 36 pct. i 2000 vurderede deres levestandard som ringere end 5 år tidligere, mod 31 pct. i 1976, men forskellen er statistisk usikker (se tabel 16.2).

De indbyrdes forskelle mellem befolkningsgrupperne er stort set konstante i 24-års perioden. De 60-69-årige vurderer hyppigere end andre aldersgrupper, at deres levestandard er forringet. Det samme gælder enlige forsørgere sammenlignet med andre familietyper, mens parfamilier med børn omvendt på begge tidspunkter har den laveste andel, der mener, at deres levestandard er forringet. Betragter man andelene inden for de fem familiesocialgrupper, er der konstant større andele, der vurderer, at deres levestandard er forringet, når man bevæger sig fra familiesocialgruppe I til familiesocialgruppe V (se tabel 16.3).

Udviklingen i leveforholdene i Danmark

Spørgsmålet *Hvordan er det efter Deres mening gået med leveforholdene i Danmark de sidste 10 år? Synes De, at leveforholdene alt i alt er blevet: Bedre? Dårligere?* Hverken bedre eller dårligere? blev stillet i 1986 og 2000, men ikke i 1976.

Dette spørgsmål adskiller sig fra den oven for analyserede spørgsmål på flere punkter. Dels vedrører det udviklingen i Danmark og ikke respondenternes egen situation, dels associerer termen leveforhold formentlig bredere. Noget andet er så, om spørgsmålet, selv om det lægger op til en generel vurdering – her forholdene i Danmark – besvares generelt, eller om svaret påvirkes af respondentens egen situation. Det vil vi se på senere i kapitlet. Endvidere gør termens bredere betydningsvidde – eller bredere semantiske felt (Olsen 1998, s.72) – det mere usikkert, hvad forskellige respondenter forbinder med termen.

Endelig er der en forskel i tidsspænd, som der må tages hensyn til, når man sammenligninger svarfordelingen på de to tidspunkter for de to spørgsmål. I 1986 skulle respondenterne sammenligne med situationen i 1976, og i 2000 var det situationen i 1990, der var sammenligningsgrundlag. Dette tidsspænd må ikke mindst for yngre respondenter forekomme betydeligt, idet folk i tyverne næppe har en personlig erindring om leveforholdene i samfundet 10 år tidligere. Den følgende analyse vedrører imidlertid kun respondenter i alderen 30-79 år.

I modsætning til spørgsmålet om personlig levestandard, viser dette spørgsmål en meget markant ændring i retning af en betydelig mere positiv vurdering af udviklingen i leveforholdene. Sammenligner man de 30-79-åriges vurdering af udviklingen i leveforholdene i de seneste 10 år, mente 42 pct. i 1986, at leveforholdene var bedre end i 1976, mens 62 pct. i 2000 mente, at leveforholdene var bedre end i 1990. Omvendt mente 31 pct. i 1986, at leveforholdene var forværret sammenlignet med 10 år tidligere, mens kun 13 pct. i 2000 havde den tilsvarende opfattelse (se tabel 16.4).

Denne klart mere positive bedømmelse af udviklingen i leveforholdene i Danmark i 1990'erne ses hos næsten alle befolkningsgrupper, selv om der også her er tale om betydelige forskelle grupperne imellem. Ser man på andelen, som mente, at leveforholdene var forringet, er der dog en enkelt gruppe, der skiller sig ud fra det generelle mønster, nemlig 70-79-årige mænd, hvor der på begge tidspunkter var den samme andel, nemlig 18 pct., som mente, at leveforholdene i Danmark var forringet. Tendensen til mindre pessimisme i 2000 er især tydelig hos de yngre aldersgrupper, således at den aldersbetingede

Tabel 16.4

Andelen af 30-79-årige, som i 1986 og 2000 vurderede, at levetilstandene i Danmark var blevet dårlige i løbet af de sidste 10 år, opgjort for køn og alder. Procentandele.

	Dårligere levetilstand		Pct.grundlag	
	1986	2000	1986	2000
Mænd				
30-39 år	34	12	613	490
40-49 år	31	11	542	475
50-59 år	24	11	405	473
60-69 år	24	12	347	296
70-79 år	18	18	230	181
I alt mænd	28	12	2.137	1.915
Kvinder				
30-39 år	45	13	631	462
40-49 år	38	13	514	446
50-59 år	28	15	392	427
60-69 år	24	15	428	268
70-79 år	20	15	305	223
I alt kvinder	33	14	2.272	1.826
I alt mænd og kvinder	31	13	4.407	3.741

Anm.: "Ved ikke"-svar er udeladt.

forskel i 1986 i andelen, der mente, at levetilstandene var forringet, er forsvundet i 2000. Mens det i 1986 især var de yngre aldersgrupper, der mente at levetilstandene i Danmark var forringet, er der i 2000 især for kvindernes vedkommende ingen forskel mellem aldersgrupperne, mens der for mændenes vedkommende endda er en tendens til, at det nu er de ældste – de 70-79-årige – der ser mest negativt på udviklingen i levetilstandene.

Denne tendens til udjævning af tidligere forskelle mellem forskellige gruppers vurdering af udviklingen i levetilstandene ses også hos de forskellige familietyper. I 1986 var en klart større andel af enlige forsørgere af den opfattelse, at levetilstandene var dårligere end ti år tidligere. Det er ikke tilfældet i 2000.

Derimod er forskellen i de forskellige familiesocialgruppers vurdering af udviklingen i levetilstandene blevet mere markant. I 1986 viste det

Tabel 16.5

Andelen af 30-79-årige, som i 1986 og 2000 vurderede, at leveforholdene i Danmark er blevet dårligere i løbet af de sidste 10 år, opgjort for familiesocialgruppe. Procentandele.

	Dårligere leveforhold		Pct.grundlag	
	1986	2000	1986	2000
Familiesocialgruppe				
I	32	5	356	443
II	33	11	591	674
III	22	12	1.223	755
IV	36	15	1.312	1.169
V	33	16	816	498
I alt	31	13	4.298	3.539

Anm.: "Ved ikke"-svar er udeladt.

sig, at der især blandt mindre selvstændigt erhvervsdrivende var en udbredt positiv vurdering af udviklingen i leveforholdene i Danmark i de seneste ti år, hvilket betød, at respondenter i familiesocialgruppe III samlet havde den mindste andel, der mente at leveforholdene var blevet dårligere i løbet af de seneste ti år, mens der ikke var forskel i de øvrige familiesocialgruppers vurdering. I 2000 ser mindre selvstændigt erhvervsdrivende i modsætning til andre arbejdsstillingsgrupper imidlertid ikke mere positivt på udviklingen i leveforholdene. Det medfører, at forskellen mellem de fem familiesocialgrupper nu udviser en systematisk stigende andel med en negativ vurdering af udviklingen i leveforholdene, når man bevæger sig fra socialgruppe I til socialgruppe V (se tabel 16.5).

Sammenhæng mellem vurdering af egen situation og af samfundsudviklingen

Som nævnt i kapitlets indledning kan der være grund til at undersøge, om eksempelvis oplevelsen af, hvordan man selv klarer sig, smitter af på vurderingen af udviklingen i samfundet. Svarene på generelt formulerede spørgsmål påvirkes lettere af fx den kontekst hvori disse spørgsmål indgår end svarene på konkret formulerede spørgsmål (Schuman & Presser 1996). Det gælder især holdningsspørgsmål.

Ganske vist stilledes det relativt konkrete spørgsmål om respondenternes vurdering af egen levestandard efter spørgsmålet om vurdering af udviklingen i leveforholdene i Danmark, således at der ikke rent teknisk er tale om en rækkefølgeeffekt, hvor det konkrete spørgsmål kan smitte af på svarene på det generelle spørgsmål. Det udelukker imidlertid ikke, at nogle respondenter vurderer udviklingen i leveforholdene i Danmark påvirkes af deres egen levekårsituation. Med andre ord: når man bliver bedt om at vurdere, hvordan leveforholdene i Danmark har udviklet sig de seneste 10 år, hvor meget påvirker ens egen situation så denne vurdering?

Spørgsmålet belyses ved at se, hvordan de respondenter, der medvirkede i 2000, har svaret på de to spørgsmål (se tabel 16.6). Det viser sig, at vurderingen af udviklingen af leveforholdene i Danmark i betydelig grad er betinget af vurderingen af udviklingen i respondenternes egen levestandard. 74 pct. af de respondenter, der vurderer udviklingen i egen levestandard positivt, mener også, at det er gået bedre med leveforholdene i Danmark, mens det kun er tilfældet for 40 pct. af de respondenter, der vurderer udviklingen i egen levestandard negativt. Omvendt er det kun 8 pct. af respondenterne med en positiv vurdering af udviklingen i egen levestandard, som mener, at leveforholdene er blevet dårligere de seneste 10 år, mens denne opfattelse deles af 32 pct. af de respondenter, der vurderede egen levestandard som ringere end 5 år tidligere.

Tabel 16.6

Vurderingen af udviklingen i leveforholdene i Danmark sammenholdt med vurderingen af udviklingen i egen levestandard. Procent.

Vurderingen af udviklingen af leveforholdene i DK					
	Bedre	Uforandret	Dårligere	I alt	Pct.grundlag
Vurderingen af udviklingen i egen levestandard					
Bedre	74	18	8	100	2.008
Uforandret	57	32	11	100	2.086
Ringere	40	28	32	100	584
I alt	62	26	12	100	4.678

Anm.: "Ved ikke"-svar er udeladt.

Ved tolkningen af generelle vurderende spørgsmål som i dette tilfælde vedrørende udviklingen i leveforholdene i Danmark, må man således overveje, hvilke konkrete forhold som eksempelvis egne leveforhold der kan påvirke sådanne vurderinger. At der på den anden side ikke blot er tale om, at alle respondenter projicerer deres egen situation over på den generelle udvikling i samfundet ses af, at der selv blandt respondenter, der vurderer egen levestandard som ringere end 5 år tidligere, er flere (40 pct.) der mener, at leveforholdene i Danmark udvikler sig til det bedre, end der er tilslutning til det modsatte synspunkt (32 pct.).

“Ved ikke”-svar

Som det fremgår af tabelanmærkningerne, er de angivne procentandele beregnet efter at “ved ikke”-svar er udeladt. Den markante forskel mellem 1986 og 2000, altså den langt større andel, der vurderer udviklingen i leveforholdene som bedre, og den langt mindre andel, der mener det modsatte, ændres ikke ved at inddrage “ved ikke”-svarene i fordelingerne, men det skal nævnes, at der også her er en forskel fra 1986 til 2000. I 1986 udgjorde “ved ikke”-andelen blandt 30-79-årige 1 procent af alle respondenter, i 2000 hele 5 procent. Der kan være flere grunde til denne forskel, og de skal muligvis søges hos såvel respondenter som dataindsamlere. Det er ikke tilfældigt, hvem der svarer “ved ikke”. Personer i socialgruppe V svarer hyppigere “ved ikke” end andre respondenter, kvinder oftere end mænd, og 70-79-årige hyppigere end andre aldersgrupper. Inddrager vi de yngste (20-29 år) og de ældste (80-93 år), bliver dette aldersbetingede svarmønster endnu tydeligere. 8 pct. af de 20-29-årige og 18 pct. af de 80-93-årige svarede i 2000 “ved ikke” til spørgsmålet om udviklingen i leveforholdene. Tilbøjeligheden til at give et “ved ikke”-svar er således respondentafhængigt.

Samtidig kan det imidlertid konstateres, at andelen af “ved ikke”-svar for alle befolkningsgrupper er større i 2000 end i 1986. Der må altså også være en generel ændring af enten respondentgruppen eller interviewhåndteringen. Hvorvidt en større andel af befolkningen er uden interesse for eller mening om samfundsudviklingen i 2000 end tidligere, eller om den større andel “ved ikke”-svar skyldes, at interviewerne i 2000 håndterer interviewingen anderledes end interviewererne

i 1986, kan ikke direkte afgøres. Men ser vi på andelen af “ved ikke”-svar på spørgsmålet om respondenternes egen levestandard, er “ved ikke”-andelen meget lav både i 1976 (1 pct.) og 2000 (0 pct.). Når det drejer sig om ens egen levekårssituation, er der altså praktisk taget ingen, som ikke har en mening. Dette indikerer, at ændringer i en del respondenters omverdensorientering i højere grad end interviewhåndteringen er forklaringen på den højere “ved ikke”-andel på spørgsmålet om udviklingen i levestandarden i Danmark.

Holdning til velfærdspolitiske ydelser

I såvel 1976, 1986 som 2000 blev respondenterne spurgt, om de syntes at støtten til arbejdsløse, folkepensionister og personer under sygdom var for lille, passende eller for stor.¹ Holdningen til sådanne ydelser kan betragtes som udtryk for en mere eller mindre positiv opfattelse af velfærdsstaten, og i betragtning af, at diskussion om velfærdsstatens legitimering for alvor er introduceret efter 1986, vil det være nærliggende at interessere sig for, om der er sket ændringer i befolkningens syn på ydelserne til disse tre persongrupper.

I 1986 var der sammenlignet med 10 år tidligere sket, hvad der blev betegnet som en dramatisk holdningsændring (Hansen 1986, s. 111) i retning af en klart større andel, der mente at ydelserne til de tre persongrupper var for lille. Holdningsændringen gik altså i retning af en langt større tilslutning til, at disse svage grupper skulle have større ydelser. Mens der på begge tidspunkter var en klart positiv holdning til støtten til folkepensionister og syge, der blot var endnu

-
1. Der er en mindre afvigelse i formuleringen af spørgsmålet i 2000 i forhold til 1976 og 1986, der næppe har betydning for svarfordelingen. Derimod er der i 2000 inddraget yderligere tre persongrupper, hvoraf en af grupperne, førtidspensionister, nævnes inden personer under sygdom. Det kan derfor ikke udelukkes, at svarfordelingen vedr. støtte til personer under sygdom kan være påvirket af denne rækkefølge. I 1976 og 1986 lød spørgsmålet således: *Synes De, den støtte, man fra samfundets side giver til arbejdsløse, folkepensionister og til personer under sygdom, er for lille, passende eller for stor?* I 2000 var spørgsmålet formuleret således: *Synes De den økonomiske støtte fra samfundets side er for lille, passende eller for stor, når det drejer sig om: Arbejdsløse? Folkepensionister? Førtidspensionister? Personer under sygdom? Bistandsklienter? Unge under uddannelse?*

Tabel 16.7

De 30-69-åriges vurdering af støtten til visse persongrupper i 1976, 1986 og 2000. Procentandele.

	1976		1986		2000	
	For lille	For stor	For lille	For stor	For lille	For stor
Støtten til:						
Arbejdsløse	7	38	38	9	15	9
Folkepensionister	55	1	75	0	65	0
Personer under sygdom	23	2	47	0	35	0
Pct.grundlag	3.909		3.935		3.487	

mere markant i 1986, var der i 1976 delte meninger om støtten til arbejdsløse, og andelen, der mente at støtten var for stor, var betydeligt større end andelen, der mente den var for lille (se tabel 16.7). Dette billede vendte i 1986, selv om der også på dette tidspunkt var en mindre positiv holdning til støtten til arbejdsløse end til folkepensionister og syge.

Har den markant højere tilslutning til disse velfærdsydelser så holdt sig til 2000? Det har den ikke, målt i de andele der mener at støtten er for lille, men selv om tilslutningen til dette synspunkt er tydeligt lavere end i 1986, ligger den dog stadig over tilslutningen i 1976. Samtidig kan man konstatere, at der også i 2000 kun er ganske enkelte – under 1 pct. – som mener at støtten til folkepensionister og syge er for stor, og at andelen, der mener, at støtten til arbejdsløse er for stor, er konstant i forhold til 1986. Med andre ord er den væsentligste ændring fra 1986 til 2000, at flere nu finder disse ydelser passende, og færre synes, at de er for små.

Selv om der er sket en svækkelse af tilslutningen til støtten til de tre grupper målt som forskellen mellem dem, der mener, den er for lille og dem, der mener den er for stor, er der dog større opbakning til denne støtte i 2000 end der var i det årti, hvor velfærdsstaten for alvor konsolideredes. Og det er stadigvæk således, at et flertal af respondenterne mener, at støtten til folkepensionister er for lille, mens en flertal af respondenter finder, at støtten til arbejdsløse og syge er passende eller for lille.

Endnu et træk ved svarmønstret på disse spørgsmål skal nævnes. I lighed med spørgsmålet om udviklingen i leveforholdene i Danmark er der en markant stigning i andelen af “ved ikke”-svar. Når der spørges til støtten til arbejdsløse, steg “ved ikke”-andelen blandt 30-69-årige i de tre undersøgelser fra 7 pct. i 1976, til 12 pct. i 1986 og til 17 pct. i 2000. For spørgsmålet om støtte til folkepensionister var de tilsvarende andele 5 pct., 5 pct. og 12 pct., og for spørgsmålet om støtte til syge var de 14 pct., 19 pct. og 30 pct. Forudsat at der ikke er tale om en markant anderledes interviewhåndtering i de tre undersøgelser, tyder denne udvikling i “ved ikke”-svarene på, at der samtidig med de beskrevne bevægelser i holdningen til disse velfærdsydelser er en stadig større andel af befolkningen, der er ligeglade eller indifferente over for disse spørgsmål.

I 2000 blev der spurgt til støtten til yderligere tre grupper, nemlig førtidspensionister, bistandsklienter og unge under uddannelse. En sammenligning af holdningen til de 6 grupper afslører nogle interessante forskelle (se tabel 16.8).

“Ved ikke”-andelene topper, når der spørges til støtten til førtidspensionister, syge og bistandsklienter. Mere end hver tredje har ikke en mening om støtten til disse grupper. Omvendt er støtten til folkepensionister det, de fleste har en mening om, nemlig 87 pct.

Tabel 16.8

Vurderingen af støtten til 6 udvalgte grupper i 2000 blandt 20-93-årige. Procent.

	For lille	Passende	For stor	Ved ikke	I alt	Pct. grundlag
Støtten til:						
Arbejdsløse	14	56	10	20	100	4.968
Folkepensionister	61	26	0	13	100	4.999
Førtidspensionister	28	36	2	35	101	4.967
Personer under sygdom	31	34	1	34	100	4.965
Bistandsklienter	13	36	16	35	100	4.966
Unge under uddannelse	40	38	2	19	99	4.962

Kun to former for støtte forekommer nævneværdige andele af befolkningen at være for store; 10 pct. mener, at støtten til arbejdsløse er for stor og 16 pct. mener, at støtten til bistandsklienter er for stor. Samtidig er der et flertal, nemlig 56 pct., der mener at støtten til arbejdsløse er "passende", hvilket er en betydelig større andel end for de øvrige former for støtte. Alt i alt vurderes støtten til bistandsklienterne således mere negativt end støtten til nogen af de andre grupper.

Omvendt er støtten til folkepensionister helt klart den ydelse, de fleste respondenter mener er for lille. Det er også værd at bemærke, at den gruppe, der følger som nummer to i denne rangering, er unge under uddannelse, den eneste af de 6 grupper som ikke kan betegnes som en svag gruppe.

Selv om der i undersøgelsen kun er spurgt til konkrete velfærdsydelser, er det nærliggende at tage svarene på disse spørgsmål som udtryk for en mere generel holdning til velfærdsstaten. I 1986 konstrueredes et sådant generelt mål, "positiv velfærdsstatsideologi". Det omfattede de personer, der på én gang mente, at støtten til folkepensionister var for lille og at støtten til arbejdsløse var for lille eller passende (Hansen 1986, s.112). De udgjorde i 1976 13 pct. og i 1986 39 pct. Der var altså tale om en tredobling af den del af befolkningen, som måtte formodes at gå ind for en videreudbygning af velfærdsstaten. I 2000 udgjorde denne kategori 23 pct., altså en betydelig mindre andel end i 1986, men noget større end i 1976.

Det kan næppe overraske i betragtning af, at debatten om velfærdsstatens krise var et centralt politisk tema i 2000 i modsætning til i 1976 og 1986. Derfor kunne man overveje, om det ikke i netop denne politiske kontekst ville være mere relevant at undersøge, hvilken andel af befolkningen, der ønsker at bevare velfærdsstaten på mindst det nuværende niveau frem for den andel, der vil udbygge den. Debatten har siden begyndelsen af 1990'erne som nævnt været karakteriseret ved forskellige problematiseringer af velfærdsstaten og dens fremtid, altså en betydelig mere defensiv diskussion i forhold til diskussionen om velfærdsstatens udvidelse. Hvis man vil vurdere, hvor mange der vil gå ind for bevarelsen af en velfærdsstat, hvor velfærdsydelser har mindst det nuværende niveau, vil det være rimeligt at betragte de respondenter, der i 2000 mente, at støtten til de 6 nævnte befolkningsgrupper var for lille eller passende, som positive

over for bevarelsen af velfærdsstaten. Opgjort på denne måde, udgør andelen der ønsker at fastholde en velfærdsstat på i hvert fald det nuværende niveau, 27 pct. Det kan umiddelbart forekomme at være en beskedent opbakning, men kriteriet for at tilhøre kategorien "positive over for bevarelsen af velfærdsstaten" er også ret krævende: man skal have en positiv holdning til alle seks ydelser. Ikke mindst de betydelige "ved ikke"-andele er udslagsgivende for, at andelen med konsekvent positiv holdning til de seks ydelser ikke er større. Man kan omvendt konstatere, at ikke én eneste af de 4.955, der har svaret på alle 6 spørgsmål, mener at alle ydelserne er for store.

Selv om en yderligere udbygning af velfærdsstaten har svindende tilslutning, synes der således ikke at være den store folkelige opbakning til en almindelig beskæring af velfærdsstaten.

Litteratur

Hansen, E. J. (1986)

Danskernes levemåde – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Olsen, H. (1998)

Tallenes talende tavshed. Måleproblemer i surveyundersøgelser. København: Akademisk Forlag.

Schuman, H. & Presser, S. (1996)

Questions & Answers in Attitude Surveys. New York: Sage Publications.

SOCIAL MOBILITET

AF ERIK JØRGEN HANSEN

Introduktion

Det er en bastant del af de vestlige landes ideologi, at alle, uanset hvor i samfundet han eller hun vokser op, skal have mulighed for at nå til tops i den hierarkiske samfundsstruktur, bare han eller hun er tilstrækkelig stræbsom, sparsommelig og kløgtig. Det er indbegrebet af, hvad der er blevet kaldt den “amerikanske drøm”, nemlig et samfund, hvor man kan arbejde sig op fra avisdreng til mangemillionær, eller – i denne tankegangs danske udgave – fra bistandsmodtager til bankdirektør.

Det er også en tankegang, som har præget den sociologiske forsknings arbejde med social mobilitet, dvs. spørgsmålet om, hvor stor en del af de enkelte individer i samfundet, som i løbet af deres livsforløb bevæger sig fra en socialgruppe eller sociale klasse til en anden. Ikke mindst har man interesseret sig for dem, der fra beskedne kår er nået frem til samfundets top.

Vi kan fremdrage adskillige eksempler på sociologers argumentation for, at social mobilitet både er et vigtigt og et interessant fænomen. En sådan argumentation finder vi eksempelvis hos Kaare Svalastoga, som undersøgte den sociale mobilitet i Danmark i 1950'erne (Svalastoga 1959). I populæruddgaven af sine undersøgelsesresultater introducerer han sammen med Preben Wolf mobilitetsforskningen

med henvisning til et norsk folkeeventyr, hvis “hovedmotiv – opadgående social bevægelse fra en af de laveste til en af de højeste positioner i samfundet – er et centralt motiv i mange forskellige versioner af indo-europæisk eventyrlitteratur. Drømmen om en karriere, der fører frem til berømmelse, rigdom og magt, er således meget gammel.” (Svalastoga og Wolf 1969).

Den folkelige interesse for den usædvanlige karriere er dog ikke den eneste grund til at interessere sig for social mobilitet eller specielt den mobilitet, der fører fra “bund” til “top”. Nej, grunden er først og fremmest ifølge Svalastoga og Wolf, at mobiliteten antages at “øge den økonomiske og sociale effektivitet”. Det sker gennem udnyttelse af samfundets talentmasse, hvor den end findes, og derfor mener Svalastoga og Wolf, at “rekrutteringen til statuspositioner, der er placeret over et vist – nærmere bestemt og forholdsvis højt beliggende – statusniveau, bør finde sted på en måde, der er helt uafhængig af social oprindelse.”

Som endnu et eksempel på sociologers argumentation for social mobilitet som et vigtigt og interessant fænomen vil vi citere den norske sociolog Natalie Rogoff Ramsøy, der i sin bog om social mobilitet i Norge skriver: “Social mobilitet er et karakteristisk træk ved et åbent samfund. Når menneskers skæbne ikke længere er forudbestemt ved fødselen, er det tilladt for alle at vælge mellem forskellige levemåder inden for samfundets rammer af muligheder. Spørgsmålet om hvor åbent samfundet er blevet, står centralt i moderne samfundsforskning.” (Rogoff Ramsøy 1977).

En kritisk sociologi vil dog pege på, om det er tilstrækkeligt blot at kræve et åbent samfund i den betydning, at ens skæbne ikke er forudbestemt ved fødselen? At alle uanset herkomst får samme muligheder for at cirkulere rundt i klassestrukturen er ganske vist ikke at foragte. Tilbage står dog, at hermed affinder man sig med, at der eksisterer en klassestruktur med væsentlige forskelle i levkår mellem de sociale klasser. Hvad med i stedet at gøre levkårene så attråværdige i samtlige sociale klasser, at ønsket om at kunne forlade sit opvækstmiljø på grund af dårlige livsbetingelser af sig selv forsvinder? Det er her vandene skilles, både når det kommer til spørgsmålet om den “rigtige” beskrivelse af den samfundsstruktur vi lever i, og når det drejer sig om hvilken samfundsstruktur, som er ønskværdig.

Især marxister har set med stor ironi på studiet af den sociale mobilitet. Den ovenfor citerede idé om “det åbne samfund” forekommer helt ligegyldigt i et marxistisk perspektiv, eller som refereret af den engelske sociolog G. Payne i en oversigt over sociologiens beskæftigelse med den sociale mobilitet: “Naturligvis er mobilitet (og studiet heraf), i et marxistisk perspektiv, uønskværdigt, fordi der fokuseres på individet snarere end på den sociale struktur og der skabes falsk bevidsthed: “den blinde jagt efter den flygtige gulerod” forhindrer æselet i at opdage at andre er placeret på samme måde.” (Payne 1989).

De her omtalte ideologiske og forskningsmæssige modsætninger omkring fænomenet social mobilitet tvinger os til – på vores vej mod præsentationen af levekårsundersøgelseernes empiriske resultater om den sociale mobilitet i Danmark – at redegøre detaljeret for vore begreber og metoder. Vi ved nemlig, at analysen af omfanget og arten af social mobilitet kan resultere i ret så forskellige resultater, alt efter hvilken forskningsmæssig tilgang vi vælger. Derfor begynder vi med begreberne og metoderne.

Begreber og metoder

Generationsmobilitet og karrieremobilitet

De to hovedformer for social mobilitet er *inter-generations-mobilitet*, nemlig personers sociale placering som voksne sammenholdt med deres forældres sociale placering i sin tid, og *intra-generationsmobilitet*, der er personers skift af individuel social placering i voksenårene, normalt den erhvervsaktive del af disse år. I det følgende vil vi om inter-generationsmobilitet og intra-generationsmobilitet anvende nogle mere mundrette betegnelser, nemlig henholdsvis “generationsmobilitet” og “karrieremobilitet”.

I udforskningen af fænomenet social mobilitet indgår to tidsbegreber, dels *livsfasebegrebet*, nemlig retningen og omfanget af social mobilitet (eller mangel herpå) gennem individers livsforløb fra barndomsårene til pensionisttilværelsen, dels *historisk periode*, nemlig de eventuelle ændringer i omfanget af og mønstrene i den sociale mobilitet, efterhånden som vi går fra én historisk periode til efterfølgende perioder.

I de fleste mobilitetsstudier indgår tillige begreberne “*opadgående*” og “*nedadgående*” social mobilitet. Disse to begreber giver dog kun mening,

hvis vi opfatter samfundet som bestående af *socialgrupper* eller *socialer lag*, der tilsammen danner en hierarkisk struktur. Opfatter vi derimod samfundet som bestående af to eller flere *socialer klasser* mellem hvilke der er store, næsten uoverstigelige interessemodsatninger, kan vi dog også studere social mobilitet. I så fald som bevægelser hen over klassegrænserne, hvor bevægelser ind og ud af arbejderklassen traditionelt anses som overskridelse af den mest *markante klassegrænse*.

Valget mellem en hierarkisk og en klassemæssig opfattelse af samfundet er bestemmende for såvel hypoteser som konklusioner om den sociale mobilitets omfang og retning. Ret afgørende for konklusionerne på analyserne er endvidere, hvor detaljeret en socialgruppe- eller socialklasseinddeling vi vælger. Eller med andre ord: Hvor mange socialgrupper eller sociale klasser mener vi der er? Et prekært spørgsmål fordi det ret banalt er således, at jo mere findelt socialgruppeinddelingen eller socialklasseinddelingen er, jo mere social mobilitet vil vi, alt andet lige, kunne påvise.

Oprindelse og destination

Det sociale miljø en person vokser op i, vil vi i analyserne af generationsmobiliteten benævne *oprindelses-socialgruppen* eller *oprindelsesklassen*. Og den socialgruppe eller sociale klasse han eller hun befinder sig i på et senere tidspunkt i livsforløbet, sædvanligvis som midaldrende, vil vi betegne *socialgruppe-destinationen* eller *socialklasse-destinationen*. Når den sociale mobilitet fra oprindelse til destination skal analyseres, vil kravet umiddelbart være, at der skal bruges den samme klassifikation af oprindelsen som af destinationen. Som vi vil vende tilbage til senere, er denne tilsyneladende selvfølgelig fremgangsmåde slet ikke så indlysende endda. Blandt andet fordi oprindelse og destination selvsagt vedrører to forskellige historiske perioder.

Der skal også tages stilling til, om en persons sociale oprindelse skal klassificeres efter faderens eller efter moderens socialgruppe/socialklasse *eller* måske en *kombination* af faderens og moderens socialgruppe eller sociale klasse, som vi i så fald benævner *familiesocialgruppe* eller *familiesocialklasse*. Tilsvarende om en persons destination som voksen skal klassificeres efter hans eller hendes individuelle placering i samfundsstrukturen *eller* for det flertal, der lever i parforhold, efter *kombinationen* af den mandlige og den kvindelige parts individuelle socialgruppe eller sociale klasse, altså *familiesocialgruppe*

eller familiesocialklasse. En problematik, hvis baggrund er, at de fleste klassifikationer af socialgrupper og sociale klasser har det enkelte individs placering på arbejdsmarkedet som kriterium for indplaceringen. Det komplicerer karakteristikken af en voksen persons sociale destination i alle de parforhold, hvor den mandlige og den kvindelige part har forskellig placering i arbejdsmarkedsstrukturen. Vi vil vende tilbage til dette spørgsmål i forbindelse med de konkrete analyser.

Krydstabulering

Vore analyser af generationsmobiliteten vil tage form af en række *krydstabeller*, der tilsammen viser generationsmobiliteten som henholdsvis *udstrømning* og *indstrømning*. Når det drejer sig om *udstrømning*, tager vi udgangspunkt i det antal personer, som findes i hver af de forskellige oprindelsesmiljøer. Herefter beregner vi, hvor stor en procentdel fra hvert oprindelsesmiljø, der er tilgået hver af destinationerne. Ved beregning af *indstrømning* er udgangspunktet derimod det antal personer, som findes i hver af destinationerne. Herudfra beregner vi, hvor stor en procentdel i hver af destinationerne, der er kommet fra hver enkelt af de forskellige oprindelsesmiljøer.

Anvender vi eksempelvis en tabelskabelon, hvor vi vælger at lade klassifikationen af den sociale oprindelse stå til venstre (i forspalten) og klassifikationen af den sociale destination foroven (i tabelhovedet), fremgår *udstrømningen* af den *horisontale* procentfordeling af tabelens absolutte tal, mens *indstrømningen* fremgår af den *vertikale* procentfordeling. Den *horisontale procentfordeling* viser således, hvordan personerne inden for hver af grupperingerne af den sociale oprindelse senere i livet er fordelt på sociale destinationer. Den *vertikale procentfordeling* viser derimod *indstrømningen*, nemlig personerne inden for hver af de forskellige sociale destinationer fordelt efter deres sociale oprindelse.

Strukturændringernes betydning

Sontringen mellem disse to beregningstilgange, hvor de samme absolutte tal i en krydstabel procentvis fordeles henholdsvis vertikalt og horisontalt, er afgørende for forståelsen af mobilitetsstrømmene, fordi strukturændringerne i form af forskydninger i de forskellige socialgruppers og socialklassers størrelse har været så markante. Eksempelvis er der i tidligere årtier født mange flere børn i gårdejer-

familier, end der har været plads til gårdejere i vort samfund. Samtidig er der født meget færre børn i akademikerfamilier end det antal akademikere, som samfundet efterhånden viste sig at kunne finde anvendelse for.

Det er to eksempler på strukturændringernes betydning for generationsmobiliteten. Det første eksempel afspejler det fænomen, at selvom flertallet af de børn, der i periode t1 er vokset op i en bestemt socialgruppe, lad os kalde den X, som voksne i tidspunkt 2 er placeret i alle andre socialgrupper end X, kan socialgruppe X alligevel til den tid hovedsageligt bestå af personer vokset op i netop socialgruppe X. Forklaringen er, at socialgruppe X fra periode t1 til periode t2 er blevet meget mindre i omfang. Modsvarende viser det andet eksempel, at vi kan have en socialgruppe, som vi kan kalde Y, hvor flertallet af de børn, som i periode t1 voksede op dér, når vi er nået frem til periode t2, fortsat tilhører socialgruppe Y. Dér udgør de imidlertid nu et mindretal. Forklaringen er, at socialgruppe Y er blevet meget større i omfang fra tidspunkt t1 til tidspunkt t2.

Endelig kan vi foretage en *frekvens* procentfordeling. Det vil sige en procentfordeling med basis i tabellens totalsum, således at hvert absolute tal i hver enkelt af cellerne i krydstabellen relateres til antallet i totalsummen, der med andre ord nu er procentbasis. På denne måde kan vi aflæse, hvor relativt hyppigt forskellige kombinationer af social oprindelse og social destination optræder. Eksempelvis, hvor stor en andel af en generation, der er karakteriseret ved oprindelse i socialgruppe X, men destination i socialgruppe Y. Eller som et andet eksempel, hvor stor en andel, som er karakteriseret ved oprindelse i socialgruppe Y, men destination i socialgruppe Z.

Strukturel mobilitet og cirkulationsmobilitet

Den kendsgerning, at samfundets strukturændringer spiller en betydelig rolle for generationsmobilitetens omfang og retning ligger bag en dominerende sondring inden for mobilitetsforskningen mellem strukturel og ikke-strukturel social mobilitet. Den strukturelle mobilitet er den af strukturændringerne nødvendiggjorte mobilitet, nemlig ændringerne fra én tidsperiode til en anden i de forskellige sociale lags størrelse. Den ikke-strukturelle mobilitet, som vi vil kalde cirkulationsmobilitet, er derimod den del af den samlede mobilitet, som ikke er påtvunget af strukturændringer. Den betragtes derfor som et mål for

graden af åbenhed i samfundet. Det vil sige større eller mindre relative chancer for at bevæge sig opad (i princippet også nedad) i de sociale lag, når vi vel at mærke fratrækker de bevægelser, som strukturændringerne “kræver”.

Denne sondring mellem strukturel mobilitet og cirkulationsmobilitet er diskutabel. Sondringen forekommer nemlig alt for konstrueret, idet det er den samlede sociale mobilitet (summen af strukturel mobilitet og cirkulationsmobilitet), der aftegner den virkelighed, som de involverede personer oplever. Eksempelvis tilhører personer, som er vokset op i arbejderklassen, men er blevet akademikere, de langdistance socialt mobile. For dem må det være en kunstig og ligegyldig konstruktion at ville opspalte deres faktisk konstaterede generationsmobilitet i to kategorier, nemlig hvad der skyldes et strukturbetinget behov for flere akademikere, og hvad der eventuelt, uafhængigt af sådanne strukturændringer, måtte skyldes mindre ulighed mellem de sociale lag i mobilitetschancer. Det er da også vor begrundelse for at koncentrere os om den samlede sociale mobilitet.

Tidligere undersøgelser

Inden vi går i gang med dataene om social mobilitet i levkårsundersøgelsen fra år 2000, vil vi først omtale tidligere undersøgelser af den sociale mobilitet i den danske befolkning. Undersøgelser af den samlede sociale mobilitet i det danske samfund, vel at mærke undersøgelser, som er repræsentative for hele den voksne befolkning, er en sjældenhed. Alt i alt drejer det sig om Kaare Svalastogas tidligere citerede undersøgelse af den sociale lagdeling og den sociale mobilitet i midten af 1950'erne (Svalastoga 1959), og analyser på de to forudgående levkårsundersøgelser (Hansen 1984 og Hansen 1990).

Svalastoga konstruerede en social lagdeling (“statusskala”) på grundlag af en interviewundersøgelse i den voksne befolkning med spørgsmål om forskellige erhvervsstillinger sociale anseelse. Han nåede frem til en inddeling af den danske befolkning i ni hierarkisk ordnede sociale lag eller “prestigeklasser”. Om generationsmobiliteten mellem disse sociale lag konkluderede han (i den allerkorteste af hans egne formuleringer), at når det drejede sig om “bevægelser op eller ned på statusskalaen var det groft sagt sådan, at ud af hver 10 familier forblev 4 immobile fra en generation til den næste, 2 bevægede sig

et trin op i de ni sociale lag, 2 bevægede sig et trin ned, mens 1 bevægede sig længere op, og ligeledes 1 bevægede sig længere ned”. (Svalastoga 1959, s. 318).

Levekårsundersøgelsen 1976

Analyserne af generationsmobiliteten på datamaterialet fra levekårsundersøgelsen (Velfærdsundersøgelsen) 1976 omfattede de 40-59-årige – altså de midaldrende (Hansen 1984). Begrundelsen for denne aldersafgrænsning var, at erfaringen viser, at flertallet fra omkring de 40 år er nået ind i den socialgruppemæssige position, der bliver den bedste, de opnår i livsforløbet, og flertallet efter de 60 år kun kan opnå en relativt dårligere position. Generationsmobiliteten for de 40-59-årige i 1976 blev for såvel mænd som kvinder målt i forhold til deres fædres socialgruppemæssige placering dengang de interviewede voksede op. (Klassificeret efter Socialforskningsinstituttets socialgruppeinddeling indeholdende fem socialgrupper nummereret med romertal fra I til V. En detaljeret beskrivelse af inddelingen findes i Hansen & Hjorth Andersen 2000). Når kvindernes generationsmobilitet *ikke* blev målt i forhold til deres mødres positioner, skyldtes det, at så relativt få af mødrene i forældregenerationerne dengang havde en varig placering på arbejdsmarkedet.

Analysernes hovedresultat blev, at 39 pct. af de 40-59-årige mænd mod 30 pct. af de 40-59-årige kvinder var *immobile*. Det vil sige, at beregnet ud fra antallet i hver oprindelsessocialgruppe, havde i gennemsnit de nævnte procentdele ikke bevæget sig op eller ned i den hierarkiske socialgruppestruktur. (Når den sociale destination “måles” som individsocialgruppe. Kønsforskellene i generationsmobiliteten “forsvinder” imidlertid stort set, når destinationssocialgruppen er familiesocialgruppe, idet personer i parforhold så indplaceres i den socialgruppe, som den “højst” placerede af de to befinder sig i, hvis de ikke er i samme individsocialgruppe.) “Opadgående” mobile, det vil sige en “højere” socialgruppe-destination end socialgruppe-oprindelse (når de fem socialgrupper ordnes i rækkefølge med socialgruppe I som “højst” og socialgruppe V som “lavest”) var 36 pct. af mændene mod 20 pct. af kvinderne. Og “nedadgående” mobile, det vil sige en “lavere” socialgruppe-destination end socialgruppe-oprindelse, omfattede 25 pct. af mændene mod 40 pct. af kvinderne. Hertil kommer så, at 10 pct. af kvinderne var “uden for erhverv”. (Hansen 1984, side 116).

Det var i oprindelses-socialgruppe V, det vil sige den ikke-faglærte arbejderklasse, vi fandt den største andel, som blev immobile. Socialgruppe-destinationen blev således identisk med socialgruppe-oprindelsen for 51 pct. af mændene og 53 pct. af kvinderne blandt dem, der voksede op i den ikke-faglærte arbejderklasse. Den mindste andel, hvor socialgruppe-destinationen svarede til socialgruppe-oprindelsen, nemlig 15 pct., fandt vi derimod blandt de kvinder, der var vokset op i socialgruppe III, som på opvæksttidspunktet var domineret af mindre selvstændige i landbruget og i byerhvervene.

Erfaringen viser, at interessen ofte samler sig om social mobilitet over længere afstande. Her viste analyserne, at markant "opadgående" generationsmobilitet, nemlig fra oprindelses-socialgruppe V til destinations-socialgruppe I+II (familiesocialgruppe) omfattede 11 pct. af de 40-59-årige, der var vokset op i socialgruppe V. Og markant "nedadgående" generationsmobilitet, nemlig fra oprindelses-socialgruppe I+II til destinations-socialgruppe V (familiesocialgruppe) omfattede 4 pct. af dem, der var vokset op i socialgruppe I+II. (Hansen 1984, side 112).

De hidtil nævnte tal drejer sig alle om, hvad vi tidligere har betegnet som *udstrømningen*, nemlig destinationen som voksen beregnet med *oprindelses-socialgruppen som procentbasis*. Det vil sige, at vi måler den relative størrelse af udstrømningen fra hver enkelt oprindelses-socialgruppe til hver enkelt af destinations-socialgrupperne. Denne fremgangsmåde tegner, som tidligere berørt, den ene af to tilgangsvinkler i analysen af generationsmobiliteten. Den anden tilgangsvinkel, nemlig *indstrømningen*, er analysen af, hvor stor en del af de voksne i en bestemt destinations-socialgruppe, som også er vokset op i netop denne socialgruppe frem for i en anden socialgruppe. Det kalder vi *selvrekutteringsprocenten*. Og den kortlægger vi ved med *destinations-socialgruppen som procentbasis* at måle den relative indstrømning til hver enkelt destinations-socialgruppe fra de forskellige oprindelses-socialgrupper.

Beregningsmæssigt er de "immobile" og de "selvrekutterede" således to brøker med samme tæller, nemlig det antal, der ikke har bevæget sig ud af oprindelses-socialgruppen. Nævneren er imidlertid forskellig. Når det drejer sig om beregning af andelen, som er "immobil", er nævneren alle, der voksede op i den pågældende socialgruppe. Når

det derimod er "selvrekutteringen", der skal måles, er nævneren alle, der som voksne tilhører netop denne socialgruppe. De to relative tal, beregnet på denne måde, bliver meget forskellige, når socialgruppestrukturen, som det har været tilfældet gennem årtier, undergår store ændringer.

Derfor viste analysen af generationsmobiliteten blandt de midaldrende i 1976 (med destinationen "målt" som individ-socialgruppe) eksempelvis, at 42 pct. af de mænd, der var vokset op i socialgrupperne I + II, også som voksne befandt sig dér. Ser vi derefter på indstrømningen, viser det sig, at de pågældende "kun" kom til at udgøre 19 pct. af socialgrupperne I + II. Så meget var nemlig antallet af mandlige positioner i socialgrupperne I + II steget fra den ene generation til den næste. Derimod var kun 21 pct. af de kvinder, der var vokset op i socialgrupperne I + II, som midaldrende placeret i disse socialgrupper, når vi ser på individ-socialgruppen. (Hansen 1984, side 181). Inddrager vi, for det flertal der levede i parforhold, også ægtefællens eller samleverens socialgruppe i analysen, det vil sige socialgruppeindplacering på grundlag af familieenheden, bliver resultatet helt anderledes. I så fald bliver det blandt de kvinder i parforhold, som voksede op i socialgrupperne I+II, ikke mindre end 53 pct., der også befandt sig dér som 40-59-årige (Hansen 1984, side 183).

Analyserne på Levekårsundersøgelsen 1976 (Hansen 1984) illustrerede alt i alt det komplicerede samspil mellem "selvrekuttering" og "social cirkulation". Eksempelvis, at store procentdele immobile (oprindelses-socialgruppen som procentbasis) ikke nødvendigvis resulterer i store procentdele selvrekutterede (destinations-socialgruppen som procentbasis), når det drejer sig om en socialgruppe i stærk vækst. Helt anderledes i en antalsmæssigt stagnerende socialgruppe som de ikke-faglærte arbejdere, hvor procentdelen af mandlige selvrekutterede kom tæt på procentdelen af immobile.

Levekårsundersøgelsen 1986

Levekårsundersøgelsen i 1986 omfattede de samme mennesker som Levekårsundersøgelsen i 1976, men nu 10 år ældre. Som noget nyt forsøgte vi med 1986-dataene at frigøre analysen fra den hierarkiske terminologi, der ellers tynger studiet af social mobilitet med de tidligere brugte etiketter "opadgående" og "nedadgående" mobilitet. Det blev således anset for muligt at beskrive bevægelserne mellem

de sociale klasser fra én generation til den næste helt frigjort fra den spændetrøje, som udgøres af den hierarkiske synsvinkel. De oplysninger, der var brugt til inddelingen i socialgrupper, kunne nemlig bruges som basis for en inddeling i "kun" tre sociale klasser inspireret af marxistisk terminologi, nemlig "småborgerskab", "mellemlag" og "arbejderklasse", hvor arbejderklassen også kom til at omfatte de underordnede funktionærer. (Omgrupperingen af socialgruppeinddelingen til en inddeling i sociale klasser er beskrevet i Appendiks i Hansen 1990). Samtidigt blev det besluttet at bruge familievenheden som basis for indplaceringen i disse tre sociale klasser og i øvrigt præsentere en helt overordnet beskrivelse af generationsmobiliteten ved at se på alle de i 1986 nu 30-79-årige under ét. Med denne fremgangsmåde blev det muligt endnu klarere end ved de ovenfor refererede tilløb *at pege på de helt afgørende træk i generationsmobiliteten mellem de sociale klasser på familieniveau i 1900-tallet.*

Resultatet af analysen kan opregnes i tre punkter. For det første, at mere end 40 pct. af dem, der var vokset op i småborgerskabet, som voksne var placeret i arbejderklassen (arbejdere + underordnede funktionærer). For det andet, at 60 pct. af dem, der var vokset op i mellemlagene, også befandt sig dér som voksne, men her udgjorde de kun 20 pct. af denne ekspanderende sociale klasse, som derfor måtte hente ca. 40 pct. af sine medlemmer fra arbejderklassen (arbejdere + underordnede funktionærer) og en tilsvarende andel fra småborgerskabet. For det tredje, at godt halvdelen af dem, der var vokset op i arbejderklassen (arbejdere + underordnede funktionærer) også var dér som voksne, hvor de på grund af denne klasses talmæssige stagnation (færre arbejdere, men flere underordnede funktionærer) også på dette tidspunkt udgjorde halvdelen af klassen, som i øvrigt havde måttet hente så godt som resten af sine medlemmer fra småborgerskabet (Hansen 1990, side 83).

Generationsmobilitet år 2000

Afgrænsninger og klassifikationer

Vi går herefter til analyser af generationsmobiliteten i år 2000 på grundlag af levkårsundersøgelsen i dette år. I lyset af, at det endelige omfang af generationsmobilitet først viser sig flere årtier efter, at de opvoksende generationer har forladt deres opvækstmiljø, er det mest nærliggende at udvælge analyseenhederne blandt de interviewede i

den første levkårsundersøgelse fra 1976. De interviewede var dengang fra 20 til 69 år. Da der er gået knap 24 år mellem interviewingen i 1976 og interviewingen i 2000, vil det være mest meningsfuldt at udvælge de to yngste 10-års aldersgrupper fra dengang. Det vil sige dem, der på dette tidspunkt tilhørte de 20-29-årige eller de 30-39-årige. Det er generationerne født 1947 til 1956 og 1937 til 1946. I år 2000 er de blevet de 44-53-årige og de 54-63-årige. (Dertil kommer at de tidligere analyser på 1976-dataene, som vi har set, omfattede de 40-59-årige i 1976). Da der, som tidligere vist, er karakteristiske forskelle i generationsmobiliteten mellem mænd og kvinder, vil vi tillige gennemføre analyserne særskilt for mænd og kvinder. De befolkningsgrupper, hvis generationsmobilitet vi herefter kortlægger, er således de i år 2000 44-53-årige kvinder, 44-53-årige mænd, 54-63-årige kvinder og 54-63-årige mænd.

Klassifikation af oprindelsesklasserne

Det første trin herefter bliver valget af klassifikation af deres *oprindelsesklasser*. Oplysningerne herom er leveret under interviewingen i 1976, hvor de interviewede blev spurgt om deres faders og deres moders arbejde, mens den interviewede var barn, dvs. frem til de fyldte 16 år. Forældrenes arbejde skulle de indplacere i én af 16 kategorier af beskæftigelser, som blev vist for dem på et "kort". Beskæftigelsesgruppernes betegnelser i spørgeskemaet var valgt ud fra betragtninger om, hvad der var sædvanligt anvendte betegnelser for beskæftigelsesgrupperinger i den første halvdel af 1900-tallet.

De 16 kategorier er i tidligere analyser på levkårsundersøgelsesnes data blevet indplaceret i den "traditionelle" socialgruppeinddeling, sådan som det også fremgår af de netop refererede mobilitetsanalyser på levkårsundersøgelserne i 1976 og 1986 (se i øvrigt Hansen 1984). I den følgende analyse foretrækker vi dog en gruppering, der gør det mere gennemskueligt, hvad spørgeskemaets betegnelser for disse beskæftigelser var. Vi har derfor valgt følgende gruppering i *fire kategorier af den sociale oprindelse* baseret på interviewpersonernes oplysninger om deres forældres beskæftigelser:

Ledende funktionærer og liberale erhverv, nemlig "funktionær med ret selvstændigt arbejde", "overordnet funktionær", "overordnet tjene-
stemand" og "selvstændig i liberalt erhverv". *Selvstændig i landbrug*, nemlig "selvstændig i landbrug med 10 hektar jord eller derover",

“selvstændig i landbrug med under 10 hektar jord” og “selvstændig i landbrug med erhvervsarbejde ved siden af”. *Selvstændig i byerhverv*, nemlig en sammenlægning af fire kategorier, der opdelte de selvstændige i byerhverv efter antal ansatte. *Almindelige funktionærer og arbejdere*, nemlig “landarbejder”, “faglært arbejder”, “ufaglært arbejder”, “funktionær med rutinepræget arbejde” og “tjenestemand af anden slags”.

Da forældregenerationernes beskæftigelser vedrører interviewpersonernes opvækstperiode, hvad der for de udvalgte alderskategorier vil sige tidsperioden fra 1937 til senest 1972, vælger vi *fædrenes* beskæftigelser som klassifikationsenhederne. Det er nemlig en tidsperiode, hvor det endnu var sådan, at fædrenes beskæftigelser var de bedste indikatorer på familiernes sociale placering.

Klassifikation af destinationsklasserne

Når det drejer sig om de interviewedes egen sociale placering i år 2000, det vil sige *den klasse-mæssige destination*, vælger vi derimod mændenes og kvindernes egne placeringer på arbejdsmarkedet i lyset af, at så godt som alle kvinder i vor tid er eller har været erhvervs-mæssigt beskæftigede. Og det gør vi uanset den arbejdsmarkeds-mæssige placering i et parforhold af den interviewedes ægtefælle eller samlever.

Til beskrivelse af destinationen bruger vi en social klassifikation, hvis karakteristika blandt andet er, at beskæftigelser, der forudsætter en ikke ubetydelig mængde kundskabskapital, danner deres egen kategori med betegnelsen “*professionerne*”. Til denne kategori udskiller vi i praksis den del af de interviewede, som har mellemlang eller lang videregående uddannelse. Derefter er alle de øvrige, det vil sige det store flertal, blevet indplaceret således, at funktionærer, der på spørgsmålet herom har svaret, at de på deres arbejdsplads tilhører topledelsen, mellemlidelsen eller den lavere del af ledelsen, er blevet indplaceret som “*funktionærer med ledelse*”. Alle øvrige funktionærer, der ikke er udskilt som tilhørende professionerne, danner herefter kategorien “*almindelige funktionærer*”. De selvstændige erhvervsdrivende, bortset fra dem der tilhører professionerne, er indplaceret i to kategorier, nemlig “*selvstændige med ansatte*” og “*selvstændige uden ansatte*”. De “*faglærte arbejdere*” og de “*ikke-faglærte arbejdere*” danner hver sin kategori. Klassifikationen består herefter af syv *destinationskategorier*.

Ulempen ved vore klassifikationer af henholdsvis oprindelsesklasserne og destinationsklasserne er, at de er asymmetriske, nemlig kun fire kategorier for oprindelsen, men syv kategorier for destinationen. Det vanskeliggør konklusioner om omfanget af "opadgående" og "nedadgående" generationsmobilitet. Når vi alligevel har valgt denne fremgangsmåde skyldes det, at oplysningerne om social oprindelse er baseret på spørgsmål i spørgeskemaet, der, fordi det vedrører forhold langt tilbage i tiden, er anderledes formuleret end spørgsmålene vedrørende den sociale destination. Og netop den retrospektive karakter af spørgsmålene om social oprindelse maner til forsigtighed, når det drejer sig om, hvor mange kategorier den sociale oprindelse med rimelighed kan opspaltes i. Dertil kommer nødvendigheden af en vis afstandtagen over for alt for håndfaste konklusioner om, hvad der er "opadgående" og hvad der er "nedadgående" generationsmobilitet.

I det følgende vil vi benævne de fire kategorier, som analyseres, således: De i 1976 20-29-årige mænd benævner vi de mandlige årgange 1947-56, de i 1976 20-29-årige kvinder de kvindelige årgange 1947-56, de i 1976 30-39-årige mænd de mandlige årgange 1937-46 og de i 1976 30-39-årige kvinder de kvindelige årgange 1937-46.

Bortfaldet

Inden vi ser på generationsmobiliteten i disse fire dele af befolkningen, vil vi kort omtale *bortfaldet*. Det er så langt fra alle dem, der blev interviewet i 1976, som også er interviewet i 2000. En mindre del af dem opholder sig nu i udlandet eller er afgået ved døden. Det store bortfald i levekårsundersøgelsen år 2000 skyldes dog, som omtalt tidligere i denne rapport, en nægterprocent af et langt større omfang end i de to tidligere levekårsundersøgelser. Undersøgelsens datamateriale viser, at det er resulteret i, at bortfaldet er 40 pct. i de kvindelige årgange 1937-46, 38 pct. i de mandlige årgange 1937-46, 35 pct. i de kvindelige årgange 1947-56 og 34 pct. i de mandlige årgange 1947-56. Samtidig er bortfaldet skævt i forhold til social oprindelse.

Det *laveste bortfald* finder vi blandt dem med social oprindelse i klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv. I de kvindelige årgange 1947-56 er bortfaldet i denne *underkategori* således 26 pct. I de mandlige årgange 1947-56 i samme underkategori er det 28 pct. Vi finder også et *relativt lille* bortfald i *underkategorien* med social oprindelse i klassen af selvstændige i byerhverv, men *kun* i de mand-

lige årgange 1937-46, nemlig 28 pct. Det *højeste bortfald* finder vi dels i *underkategorien* med social oprindelse i klassen af selvstændige i byerhverv, dels i klassen af “almindelige” funktionærer og arbejdere. I førstnævnte underkategori er bortfaldet 42 pct. i de kvindelige årgange 1947-56 og 40 pct. i de mandlige årgange 1947-56. I sidstnævnte underkategori er bortfaldet 41 pct. i de mandlige og kvindelige årgange 1937-46 samt 40 pct. i de kvindelige årgange 1947-56.

Andelen med lang uddannelse

Da det er dokumenteret og velkendt (se fx Hansen 1995), at lang uddannelse øger mulighederne for “opadgående” social mobilitet, vil vi afrunde dette afsnit med enkelte centrale tal fra datamaterialet, som viser, hvor stor forskellen inden for hver af de her analyserede generationer er mellem personer med forskellig social oprindelse, når det drejer sig om *andelen med lang videregående uddannelse*. (LVU uddannelse). I såvel årgangene 1937-46 som i årgangene 1947-56 er andelen med lang videregående uddannelse, som ventet, højest blandt dem med social oprindelse i “klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv” og lavest blandt dem med social oprindelse i “klassen af almindelige funktionærer og arbejdere”. I de mandlige årgange 1937-46 er andelen med LVU-uddannelse således 30 pct. blandt dem med oprindelse i “klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv” mod 6 pct. blandt dem med oprindelse i “klassen af almindelige funktionærer og arbejdere”. De tilsvarende tal er i de kvindelige årgange 1937-46: 17 pct. mod 3 pct., i de mandlige årgange 1947-56: 31 pct. mod 6 pct. og i de kvindelige årgange 1947-56 er de 14 pct. mod 3 pct. Det er tal, som er i god overensstemmelse med andre undersøgelser påvisning af den fra generation til generation sociale skævhed i rekrutteringen til de længste uddannelser (se fx Hansen 1997).

Udstrømning

Udstrømningen fra de fire sociale oprindelsesklasser er vist i tabellerne 17.1 til 17.4. Inden vi kommenterer disse tal, vil vi først henvise til de vertikale randfordelinger i tabellerne 17.5 til 17.8. Her kan vi nemlig se, hvor stor en del i de udvalgte generationer, der er opvokset i hver af de fire oprindelsesklasser. I årgangene 1937 til 1946 er godt 40 pct. vokset op i klassen af “almindelige” funktionærer og arbejdere, omkring 25 pct. i klassen af selvstændige i landbrug, ca. 15 pct. i klassen af selvstændige i byerhverv og ca. 14 pct. i klassen af ledende funktio-

nærer og liberale erhverv. Ser vi derefter på årgangene 1947-56 er forskellen i forhold til årgangene før især, at en større del, nemlig knap 20 pct., er opvokset i “klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv”, mens en klart mindre del er opvokset i klassen af selvstændige i landbrug, kun ca. 16 pct.

Vender vi os dernæst mod *udstrømningen*, nemlig hvor i klassestrukturen vi finder de fire oprindelsesklassers børn i år 2000, ser vi, at forskellen mellem mænd og kvinder er stor (tabellerne 17.1 til 17.4). Begynder vi med mændenes generationsmobilitet (tabellerne 17.1 og 17.3), bemærker vi, at i de mandlige årgange 1937-46 er det blandt sønnerne af selvstændige i landbrug, vi finder den største andel, som er blevet ikke-faglærte arbejdere, nemlig 30 pct., mod 20 pct. af “almindelige” funktionærers og arbejderes sønner og kun 4 pct. af sønnerne fra klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv. Til professionerne er til gengæld strømmet ikke mindre end 59 pct. af sønnerne fra klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv og 40 pct. af sønnerne af selvstændige i byerhverv mod “kun” 14 pct. af sønnerne af selvstændige i landbrug (tabel 17.1).

Tabel 17.1

Udstrømningstabel. De mandlige fødselsårgange 1937-1946 procentvis fordelt efter social destination i 2000. Særskilt for hver kategori i inddelingen af den sociale oprindelse. Destination. Egen social klasse. Procent.

Social oprindelse (Faders stilling, da den interviewede var barn)	Profes- sionerne	Funktio- nærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktio- nærer	Faglærte arbej- dere	Ikke- faglærte arbej- dere	I alt	Pct. grund- lag
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	59	10	6	6	4	12	4	101	51
Selvst. i landbrug	14	6	12	14	6	17	30	99	113
Selvst. i byerhverv	40	15	11	4	6	11	13	100	53
Alm. funktionær eller arbejder	18	15	8	4	16	19	20	100	168
Uoplyst	(19)	(-)	(6)	(13)	(25)	(6)	(31)	(100)	16
I alt pct.	25	11	10	7	11	16	20	100	
I alt antal	100	45	38	29	43	64	82		401

Tabel 17.2

Udstrømningstabel. De kvindelige fødselsårgange 1937-1946 procentvis fordelt efter social destination i 2000. Særskilt for hver kategori i inddelingen af den sociale oprindelse. Destination. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den interviewede var barn)	Professionerne	Funktionærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktionærer	Faglærte arbejdere	Ikke-faglærte arbejdere	I alt	Pct. grundlag
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	48	6	6	4	30	-	6	100	50
Selvst. i landbrug	22	7	7	2	35	2	25	100	68
Selvst. i byerhverv	30	11	11	-	21	-	27	100	56
Alm. funktionær eller arbejder	9	9	3	4	48	2	26	101	137
Uoplyst	(14)	(7)	(-)	(7)	(43)	(7)	(21)	(99)	14
I alt pct.	22	8	6	3	38	1	23	101	
I alt antal	70	27	18	9	123	4	74		325

Tabel 17.3

Udstrømningstabel. De mandlige fødselsårgange 1947-1956 procentvis fordelt efter social destination i 2000. Særskilt for hver kategori i inddelingen af den sociale oprindelse. Destination. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den interviewede var barn)	Professionerne	Funktionærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktionærer	Faglærte arbejdere	Ikke-faglærte arbejdere	I alt	Pct. grundlag
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	45	18	3	1	12	10	12	101	78
Selvst. i landbrug	12	29	10	3	7	17	22	100	59
Selvst. i byerhverv	21	21	14	3	18	18	6	101	63
Alm. funktionær eller Arbejder	17	17	4	2	17	19	24	100	173
Uoplyst	(-)	(9)	(18)	(-)	(18)	(18)	(36)	(99)	11
I alt pct.	22	20	7	2	14	17	19	100	
I alt antal	84	75	26	9	55	64	71		384

Generationsmobiliteten blandt de mandlige årgange 1947-56 er i nogen henseende forskellig fra generationsmobiliteten i de forudgående årgange. Her finder vi nemlig, at "kun" 22 pct. af sønnerne af selvstændige i landbrug er blevet ikke-faglærte (samme niveau som sønnerne af "almindelige" funktionærer og arbejdere), mens 12 pct. (mod 4 pct. i de mandlige årgange 1937-46) af sønnerne fra klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv er ikke-faglærte i år 2000. Fra klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv er 45 pct. af sønnerne gået til professionerne, hvad der er en lavere andel end i de mandlige årgange 1937-46. Tilstrømningen til professionerne af sønner fra de selvstændige i landbrug omfatter en lige så lav andel af disse sønner i årgangene 1947-56 som i årgangene 1937-46. Derimod er den andel af de selvstændige landmænds sønner, som i år 2000 er funktionærer med ledelse, 29 pct. i årgangene 1947-56 mod kun 6 pct. i årgangene 1937-46 (tabel 17.3).

Kvindernes generationsmobilitet viser, som ventet, et noget andet mønster end mændenes. Den store forskel er tilstrømningen til klassen af "almindelige" funktionærer. I gennemsnit var den andel, hvis destination blev "almindelig" funktionær, blandt mændene 11 pct. i årgangene 1937-46 og 14 pct. i årgangene 1947-56, mens andelen blandt kvinderne var 38 pct. i årgangene 1937-46 og 36 pct. i årgangene 1947-56. Det bemærkelsesværdige ved andelen blandt kvinderne, som i år 2000 er "almindelige" funktionærer, er, at procentdelen er tocifret blandt døtre fra alle oprindelsesklasser. I årgangene 1937-46 således 30 pct. af døtrene fra klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv, 35 pct. af døtrene af de selvstændige landmænd, 21 pct. af døtrene af selvstændige i byerhverv og 48 pct. af døtrene af "almindelige" funktionærer og arbejdere. I årgangene 1947-56 er de tilsvarende tal (i samme rækkefølge) 24 pct., 29 pct., 35 pct. og 47 pct.

Et mere komprimeret billede af generationsmobiliteten kan vi få gennem den synsvinkel, at "almindelige" funktionærer, faglærte arbejdere og ikke-faglærte arbejdere tilsammen danner vor tids arbejderklasse. I så fald kan vi ud fra den betragtning, at der går en væsentlig klassegrænse mellem denne "udvidede" arbejderklasse og de øvrige sociale klasser, se på den andel fra de fire oprindelsesklasser, som gennem social mobilitet har overskredet denne klassegrænse.

Tabel 17.4

Udstømningstabel. De kvindelige fødselsårgange 1947-1956 procentvis fordelt efter social destination i 2000. Særskilt for hver kategori i inddelingen af den sociale oprindelse. Destination. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den interviewede var barn)	Professioner	Funktionærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktionærer	Faglærte arbejdere	Ikke-faglærte arbejdere	I alt	Pct. grundlag
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	42	18	3	3	24	3	8	101	76
Selvst. i landbrug	18	22	7	7	29	-	17	100	72
Selvst. i byerhverv	26	18	4	1	35	-	16	100	77
Alm. funktionær eller Arbejder	16	10	2	1	47	-	24	100	154
Uoplyst	(6)	(13)	(-)	(-)	(25)	(-)	(56)	(100)	16
I alt pct.	23	16	3	3	36	1	19	101	
I alt antal	90	62	13	10	142	2	76		395

Gennem sammenlægning af tallene for destinationerne “almindelige” funktionærer, faglærte arbejdere og ikke-faglærte arbejdere i tabellerne 17.1 til 17.4 kan vi eksempelvis se – for årgangene 1937-46 og 1947-56, under ét – at 55 til 60 pct. (højest i årgangene 1947-56) af de mænd, der voksede op i klassen af “almindelige” funktionærer og arbejdere, også som voksne er i denne nutidens arbejderklasse (“almindelige” funktionærer, faglærte arbejdere og ikke-faglærte arbejdere) og en endnu større andel af kvinderne med oprindelse i klassen af “almindelige” funktionærer og arbejdere, nemlig mellem 71 pct. og 76 pct. (højest i årgangene 1937-46). Vi kan også se, at 46 til 53 pct. (højest i årgangene 1937-46) af sønnerne af de selvstændige i landbrug er strømmet til nutidens arbejderklasse og 46 til 62 pct. (højest i årgangene 1937-46) af kvinderne. Blandt sønner og døtre fra klassen af ledende funktionærer og selvstændige i liberale erhverv er godt en tredjedel som voksne placeret i arbejderklassen. Eneste undtagelse er de mandlige årgange 1937-46, hvor “kun” 20 pct. af sønnerne fra klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv er placeret i arbejderklassen.

Ser vi endelig på udstømningen fra klassen af “almindelige” funktionærer og arbejdere til professionsklassen, hvad der kan betragtes

som en tydelig "opadgående" generationsmobilitet, drejer det sig om 18 pct. af de mandlige årgange 1937-46 og 17 pct. af de mandlige årgange 1947-56. For de kvindelige årgange er de tilsvarende tal henholdsvis 9 pct. og 16 pct.

Indstrømning

Går vi dernæst til indstrømningen, det vil sige spørgsmålet om, hvor stor en del personer fra hver af de fire oprindelsesklasser udgør af personerne i hver af de syv destinationsklasser i år 2000, er dette opgjort i tabellerne 17.5 til 17.8. Da vor analyse har udgangspunkt i de syv destinationsklasser i år 2000, og vi vil besvare det retrospektive spørgsmål: "Hvor er de kommet fra?", benævner vi, når det drejer sig om indstrømningen, herefter de to mandlige og de to kvindelige fødselsårgange ved deres alderskategori i år 2000. Vi vil koncentrere os om yderpunkterne, nemlig dels personer med oprindelse i klassen af "almindelige" funktionærer og arbejdere, dels personer med oprindelse i klassen af ledende funktionærer og selvstændige i liberale erhverv.

Blandt de 44-63-årige mænd, fødselsårgangene 1937-46 og 1947-56 sammenlagt, der i år 2000 havde professionerne som destination, kom 30-35 pct. fra klassen af "almindelige" funktionærer og arbejdere. Blandt kvinderne i de tilsvarende alderskategorier, som også havde professionerne som destination, var andelen fra "almindelige" funktionærer og arbejdere kun 17 pct. blandt de 54-63-årige, men 27 pct. blandt de 44-53-årige, altså 10 procentpoint højere. De største andele med oprindelse i klassen af "almindelige" funktionærer og arbejdere finder vi, ikke uventet, i år 2000 i de tre destinationer "almindelige" funktionærer, faglærte arbejdere og ikke-faglærte arbejdere. Typisk over 50 pct. blandt mænd og kvinder i begge alderskategorier.

Ser vi endelig på, hvor stor en andel personer med oprindelse i klassen af ledende funktionærer eller selvstændige i liberale erhverv udgør af hver af de syv destinationsklasser, finder vi procentdele mellem 30 og 42 pct. (højest blandt 44-53-årige mænd), når vi ser på destinationen professionerne. Fremdrager vi i stedet det andet yderpunkt, nemlig destinationen ikke-faglærte arbejdere, er det blandt de 54-63-årige kun 2 til 4 procent, der er vokset op i klassen af ledende funktionærer og liberale erhverv. Blandt de 44-53-årige drejer det sig derimod om så meget som 13 pct. blandt mændene og 8 pct. blandt kvinderne.

Tabel 17.5

Indstrømningstabel. 54-63-årige mænd i 2000 fordelt procentvis efter social oprindelse. Særskilt for hver social destination. Destination 2000. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den inter- viewede var barn)	Profes- sionerne	Funktio- nærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktio- nærer	Faglærte arbej- dere	Ikke- faglærte arbej- dere	I alt	Antal
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	30	11	8	10	5	9	2	13	51
Selvst. i landbrug	16	16	37	55	16	30	42	28	113
Selvst. i byerhverv	21	18	16	7	7	9	9	13	53
Alm. funktionær eller Arbejder	30	56	37	21	63	50	42	42	168
Uoplyst	3	-	3	3	9	2	6	4	
I alt pct.	100	101	101	100	100	100	101	100	
Pct.grundlag	100	45	38	29	43	64	82		401

Tabel 17.6

Indstrømningstabel. 54-63-årige kvinder i 2000 fordelt procentvis efter social oprindelse. Særskilt for hver social destination. Destination 2000. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den inter- viewede var barn)	Profes- sionerne	Funktio- nærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktio- nærer	Faglærte arbej- dere	Ikke- faglærte arbej- dere	I alt	Antal
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	34	11	(17)	(22)	12	(-)	4	15	50
Selvst. i landbrug	21	19	(28)	(11)	19	(25)	23	21	68
Selvst. i byerhverv	24	22	(33)	(-)	10	(-)	20	17	56
Almindelig funktionær eller Arbejder	17	44	(22)	(56)	54	(50)	49	42	137
Uoplyst	3	4	(-)	(11)	5	(25)	4	4	14
I alt pct.	99	100	(100)	(100)	100	(100)	100	99	
Pct.grundlag	70	27	18	9	123	4	74		325

Tabel 17.7

Indstrømningstabel. 44-53-årige mænd i 2000 fordelt procentvis efter social oprindelse. Særskilt for hver social destination. Destination 2000. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den inter- viewede var barn)	Profes- sionerne	Funktio- nærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktio- nærer	Faglærte arbej- dere	Ikke- faglærte arbej- dere	I alt	Antal
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	42	19	8	11	16	13	13	20	78
Selvst. i landbrug	8	23	23	22	7	16	18	15	59
Selvst. i byerhverv	16	17	35	22	20	17	6	16	63
Almindelig funktionær eller Arbejder	35	40	27	44	53	52	58	45	173
Uoplyst	-	1	8	-	4	3	6	3	11
I alt pct.	101	100	100	99	100	101	101	99	
Pct.grundlag	84	75	26	9	55	64	71		384

Tabel 17.8

Indstrømningstabel. 44-53-årige kvinder i 2000 fordelt procentvis efter social oprindelse. Særskilt for hver social destination. Destination 2000. Egen social klasse.

Social oprindelse (Faders stilling, da den inter- viewede var barn)	Profes- sionerne	Funktio- nærer med ledelse	Selvst. med ansatte	Selvst. uden ansatte	Alm. funktio- nærer	Faglærte arbej- dere	Ikke- faglærte arbej- dere	I alt	Antal
Ledende funktionær eller selvstændig i liberale erhverv	36	23	15	20	13	100	8	19	76
Selvst. i landbrug	14	26	39	50	15	-	16	18	72
Selvst. i byerhverv	22	23	23	10	19	-	16	20	77
Alm. funktionær eller Arbejder	27	26	23	20	51	-	49	39	154
Uoplyst	1	3	-	-	3	-	12	4	16
I alt pct.	100	101	100	100	101	100	101	100	
Pct.grundlag	90	62	13	10	142	2	76		395

Konkluderende betragtninger

I introduktionen til dette kapitel pegede vi på, at fænomenet social mobilitet er forbundet med stærke ideologiske og forskningsmæssige modsætninger. Og at konklusioner vedrørende omfanget og arten af social mobilitet afhænger af valget af forskningsmæssig tilgang. Vi kan her tilføje: I en sådan grad, at der kan konkluderes forskelligt på de samme data for det samme land på samme tidspunkt. Alt afhængigt af hvordan man beskriver og klassificerer samfundsstrukturene og hermed de grupperinger i strukturerne, hvormellem mobilitetsstrømmene løber.

Dette må vi have i erindring, når vi nu skal forsøge at indkredse de store linjer i levkårsdataene om generationsmobiliteten frem til år 2000 for fødselsårgangene 1937-46 og 1947-56. Mest iøjnefaldende er strukturændringernes betydning for generationsmobilitetens omfang og retning. Vi ser således, at 28 pct. af mændene i årgangene 1937-46 havde social oprindelse i klassen af selvstændige i landbrug mod "kun" 15 pct. i årgangene 1947-56. Og blandt de førstnævnte ældste årgange af mænd med denne sociale oprindelse var 30 pct. i år 2000 ikke-faglærte arbejdere mod 22 pct. i de sidstnævnte yngre årgange af mænd.

Den anden store samfundsmæssige ændring, som afspejles i tallene, er kvindernes indmarch på arbejdsmarkedet som "almindelige" funktionærer. Det vil sige som funktionærer uden ledelsesmæssig placering og uden mellemlang eller lang videregående uddannelse. Til disse positioner strømmede i begge de to grupperinger af fødselsårgange ca. 37 pct. af kvinderne, og det drejede sig om to cifrede procenttal fra alle de fire oprindelsesklasser.

Et karakteristisk træk ved såvel mobilitetstallene fra år 2000-levkårsundersøgelsen som fra de forudgående levkårsundersøgelser er, at flertallet af dem, der voksede op i arbejderklassen i bred betydning, nemlig omfattende både arbejdere og "almindelige" funktionærer, også befinder sig i denne klasse som voksne. Det betyder dog samtidig, at et mindretal – for mændenes vedkommende et stort mindretal og for kvindernes vedkommende et lille mindretal – af dem, der voksede op i denne store, brede arbejderklasse, nemlig også omfattende "almindelige" funktionærer, som voksne ikke længere er placeret der. Blandt de mænd, som voksede op i klassen af arbejdere og "almindelige" funk-

tionærer, var således 45 pct. fra årgangene 1937-46 i år 2000 placeret uden for denne klasse og 40 pct. af mændene fra årgangene 1947-56, men "kun" 25 pct. af kvinderne fra årgangene 1937-46 og 29 pct. fra årgangene 1947-56.

Hvis vi dernæst med de forbehold, som vi tidligere har nævnt, opererer med begrebet "opadgående" generationsmobilitet, vil vi mene, at det at bevæge sig fra klassen af "almindelige" funktionærer og arbejdere til professionsklassen må være en markant "opadgående" generationsmobilitet. Denne art af mobilitet kom i fødselsårgangene 1937-46 til at omfatte 18 pct. af mændene mod "kun" 9 pct. af kvinderne. I fødselsårgangene 1947-56 blev der imidlertid en slags "ligestilling", således at 17 pct. af mændene og 16 pct. af kvinderne oplevede markant "opadgående" generationsmobilitet.

Vender vi blikket mod den modsatte mobilitetsretning, nemlig fra oprindelsesklassen af ledende funktionærer og liberale erhverv til placering som ikke-faglært arbejder i år 2000, er tallene forholdsvis små. Denne "nedadgående" generationsmobilitet oplevede i årgangene 1937-46 4 pct. af mændene og 6 pct. af kvinderne. I årgangene 1947-56 var tallene bemærkelsesværdigt nok større, idet en sådan markant "nedadgående" generationsmobilitet i disse år omfattede 12 pct. af mændene og 8 pct. af kvinderne.

De sidstnævnte tal er kun én blandt flere indikatorer på, at omfanget af "opadgående" og "nedadgående" generationsmobilitet – i den grad disse begreber giver mening – ikke er større i årgangene 1947-56 end i årgangene 1937-46. Dog kan vi spore en tendens til, at en større del af kvinderne i årgangene 1947-56 end i årgangene 1937-46 har oplevet markant "opadgående" generationsmobilitet.

I lighed med resultaterne fra tidligere undersøgelser af generationsmobiliteten i Danmark kan vi konstatere, at denne mobilitet er forholdsvis omfattende. Dens resultater kan aflæses i en varieret, men samtidig i henseende til social herkomst forskellig sammensætning af de 44-63-åriges destinationsklasser i år 2000. Eksempelvis således, at vi i professionsklassen blandt de 54-63-årige mænd i år 2000 finder 30 pct. med oprindelse i klassen af ledende funktionærer og selvstændige i liberale erhverv, men også 30 pct. med oprindelse i klassen af "almindelige" funktionærer og arbejdere. Over for denne sociale

sammensætning finder vi det andet yderpunkt, nemlig de ikke-faglærte arbejdere i samme aldersgruppe på samme tidspunkt, hvor kun 2 pct. har social oprindelse i klassen af ledende funktionærer og selvstændige i liberale erhverv, mens 42 pct. har social oprindelse i klassen af "almindelige" funktionærer og arbejdere.

Karrieremobilitet

Tidligere undersøgelser

Vender vi endelig blikket mod *karrieremobiliteten*, må vi konstatere, at den ikke kom til at spille nogen større rolle i analyserne af ændringerne i levekårene fra 1976 til 1986, først og fremmest fordi de interviewede "kun" var blevet knap ti år ældre mellem de to udspørgninger. I bøgerne fra undersøgelsen i 1986 berøres karrieremobiliteten dog to steder.

I "Danskernes levekår – 1986 sammenholdt med 1976" (Hansen 1986, s. 115) ses således, at ikke mindre end 40 pct. af de interviewede, der i 1986 var i aldersgrupperne fra 30 til 79 år, havde skiftet familiesocialgruppe i løbet af de 9? år fra interviewingen i efteråret 1976 til interviewingen i foråret 1986. Vel at mærke *hvis* vi underinddeler socialgrupperne i lønmodtagere og selvstændige erhvervsdrivende, således at de fem socialgrupper bliver til ni (men ikke ti, fordi socialgruppe V ikke indeholder selvstændige erhvervsdrivende).

I "Generationer og livsforløb i Danmark" (Hansen 1988, s. 59-61) blev der modsætningsvist argumenteret for en inddeling i kun to sociale klasser, nemlig "arbejderklassen" og "de øvrige sociale klasser", fordi netop sondringen mellem arbejderklassen og de øvrige sociale klasser gennem mere end hundrede år har været den både politisk og økonomisk væsentligste klasseinddeling. Til arbejderklassen blev i analysen henregnet ikke alene ikke-faglærte og faglærte arbejdere, men også underordnede funktionærer. Når det drejede sig om gifte eller samlevende indgik også ægtefællens eller samleverens arbejde i kriterierne for den klassemæssige placering. Hvis ægtefællen eller samleveren til en interviewperson fra arbejderklassen i kraft af sit eget arbejde befandt sig uden for arbejderklassen, blev den interviewede *ikke* henregnet til arbejderklassen. Hermed fik vi på familieniveau udskilt, hvad vi kan kalde en "ren" arbejderklasse.

Som ventet var "karrieremobilitet" på familieniveau hen over klassegrænsen mellem arbejderklasse og ikke-arbejderklasse, defineret som ovenfor, af meget mindre omfang end den tidligere nævnte karrieremobilitet på 40 pct. Eksempelvis viste det sig, at så meget som 82 pct. af fødselsårgangene 1931 til 1940 havde *samme* socialklassesæssige placering i 1986 som i 1976. 10 pct. havde bevæget sig fra ikke-arbejderklasse til arbejderklasse, mens 8 pct. havde bevæget sig den modsatte vej. Bevægelser der kan skyldes såvel ændring af eget arbejde som ændring i familiesituationen i form af indgåelse eller ophævelse af et parforhold.

Karrieremobilitet i år 2000 undersøgelsen

Dataene fra de tre levkårsundersøgelser gør det muligt at fremdrage dels den andel af de interviewede, som havde samme sociale placering i alle tre år, nemlig 1976, 1986 og 2000, dels den del der ikke havde. For disse tre år er kun indplaceringen i de fem socialgrupper en gennemgående klassifikation. For at opnå et større antal interviewpersoner i hver kategori har vi slået socialgrupperne sammen i tre kategorier, nemlig socialgrupperne I+II, III og IV+V. Det giver i alt 27 forskellige mulige "karriereforløb", som vi kan skildre såvel ved hjælp af interviewpersonernes individuelle socialgruppeplacering som deres placering i inddelingen efter familiesocialgruppe.

En belysning af forskelle i karrieremobilitet bør tage udgangspunkt i den yngste alderskategori blandt de alderskategorier, hvor de fleste har en placering på arbejdsmarkedet. Derfor vælger vi at følge de i 1976 30-39-årige. De pågældende kan i princippet have skiftet socialgruppe mange gange, men her er vi nødt til "alene" at se på, om placeringen er den samme på de tre tidspunkter i tidsforløbet, hvor de er blevet interviewet, nemlig 1976, 1986 og 2000.

Af de 27 mulige forløb har vi udvalgt fire forløb som de mest interessante. De er vist i tabel 17.9. De fire forløb omfatter mere end halvdelen af de i 1976 30-39-årige, som er interviewet i *alle* tre år. Blandt disse har, som det ses, 62 pct. af mændene og 65 pct. af kvinderne befundet sig i den samme af de tre individsocialgrupper i alle de tre år. En "opadgående" karrieremobilitet fra 30-39 års alderen over 40-49 års alderen til 54-63 års alderen, nemlig fra individsocialgrupperne IV+V til individsocialgrupperne I+II er en så stor sjældendhed, at det kun omfatter 2 pct. af mændene og 1 pct. af kvinderne.

Tabel 17.9

Karrieremobilitet belyst ved socialgruppeplaceringen i 1976, 1986 og 2000. Procent.

	Individsocialgruppe	Familiesocialgruppe
Mænd fra 30-39 år i 1976 til 54-63 år i 2000		
Stabil i socialgruppe I+II	18	20
Stabil i socialgruppe III	8	9
Stabil i socialgruppe IV+V	36	28
Bevæget sig fra IV+V til I+II	2	2
Pct.grundlag	375	380
Kvinder fra 30-39 år i 1976 til 54-63 år i 2000		
Stabil i socialgruppe I+II	10	16
Stabil i socialgruppe III	3	10
Stabil i socialgruppe IV+V	52	27
Bevæget sig fra IV+V til I+II	1	2
Pct.grundlag	303	328

Når det drejer sig om placeringen i familiesocialgrupperne har som bekendt også ægtefællens eller samleverens "karriereforløb" betydning. Alligevel har 57 pct. af mændene og 53 pct. af kvinderne befundet sig i samme familiesocialgruppe i alle tre år. Især for kvinderne er der en betragtelig forskel i den sociale placering, alt efter om det er individsocialgruppen eller familiesocialgruppen, vi betragter. Vi ser således, at 52 pct. af kvinderne var "stabil" i socialgruppe IV+V, når det drejer sig om *individsocialgruppen*, mens procentdelen "kun" er 27 pct., når vi ser på *familiesocialgruppen*. Og "stabil" i socialgruppe I+II omfatter 10 pct. af kvinderne, når vi klassificerer efter individsocialgruppe, men hele 16 pct., når vi anvender indplaceringen i familiesocialgruppe.

Litteratur

Hansen, Erik Jørgen (1984)

Socialgrupper i Danmark. København: Socialforskningsinstituttet. Studie 48.

Hansen, Erik Jørgen (1986)

Danskernes levekår – 1986 sammenholdt med 1976. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Erik Jørgen (1988)

Generationer og livsforløb i Danmark. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Erik Jørgen (1990)

Den maskerede klassekamp. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Erik Jørgen (1995)

En generation blev voksen. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:8.

Hansen, Erik Jørgen (1997)

Perspektiver og begrænsninger i studiet af den sociale rekruttering til uddannelserne. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 97:17.

Hansen, Erik Jørgen & Hjorth Andersen, Bjarne (2000)

Et sociologisk værktøj – introduktion til den kvantitative metode. København: Hans Reitzels Forlag.

Svalastoga, Kaare (1959)

Prestige, Class and Mobility. Copenhagen: Gyldendal.

SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS UDGIVELSER SIDEN 1.1.2002

- 02:1 Boll, J. & Qvortrup Christensen, T.: Kontanthjælpsmodtagere og arbejdsmarkedet. Casestudie fra Vestegnen. 2002. 103 s. ISBN 87-7487-676-7. Kr. 80,00.
- 02:2 Filges, T., Harsløf, I. & Nord-Larsen, M.: Revalidering – deltagere, forløb og effekter. 2002. 103 s. ISBN 87-7487-677-5. Kr. 105,00.
- 02:3 Bach, H.B.: Kontanthjælpsmodtageres aktivering og arbejdsudbud. 2002. 149 s. ISBN 87-7487-678-3. Kr. 120,00.
- 02:4 Carøe Christiansen, C. & Hohnen, P.: Betingelser for børns sociale ansvar. 2002. 177 s. ISBN 87-7487-679-1. Kr. 135,00.
- 02:5 Hansen, H.: Elements of Social Security A comparison covering: Denmark, Sweden, Finland, Austria, Germany, The Netherlands, Great Britain, Canada. 2002. 383 s. Kun udgivet elektronisk: /<http://www.sfi.dk/sw1317.asp>.
- 02:6 Danske arbejdspladser – Plads til alle? Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om arbejdsmarkedets rummelighed. 2002. 73 s. ISBN 87-7487-681-3. Kr. 50,00.
- 02:7 Strange, M.: Unge krænkere. 2002. 170 s. ISBN 87-7487-684-8. Kr. 130,00.
- 02:8 Christensen, E. & Ottosen, M.H.: Børn og familier. 2002. 60 s. ISBN 87-7487-685-6. Kr. 50,00.
- 02:9 Weatherall, J.H.: Vejen til førtidspension. En analyse af overgangen til førtidspension i befolkningen. 2002. 82 s. ISBN 87-7487-686-4. Kr. 65,00.

- 02:10 Christensen, E. & Egelund, T.: Børnesager. Evaluering af den forebyggende indsats. 2002. 218 s. ISBN 87-7487-687-2. Kr. 165,00.
- 02:11 Børnesager i korte træk. Evaluering af den forebyggende indsats. 2002. 44 s. ISBN 87-7487-688-0. Kr. 40,00
- 02:12 Når der er brug for hjælp. Kommunens hjælp til børn og deres forældre. 2002. 28 s. ISBN 87-7487-689-9.
- 02:13 Egelund, T. & Thomsen, S.A.: Tærskler for anbringelse. En vignetundersøgelse om socialforvaltningernes vurdering i børnesager. 2002. 204 s. ISBN 87-7487-690-2. Kr. 165,00.
- 02:14 Olsen, H.: Attitudes towards the disabled in Denmark. 2002. 28 s. ISBN 87-7487-691-0.
- 02:15 Bengtsson, S.: Bestemmer forvaltningen om du får førtidspension? – kommunens forvaltningspraksis og tilkendelse af førtidspension. 2002. ISBN 87-7487-692-9. Kr. 90,00.
- 02:16 Bach, H.B.: Aktiv socialpolitik – en sammenfatning af evalueringer af revalidering og aktivering. 2002. 114 s. ISBN 87-7487-693-7. Kr. 90,00.
- 02:17 Kvist, J. (red.): Beskæftigelsespolitik i et nyt Europa. 2002. 109 s. ISBN 87-7487-694-5. Kr. 85,00.
- 02:18 Kvist, J. (red.): Velfærdspolitik i et nyt Europa. 2002. 120 s. ISBN 87-7487-695-3. Kr. 90,00.
- 02:19 Boll, J. & Kruhøffer, A.: Virksomheders sociale engagement. Årbog 2002. 2002. 162 s. ISBN 87-7487-696-1. Kr. 130,00.
- 02:20 Boll, J. & Kruhøffer, A.: Virksomheders sociale engagement. Årbog 2002 – Sammenfatning. 2002. 32 s. ISBN 87-7487-699-6. Kr. 30,00.
- 02:21 Boll, J. & Kruhøffer, A.: Social responsibility of enterprises. Yearbook 2002 – Summary. 2002. 32 s. ISBN 87-7487-698-8. Kr. 30,00.
- 02:22 Ploug, N. (red.): Velfærd i Europa. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets komparative velfærdsforskning. 2002. 57 s. ISBN 87-7487-700-3. Kr. 50,00.
- 02:23 Andersen, D. & Heide Ottosen, M. (red.): Børn som respondenter. Om børns medvirken i survey. 2002. 218 s. ISBN 87-7487-703-8. Kr. 175,00.
- 02:24 Heide Ottosen, M. & Torbenfeldt Bengtsson, T.: Et differentieret fællesskab. Om relationer i børnehaver, hvor der er børn med handicap. 2002. 224 s. ISBN 87-7487-704-6. Kr. 175,00.

- 02:25 Carøe Christiansen, C. & Schmidt, G. (red.): Mange veje til integration. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om etniske minoriteter. 2002. 76 s. ISBN 87-7487-705-4. Kr. 65,00.
- 02:26 Bonke, J.: Tid og velfærd. 2002. 112 s. ISBN 87-7487-709-7. Kr. 90,00.
- 02:27 Bonke, J. & Munk, M.D.: Fordeling af velfærd i Danmark. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om velfærdsfordeling. 2002. 60 s. ISBN 87-7487-707-0. Kr. 50,00.
- 02:28 Schmidt, G.: Tidsanvendelse blandt pakistanere, tyrkere og somaliere – Et Integrationsperspektiv. 2002. 148 s. ISBN 87-7487-708-9. Kr. 150,00.
- 02:29 Fridberg, T. (red.): Socialpolitik – indsats og virkninger. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning i socialpolitik og effektivitet i velfærdsproduktionen. 2002. 86 s. ISBN 87-7487-701-1. Kr. 50,00.
- 02:30 Hohnen, P.: Aftalebaserede skånejob. 2002. ISBN 87-7487-706-2. Kr. 85,00.
- 03:01 Clausen, T.: Når hørelsen svigter. Om konsekvenserne af hørenedsættelse i arbejdslivet, uddannelsessystemet og for den personlige velfærd. 2003. 228 s. ISBN 87-7487-713-5. Kr. 165,00.
- 03:02 Bjørn, N. H. (red.): Indenfor – udenfor. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om integration og marginalisering. 2003. 54 s. ISBN 87-7487-711-9. Kr. 60,00.
- 03:03 Hagedorn-Rasmussen, P. & A. Kamp: Mangfoldighedsledelse. Mellem vision og praksis. 223 s. ISBN 87-7487-713-5. Kr. 165,00.
- 03:04 Egelund, T. & A.D. Hestbæk: Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet. En forskningsoversigt. 404 s. ISBN 87-7487-714-3. Kr. 285,00.
- 03:05 Rosdahl, A. & Uldall-Poulsen, H.: Lederne og det sociale engagement. 184 s. ISBN 87-7487-715-1. Kr. 140,00.
- 03:06 Hansen, H.: Time Series of APW-calculations. ISBN 87-7487-717-8. Elektronisk udgivelse: downloades på www.sfi.dk.
- 03:07 Andersen, D. & Kjærulff, A.: Hvad kan børn svare på? 188 s. ISBN 87-7487-718-6. Kr. 160,00.

- 03:08 Lausten, M. & Sjørup, K.: Hvad kvinder og mænd bruger tiden til. 90 s. ISBN 87-7487-719-4. Kr. 75,00.
- 03:09 Zeuner, L. & Højlund, J.: Unge i det kriminelle felt. 126 s. ISBN 87-7487-719-4. Kr. 120,00.

Social Forskning er instituttets nyhedsblad. Det udkommer fire gange om året og orienterer i en lettilgængelig form om resultaterne af instituttets arbejde. Lejlighedsvis udkommer Social Forskning som udvidet temanummer med bidragydere udefra.

Abonnementet er gratis, kan tegnes ved henvendelse til instituttet. Emne-opdelte lister over instituttets publikationer kan ses på instituttets hjemmeside: www.sfi.dk. Hver titel er forsynet med en kort omtale, og der er mulighed for at bestille rapportererne via hjemmesiden. En fuldstændig liste over instituttets udgivelser kan fås ved henvendelse til Socialforskningsinstituttet tlf. 33 48 09 46, e-mail: library@sfi.dk.

UDVIKLINGEN I BEFOLKNINGENS LEVEKÅR
OVER ET KVART ÅRHUNDREDE

Forskningsleder: Ivan Thaulow
Forskningsgruppen: Børn, integration og ligestilling

Undersøgelsens følgegruppe:
Jørgen Goul Andersen, Aalborg Universitet
Henning Hansen, CASA
Niels Kr. Rasmussen, Statens Institut for Folkesundhed
Christian S. Nielsen, Socialministeriet
Jens Storm, Undervisningsministeriet
Hanne Weise, Beskæftigelsesministeriet

ISSN 1396-1810
ISBN 87-7487-721-6

Grafisk tilrettelæggelse og produktion: KPTO as
Omslagsfoto:
Oplag: 1.000
Trykkeri: Phønix Trykkeriet A/S

©2003 Socialforskningsinstituttet og Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Socialforskningsinstituttet
Herluf Trolles Gade 11
1052 K
Tlf. 33 48 08 00
sfi@sfi.dk
www.sfi.dk

Socialforskningsinstituttets publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtale, anmelder, henviser til eller gengiver Socialforskningsinstituttets publikationer, bedes sendt til instituttet.

UDVIKLINGEN I BEFOLKNINGENS LEVEKÅR OVER ET KVART ÅRHUNDREDE

De individuelle levekår i Danmark har forandret sig betydeligt i de sidste 25 år. Det fremgår af den tredje store danske levekårsundersøgelse i perioden, som fremlægges her. De første to kom i hhv. 1976 og 1986.

Levekårsundersøgelsen bygger på et omfattende repræsentativt udsnit af befolkningen og viser udviklingen i individuelle forhold som helbred, uddannelse, familieforhold, fritid, beskæftigelse, arbejdsmiljø, bolig, indflydelse, erfaringer og nervøsitet for vold.

Arbejdsmiljøet har udviklet sig mere ugunstigt end noget andet enkeltområde. I forhold til at få befolkningen til at trække sig senere tilbage fra arbejdsmarkedet kunne forbedret arbejdsmiljø i det lys eventuelt være et område at fokusere på.

Store samfundsforandringer har indvirket på de individuelle forhold. IT-området var fx ikke relevant for beskæftigelsen i 1976 og strukturændringer har nærmest fjernet kategorier som husmødre og husmænd.